

*HƏYATIM,
XATİRƏLƏRİM...*

BAKI-2021

Azərbaycanın görkəmli şairi Əli Tudənin çapı latın qrafikası ilə nəzərdə tutulmuş 20 cildliyinin 18-ci cildi olan bu kitabında sənətkarın yaşadığı həyatı, illəri, gördükləri, şahidi olduğu və iştirak etdiyi hadisələr, xatirələri qələmə alınmışdır. 5 hissədən ibarət olan “Həyatım, xatirələrim...” adlı bu toplunun üçüncü hissəsini sizə təqdim edirik.

Əli Tudə

T01(21) Həyatım, xatirələrim... XVIII cild (üçüncü hissə)
– Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2020. – 416 səh.

T $\frac{4804000000-001(2021)}{M 670(07)-2021}$ Sifarişlə

ƏLİ TUDƏ

Əslən Ərdəbilin Çanaxbulaq kəndindən olan atası Qulu və anası Şahbəyim Şimali Azərbaycana köçmüş və Əli 1924-cü il yanvarın 31-də Bakıda anadan olmuşdur. Atası Qulu neft mədəninə fəhləlik etmiş, sonra isə buruq ustası vəzifəsində yüksəlmişdir. Əli 1 yaşında olarkən atası, 5 yaşında isə anası dünyasını dəyişmişdir. O, nənəsi Qəribin himayəsində böyümüşdür. 150 sayılı orta məktəbdə oxumuşdur. Bu dövrdə Bakı Pionerlər Sarayının nəzdində Osman Sarıvəllinin rəhbərlik etdiyi ədəbiyyat dərəcəsinin fəal üzvü olmuşdur. Artıq 13 yaşında ikən Əlinin ilk şeirləri Heydər Rzadə imzası ilə "Kommunist", "Yeni yol" qəzetlərində çap olunub, radioda səslənib. 1938-ci ildə həmin ədəbiyyat dərəcəsinin nəşr etdiyi almanaxda da şeirləri dərc edilib. 1938-ci il repressiya dövründə 7-ci sinifdə oxuyarkən o, Cənubi Azərbaycan mənşəli olduğundan nənəsi ilə birlikdə İrana sürgün edilir. Təhsili yarımçıq qalır. İranda təsərrüfat işləri və fəhləliklə məşğul olaraq ağır həyat tərzi keçirir. Lakin şəxsi mütaliəsi, ədəbiyyata güclü meyli onda yazıb-yaratmaq həvəsini söndürmür. 50 ildən artıq bir müddət ərzində bircə gün belə olsun qələmini yerə qoymayan Əli Tudə dərəli-təpəli bir həyat

və yaradıcılıq yolu keçmişdir. 1940-cı illərdə Cənubi Azərbaycanda başlanan azadlıq hərəkatına qoşulub silahı və qələmi ilə mübarizə aparır. Milli ruhlu şeirləri ilə xalqı istiqlalə çağırır. 1944-cü ildə "Vətən yolunda" qəzetində Əli Tudə imzası ilə şeirləri çap olunur. 1944–1946-cı illərdə Ərdəbildə çıxan "Ziddi-faşist", "Cövdət" qəzetlərində, ədəbi almanaxlarda, Təbrizdə çıxan "Vətən yolunda", "Azərbaycan" qəzetlərində, "Şəfəq", "Azərbaycan" məcmuələrində, "Şairlər məclisi" almanaxlarında şeirləri müntəzəm çap olunmuşdur. O, "Hizbitudeyi-İran" partiyasının üzvü olur (1944). Bir ildən sonra, 1945-ci il sentyabrın 3-də Təbrizdə yaranan Azərbaycan Demokrat Firqəsi sıralarına qoşulur. İran xalq partiyası Ərdəbil vilayət komitəsində təbliğatçı (1944–1945), Milli hökumət yarandıqdan sonra Təbrizdə Maarif Nazirliyində tədris şöbəsinin müdiri (1945–1946) işləyir. "Ana dili" kitabının tərtibi və çap olunmasında xüsusi rol oynayır. Sonra isə İran tarixində ilk dəfə olaraq Təbrizdə Milli filarmoniya yaradır, onun ilk və son müdiri olur. Mahal-mahal, kəndbəkənd gəzərək istedadları bu böyük mədəniyyət ocağına cəlb edir. Əli Tudə Cənubi Azərbaycan Demokratik ədəbiyyatının yaradıcılarından biridir. İctimai-siyasi fəaliyyəti ilə bərabər şair öz qələminin qüdrətindən inqilabın nailiyyətlərinin qorunub saxlanılması üçün ustalıqla istifadə edir. Yaradıcılığını, yüksək əqidəsini, mütərəqqi fikirlərini mübarizə yollarında məşələ çevirən Əliyev Təbrizin "Şairlər məclisi"ndə müdriklər tərəfindən Tudə, yəni Xalq təxəllüsü verilir. Milli hökumət onu

ali mükafat "21 Azər" medalıyla təltif edir. O vaxt şairin cəmi 22 yaşı var idi və ilk şeirlər kitabı da çap ərəfəsində idi.

Lakin tale burda da öz qəddar hökmünü verdi. Bu xoş günlər, azadlıq və səadət uzun çəkmədi. Min bir əzabla, qanlar bahasına qurulmuş Milli hökuməti İran dövləti beşikdəcə boğdu. Şairin üsyankar ruhlu şeirlər kitabı mətbəədəcə yandırıldı. Tutulduğu anda məhkəməsiz-filansız qətlə yetirilməsi barədə şahın fərmanı verildi. Şair mübarizəni davam etdirmək və qayıtmaq məqsədilə öz məsləkdaşları ilə bir daha Vətəndən Vətənə mühacirət etmək məcburiyyətində qaldı. 1946-cı il dekabrın 12-də sərhəddə yazdığı "Mən nə gətirdim" şeiri Cənubi Azərbaycan mühacir ədəbiyyatının ilk nümunəsi oldu. O taydan gələn qardaş-bacılarımızın manifestinə, həyat məramına dönmən bu şeir tez bir zamanda dillər əzbərinə çevrildi.

Milli demokratik hökumət irtica qüvvələri tərəfindən boğulduqdan sonra Bakıya mühacirət zamanı "Ədəbiyyat qəzeti" redaksiyasında ədəbi işçi vəzifəsində işləyir. Ona ali təhsil almaq imkanı yaranır. BDU-nun filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirir (1947–1952). 1958-ci ildən Azərbaycan və SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvü. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında redaktor, Ali Partiya Məktəbində müdavim, "Azərbaycan" qəzetində (Azərbaycan demokratik firqəsinin orqanı) ədəbi-şöbə müdiri olur (1952–1962). Sonra bütün həyatını bədii yaradıcılığa həsr edir. Ümumittifaq tədbirlərində, Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti ongünlüyündə,

Tbilisidə SSRİ Yazıçılar İttifaqının plenumunda və s. iştirak etmişdir. "21 Azər" (1946), "Əməkdə fərqlənməyə görə" (1959) medalları ilə mükafatlandırılmışdır. Azərbaycan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanı ilə təltif olunmuşdur (1984). Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin İdarə Heyətinin üzvü seçilmişdir (1960-cı ildən). Əmək veteranı (1986), Əməkdar incəsənət xadimi (1987). 50 poemanın, 40-a yaxın kitabın müəllifidir. Əsərləri özbək, qırğız, hind, ukrayna, rus, ingilis və s. dillərə tərcümə olunmuşdur. Əli Tudə ömrü boyu siyasi mühacir olaraq qaldı. Sovet pasportu daşımadı. Bir çox yüksək titul və mükafatlardan məhrum oldu.

1996-cı il fevralın 26-da Bakıda vəfat etmişdir. Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur.

PROLOQ

*Yasaqdır Vətənə yerdən baxmağım,
Qanadım da yoxdur göyə qalxam mən.
Gözümə dəyməyçin doğma torpağım
Bu taydan o taya göydən baxam mən.*

Qürbətın yaxını-uzaqı, böyüyü-kiçiyi, yaxşısı-yamanı yoxdur. Qürbət elə qürbətdir! Bəzən insan öz Vətəninə də qürbətə düşür. Bəli! Vətəninin bir şəhərindən başqa şəhərinə, bir qəsəbəsindən başqa qəsəbəsinə, bir kəndindən başqa kəndinə gedəndə də qürbətlə üzləşir. Ətrafına dörd gözlə baxsa da, yanında nə qohum, nə dost, nə də tanış görür. Gündüz də, gecə də darıxır, sıxılır, kədərlənir. Bəlkə ona görə qürbətdə yaranan yağılı bayatılar oxuyanın dilini, eşidənin ürəyini yandırır. Hikmət dolu söz incilərinə dönüb söz sənətinin möhtəşəm zirvələrinə ucalır. Yalnız yağılı bayatılar mı? Yox! Qürbətdə yaranan musiqi əsərləri də, rəsm lövhələri də, zərgərlik işləri də, hətta adi həsrət məktubları da sənətin mənadan yoğrulmuş ülvü fəvqünə yüksələ bilər. Qürbət Vətən təşnəsi olan kiçik bir sənətkarı şöhrət yapıncısına bürüyüb mühacir imzalı sənətini tufanlardan qoruya-qoruya elə böyüdür ki, o, dünyanın hər yerindən görünür.

Nə gizlədim?! Mən də Vətəndən qürbətə düşdüm. Sonra taleyin nə deyəcəyini intizarla gözlədim. O öz sözünü dedi. Hətta sonralar mənə başıma gələcək keşməkeşlərlə dolu hadisələrin bəzi iştirakçılarının adlarını dəyişməyi də mənə məsləhət gördü...

Mən şirinli-acılı xatirələrimi yazdıqca oxucularım da maraqla oxudu. Sonra gerisini də yaz, deyə mənə tələsdirdi. Mən də gerisini yazdım. Yükümün ağır olmasından çəkinmədim. Çanaxlı bağa dedilər ki, sən bu qəddər ağır yükü dalında necə gəzdirirsən? Bəs yorulmursan? Çanaxlı bağa gülüb dedi ki, yox, xeyirli yük yorğunluq gətirməz. Mən də xeyirli işdən qaçmadım...

“YAŞIL BAĞ”DA

Tarix nə əvvəli, nə də axırı görünən bir əlvan zəncirdir. 1946-cı il isə bu zəncirin bir halqasıdır. Kimlərsə bu halqanı o zəncirdən qoparıb atmaq istəsələr başqa halqalar da öz yerindən çıxıb əbədiləşən düzümü pozub bilər. Axı 1946-cı il tarixin illər zəncirində özünə həmişəlik məskən salmışdır. Bu il başdan-ayağa Cənubi Azərbaycanda Milli hökumət dövrüdür. Xalq hakimiyyəti dövrüdür. Bəli! Bütöv bir il bütöv bir cəlal, növraq, büsat yaratdı... Sonra isə tarix adlı əlvan zəncirin bir halqasına çevrildi. Yox! Zamanın barmağında dəyərli bir üzük oldu... Deyirlər vaxtından əvvəl banlayan beçəni kəsirlər. İnkilab da belədir. Şəraiti yetişməyən inkilabı boğurlar. Bəlkə biz də geniş meydanlarda üzümüzü uğuldayan insan dənizinə tutub: – “İnkilab!” – deyə bağıranda tələsmişik. Vaxtından əvvəl banlayan beçələrə dönmüşük. Bəs xalq? Axı xalq özü bizim zaman-zaman susan səsimizin inamla gurlamasını intizarla gözləyib. Yox! Bu heç də beçə məsələsi deyil. Sirri hələ də açılmayan müəmmadır...

Naxçıvandan Bakıya yola düşdük. Sərhəd boyu o taydan bu taya keçənləri Şimali Azərbaycanın müxtəlif guşələrində yerləşdirmişdilər. İyirmiyyə qədər adam isə bəzi ictimai-siyasi məsələlərə görə Naxçıvanda qalmışdı. Mən də bu adamların arasındaydım. İşimiz əsasən yazı idi. Biz o tayda xalqı ruhdan düşməməyə, gizli döyüşə keçməyə, qələbəyə ümid bəsləməyə çağıran odlu şeirlər, inamlı məqalələr yazırdıq. Sonra da haradansa radio vasitəsilə o taydakı xalqa çatdırılırdı. İçərimizdə rəhbər də, general da, şair də, yazıçı da, jurnalist də

vardı. Hökümə Billuri, Mədinə Gülgün, Jalə Bədii də Naxçıvanda qalanlar arasında idi. Mədinə Gülgün o taydan bu taya Təbrizdəki Sovet konsulunun müavini, Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizlik nazirliyinin polkovniki Nuru Quliyevin məşimində keçmişdi. Biz bir neçə gün Naxçıvanda qaldıqdan sonra qatarla Bakıya yola düşdük. Mən qatarda Naxçıvan adlı bir şeir yazdım:

**Mən o taydan uçdum bir durna kimi,
Bu tayda ilk yuvam oldu Naxçıvan!
Anadan ayrıldım... Bir ana kimi
Məni qucağına aldı Naxçıvan!..**

**Çatdı ağır gündə dadıma mənim,
Neçə məclis qurdu adıma mənim,
Məndən betər yandı oduma mənim,
Nə dedim, qayğıma qaldı Naxçıvan!**

**Könlüm yaralandı! Parası hicran!
Nəğməm qanadlandı! Avazı hicran!
Yatmağa qoymadı Arazı hicran,
Araza laylalar çaldı Naxçıvan!**

**Ünvanı qədimdir, şöhrəti əzəl,
Hər suyu rübabdır, hər gülü qəzəl...
Azərbaycan özü qənirsiz gözəl,
Başında bir tirmə şaldı Naxçıvan!**

**O sərgiyə döndü Bəhrüz gözüylə,
Şərqə inci saçdı Cəlil sözüylə.
Əcəmi könlünün odu-közüylə
Daşlarda min rəngə çaldı Naxçıvan!..**

**O, tarix yaratdı şeiriyyətilə,
HES-lər günəşləşdi hərərətilə...
Şirindən də şirin məhəbbətilə
Söz dolu dilimdə baldı Naxçıvan!**

**Ləhcəsi Təbrizin ləhcəsi kimi,
Qönçəsi Urmunun qönçəsi kimi,
Gecəsi Mərəndin gecəsi kimi,
Bir simdə gör neçə xaldı Naxçıvan!..**

**Yol gedir bulağa, çaya, dənizə,
Mərd-mərdə güvənir, təmiz-təmizə...
Yoluma göz dikən ana Təbrizə
Ən yaxın, ən doğma yoldu Naxçıvan!**

Qatarımızın yanınca ağara-ağara axıb-gedən Araz da qatara bənzəyirdi. Ancaq baxtı ağ deyildi. Qara idi. Bu qatar zaman-zaman hicran yükü daşmışdı. İndi də hicran yükünün üstünə hicran yükü gəlirdi. Mən qatarın pəncərəsindən o taya baxırdım. Mənə elə gəlirdi ki, Vətəndən çoxdan, lap çoxdan ayrılmışam. Sən demə, elə belə də olacaqmış. Düşündüm ki, Vətəndə azadlıq döyüşü indi gizli getsə də, gələcəkdə daha da şiddətlənəcək. Mən də daha təsirli, daha mənalı şeirlər yazmalıyam. Həm də, daha çox! Sonra dodaqaltı pıçıldadım:

**Nə ata gördüm, nə ana gördüm ay zalım fələk,
Mən bu həyatda üç insan ömrü yaşayam gərək.
Biri atamın, biri anamın, biri özümün.
Mübarizəylə gərək üstündə duram sözümün.
Ulu dünyada o qədər ömür sürməsəm əgər,
Əsərlər yazam mən üç şairin yazdığı qədər.
Axı, yazmağa mənim alovlu ilhamım da var,
Cürətim də var, hünərim də var, inamım da var.**

Biz Mərdəkandakı “Yaşıl bağ”a gəldik. Demokrat firqəsinin yaratdığı Milli hökumətə sədaqətlə xidmət edən iqtisadiyyat, maarif, mədəniyyət, səhiyyə, ədliyyə işçilərinin, necə deyərlər, qaymaqları ilə görüşdük. Bəli! “Yaşıl bağ” Cənubi Azərbaycandan gələn nüfuzlu adamlar üçün ayrılmışdı. Burda o taydan gələn nazirlər də, generallar da, polkovniklər də vardı. Müharibənin qıtlığı davam etsə də, korluq çəkmirdik. Həm bizimkilərin o taydan gətirdikləri bir eşelon ərzaq məhsullarından istifadə edirdik, həm də, bu tayda xüsusi normada yemək şeyləri alırdıq...

Şah qoşunları Azərbaycana basqın edəndən sonra sərnişinlərə zoruna İran məclisinə seçkilər keçirirdi. Bəli! Qəribə olsa da, bu qəsbkar qoşun bir yandan Azərbaycan xalqına divan tutur, bir yandan da seçkilər keçirirdi. Azərbaycan təlatümə gəlmiş dənizə, od püskürən vulkana, yaralanmış nəhəngə bənzəyirdi. Belə bir zamanda biz sakin olduğumuz böyük imarətdə dərin həyəcan keçirirdik. Nəfəs dərmədən İran radiolarına qulaq asırdıq. Seçkilərin gedişini uzaqdan da olsa izləyirdik. Yoldaşlarımızın çoxu imarətin həyatında narahat-

narahat gəzinib nəsə düşünürdü. Mən də aşiq Hüseyn Cavanla həyətdə var-gəl edirdim. Kimsə dedi ki, Seyid Cəfər Pişəvəri hamını yanına çağırır. Deyəsən sözü var. Danışacaq. Mən də aşiq Hüseyn Cavanla Pişəvərinin yanına getdik. Yolda xəyalım məndən ixtiyarsız xatirələr dünyasına uçdu. Dodaqaltı pıçıldadım:

**Xatirə var, bürküsündə tövşüyürük biz,
Xatirə var, şaxtasında üşüyürük biz.
Xatirə var, cığırında yalqızlaşırıq,
Xatirə var, gecəsində ulduzlaşırıq.
Xatirə var, yaylağında çeşmələşirik,
Xatirə var, məclisində nəğmələşirik.
Xatirə var, dan yerində günəşləşirik,
Xatirə var, zəmisində küləşləşirik...
Xatirə var, dodağında sürud^{*}laşırıq,
Xatirə var, baxışında sükutlaşırıq.
Xatirə var, dumanına bürünürük biz,
Xatirə var, şəfəqində görünürük biz.
Xatirə var, neçə-neçə təzadla dolu,
Xatirə var, nisgili də muradla dolu...**

Şah qoşunu Azərbaycanın sərhədlərini təhdid edəndə firqə aşiq Hüseyn Cavanı cəbhələrdəki igid fədailərin döyüş bayraqlı səngərlərinə göndərirdi. O öz sazı ilə səngərdən-səngərə gəzib “Qüdrətimiz var” adlı şeirini oxuyurdu. Ümid dolu misralarıyla fədailəri qələbə-

^{*}sürud – himn

yə ruhlandırır. Beləliklə o, təkbaşına yüz təşviqatçının işini görürdü. Ancaq aşiq Hüseyn Cavan “Qüdrətimiz var” şeirini ilk dəfə Təbrizdə Azərbaycan Dövlət teatrının səhnəsində oxumuşdu. O zaman İranın Şah hökuməti ilə Milli hökumət arasında qızğın danışıqlar gedirdi. Şah hökuməti nümayəndələrinin başçısı baş nazirin müavini Müzəffər Firuz öz adamlarıyla lojada əyləşmişdi. Salon ağzına qədər adamlarla dolu idi. Aşiq Hüseyn Cavan səhnəyə çıxdı. Üzünü qəsdən lojada əyləşmiş Şah hökuməti nümayəndələrinə tutub “Qüdrətimiz var” şeirini oxumağa başladı. Şeir Azərbaycanın qəhrəmanlıqlarla dolu qüdrətindən danışdı. Aşiq Hüseyn Cavan şeiri oxuyub qurtaranda bütün salon ayağa qalxdı. Salonun divarlarını hərərətli alqış səsləri titrətdi. İranın mürtəce hakim dairələri aşiq Hüseyn Cavanı “Şurəvilərin təbliğatçısı” olan üsyankar bir nəğməkar adlandırırdılar. Müzəffər Firuz mahir nəğməkar xalqın sonsuz məhəbbətindən heyrətə gəlib konsertdən sonra aşiq Hüseyn Cavanı yanına çağırırdı. Nəzakətlə sənətkardan: – Aşiq, siz haralısınız? – deyər soruşdu. Bu sual gözlənilməz olsa da aşiq Hüseyn Cavan şəstlə: – Qaradağ mahalının Ut kəndindənəm! – dedi. Müzəffər Firuz daha da artan heyrətini gizlədə bilmədi. Ancaq özünü ələ aldı. Əsl simasını gizlətmək istəyən diplomat qılığıyla sevimli ustada: – Siz Cənubi Azərbaycanın Ut kəndindəsiniz? – dedi. Aşiq Hüseyn Cavan iftixarla: – Bəli! Ağayi Müzəffər Firuz! – dedi. Sonra Müzəffər Firuz aşığın əlini hiyləgərcəsinə sıxıb: – Yaxşı oxuduğunuz üçün sizə minnətdaram – dedi. Seyid Cəfər Pişəvəri baş nazirin müaviniyə: – Siz nə

üçün Azərbaycan xalqının iqtidarına inanmaq istəmirsiniz? Bu torpaqda yüzlərlə aşiq Hüseyn Cavanlar yaşayır. Əfsuslar olsun ki, siz bu gözəl nəğməkarların dilini lal, qulağını kar, gözünü kor etmişiniz – dedi. Pişəvərinin bu sözləri Müzəffər Firuzun hiyləsini tamam alt-üst elədi. O xəfifcə gülümsədi. Ancaq bu cənabın təbəssümündə də hiylə vardı...

Uzun dəhliz adamlarla dolu idi. Seyid Cəfər Pişəvəri dəhlizin başında dayanmışdı. Hamı o tayda partladılan körpülərdən, dağıdılan evlərdən, yandırılan kitablardan qəzəblə danışdı. Zindana salınan, meydanda güllələnən, dar ağacından asılan inqilab bahadirlərini təəssüflə anırdı. S.C.Pişəvəri bir-bir dəhlizdəki adamların kədərlə dolu gözlərinə baxa-baxa tövsiyələ: – Siz gərək kədərlə hissi ilə bərabər qürur hissi də keçirəsiniz – dedi. Bu zaman sanki kədərlə dolu gözlərə heyrət dolu sual da qarışdı. Gözlər bir qədər böyüdü. Ancaq daha həssas diqqətlə S.C.Pişəvərinin yorğun gözlərinə dikildi. Pişəvəri nəzakətlə susan baxışların nə demək istədiyini duydu. Öz hərərət dolu sözlərinin ahəngini dəyişmədən: – Bəli! Qürur hissi də! – dedi – dünyada elə bir inqilab olmayıb ki, yaratdığı quruluş yıxıldıqdan sonra nəşi üzərində neçə-neçə xain baş qaldırmasın. Ancaq bizim Milli nehzətimizin yaratdığı quruluş yıxılmasa da, nəşi üzərində bir xain də baş qaldırmamışdır. Milli nehzətimizin məğrur döyüşçüləri ölümü mərdliklə qəbul etmiş, lakin öz məsləkinə dönük çıxmamışlar. Bu sədaqət qüruruna da, təqdirə də, iftixara da layiqdir.

Sonra o İran dövlətinin Azərbaycanda apardığı seçkilərin mahiyyətindən ifşaedici sözlərlə danışmağa başla-

dı. Seçki bəhanəsilə Vətənimizə soxulan İran qoşunlarının törətdikləri faciələrdən ürək ağrısıyla misallar gətirdi. Azərbaycanda Milli hökumətin yarandığı ilk günlərdə Milli məclisə nümayəndələrin seçilməsindən hərərlə danışdı. Hələ də o tayda qalan Azərbaycan radio komitəsinin sədri, məslək, döyüş, mübarizə yoldaşımız Mirqasım Çeşmazəri məhəbbət dolu duyğularla xatırladı. Yenicə azadlığa çıxmış bir məmləkətin radiosuna başçılıq etmək həm şərəfli, həm də məsuliyyətli iş idi. Adətən radionu mənsub olduğu xalqın danışan dili adlandırılır. Bu, doğrudur. Ancaq mən radionu məmləkətin mənəvi dəyirmanı sanıram. Həm də nəhəng dəyirmanı! Bu dəyirman yalnız zamanın toxumluq dənini üyüdür. Özü də dayanıb nəfəs dərməklə arası yoxdur. Bəli! Aramsız dən tələb edir. Milli hökumətin gənc, mübariz, sadıq kadrları öz mənəvi dəyirmanlarını zamanın toxumluq dənilə kifayət qədər təmin edirdi... İndi isə dən dəyişdirilmişdir. O, Tehranda Vaşinqton xəlbirindən keçirilib sonra Təbrizə göndərilirdi. Təzə, sərt, özgə dən daşlar arasında üyüdüldükcə dünyaya əcayib-qərayib səslər yayırdı. O səslər bizim dalmızca ağ yalanlar, qara böhtanlar atırdı... S.C.Pişəvəri Milli məclisə seçkilərdə M.Çeşmazərin Azərbaycanın müxtəlif yerlərində göstərdiyi fədakarlıqlardan səmimiyyətlə, qürurla, həyəcanla danışdı... Mənə elə gəldi ki, Pişəvəri uzun, çətin, şərəfli döyüş yolu keçmiş Çeşmazərin xalqa məmnuniyyətlə xidmət etməyindən söz açmaqla bizə yalnız kövrək bir xatirə danışmaq xəyalında deyil. Yox! Firqə sədri bu mənalı xatirə ilə bizi kədər dolu nisgilin pəncəsindən qoparmaq istəyir. İstəyir ki, biz

həmişə mehriban, mübariz, müdrik olaq. Necə o tayda, döyüş günlərində belə olmuşduq, bu tayda yenə də belə olaq! Məhz buna görə də S.C.Pişəvəri o tayda M.Çeşmazərin xalqa göstərdiyi təmənnəsiz xidmətlərini bu tayda bir daha hamımızın yadına salır... Biz o tayın acılı-şirinli xatirələrilə öz mənzillərimizə qayıtdıq. Mən şeir dəftərimi çıxarıb yenə əzbərdən bildiyim şeirlərimdən bir neçəsini yazdım. Bu işə “Yaşıl bağ”a gələndən sonra başlamışdım. Axı sərhəddi keçməzdən əvvəl o tayda qaragüruhçular tərəfindən soyulmuşdum. Bir neçə şeylə bərabər şeir dəftərimi də aparmışdılar. İndi şeirlərimi hafizəmdən dəftərimə köçürürdüm ki, gərək olanda məəttəl qalmayım. Həm də dəftərdə əbədiləşdirim. Bəli! Hafizəyə etibar yoxdur. O elə özgüləşə bilər ki, ən qiymətli şeyi də unuda bilər.

ŞƏKƏRLƏŞƏN GÜLÜŞLƏR

Bir ay olardı ki, Vətəndən ayrılmışdıq. “Yaşıl bağ”da böyük bir imarətdə ailəsi olanlara ayrıca otaq verilmişdi. Subayların isə ikisi bir otaqda yaşayırdı. Gecələr qaynar həyat sakitləşəndən sonra imarətdən bir az uzaqda çağlayan dənizin səsi lap yaxından gəlirdi. Sanki dalğalar otağımıza daxil olmaq üçün qapımızı döyüb içəridən icazə gözləyirdi. Sanki onlar da bizim ürəyimizin həyəcanını, gözlərimizin intizarını, əsəblərimizin gərginliyini duyurdu. Sanki dənizin başı ağ ləçəkli qızları yanımıza gəlib kövrəlmiş hissələrimizi ovundurmaq, qaçmış yuxumuzu qaytarmaq, unudulmuş laylamızı çal-

maq istəyirdi... Ancaq yatan kim idi? İmarətin rahat otaqlarındakı adamlar gündüzlər də narahat idilər, gecələr də! Mən bu narahat adamlara baxdıqca düşünürdüm ki, –

**O hikmətli həyat, o sirli dövran
Həqiqət deyilmiş, yuxuymuş bəlkə?
Ya varmış, hökmülə dağıdıb zaman,
Ya da yerli-dibli yoxuymuş bəlkə?**

Bir ay əvvəl bir-birinə can deyib-can eşidən adamlar indi dinib-danışmırdılar. Sanki bir-birlərindən küsmüşdülər. Yox! Onları zaman, həyat, tale bir-birindən küsdürmüşdü. Vətən isə onların hamısından küsmüşdü. Bəli! Onu darda qoyub getdikləri üçün küsmüşdü. Lakin inana bilmirdim ki, Vətən öz övladlarıyla uzun müddət küsülü qala. Axı Vətən anadır! Ana öz övladının hər qəbahətinə dözə bilər. Ancaq qısa ayrılığına yox! Atalar deyib ki, kiçikdən xəta, böyükdən əta... Vətən də böyükdür! O hamının günahını bağışlamağa hazırıdır. Şəfqətli ana yaralı qollarını geniş açıb öz didərgin övladlarını qucaqlamaq üçün tufanlı yollara boylanırdı... Təki övladları onun müqəddəs qucağını yadlardan təmizləyib yenidən doğmalaşdıra idi.

Mən yazıçı dostum Fəthi Xoşginabi ilə bir otaqda qalırdım. Otaqda miz yox idi. Həyəətə açılan geniş pəncərənin qabağında iki çarpayı yanaşı qoyulmuşdu. Gecələr birində mən, birində isə Fəthi yatırdı. Bir şey yazmaq istəyəndə də elə çarpayıda uzanıb yazırdıq. İstər gündüz olaydı, istər gecə. Fərqi yox idi.

Günorta idi. Qar yağdı. Çarpayılardan arasındakı dəmir soba gurhagur yanırdı. Fəthi harasa getmişdi. Mən bir əlimdə qələm, bir əlimdə dəftər çarpayımda uzanıb təzə yazacağım şeirin ilk misralarını düşünürdüm. Arabir pəncərədən həyəətə baxırdım. Qar hələ yağdı. Sanki mənim arzularımın da üstünə qar yağdı. Yox! Çınarın kökləri torpağın təkində olduğu tək mənim də arzularımın rişələri öz ürəyimdə idi. Mən arzularımı öz inamımın hərərətilə isidirdim...

Birdən binanın hansı otağında həzin bir bayatı çağlaya-çağlaya təlatümə gəldi. Gənc müğənni qız şikayət dolu səslə oxuyurdu:

**Donanda ayaz yerdə,
Gül əkdim boyaz yerdə...
Dərin dəryalar keçdim,
Qərq oldum dəyaz yerdə.**

Mən də gənc idim. Ancaq tərif olmasın, bəlkə də qocalardan çox bayatı bilirdim. Bu bayatını isə ilk dəfə eşidirdim. Özü də hansı zamanda, necə şəraitdə?! Qələm də, dəftər də əlimdə quruyub qaldı. Düşüncələrim isə başımdan dağıldı. Yadıma kəndimizin yanından axıb-keçən Neştəri çayı düşdü. Yazda Savalanın zirvəsi buludlananda, leysan yağış yağanda, yaylaqdan kükrəyə-kükrəyə gələn sel Neştərini sıxışdırıb öz yatağından çıxarırdı. Çay daşardı. Sahilləri su basardı. Bu sel dalğalı bayatı da öz təkanıyla mənim yazacağım arx ləpəli şeiri yadımdan çıxartdı. Düşündüyüm şeiri unudub bu gözləmədiyim bayatını tez dəftərimə yazdım. Sonra könlümü heyrətə salan misraları diqqətlə, aram-aram

oxudum! Yox! Həyəcanla oxudum. Çünki kiçik misralar böyük yanğınlarıyla mənim əllərimi də, dodaqlarımı da, gözlərimi də qarşdı. Heç bayatının özünün təsvir etdiyi “dərin dəryalar” da bu yanğınları söndürməyə qadir deyildi.

Elə bu zaman otağın qapısı döyüldü... Durub qapını açdım. Əvvəl Rəhim, sonra Əkbər salam verib içəri keçdi. Əkbərin əlindəki mis ləyəndə üstünə su tökülmiş şəkər vardı. O, nəzakətlə mənə: – Bizim sobamız yanmır. Şəkəri gətirdik ki, sizin sobada əridib şirə edək. Axşam halva çalacağıq. – Sonra gülə-gülə: – Siz də buyurub qonaq ola bilərsiniz – dedi.

Odlu-alovlu illər müharibənin ağır yüklərini öz yaralı çiyinlərində hünərlə daşıyıb sona çatsa da hələ güzəranda qıtlıq davam edirdi. Bizə də ərzaq mallarını həddlə verirdilər. Yaşadığımız otaqda biş-düşlə özümüz məşğul olurduq. Yeməyimizi gündüzlü-gecəli yanan sobanın üstə hazırlayırdıq.

Mən əlimi sobaya sarı uzadıb qayğıyla Əkbərə: – Sobanı təzə qalamışam. Apar ləyəni qoy üstünə! – dedim. Əkbər ləyəni sobanın közərən dəmirinin üstə qoydu... Rəhim əlimdəki yazılı varağı görüb: – Deyəsən təzə şeir yazıbsan, oxu, qulaq asağ – dedi. Mən: – Yox! Şeir yazmamışam. İndicə eşitdiyim bir bayatını kağıza köçürmüşəm – dedim. Sonra bayatını oxudum. Rəhim kövrəldi. İri qonur gözləri doldu. Nazik dodaqları titrədi. Bu mübariz gəncin saçları da, qaşları da, kirpikləri də qızıla çalırdı. Sanki Rəhim döyüş meydanının odları-alovları içindən keçəndə sir-sifətini yanğınlar qarşmışdı. Ancaq nə odlar, nə alovlar Rəhimin simasının

dakı məsumluğu yalayıb apara bilməmişdi. Sanki anası Rəhimi elə əvvəldən rəhmli doğmuşdu. Mən bayatını oxuyub qurtarandan sonra araya dərin bir sükut çökdü. Sükutu Rəhim pozdu. Bu bayatını oxuyan kim olduğunu soruşdu. Dedim ki, oxuyan bir qız idi. Amma yaman yanıqlı oxuyurdu. Rəhim xəfifcə bir ah çəkib: – Yazıq qız yəqin kimisə sevirmiş. Bayatıda da öz nakam sevgisini car çəkirmiş – dedi. Mən: – Yox! Mənə elə gəlir ki, bir bayatıda iki nisgilin yanğısı vardı! Bunlardan biri o qızın sevdiyi oğlanın, biri də ayrıldığı Vətənin nisgilin yanğısı idi! – dedim. Mənə demişdilər ki, Təbrizdə bir qız Rəhimi sevirmiş. Ancaq Rəhim qıza məhəl qoymurmuş. Biz Vətəni könülsüz tərk edəndə qız öz ata-anasına bildirmədən Rəhimin dalınca düşüb gəlmişdi... Ancaq Rəhim yenə də o qıza laqeyd idi...

Sevgi tarixində Aşıq Kərəm, Aşıq Qərib, Aşıq Abbas istədiyi qızın dalınca döşündəki sazla düşmüşdü. Döyüş tarixində bu qız isə çay, körpü, sərhəd adlayaraq gözlərinin ilk ovunun arxasınca ürəyindəki sevgililə gəlmişdi. Ancaq nə oğlan aşiq, nə qız məşuqə idi. Hər ikisi azadlıq döyüşünün cəsur fədaisi idi. Qız oğlanın həm özünü, həm də məfkurəsini seviridi. Bu dünyada sevgilisinin inamla getdiyi şərəfli yolda son nəfəsinə qədər iftixarla addımlamağa hazırdı!

Birdən Rəhimin ağına nə gəldisə maraqla mənə: – Səni heç sevən olubmu? – dedi. – Nə üçün olmayıb? – deyə mən suala sualla cavab verdim. – Sən Allah onda bir qədər öz sevgindən danış – deyə Rəhim məndən xahiş etdi.

Rəhimin xətrini çox istəyirdim. O, uşaq qədər sadə, ata qədər müdrik idi. Mən Təbrizdə üzümü tərəş etdir-mək üçün xüsusi dəlləkxanaya gedərdim. Ancaq elə mühacirətimizin ilk günlərində Rəhim mənə təhlükəsiz ülgüclə üz qırmaq öyrətdi. Mən ondan yaxşı qalstuk bağlamaq, ütü çəkmək, tikiş tikmək də öyrəndim...

Rəhimə dedim ki, Təbrizdə bir qızla tez-tez görüşür-düm. Şair qızı idi. Özü də şair təbiətli idi. Adı Naxış idi! Sanki o, Təbrizin gözəl libasında nadir bir Naxış idi! “Qələbə” karxanasında sex rəisi olan Naxış kollektivin yaraşığı idi. Şeir gecələrinə tez-tez gələrdi. Mən onu evlərinə ötürərdim. Təbrizin Aylı gecələrində hə-yat, insan, sənət haqqında maraqlı söhbətlər edərdik. Savadlı qız idi. Dəfələrlə evlərində olmuşdum. Aramız-da isti, nəcib, möhkəm ülfət yaranmışdı. O mənsiz dura bilmirdi, mən də onsuz... Ancaq bu səmimi ülfətdə Naxış məndən daha mehriban idi. Qəribədir, ürəkdə bir-birimizi hiss olunacaq qədər sevidik, dildə isə yal-nız ümumi sevgidən danışırıdıq. Münasibətimizi mənim xalam da, Naxışın anası da yaxşı bilirdi. Biz isə öz məğrur sevgimizi etiraf etməyə nədənsə tələsmirdik. Günü günə satırıdıq. Utanırdıqmı, sıxılırdıqmı, çəkinir-dikmi? Bilmirəm. Qız öz dəyanətli sevgisində nə qədər mübariz, cəfakəş, vəfalı olsa da yenə də qızıdır! Həyat-da qız həya, ismət, təmkin, oğlan isə cürət, hünər, əməl mücəssəməsidir! Ona görə də sevgidə öz ürəyini gərək birinci qız yox, oğlan açsın! Məni isə Naxışın ecazkar gözəlliyi, fədakar ünsiyyəti, füsunkar baxışları sehlə-yirdi. Onun qaynar sevgisinin coşğun dalğaları qarşısın-da lal qaya tək susurdum. Ancaq sərhəddə ixtişaşlar

susmaq bilmirdi. Sanki mən öz sevgimin uğursuz aqi-bətini o təlatümlü ixtişaşlar arasından görürdüm. Bu kövrək sevgimi öz rahat yuvasından qoparıb o ixtişaşlar meydanına aparmaq istəmirdim. Bəli! Mən Naxışlı gecələrimdə ecazkar göylərin altında cazibədar yerlərin qulağına astadan:

**Öz hüsnüylə özünə
Çəkməyir göylər məni.
Daha gözəlliyilə
Yerlər cəzb eylər məni.**

– deyə pıçıldasam da ürəyimdə tüğyana gələn alovlu sevgimi qıza etiraf edə bilmirdim.

Mən danışdıqca qarşımda sağ əlini sakitcə üzünə qo-yub söhbətimə diqqətlə qulaq asan Rəhimin nəfəsi san-ki sinəmə dəyir, ilk sevgimin səngiyən ocağını körük-ləyir, kül örtmüş odlarını təzədən közərdirdi... Mən tə-zədən alovlanan odların hərərətindən tənqiyyirdim. Nə-fəsim tutulurdu. Sanki söhbətimin yarımçıq qalacağından təlaşa düşən Rəhim dərhal soruşdu: – Bəs sonra nə oldu? – Mən nəfəsimi dərdim... Son dəfə Naxışgildə olanda o piano arxasına keçib təbəssümlə dolu gözləri-ni üzümə dikdi. Sonra məndən hansı havanı dinləmək istədiyimi soruşdu. Sanki ürəyimə dammışdı ki, bu gö-rüş bizim son görüşümüzdür. Naxışa “Yetim segah” dinləmək istədiyimi dedim. O, məmnuniyyətlə ifa etdi. Ağ barmaqlarından süzülən əlvən xallar ürəyimin titrək tellərinə əbədi hopdu. Mən indi də gecələr yatanda ürəyimin döyüntülərinə qulaq asanda o tanış xalların səslərini eşidirəm. Axı xallarda bizim körpəyikən yetim

qalmış nakam sevgimizin nisgillə dolu nəğməsi çalınır... Bu acı macəranın son akkordu mənim təşnə dodaqlarıma hopub tükənəndə şəkərin də axırncı qətrəsi ləyəndə əriyib qurtardı. Əkbər ərimiş şəkərlə dolu ləyəni götürüb Fəthinin çarpayısının altına qoydu. Ancaq heç kəs bilmədi ki, bu ləyəndəki şəkərin əhvalatı mənim danışdığım sevgi macərasından da şirin olacaq... Həm də təkcə şirin yox, həm də nadir. Təəssüflü yox, təbəssümlü olacaq, həsrətli yox, heyrətli olacaq...

Rəhim: – O qız səni doğrudan sevirdi? – deyə soruşdu. Mən: – Bəli! Doğrudan sevirdi – dedim. Rəhim: – Bəs niyə özünə götürmədin? – Mən: – Gətirə bilmədim – dedim. Rəhim: – Niyə? – dedi. Mən: – Mümkün olmadı – dedim. Rəhim: – Bəs o qıza rəhmin gəlmədi? – deyə soruşdu. Mən: – Bəs səni sevən qız özü sənə dalınca gələ-gələ, sənənin adın da Rəhim ola-ola, niyə sənənin ona rəhmin gəlmir? – dedim.

Deyəsən mənim bu haqlı tənqidim Rəhimi silkələdi. Özü də bərk silkələdi. Dostumun ürəyinin qaranlıq dərinliklərində işaran mərhəmət közləri parlayıb məhəbbət ulduzlarına döndü. Bu sayrışan ulduzların Rəhimi sevən qızın intizarla dolu gözlərini qamaşdıracağına mən də ürəkdən inandım...

Qonaqlarım getdilər ki, axşam gəlib mis ləyəndə əritdikləri şəkərlə bizim sobada halva çalsınlar. Mən yenidən çarpayıda uzanıb xəyalımda canlandırıdığım şeiri yazmağa başladım. Qələmimdən süzülən misralar ağ vərəqlər üstə qonduqca axşamın çadrasından düşən qaranlıq da həyətdəki ağ qarların üstə çökürdü...

Qapı açıldı. Dönüb baxdım. Gələn Fəthi idi. Deyəsən uzaqdan gəlirdi. Yun papağının qulaqlarını aşağı salmışdı, qalın kürkünün boynunu yuxarı qaldırmışdı, meşin əlcəklərini əllərinə geymişdi. Uzunboğaz çəkmələri qara-palçığa batmışdı. Mənə baxdı. Gördü məşğulam. Dindirmədi. Mən də onu dindirmədim. Dönüb təzədən vərəqlərdəki misralara baxdım. Fəthi otaqda nəşə axtarmağa başladı... Sonra qapıya doğru addımladı. Qapı açıldı. Daha dönüb baxmadım. Bildim ki, Fəthi yenidən harasa getdi.

Birazdan kimsə otağa girdi. – Əşşi, bilmirəm sən özünü tənbelliyə qoyubsan, yoxsa kəsalət özü səni basıb. Burdan-bura Allahın bir vedrə təmiz suyunu gətirməyibsən ki, adam işlədə. Gətirmədiyən bir yana, heç olmasa çirkli suyu da aparıb atmamısan. Çəkmələrimi yuyanda tamam əl-ayağıma yapışdı – dedi. Danışan Fəthi idi. Mən yalnız indi dönüb diqqətlə Fəthiyə baxdım. O, otağın ortasında dayanmışdı. Sağ əlilə ləyənin qırağından yapışib yanına sallamışdı. Ləyəni dərhal tanıdım. Bu, Rəhimgilin içində şəkər əridib Fəthinin çarpayısının altına qoyduğu mis ləyən idi. Məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdüm. Otaqda təmiz su tapa bilməyən Fəthi bulaşmış çəkmələrini çarpayısının altından apardığı ləyəndəki əridilmiş şəkərlə yumuşdu. Ləyəndən tutan barmaqları bir-birinə yapışmışdı. Sanki kəsalət məni yox, onu basmışdı. Mən bu kəsaləti dağıtmaq üçün ayağa qalxıb ürəkdən qəh-qəhə çəkdim. Elə çəkdim ki, gözlərim yaşardı. Pərvazlanan qəh-qəhəm uçub Fəthinin narazı üzünə də qondu. Sonra otaq qonşunun tənəli baxışlarında dondu. Canlı Fəthi otaqda

heykəlləşdi... Heykəlin çiyini üstədən keçən qəh-qəhəmin qanadları qarıya dəyib səsləndi. Qapı açıldı. Qapının səsi də qəh-qəhəmə qarışdı. Gələn Rəhimlə Əkbər idi. İkisi də kənardə sakit dayanıb bu qəribə mənzərəyə baxdı. Ləyəni tanısalər da, nə əhvalat baş verdiyini bilmədilər.

Mən yaylığımı çıxarıb gözlərimin yaşını sildim. Özü mü birtəhər toxtatdım. Yox! Bu dəfə Fəthini mən məzəmmət etməyə başladım. – Əşi, su çirkli olanda nə olar? Adam məgər çirkli su işlədəndə hiss etməz ki, bu su yağlıdır, şirəlidir, ya nədir? Aparıb bu yazıqların əridilmiş şəkərlərilə çəkmələrini yuyubsan, sonra da gəlib mənim üstümə düşübsən ki, niyə çirkli suyu otaqda saxlamışam – dedim. Rəhimlə Əkbər yalnız indi işin nə yerdə olduğunu başa düşüb qəh-qəhə çəkдилər... Elə çəkдилər ki, heç o şəkəri yesəydilər belə ləzzət duymazdılar. Bu qəh-qəhənin şən dalğaları Fəthiyə də dəydi. Onun da donu açıldı. İndi Fəthi özünəməxsus gümrəhliklə elə qəh-qəhə çəkirdi ki, sanki digər qəh-qəhələr bir nadir, əlvən, zəngin orkestrin hərərətli nəfəsində əriyirdi. Sanki Fəthi öz şaqraq qəh-qəhəsilə hamımızın qəh-qəhəsini fəth edirdi... Sanki bir ləyən ərinmiş şəkər yerə deyil, bizim gülüşümü zə hopmuşdu. Eh! Şəkər hayına qalan kim idi? O boyda Vətəni itirmişdik. Özü də şəkərdən şirin insanlarıyla, cəlləlarıyla, nemətlərilə, təntənələrilə, diləklərilə itirmişdik! İndi isə odu söndürüb külü ilə oynayanlara bənzəyirdik...

Fəthini qınamaq olmazdı! Axı insan fikirli olanda nəinki ətrafını, hətta özünü də unudur. Xüsusilə bu fikir Vətən, xalq, azadlıq haqda düşüncələr silsiləsi ola! Bu

silsilə Vətənə uzanan yola dönə! Sən də narahat ürəyinlə bu yolla addımlayıb alovlanan Vətənə hər an dəyib qayıdasan. Bəli! Gözlərin baxa-baxa yanan Vətənə kömək etməyə imkanın olmaya. Ancaq dəyib qayıdasan... İllah ki, bu yolun müsafiri yazıçı ola! Axı, yazıçı daha kövrək, daha həssas, daha müdrik insandır!

Sifətimizdə donub qalmış Vətən dərdinin bulud karvanını heç şəkər dağı da yarıb parçalamaya qadir deyildi. Ancaq bu sürəkli qəh-qəhələrin cingilti təkanı üzümüzdəki o bulud karvanını dağda bildi. Düyünlü sevinc qönçəsi açılmış dodağımızda çağlayan gülüş şəlaləsi şəfa qaynağına dönüb yangılı ürəyimizə töküldü... Sinəmizdə zəbanə çəkən alovu səngitdi. Bəli! İndi bir gözümüzdə gülüş, bir gözümüzdə yaş çağlayırdı... Yox! Gözlərimizin ikisində də həm gülüş, həm yaş bərq vururdu. Ancaq gülüş yaşa qalib gəlirdi. Kövrək nıkbınlıq, qartmış bədbınlıq üzərində qanad çalırdu. Bəli! Göz yaşının özü belə gülüş üfünün sinəsində qabara-qabara dan ulduzuna dönüb par-par parlayırdı. Günəşli sabahdan müjdə verirdi... Mən öz şəkər payımızdan götürüb Rəhimgilə verdim. Dostlar istəməsələr də zorla boş ləyənlərinə yığdım. Ancaq qonşular bizim otaqdan öz otaqlarına təkcə şəkər yox, həm də şəkərə bələnmiş gülüş apardılar... Mən isə onların dalınca baxa-baxa pıçıldadım:

**Sevinc bayrağını yola taxmasa
Mənzildən-mənzilə yürüyər kədər?
İnsan dodağından gülüş axmasa
Dünyanın üzünü bürüyər kədər.**

Səhər Günəş üföqlə dənizin birləşdiyi yerdən qızara-qızara qalxırdı. Ancaq hələ necə deyərlər, öz qınından tamam sıyrılıb çıxmamışdı. Yarısı üföqlə dənizin arasına sancılmışdı, yarısı bir topa qırmızı alova dönüb mavi suları yara-yara üzə çıxmışdı. Ancaq göydə nə tüstü qaralırdı, nə duman bozarırdı. Sanki bir nəhəng qızılgül qış çəmənini yara-yara qalxıb iri saplağı üstə pardaxlanmışdı. Ancaq nə havada ətri duyulurdu, nə də yarpağında şəhi parlayırdı. Sanki bir əbədi məşəl əngin üföqü də, dərin dənizi də yara-yara Vətən, xalq, azadlıq uğrunda canlarından keçən unudulmaz qəhrəmanların əziz xatirəsini al şəfəqlərilə işıqlandırır... Ancaq şəhidlərin nə adları bilinirdi, nə ünvanları oxunurdu...

Mən Günəşə baxırdım. O qalxır, qalxır, qalxırdı... Üföqdən də, dənizdən də aralanırdı. Günəş hələ qalxacaqdı. Bütün dünyanın başı üstə durana qədər qalxacaqdı! Axı o dünyanın həyat bayrağıdır! Birdən mənə elə gəldi ki, Günəş döyüş meydanında mənim əlimdən yerə düşmüş inqilab bayrağıdır. O yerdə qala bilməz! Məğrur baxışlı təmiz inqilab bayrağına düşmənlərin murdar ayaqları toxuna bilməz! Ülviyyətlə diləklilə inqilab bayrağı yüksəklərdə qanad açmaya bilməz! O bayraq indi mənsiz də göylərə qalxır. Vətənin başı üstə dalğalanmaq üçün, şölələnmək üçün, əbədiləşmək üçün zirvədən-zirvəyə ucalır. Məni öz tanış dəstəyindən daha möhkəm yapışmağa çağırır...

NAXIŞIN ŞEİRLƏRİ

Mən köhnə şeirlərimi yadıma sala-sala dəftərə köçürəkən gözlərim qolumdakı saatın qızıl zəncirinə sataşdı. Qəribədir. “Yaşıl bağ”da yaşayan siyasi mühacirlərin bəziləri məni hərdən öz mənzillərinə dəvət edirdilər. Yalnız söhbət edib çay içməyə... Mən də gedirdim. Ancaq nə gizlədim, getdiyimə yaman peşiman olurdum. Ona görə ki, əsəbiləşirdim. Bəli! Görəndə ki, bu qazdan ayıq cənablar evlərindəki süpürgələrinə qədər nələri varmısa yığıb gətiriblər, haldan çıxırdım. Halbuki, mən Təbrizdə içi dolu mənzilimi qoyub gəlmişdim. Heç əynimdəki iş paltarımı da təzə kostyumlarımla birilə dəyişməmişdim. Elə iş paltarında gəlmişdim. Mən yalnız xalqın min zəhmətlə qazandığı malların dağıla biləcəyi haqqında düşünmüşdüm. Təkcə mənmi? Yox! Məndən savayı neçələri də... Bir gün də necə oldusa yolum ADF MK-nın sədr müavini Sadıq Badikanın mənzilinə düşdü. O mənim həqiqətdən yoğrulmuş çılğınlığıma bələddi. Xətrimi çox istəyirdi. Həmişə mənimlə mehriban-mehriban danışırdı. İndi də S.Badikanın mənzilində üz bəzə əyləşib söhbət edə-edə çay içirdik. Birdən söhbət zamanı necə oldusa baxışımı Badikanın baxışından ayıraraq ətrafımda gəzdirdim. Gözlərimə nə görünə yaxşıdır? Şoraba bardaqları. Bəli! Kişi evindəki dəyərlilə Təbriz xalıları ilə bərabər şoraba bardaqlarını da gətirmişdi. Yenə əsəbiləşdim. Söhbət də, çay da yadımdan çıxdı. Hiddətlə müsahibimə: – Ağayilə Badikan, siz şoraba bardaqlarınıza qədər gətiribsiniz.

Amma Təbrizdə elə insanlar, elə nemətlər qalıb ki... – dedim. S.Badikan mənim hiddət dolu fikrimi dəyişmək üçün zarafata keçdi. O, gülə-gülə mənə: – Əli dadaş, (o mənə belə deyirdi) bu şorabalar Təbrizdə qalsaydı, yəqin ki, özgələrə qismət olacaqdı. Sən razı olardın ki, mənim malımı özgələr yesin? – dedi. Mən baxışımı şoraba bardaqlarından çəkib susdum. Daha danışmadım. Çayı yarımçıq qalmış stəkanı əlimlə yavaşca geriye itələdim. Bu zaman Badikan qolumdakı saatın qızıl zəncirini gördü. Sanki düşdüyü çətin vəziyyətdən çıxış yolu tapdı. O məhrəm-məhrəm: – Əli dadaş, sən deyirsən ki, sizi Təbrizin kənarında qaragüruhçular soyanda sən bu qızıl zəncirli saatı qolundan açıb pencəyinin cibinə qoyubsan. Qaragüruhçular sənə pencəyini də aparıblar. Sonra başçıları qaragüruhçular arasında şey üstə dava düşəcəyindən qorxub şeylərin yiyələrinə qaytarılmasını əmr edibdir. Onlar da sizin şeylərinizin bəzilərini, o cümlədən sənə pencəyini də qaytarıblar. Sən də pencəyini alıb geyibsən. Yalnız qaragüruhçuların cəngindən qurtarandan sonra Naxçıvanda əlini pencəyinin cibinə salanda görübsən ki, qızıl zəncirli saatın ordadır – dedi. Mən qətiyyətlə – Bəli! Necə deyirəm, elə də olmuşdur – dedim. O, şübhəli-şübhəli mənə: – Ancaq sənə dediyinə inanmayanlar inananlardan daha çoxdur. Çünki qızıl zəncirli saatın pencəyin cibində salamat qalması möcüzədir – dedi. Mən hərərətlə S.Badikana: – Əvvəla indi elə zamandır ki, möcüzə hər yerdə, hər an baş verə bilər. Sonra da məhkəmədə hər hansı hadisənin təsdiqi üçün şahidlərin ifadələri mütləq nəzərə

alınar. Şükür Allaha ki, mənim də şahidlərim var. O üç şahiddən biri indi mənimlə otaq qonşusu olan, sizin çox yaxşı tanıdığınız aşiq Hüseyn Cavandır. Buyurub ondan da soruşa bilərsiniz – dedim. Sonra ayağa qalxdım. Müsahibimlə xudahafızlaşib otaqdan çıxdım...

İndi öz otağımızda saatımın qızıl zəncirini görəndə yadıma Naxış düşdü. Bəli! Təbrizdən başı lovlu çıxanda bir kəlmə də kəsə bilmədiyim Naxış. Məni özünə arxa, qürur, sirdaş sanan Naxış. Mən bu qızıl zənciri alanda Naxışı da özümlə sərraf mağazasına aparmışdım.

Xəyal məni tərkinə alıb Təbrizə aparmaq istədi. Ancaq sərhəddə nəinki insanın, hətta xəyalın da yolu bağlı idi. Əlim Naxışa çatmasa da, qələmim Naxışa bir şeir yazmaq istədi. Köhnə şeirlərimi köçürdüyüm dəftəri büküb bir yana qoydum. Ala gözlü Naxışa “Ala gözlər” adlı bir şeir həsr etdim:

**Gecə mənə baxdın bir mələk kimi,
Çaldı gözlərimi ala gözlərin.
Könlümdən şığıyıb bir şimşək kimi
Az qaldı canımı ala gözlərin.**

**İndi hər birimiz bir diyardadır,
Dalğın baxışların intizardadır,
Deyirsən: görünmür, bəs o hardadır?
Baxır məlul-məlul yola gözlərin.**

**Təbrizin yolları burma-burmadır,
Yol çəkən gözləri yollar yormadı.
Bəs nədir illəti? Kimsə sormadı
Nə üçün düşüb o hala gözlərin?!**

**Hər insan qəlbində bir arzu olar,
Ona etiqadsız tamarzı olar.
Sən hələ cavansan, kim razı olar
Qara torpaq altda qala gözlərin?!**

**Əgər həsəd çəksə aləm qaşına,
Naməhrəm dəyməsin məhrəm qaşına.
Uzun hörüyünə, qələm qaşına
Gərək bir keşikçi ola gözlərin.**

**Ya xəzan küləyi, ya sarı yarpaq
Sənə ölümündən gətirsə soraq,
Xatırla dostunu, inanma ancaq,
Qoyma buludlanıb dola gözlərin!**

**Sanma gözlərimdən elim uzaqdır,
Cananın əlindən əlim uzaqdır,
Həyat aşiqindən ölüm uzaqdır,
Sənin də görməsin bəla gözlərin.**

**Görsə tanımazmı göz aşiqini,
Bu sənət vurğunu, söz aşiqini.
Gözəl qız! İstərəm öz aşiqini
Arabir yadına sala gözlərin.**

Bu vaxta qədər elə Şimali Azərbaycanın özündə gözlər haqqında o qədər şeirlər yazılmışdı ki... Hətta Səməd Vurğunun, Məmməd Rahimin, İsmayıl Soltanın gözlərə həsr etdikləri şeirlərə bəstəkarlar musiqi də bəstələmişdilər. Bəli! Gözlər haqqındakı şeirlər nəğmələşmişdi. Müğənnilər gözlərin nəğmələrini radioda,

bayramda, nişanda, toyda, ziyafətdə həvəslə oxuyurdu. Mən əlimə qələm aldığım gündən düşünmüşəm ki, hər hansı şair dönə-dönə işlənmiş bir mövzuya girişərsə, çalışmalıdır ki, yazdığı şeir özündən əvvəl yazılmış şeirlərin səviyyəsindən yuxarıda dayansın. Əgər yazılanların səviyyəsində yazsa, onda yazılanlar var da. Daha təzəsi nəyə gərəkdir? Əgər yazılanlardan aşağı səviyyədə yazsa, özünü rüsvay edər. Yaxşı ki, “Ala gözlər” çap olunandan sonra oxucuların könül sarayına minnətsiz daxil ola bildi. Bu şeir dillərdən-dillərə düşdü. Şeiri sevənlər də, sevməyənlər də “Ala gözlər”i əzbərlədi. Neçə-neçə şair bu şeirə nəzirə yazdı. Hara getdimsə məndən “Ala gözlər”i oxumağımı xahiş etdilər. Mən də hərərətlə oxudum.

Bir axşam o taylı dostumla Bakıda universitetin yataqxanasına tələbələrlə görüşə getmişdim. Tələbələr bizi dövrəyə aldı. Suallar-cavablar qurtarandan sonra Qızılgül adlı yaraşıklı bir qız utana-utana xahiş etdi ki, “Ala gözlər” şeirini oxuyum. Mən də utana-utana qıza bıxdım. Kaş heç baxmayaydım. İlahi, qız-qıza necə bənzəyərmiş! Yaman sarsıldım. Sanki qarşımda Naxışın özü dayanmışdı. Ona həsr etdiyim şeiri oxumağı xahiş edirdi. Mən bu xahişi ləyaqətlə yerinə yetirmək üçün özümü ələ aldım. Qızılgülün ala gözlərinə baxa-baxa şeiri yanğı dolu ilhamla əzbərdən oxudum. Zarafat deyildi, gör Naxışı harda itirib, harda tapmışdım. Qızılgülə baxdıqca qızın yanaqları rəng verib, rəng alırdı. Belə rəngləri yalnız yanan çıraqlarda görmüşəm. Yanan çıraqların şölələri gah al, gah sarı, gah yaşıl rəngə çalır. Bəli! Nisgil dolu şeirim alovuyla yanan Qızılgül

mənim gözlərimdə özü boyda közə dönmüşdü. Bəlkə qız ona çox baxdığımı məftunluğa yozmuşdu? Ona görə rəng verib, rəng alırdı? Bilmirəm. Kənardan baxanlar isə tərəddüdlə həyəcan dolu anların sonunu gözləyirdi. Bu dəfə də Qızılgül özünü ələ alıb səmimiyyət dolu eyhamla mənə: – Mən sizin başqa əsərlərinizlə tanış olmasam da qətiyyətlə deyə bilərəm ki, bu şeir sizin şah əsərinizdir – dedi. Bəlkə qız bu anda zamanın məni daha sanballı əsərlər yazmağa çağıran səsinə eşitmədi. Mən nəzakətlə: – Adi şeirimi belə yüksək qiymətləndirdiyinizə görə sizə təşəkkür edirəm, xanım. Mən bu şeiri o taydakı bir qıza yazmışam. Siz necə də bir-birinizə bənzəyirsiniz. Sanki bir almanı yarı bölüblər. Bir parçası o qızıdır, bir parçası siz – dedim. Qızılgül təzədən rəng verib, rəng aldı... Yalnız indi mənim ona niyə çox baxdığımı səbəbini həm özü, həm də kənarda dayanan tələbələr başa düşdü...

Qız məni o taylı dostumla çay içmək üçün öz otaqlarına dəvət etdi. Biz Qızılgülün təklifini qəbul edib arxasınca getdik. O çaydanı qaynatdı. Çayı dəmlədi. Otaq çay ətriylə doldu. Onunla bir otaqda yaşayan qız kiçik masanın üstə xudmani süfrə açdı. Şirniyyat gətirdi. Qızılgül stəkanlara məxməri çay süzüb birini mənim, birini də dostumun qabağına qoydu. Sanki qız mənim hansı yanğımisa özü dəmlədiyi çayla söndürmək istəyirdi. Biz çayları məmnuniyyətlə içdik. Ayağa qalxanda otağın qapısı astadan döyüldü. Qızılgül hərərlə: – Buyurun! – dedi. Qapı açıldı. Qucağında bir dəstə təzətər qızılgül tutmuş bir gənc otağa daxil oldu. Maraqla bizə baxıb əlini Qızılgülə uzatdı. Sonra təbə-

sümlə ona: – Sənin təvəllüd gününü təbrik edirəm – dedi. Qız gəncin əlini ovcunda tutub: – Sağ ol, Mövcud – dedi. Sonra təzətər qızılgülləri gəncdən aldı. Qızılgüllərin qırmızı şəfəqləri qızın ağ əllərinə düşdü. Qızılgül məni gəncə göstərib: – Bilirsən bu əziz qonağımız kimdir? – deyə soruşdu. Gənc etirafla: – Yox! Bilmirəm – dedi. Qız sualla: – “Ala gözlər” şeiri yadımdadır? – dedi. Gənc hərərlə: – Əlbəttə yadımdadır. Əla şeirdir – dedi. Qız təntənəylə: – O şeiri bu əziz qonağımız yazıb – dedi. Gənc bu dəfə mənə heyran-heyran baxdı. Sonra əlini hörmətlə mənə uzatdı. Əl verib tanış olduq. Ünsiyyət ikiüzlü pulu andırır. Bu pulun bir üzü səmimiyyət, bir üzü yaltaqlıqdır. Ünsiyyət bu iki üzün hansının, haçan, harada göstərilməsini əvvəlcədən ölçüb-biçir. Mövcudun davranışı səmimiyyətə yox, yaltaqlığa bənzəyirdi. Mən yaltaqları düşünəndə yadıma bir əhvalat düşür. Bir keşiş həmişə yaşadığı kənddən şəhərə öz atı ilə gedirmiş. Yolda keşişin rastına çıxan adamlar əyilə-əyilə ona salam vermək istəyəndə keşiş atın cilovunu çəkirmiş. At dayanırmış. Sonralar at bu vərdişə elə öyrənir ki, yolda qarşısına bir adam çıxanda daha keşişin cilovu çəkməsini gözləmir. Elə özü dayanır. Bəli! At da atlığıyla yaltaqlığa alışır. Yaltaq adamlar ata da yaltaqlıq öyrədir. Kim bilir, bəlkə Mövcud da əvvəllər yerə-göyə sığışmayan o at qədər məğrur imiş. Sonralar ətrafındakı tanışlarının yaltaqlığı Mövcuda da sirayət edib...

Biz təzə tanışlarımızla xudahafizləşib otaqdan çıxanda Qızılgül qucağından doğan günəşə bənzəyən qızılgül dəmətinə mənə uzatdı. Mən etirazla qıza: – Yox! Alma-

ram! İnciməyin! Gərək sizin təvəllüd gününüzdə mən sizə hədiyyə gətirəydim. Ancaq təəssüf ki, bilməmişəm – dedim. Qız gülə-gülə mənə: – Siz mənim hədiyyəmi verdiniz. Ondan yaxşı hədiyyə olardı? – dedi. Məni heyrət bürüdü. Utana-utana Qızılgülə: – Siz hansı hədiyyəni deyirsiniz? – deyə soruşdum. Qız məmnun-məmnun: – Xahiş etdiyim şeiri oxudunuz. Mənim ələməmdə bundan dəyərli hədiyyə yoxdur – dedi. Sonra qızılgül dəmətini təkidlə qucağıma verdi. Mən qızılgülərə baxanda şair təbiətli müdrik nənəm yadıma düşdü. O, qızılgülü bütün güllərdən çox sevərdi. Bakıdan söz düşəndə “Bakı həmişəbahardır” – deyərdi. Mərdəkanın qışda da havanı öz gözəl ətriylə dolduran növ-növ güllərini ağızdolusu tərifləyərdi. Qızılgülləri isə güllərin şahı sanardı.

Gənc peşiman-peşiman Qızılgülə: – Şairlə görüşəcəyimi qabaqcadan bilsəydim qızılgül dəmətini qoşalaşdırardım – dedi. Qızılgül gizli təəssüflə gəncə: – Zərər yoxdur. Canlı qızılgül sənin yanında qalır – dedi. Mən indi duydum ki, qız o gəncin sevgi nəfəsli cazibəsinə düşmüşdür. Ona görə də Qızılgülə baxa-baxa yuxarıya millənmiş kirpiklərimi təbəssümlə dolu gözlərimin üstünə endirib qaldırdım. Bununla qıza gələcək həyatında uğurlar dilədim. Biz yataqxanadan çıxdıq... “Yaşıl bağ”a gəldik. “Yaşıl bağ”da kimsə yanıqlı-yanıqlı oxuyurdu:

**Amandır, yara uyma,
Məsum gözələ qıyma.
Oxun sinəmdə qalıb,
Öldür, yaralı qoyma!**

Deyəsən oxuyan qız idi. Özü də sevgilisini o tayda qoyub gələn qız! Mən öz mənzilimizə getdim. Hələ ləçəklərinin şehləri qurumamış qızılgülləri güldana qoymaq istədim. Ancaq güldan hardaydı? Atalar demişkən, otaqda bir həsir idi, bir də Məmmədnəsir. O taydan özləri ilə şeylərini də gətirən qonşularımızın qapılarını döyməli oldum. Bir güldan alıb müvəqqəti öz mənzilimizə gətirdim. Əmanət güldana su tökdüm. Qızılgül dəmətini mizin üstündən götürüb güldana yerləşdirəndə titrək şölələri andıran ləçəklər silkələndi. Bu zaman qırmızı ləçəklərin arasında bir kağız parçası ağardı. Sanki mən titrək şölələrin o kağız parçasını yandıracağından qorxdum. Dərhal ağ kağız parçasını titrək şölələrin arasından götürdüm. Bəli! Öz əlim yansa da kağız parçasını titrək şölələrin arasında qoymadım. Kiminsə məktubunu başqasının oxumağı qəbahətdir. İllah da ki, sevgi məktubu ola! Ancaq mən başqası olsam da məhrəm idim. Axı şair idim. Şair uşağa da, gəncə də, qocaya da məhrəmdir. Ona görə ki, şair onların taleyindən yazır. Bəlkə sevgidən daha çox yazır. Yeri gələndə öz yazılarında oxuduğu sevgi məktublarından da istifadə edir. Həyatdakı sevgi qönçələri açılıb toy güllərinə dönə-dönə şairin sənətində ailə gülüstanları salır. Bəli! Şair sevib-sevilənlərin hərərətli duyğularını ləyaqətli misralarla tərənnüm edir. Mən tərəddüd içində əllərim titrəyə-titrəyə məktubu açdım. Məktub nəsrə yox, şeirlə yazılmışdı. Birinci misranı oxuyanda sanki bir körpə uşaq dil açıb qoynuma sığınmaq istədi. Axı bu misra mənim yaxınlarda çap olunmuş “Sevgi” şeirimizin ilk misrası idi. Məni heyrət bürüdü. Aşağıdakı misraları

tez-tez oxudum. Bəli! Bu sevgi məktubunun yerinə yazılmış, daha doğrusu, kağıza köçürülmüş şeirim idi. İndi təzədən görüşürdük.

**Sevgi nədir? Şimşək! Hansı ürəyə
Bir odu düşərsə, alovlanır o.
Ürək yürüyərsə üzü küləyə,
Ürəyin içində buxovlanır o.**

**“Bezib” azadlığın mənzərəsindən
Sevgi də dustaqlıq zənciri taxar.
Yalnız bir ürəyin pəncərəsindən
Bu boyda dünyaya qürurla baxar.**

**Ürək döyündükcə rıqqət içində
Nigaran-nigaran dinər sevgi də.
Bir məhrəm xoşbəxtin şəfqət içində
Munis surətinə dönər sevgi də.**

Nə gizlədim. Mən qızılgül ətrinə bələnmiş şeirimi qürurla sinəmə sıxdım. Sonra o unudulmaz görüşdən yadigar qalsın deyər şeir dəftərimin arasına qoydum. Sanki böyük qəzet səhifəsində yayılmış şeirimi kiçik şeir dəftərimdə gizlətdim. O gənc bu şeiri Qızılgülə çatdırmaq istəmişdi. Nədənsə qız ağ kağız parçasını şölələnən ləçəklərin arasında görməmişdi. Bəlkə də şölələnən ləçəklər Qızılgülün gözlərini qamaşdırmışdı. Ləçəklərin arasına diqqətlə baxa bilməmişdi. Gənc isə yad adamlar yanında şölələnən ləçəklər arasında sevdininə çatdıracağı sözlərin ulduz-ulduz yandığını Qızılgülə deməmişdi. Bəli! Yad adamlar yanında öz sevgisini qıza bəyan etməkdən utanmışdı. Yadıma Qızılgülün

gəncə dediyi “zərər yoxdur, canlı Qızılgül sənin yanında qalır” sözləri düşdü. Dedim gör ha, sevdiyi qız həmişə yanında ola-ola o gənc yenə narahatdır. Qızılgülə sevgi haqqında şeirlər çatdırmaq istəyir. Bəs biz neynə-yək? Sevdiyimiz qızlar o tayda, özümüz isə bu tayda...

Gecə Naxış yuxuma girdi. Qız məndən sonra başına gələnləri yanıqlı-yanıqlı, kövrələ-kövrələ, həyəcanlanahəyəcanlana danışdı. Dedi ki, atalar haçansa “qarabaxt dağlara çıxdı, dağları duman aldı” məsəlini yaradanda sanki elə bizi düşünüblər. Mən anamla Ərdəbildə yaşayan bir qohumumuzun toyuna getmişdim. Təbrizdə Milli hökumətin süqut etdiyini toyun sabahı eşitdik. Ərdəbildə yaman qarışıqlıq idi. Milli hökumətin düşmənləri gizləndən aşkara çıxmışdılar. Kimlərsə kimlərdən hesab istəyirdi. Öldürən də vardı, ölən də. Ancaq nə divan vardı, nə məhkəmə. Günahsız insanlar isti ocaqlarını atıb qarlı tufanda Astaraya qaçırdı. Axı Astara sərhəddə yaxındır. Sənə görə yaman təlaş keçirirdim. Sən sarıdan çox nigaran qaldığımı görən anam bildi ki, biz dərhal Təbrizə qayıtmalıyıq. Ancaq bu dəhşət təlatümündə necə? Qohumlarımız bizə çox çətinliklə Təbrizə gedən bir maşın tapdı. Ərdəbildən Təbrizə gedən yolun hər saati mənim üçün bir ilə keçdi. Şaxta yanaqlarımı dondurduqca sanki göz yaşlarımın mənə yazığı gəlirdi. Öz odları ilə yanaqlarımı isidirdi. Təbrizə çatanda həm sevindim, həm də kədərləndim. Ona görə sevindim ki, səni görəcəyəm. Ona görə kədərləndim ki, Təbriz nə mən görən, nə də sən görəndi! Yox! Təbriz qaynar qazana dönmüşdü. O qaynar qazanın altında ocaq yandıranlar şahpərəstlər idi. O zülmkarlar qaynat-

dıqları qazanın suyuyla ürəkləri dağlayırdılar. Bəli! O cəlladların öldürdükleri təqsirsiz adamların meyitləri elə küçələrdə qalırdı. Biz ölüm-zülüm evimizə çatdıq. Hələ qapımızı açmamış, qonşu qadın hıçqıra-hıçqıra sizin bizə gəldiyinizi dedi. Mən evimizə getmək fikrindən vaz keçdim. Anama dedim ki, sən get evə. Mən də gedim ondan bir xəbər tutum. Anam hıçqıra-hıçqıra məni qucaqladı: – Yox! Səni heç yerə buraxmaram. Axı sən mənim yeganə balamsan – dedi. Mən də anamı hıçqıra-hıçqıra qucaqladım. Sonra qətiyyətlə: – Ana! İndiyə qədər sən bir sözümdən də çıxmamışam. Ancaq indi xahiş edirəm yolumu kəsməyəsən. Mən sənə nə qədər əzizəmsə, o da mənə o qədər əzizdir. Amma bilirəm ki, sən də onu mənim qədər istəyirsən – dedim. Anam etirafla: – Doğru deyirsən, qızım – dedi. Mən anamı həyət qapımızın qabağında qonşu qadına tapşırıb sizin mənzilinizə doğru qaçdım. Başılı lovlu həyət qapınıza çatdım. Qapını həyəcanla döydüm. Qapını xalanızın həyat yoldaşı İsrafil kişi açdı. Kişinin rəngi-rufu qaçmışdı. Sən demə, bir az əvvəl sizin həyətə qaragüruhçular gəlibmiş. Mən İsrafil kişidən xalanızı soruşdum. O dedi ki, xalanız yuxarı otaqdadır. Yuxarıya qalxdım. Otağın qapısını yavaşca döydüm. İçəridən – buyurun – deyən xalanızın tanış səsi gəldi. Qapını açıb içəri girəndə xalanız xalça üstə əyləşib uşaq əmizdirirdi. Məni görcək hövlnak uşağı xalçanın üstünə qoyub ayağa qalxdı. Mən sürətlə xalanıza doğru gedib hönkürə-hönkürə onu qucaqladım. O da hönkürə-hönkürə məni qucaqladı. O ağladı, mən ağladım. Uşaq da ağladı. İsrafil kişi aşağı mərtəbədəki otaqdan gəlib bizi

sakitləşdirdi. Xalanız uşağa baxıb neçə gündür həyəcandan südüm kəsilib. Tifil ac qalıb dedi. İsrafil kişi məhrəmləklə mənə: – Səhər silahlı qaragüruhçular həyətimizə dolmuşdular. Əlinin əl yazmalarını da, şəkillərini də yığıb apardılar. Axı şəkillər öz sahiblərinin ələ keçməsində bələdçilik rolu oynayırlar – dedi. Mən təlaşla İsrafil kişidən: – Niyə o əl yazmalarını da, şəkillərini də özüylə aparmayıb? – deyə soruşdum. Xalanız təəssüflə: – Ona çox dedim ki, başına əngəl açacaq şeylərin heç olmasa bir qismini aradan çıxarsın. O isə evdən heç bir dəst dəyişik də götürmədi. İndi kim bilir, şəkillərlə onu hansı yollarda axtaracaqlar – dedi. Məni titrətmə tutdu. Ancaq özümü ələ ala bildim. Eşitmişdim ki, şahın qara siyahısında sizin də adınız vardır. O siyahıya düşənlərin hamısının bir cəzası var: – Ölüm! Düşündüm ki, nə yaxşı sizin şəklinizi fotoqrafdan alıb mənə hədiyyə etdiyiniz medalyona salmışam... Xalanız məni qaranlıq düşənə qədər buraxmadı. Axşam İsrafil kişi məni evimizə apardı. Deyəsən o, silahlı idi. Nə qədər etdimsə, evimizə getmədi. Həyət qapısının qabağında dedi ki, evdə yığışmaq gərəkdir. Əli gedəndə bizə tapşırıb ki, kəndə qayıdaq. Sonra İsrafil kişi mənimlə xudahafizləşib getdi. Qapını döydüm. Anam qapını açdı. Sizin başınıza gələn əhvalatı ağlaya-ağlaya ona danışdım. Biz də qərara gəldik ki, yığışib Ərdəbilə gedək. Axı bizim də qohum-əqrabamız ordadır. Əgər bilsəydiniz ki, siz Culfadan o taya keçibsiniz, daha Təbrizdə deyilsiniz, mən də anamı elə Ərdəbildə dayıma tapşırıb Astaradan o taya keçərdim. Necə olsaydı, sizi soraqlaşsa-soraqlaşsa tapardım... Sizə bir şeir oxuyum?

Mən məmnun-məmnun Naxışa – oxuyun – dedim. Qız həzin-həzin oxudu:

**Biz ayrıldıq... Gen dünyada
Tənhalaşdım səndən sonra.
Qıyha çəkdim mən dünyada,
Qıyhalaşdım səndən sonra.**

**Dedim aha, hicran gəlir,
Nəfəsində tufan gəlir,
Hisslərimə talan gəlir,
Ahalaşdım səndən sonra.**

**Mən alovlu gur haraydım,
Hər mərəzə bir çaraydım,
Günəş dolu daş saraydım,
Kahalaşdım səndən sonra.**

**Müdrük dolu ölkədə mən,
Yeridim ön cərgədə mən,
Hayıf, sənsiz bəlkə də mən
Dühalaşdım səndən sonra.**

**Qəribədir, tək qaldıqca,
Hər gün məhzun hal aldıqca,
Sazımdan bir tel saldıqca
Bahalaşdım səndən sonra.**

**Namərd neynər mərdə daha?
Sevinmədim bir də daha.
Dözdüm neçə dərdə daha,
Dahalaşdım səndən sonra.**

Şeir qurtardı. Mən göz yaşlarımı kirpiklərimin altında gizlətdim ki, Naxış görməsin. Son göz yaşlarımı kirpiklərimlə silib təbəssümlə Naxışın üzünə baxdım. Maraqlı sualla: – Deyəsən siz də şair olubsunuz. Özü də yaxşısından – dedim. Naxış nisgillə mənə: – Atalar deyib ki, atı atın yanında bağlasalar həmrəng olmasa da, həmxasiyyətlər olar. Mən at deyiləm. İnsanam. Gözlərimi açanda şair atamı görmüşəm. Sonralar şeirlərini oxumuşam. Daha sonralar sizi görmüşəm. Şeirlərinizi dinləmişəm. Əvvəllər atamın, sonralar sizin ayrılığınız məni şair etməsə də yangılı misralar yazmağa çağırıb – dedi. Mən təsəlliylə: – Yaxşı çağırışdır – dedim. Naxış nəzakətlə: – Sizə bir şeir də oxuyum? – dedi. Mən rıqqətlə: – Oxuyun – dedim. Naxış yana-yana oxudu:

**Mən dalınca düşüb getdim,
Soraqlaya-soraqlaya.
Çinar olub yolda bitdim,
Yarpaqlaya-yarpaqlaya.**

**Yox! Yox! Getdim yelə qarşı,
Axsamadım addım başı,
Şax dolandım dağı-daşı
Ayaqlaya-ayaqlaya.**

**Təbriz səni ana-ana,
İndi qalıb yana-yana...
Onu buna, bunu ona
Adaxlaya-adaxlaya.**

**Neçə almas qaşlaşmışdır,
Neçə bahar qışlaşmışdır,
Neçə gözəl yaşlaşmışdır,
Buxaqlaya-buxaqlaya.**

**Mən toxdadıb ürəyimi,
Səndə gördüm köməyimi.
Hər doğulan diləyimi
Qundaqlaya-qundaqlaya.**

**Uddum ağrı-acını mən,
Andırdım tək laçını mən,
Zirvələrin saçını mən
Daraqlaya-daraqlaya.**

**Bəli! Sanki yalnız qoldum,
Gah bağ, gah da bağban oldum,
Bilmədim ki, niyə soldum
Pardaxlaya-pardaxlaya.**

**Çən tutanda gözlərimi,
Yel siləndə izlərimi,
Mən əyləşdim, dizlərimi
Qucaqlaya-qucaqlaya.**

**Duydum şair təpərini,
Qürurunu, hünərini,
Sənin şeir dəftərini
Varaqlaya-varaqlaya.**

**Yol saldıqca mən dərinə,
Heyran qaldım söz sirrində.
Ömrümüzü bir-birinə
Calaqlaya-calaqlaya...**

Bu dəfə kirpiklərim nə qədər bir-birinə dayaq oldu-
sa da göz yaşlarımı gizlədə bilmədi. Sanki Naxışın oxu-
duğu şeirin nöqtələri göz yaşlarına dönüb yanaqlarımda
damla-damla parladı. Naxışdan utandım. Bəli! Mələk
ismətli bir qızı Vətəndə yalnız qoyub gəldiyimə görə
ürəyimdə özümü o ki var, danladım. Yanaqlarımdakı
damlaları xəcalət tərləri əvəz etdi. Deyəsən xəcalətdən
tərlədiyimi Naxış da duydu. Özünü itirdi. Könlümü aç-
maq istədi. O nəzakətlə: – Sizə bir şeir də oxuyum, –
deyə soruşdu. Mən təkidlə: – Nə qədər istəyirsiniz,
oxuyun – dedim. Naxış qayğıyla: – Yorulmayıbsız ki?
– dedi. Mən hərarətlə: – Yox! Sizin mehriban səsinizi
dinlədikcə dəhşət dolu ayrılığın unuduram – dedim.
Naxış qürurlana-qürurlana oxudu:

**Dünyada bir kimsəyə
Qismət olmayır Günəş.
Ancaq göydə yandıqca
Ecaz dolu o atəş,
Gur işığı hamıya
Qismət olur dünyada.
Özü də təmənnəsiz
Nemət olur dünyada.
Sən də dünyada mənə
Qismət olmadın, gülüm!
Ancaq bildim Vətəndə
Niyə qalmadın, gülüm!**

**İndi hamı oxuyur
Qürbət şeirlərini.
Şikayətlə yüklənmiş
Həsrət şeirlərini.
İndi mən də hamıya
Qoşulub tək adam tək,
Məhrəm şeirlərini
Oxuyuram nakam tək...**

Doğrusu, Naxışın belə yangı dolu nisgillə yazdığı şeirlərə heyrət etdim. Qız mənim halımı duydu. O, mehriban-mehriban: – Mənim şeir yazmağım sizdə heyrət doğurmalıdır. Bayaq dedim ki, atam da şair idi. Siz də şairsiniz. Mən iki şairlə təmasda olmuşam. Axı bir-birinə dəyən iki daş od çıxarar. İndi həmən od mən özüməm. Gündüz də yanırım, gecə də. 20-ci əsrdə insanlar bir-birini çox tez unudur. Adam var, dünyadan getmiş əzizinin şəklini evində başının üstündən asır. Ancaq nə olsun. Ayda bir dəfə dönüb onun şəklinə heç olmasa gözucu da baxmır. Bəli! Əzizi məlul-məlul ona baxsa da, o əzizinə baxmır. Zaman keçdikcə əzizinin özünü də unudur, şəklini də. Günah o adamda olmur. Yox! Keşməkeşlərlə dolu dövrandadır. Dövrən başını elə qarışdırır ki, adam özünü də unudur. Ancaq sizdən xahiş edirəm, siz özünüzü unutsanız da, məni unutmayın – dedi.

Mən həyəcanla gözlərimi açdım. Otaqda nə səs vardı, nə də od yanırdı. Bəli! Otaq başdan-başa toranlıq idi. O Təbrizdə Naxışgilin toran düşmüş otaqlarını andırırdı. Ancaq qız otaqda yox idi...

“Yaşıl bağ”da müvəqqəti sakinləşən cənubluları Bakıda yerləşdirmək çətin idi. Bakıda boş ev yox idi. Ona

görə də neçə-neçə o taylını Bakıda Partiya Məktəbinə oxumağa göndərdilər. Partiya Məktəbinin yataqxanası vardı. Müdavimlər həm maddi, həm də yaşayış yeri cəhətindən hələlik təmin olunacaqdı. Qalan cənublular haqqında hələ yuxarılarda düşünürdülər...

Bir gün AK(b)P MK-nın katibi Həsən Həsənovla Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizliyi nazirinin müavini Ağasəlim Atakişiyev “Yaşıl bağ”a gəldilər. Həsən Həsənov mənə dedi ki, gəlsənə səni Kirovabada (Gəncəyə) göndərək. Tapşırıq orda sən üçün yaxşı şərait yaradılar. Halbuki Həsən Həsənov çoxdan bilirdi ki, mən şairəm. Paytaxtda yaşayıb-yazmalıyam. Yeri gələndə səsimi gur qaldırıb yaralı Vətənimin ağır müsibətlər caynağında çapaladığını bütün dünyaya car çəkməliyəm. Mən qətiyyətlə Həsən Həsənova: – Yox! Mən Bakıya getmək istəyirəm. Bakıda inkişaf var. Mən də öz yaradıcılığımı Bakıda inkişaf etdirmək istəyirəm – dedim. Ağasəlim Atakişiyev ciddiyyətlə mənə: – Kirovabad da inkişaf edir – dedi. Mən eyhamla Ağasəlim Atakişiyevə: – Mən Bakıda anadan olmuşam. Bakıya yaxşı bələdəm. O taydakı ata-baba diyarına da Bakıdan getmişəm – dedim. Müsahiblərim mənalı-mənalı bir-birinin üzünə baxdı. Həsən Həsənov məsləhətlə mənə: – Onda bir az gözlə. Sənin haqqında bir də fikirləşək – dedi. Mən də təmkinlə Həsən Həsənova: – Yaxşı. Gözlərəm – dedim. Sonra müsahiblərimlə xudahafizləşib mənzilimizə getdim.

Nəinki tək-cə “Yaşıl bağ”da, hətta Şimali Azərbaycanın başqa guşələrində yerləşdirilən o taylılar da bu tayda qalmaq istəmirdilər. Bəli! Yenə Vətənə qayıtmaq,

düşmənlərlə yenidən döyüşmək, keçən günləri geriyə qaytarmaq istəyirdilər. Sən demə, bu taya keçən o taylıları Vətən yox, insan ömrü qədər uzanan həsrət gözləyirmiş.

Qarışıq dünyada hər şeyin öz rəngi var. Həsrətin də öz rəngi varmı? Bəli, var! Özü də o rəng sarıdır. İnanmırsansa, gəncliyini itirmiş ananın saçına yaxdığı xına-yə bax, tufanın caynaqlarında çapalayan ağacdan ələnən xəzələ bax, yetim uşağın qara gözlərinin ağlarındakı zəfəran parçasına bax, həzin-həzin yanan şamın titrək alovuna bax, qarşısındakı saralan ulduza intizarla göz dikən saralan ulduza bax, onda inanarsan.

Bir səhər məni, Azad kişini, aşıq Hüseyin Cavanı bir “Villis” maşınına mindirdilər. Qulam Yəhya da mindi. Sən demə, başçılar bizim üçümüz üçün İçərişəhərdə “Qız qalası”nın yaxınlığında bir otaq boşaltdırıbmışlar. Qulam Yəhya bizi o otaqda qoyub özü “Yaşıl bağ”a qayıtdı...

AYNADA GÖRÜŞ

İki gün idi ki, Bakıya gəlmişdik. İçərişəhərdə bizə verilmiş hündür tavanlı geniş otaqda yaşayırdıq. Qış səhəri olsa da hava mülayim idi. Günəş dənizin üfüqlə birləşdiyi yerdə yarıya qədər suya batmışdı. O çəhrayı çıraqüstünü xatırladırdı. Sanki, gecə kimsə mavi dənizdə yandırdığı çırağını söndürməyi unutmuşdu. Sanki, hansı bir bahadır gözəlsə dənizdə gizli çimirmiş ki, heç kəs onu görməsin. Ancaq çəhrayı dəbilqəsi yadından çıxıb ləpələr üstə qalmışdı. İndi parlama-parlama o gö-

zəlin sirrini faş edirdi. Sanki, hansı bir yorğun qocasa, çəhrayı gecə papağıyla mavi rəngli ipək yorğan-döşək-də yatıb nə səhərin açıldığını, nə də təbiətin oyandığını duyurdu. Mən də çoxdan oyanmışdım. Hətta Bakıya “Həmişəbahar” adlı bir şeir də yazmışdım:

**Ağ vərəq üstündə gəzdikcə qələm,
Şeirə damla-damla xatirə yağar...
Bahar həsrətlişi ağsaçlı nənəm
Bakıya deyərdi həmişəbahar.**

**O gün ki, hörmətlə mən ayaq basdım
Bu doğma torpağa, gözəl şəhərə,
Könül də bağladım, qulaq da asdım
Dodağı nəğməli mavi Xəzərə.**

**Sandım ki, Xəzərin pıçıltıları
Necə diləyimin tərənnümüdür.
Suda şafəqlərin işıltıları
Körpə ilhamımın təbəssümüdür.**

**Bir vaxt Təbrizdəydim, indi Bakıda,
Bir ürək döyündü iki sinədə.
Ömür məhəbbətlə dindi Bakıda,
Dedi qurban olum ikisinə də!**

**Dedim taleyimin güzgüsü hanı?
Xəzər parıldadı bəxt aynam kimi.
Dedilər könlünün sevgisi hanı?
Mən sevdim Bakını öz anam kimi.**

**Mən sevdim günəşli sahilləriylə
Dumanlı-çiskinli havasını da!
Sevdim aynabəndli mənzilləriylə
Xırdaca göyərçin yuvasını da!**

**Mən sevdim dar-enli küçələrilə
Genişlik timsalı meydanını da...
Sevdim çilçıraqlı gecələriylə
Üfüqdə dağılan toranını da.**

**Mən sevdim bürkülü istiləriylə
Sərinlik gətirən dənizini də.
Sevdim buruq-buruq tüstüləriylə
Yasəmənini də, nərgizini də.**

**Mən sevdim mülayim təbiətiylə
Narahat dolaşan küləyini də.
Sevdim bu gününün həqiqətiylə
Sabahkı müqəddəs diləyini də!**

**Mən dağüstü parkın ətəklərində
Sanki dolaşıram dağ meşəsini.
Duyuram şəbnəmli çiçəklərində
Mehriban Təbrizin “Bağmeşə”sini.**

**İlham da alıram yaz çağlarından
Nə qədər bayramda, nə qədər toyda.
Yaşıl Mərdəkanın gül bağlarından
Qızılgül dərirəm piyalə boyda.**

**Ağ vərəq üstündə gəzdikcə qələm,
Şeirə damla-damla xatirə yağar.
Bahar həsrətlisi ağsaçlı nənəm
Bakıya deyərdi həmişəbahar!**

Mənim otaq qonşularım öz qohumlarının, dostlarının, tanışlarının ünvanlarına yollandılar. Mən isə köhnə qəbristanlığa doğru üz tutdum. Axı mən ata məhəbbətinin, ana nəvazişinin təşnəsi idim. Atamı da, anamı da bu tayda qoyub getmişdim. Yox! Onları məzarqarışıq öz ürəyimdə o taya aparmışdım. O abidəsiz məzarları həmişə öz ürəyimdə gəzdirirdim. Çətinə düşəndə, təhlükəyə uğrayanda, səhv edəndə ürəyimdən səslər gəlirdi. Bu səslər ata məsləhəti, ana təsəllisi idi! Bəli! Atam da, anam da öz yeganə övladlarıyla danışdırlar. Doğrudur, biz həyatdan vaxtsız getmişik. Ancaq öz ömrümüzü sənə vermişik! Bizim arzumuzca yaşayasan! Görə bilmədiklərimizi sən görəsən! Edə bilmədiklərimizi sən edəsən! – deyirdilər. İndi mən bu xeyirxah niyyətlərinə görə öz valideynlərimə minnətdarlığımı bildirmək üçün köhnə qəbristanlığa gedirdim. İstəyirdim ki, ürəyimin öz doğma, isti, kövrək məhəbbətilə yoğurduğu abidələri öz əllərimlə əzizlərimin məzarları üstə ucaldım. Birdən şəhərin ucqar məhəllələrindən birində kimsə oxudu:

**Pəncərəm açıqdır ki,
Niyə daş atdın, oğlan?
Könlüm səni sevir ki,
Niyə qanatdın, oğlan?**

Mahnının sözlərinə, oxuyanın səsinə diqqətlə qulaq asdım. Bildim ki, oxuyan qızıdır! Özü də daşdan şikayət edir. Pəncərəsinə daş atan oğlanı da günahlandırır. Mən: – Daş!-Daş!-Daş! – deyə bir neçə dəfə pıçılda-dım. Sonra da qət etdim ki, lüğətdə daş qədər təzadlı

ikinci bir söz yoxdur. Yaxşı da daşdır, yaman da daşdır. Biz daş ürəkli, çörəyim daşdan çıxır, qazanın altından daş asılıb, filankəs daşbaş edir sözlərini eşidəndə təəssüflənirik. Yoldaş, sirdaş, vətəndaş, arxadaş, məsləkdaş, əməkdaş sözlərini eşidəndə qürurlanırıq. Bəli! Daş nəinki sözləri körpütək birləşdirir, həm də mənə dairəsini genişləndirir. Qəribədir! Daş pəncərə də sındırır, könül də yaralayır, hasar da çəkir, ev də tikir, qala da ucaldır! Daş insanın cəsədi üstə qalağa, məzarı üstə abidəyə çevrilir. Mən daşlar diyarı köhnə qəbristanına çatanda yerimdə donub qaldım. O boyda qəbristanlıqda kiçik bir daş da yoxdu. Sanki qəbristanlığa nəhəng ütü çəkib hamarlamışdılar. Mən heyrət içində geri qayıtdım. Yolda yadıma Nəşə düşdü. Mənim atamla Nəşənin yaşadığı kəndlər o tayda qonşu idi. Bakıda isə biz Nəşəgillə bir həyətdə qonşu idik. Nəşə kefcil adam idi. İçməyi xoşlardı. Sevinəndə də içirdi, kədərənəndə də. Özü də araq içirdi. Sonra üstündən armudu stəkanla tünd çay içirdi. Əvvəl atam, sonra da anam bu dünyadan vaxtsız getdi. Ancaq ana nənəm Qərib məni həyansız qoymadı. Doğma balasının doğma balasını gözləri üstə saxladı... Nəşənin Məhluqə adlı bir qızı vardı. Yaman dəcəldi. Anası Mülükü incidərdi. Mülük öz qızından nənəmə şikayətlənərdi. Dünyagörmüş nənəm mənalı-mənalı gülərdi. – Yəqin sən öz uşaqlığın da belə dəcəl olub. Mal yiyəsinə oxşamasa haramdır – deyərdi. Mülük acığını tamam unudub şaqqanaq çəkərdi. Gözləri yaşarınca gülərdi. – Vallah bilmirəm, yadımda deyil – deyərdi. Məhluqə, necə deyərlər, hələ qızlar bulağından su içməmişdi. Ancaq qəşəngdi. Uca

boyu, ağ sifəti, iri qara gözləri, uzun kirpikləri, yaraşıqlı ayaqları yaşıdlarının ürəyində indidən qibtə doğururdu. O məndən cəmi bir yaş kiçik idi. Bir yerdə oynayırdıq. Bəzən məni qəsdən hirsələndirirdi. Onda qızın qara dalğalı saçını əlimə dolayırdım. Döymək istəyirdim. O isə məsum gözlərini bozarmış üzümə dikib susurdu. Səssiz-səmirsiz yalvarırdı. Mənim havaya qalxmış əlim quruyub yanıma düşürdü. İkimiz də böyümüşdük. Məktəbə gedirdik. Yenə bir yerdə oynayırdıq. Mən şeir yazırdım. Pionerlər sarayında təşkil olunmuş ədəbiyyat dərnişində iştirak edirdim. Bunu ancaq nənəm bilirdi. Həyətdəki qonşuların şeir yazmağımdan xəbərləri yoxdu. Bir gün dərnişin rəhbəri İsmayıl Soltan bizi şeir oxumaq üçün radio idarəsinə apardı. Mən mikrofon arxasına keçib həyəcanla öz şeirimi oxudum. Sevinə-sevinə evə gəldim. Nənəmin sevinci mənimkindən artıq idi. Məttəl qaldım. Axı bu barədə nənəmə bir söz deməmişdim. Sən demə, mən radioda şeir oxuyanda Məhluqə qulaq asırmış. Məni səsimdən tanıyıbmış. Sonra gedib nənəmi evlərinə gətiribmiş. Arvad gözləri sevincdən yaşara-yaşara şairlik həvəsinə düşən yetim nəvəsinə qulaq asıbmış...

Bir gün də dərindən gəlirdim. Sınıf yoldaşlarımla dalaşmışdım. Fikrim özümdə deyildi. Məhluqə həyətdə paltar sərirdi. Mənə salam verdi. Eşitmədim. Ancaq ona elə gəldi ki, salamını qəsdən eşitməməzliyə vurdum. Qız hirsli-hirsli mənə: – Buna bax, şair olandan sonra fürsətdən adamın salamını da almır – dedi. Bu dəfə Məhluqənin dediyi sözləri eşitdim. Ancaq fürsəti mənə cin atına mindirdi. Əlimdəki çantanı ona sarı

tulladım. Çanta qızın çiyininin üstündən keçib divara dəydi. Məhluqənin üstə cumdum. Qız bir göz qırpımında bizim qapımızı açıb özünü nənəmin qucağına atdı. Arvad özünü itirdi. Əl-ayağa düşdü. Həyəcanla Məhluqəyə: – Sənə nə olub, ay bala? – dedi. Mən hirsli-hirsli içəri girdim. Nənəm indi işin nə yerdə olduğunu bildi. – Yenə nəyiniz şərikli düşüb – deyə mənə acıqlandı. Mən ağzımı açıb Məhluqədən şikayətlənmək istədim. Ancaq yenə nənəm qoymadı: – Danışma. Bunda günah olsa da, yenə günahkar sənsən. Axı sən oğlansan. Yəni kişisən. Güzəştə getməlisən. Bir də bilməlisən ki, mən Məhluqəni səndən az istəmirəm. O ki, mənə o gün sevindirdi ha... Bilirsən hansı günü deyirəm? O sən radioda şeir oxuduğun günü... hə... hə... O günü ömrüm boyu unuda bilmərəm – dedi. Sonra nənəm damarları yaşıla çalan yarpaq əllərilə Məhluqənin azca pırtlamış qara saçını tumarladı, açıq yaxasını bağladı, soyuqdan qızarmış yaş əllərini isitdi...

Bir gün də biz yığışib Vətənə getməli olduq. Nəşənin ailəsi də bizi yola salanlar arasında idilər. Mən nənəmlə gəmiyə mindim. Sahildəkilər nənə ilə nəvəyə əl elədi. Məhluqə isə ağ yaylıq yox, ağ bayraq qaldırmışdı. Mənə özünün dəcəllikdən əl çəkib, təslim olduğunu bildirirdi. Təki biz getməyək. Ancaq biz getməliydik. Hakimiyyətin qərarı belə idi. Nəşənin isə ailəsi burda qalmalı idi. Axı o İran pasportunu Sovet pasportu ilə əvəz etmişdi.

Mən tərəddüd içində Nəşənin evinə yollandım. Çünki aradan səkkiz il keçmişdi. Müharibə ünvanları da dəyişmişdi. Nəşə də başqa ünvana köçə bilərdi. Gəlib

Nəşənin evinə çatdım. Həmən ev idi. Heç qapısının rəngi də dəyişməmişdi. Yenə tərəddüdlə qapını döydüm. Qapını açan qadını tanıdım. Mülük xanım idi. O da sanki heç dəyişməmişdi. Ancaq Mülük xanım mənə tanımadı. Mən hörmətlə: – Salam, Mülük xanım! – dedim. Mülük xanım hey-rətlə: – Bağışlayın, siz kimsiniz? – deyə soruşdu. Mülükü “xanım” sözündən hey-rətləndiyinə görə qınamaq olmazdı. Axı ona ilk dəfəydi ki, Mülük xanım deyirdilər. Mən də hey-rətləndim. Bəli! Mülükün mənə tanımadığına görə hey-rətləndim. Təzədən: – Salam, Mülük xala! Mən Qərbin nəvəsiyəm. O taydan gəlmişəm – dedim. Mülük indi mənə tanıdı. Az qala qışqırdı: – Ay Allah, gör bizə kim gəlib? Sən hara, bura hara? – O elə qapının astanasında üzümdən öpdü. Mən də əyilib Mülük xanımın əlindən öpdüm. Mülük xanım mənə qolumdan tutub içəri apardı. Əyləşməyə yer göstərdi. Əyləşdim. Mülük xanım maraqla: – Haçan gəlibsən? – dedi. Ancaq cavabıma ehtiyac qalmadı. O etirafla: – Biz o tayda Xalq hökuməti yıxıldıktan sonra bu taya xeyli adam keçdiyini bilirik. Ancaq sən də gəldiyindən xəbərimiz yoxdur. Yəqin sən də o adamlarla gəlibsən – dedi. Mən etirafla: – Bəli! – dedim. Mülük xanım maraqla: – Yaxşı, Qərbi xala necədir? – deyə soruşdu. Mən təəssüflə: – Mən Təbrizdən gəlmişəm. Nənəm isə kənddə idi. Ancaq tez-tez ondan xəbər tuturdum. Vəziyyəti yaxşı idi. Qohum-əqraba qayğısıyla əhatələnmişdi – dedim. Mülük xanım çay qoydu. Armudu stəkanda çay gətirdi. Sonra masa arxasında mənəmlə qabaq-qənşər əyləşdi. Mən nisgillə: – Qəbristanlığa getmişdim. Atamın-anamın məzarını görməyə. Ancaq qəbristanlıqda bircə dənə də məzar yoxdur – dedim. Mülük xanım başıyla təsdiq edə-edə: – Hə! Qəbris-

tanlıq plana düşdü. Sökdülər. Yerində qəsəbə salacaqlar. Kimin adamı vardısı, məzarını başqa yerə köçürdü. Kimin adamı yoxdusa, məzarı torpaq altında qaldı – dedi. Mənim xəyalımdan dörd nisgilli misra keçdi:

**Ay ata! Ay ana! Könlümdə hicran,
Özümü həycanla sizə yetirdim.
Hər şeyi bir dəfə itirər insan,
Mən sizi ikinci dəfə itirdim.**

Sonra düşündüm ki, gərək heç olmasa valideynlərimin ürəyimdəki məzarlarını itkin düşməkdən qoruyam. Mülük xanım kədərləndiyimi görüb təsəlliylə: – Eh, tək sənin valideynlərin deyil ki. O qədər sahibsiz məzarlar torpaq altında qaldı ki... Çayını iç – dedi. Mən boğazıma dolmuş qəhəri dağıtmaq üçün armudu stəkani əlimə götürüb çayı qurtum-qurtum içdim. Elə tutulmuşdum ki, az qala ağlayacaqdım. Bəlkə də ona görə Mülük xanımdan nə Nəşəni, nə də Məhluqəni soruşdum. – Mən gedim – dedim. Sonra ayağa qalxdım. Mülük xanım da ayağa durdu. Onunla xudahafizləşib qarıya doğru addımladım. Birdən gözlərim qapının yanından asılmış büllur aynaya sataşdı. Ordan mənə yaraşığı bir qız baxırdı. Bəli! O sağ əlini arxadakı ara qapının çərçivəsinə qoyub gözlənilməz qonağa maraqla baxırdı. Sanki qızın uzun, qara kirpikləri iynə-iynə olub mənim nisgilli ürəyimin yaralarını tikmək, sonra ala gözlərindən yağan təbəssümlə məlhəm qoymaq istəyirdi. Mən bu ilahi gözəllik qarşısında özümü itirəcəyimdən təşvişə düşüb tez eşiyə çıxdım. Sanki, yolda tək deyildim.

O gözəllə qoşa addımlayırdım. Yol boyu düşünürdüm: – Axı sən kimsən? O ailənin nəyisən? Aynadan mənə niyə elə baxırdın? Bəlkə mənə tanıyırsan? Bəs onda nəçin yaxın gəlmədin? Məni dindirmədin?

Mən şərqli mənzilimizə çatanda qapını bağlı gördüm. Cibimdən öz açarımı çıxarıb qapını açdım. İçəri girən tək paltar dolabının önündəki iri büllur aynaya baxdım. Sanki o gözəli yenə də büllur aynada görəcəkdım. Ancaq bu büllur aynada o gözəli yox, tək özümü gördüm.

DAĞINIQ XƏYAL

Səməd Vurğunun ilhamlı sənətinin mübariz səsi hələ müharibədən əvvəl təlatümlü Arazın şahə qalxan dalğalarını yara-yara o taya da çatmışdı. Şairin ərəb əlifbası ilə çap olunmuş “Qəhrəmanlıq dastanı” adlı kitabı həcmcə kiçik olsa da böyük həqiqətlərdən xəbər verirdi. Onlardan biri, bəlkə də başlıcası doğma Azərbaycan dilində də gözəl sənət əsərləri yaratmaq mümkünlüyünün sübut olunması idi!

Yaxşı yadımdadır. O zaman bu kitab oxucular arasında çatışmasa da oradakı şeirlər yalnız bir dəfə, uzaqbaş iki dəfə oxunmaqla əhali içərisində əzbərlənirdi. Həyat nəfəsli misralar öz dönük talelərindən küsən zəhmətkeş insanların dərddi ürəyində yaşamağa həvəs, mübarizəyə təşəbbüs, gələcəyə inam doğururdu... Biz gənc şairlər o misralardakı ehtişamlı duyğuları, fikirləri, ritmləri öz kövrək şeirlərimizin zirehinə döndərməyə çalışırıq.

Vətənpərvərliyin, beynəlmiləlciliyin, azadlığın, istiqalaliyyətin, humanizmin nə demək olduğunu S.Vurğunun vüsətli poeziyasından öyrənirdik. Təbrizdə yaradılmış “Şairlər məclisi”nin elə bir məşğələsi olmazdı ki, orda görkəmli söz ustasından söhbət düşməsin. Yalnız xatırlamaqla kifayətlənməyən məclis üzvləri böyük şairə şeirlə məktub yazdılar. Onlar bəyaz saçlı nəğməkar Vurğunu ağ hörüklü ana Təbrizə qonaq çağırırdılar... Əlbəttə, mən də S.Vurğunu Təbrizdə görmək istəyirdim.

Bir gün mənə dedilər ki, Səməd Vurğun səni qəbul edəcək. Həyəcanım ikiqat idi. Mən ata yanına tələsən övlad, usta hüzuruna gələn şagird vəziyyətində idim. Yazıçılar İttifaqına gəldim. Sədrin otağına daxil oldum. Həyəcan dalğaları içində özümü itirdim. O isə görkəminə yaraşan bir təmkinlə masa arxasından ayağa qalxdı, iri addımlarla mənə sarı gəldi. Sandım ki, o tayda qoyub gəldiyim, öz döyüşçü oğlunu itirən ağ saçlı Savalan dağı məni yenidən bağrına basmaq üçün qabağıma gəlir. Doğrudan da görkəmli sənətkar məni tükənməz şeiriyyət xəzinəsi olan qabarmış sinəsinə böyük məhəbbətlə sıxdı. Sonra təbəssümlə mənə: – Təxəllüsündən elə bilirdim sən ağsaqqal bir şairsən. Amma sən lap gənc imişsən ki – dedi. (O zaman iyirmi üç yaşına yenicə girmişdim). Mən bir anlığa çəkdiyim bütün iztirabları unudaraq şairin düşüncəli gözlərinə baxdım. O dərin baxışlarda sevinclə kədəri ayırmaq çətin idi. Sanki şagirdin gözlərindəki kədər ustanın gözlərindəki sevincə qarışmışdı. Biz otaqdan küçəyə baxan pəncərənin qabağında dayanmışdıq. Şair eşikdə yağan qara baxırdı. Sanki təbiətin ağ pərdəsinin dalından o tayda-

kı qara taleləri görürdü. Bu intizarlı dəqiqələrdə onun sifəti bozarmış, baxışları buludlanmış, qaşları çatılmışdı. Sanki qışın bütün soyuqları insanların səadəti naminə yazıb-yaratmaq eşqiylə yanan söz sərkərdəsinin canına hopmuşdu. Ancaq mən başa düşürdüm ki, alovlu şairin isti ocağına qış soyuqluğunu mənim kədərim gətirmişdir. O, handan-hana üzünü mənə çevirib yanıqlı təəssüf hissilə: – Hayıf, Təbrizi görə bilmədim – dedi. Sonra cibindən “Kazbek” qutusunu çıxarıb bir papiros götürdü. Damağına qoyub alışırdı. Əllərinin titrəməsini görməyim deyə kibrit çöpünü tez külqabıya atdı. Papirosa dərin bir qullab vurdu. Buruq-buruq havaya qalxan ağ tüstü şairin ağ saçına qarışdı, iriləşdi, şaxələndi. Sanki sənətkarın içərisindəki yanğının alovu şiddətləndikcə tüstüsü də çoxalır... Sonra o, mehribanlıqla mənim qolumdan tutub, özü ilə üzbəüz əyləşdirdi. Mən İran Azərbaycanındakı dəhşətli hadisələrdən ona kövrələ-kövrələ danışdım. Səməd Vurğun məni çox diqqətlə dinləyirdi. Arabir dərin xəyala dalırdı. O, söhbət zamanı yeri gələndə o taydakı döyüş günlərində yazdığımız şeirlərin hərarətli misralarından əzbər deyirdi. Mən onsuz da işi başından aşan məşhur şairin gənc demokratik ədəbiyyatımızın taleyini qayğıyla izlədiyinə heyran qaldım. Sanki, dünyagörmüş sənətkar xeyirxah tövsiyəsilə bizi ruhdan düşməməyə, qələmi yerə qoymamağa, mübarizəni davam etdirməyə çağırırdı...

Ondan ayrıldıqdan sonra yol uzununu düşünürdüm ki, Səməd Vurğunun Təbrizi görmək həsrəti dağ boyda şair ürəyini kövrəltmişdir. Mən yaşadığımız mənzilə gəldim. Axşam düşürdü. Masa arxasında əyləşib şeir

yazırdım. Yox! Ürəyimdə çağlayan ümman boyda Vətən həsrətini damla-damla ağ vərəqlərə səpələyirdim. Şeir yarıya çatmışdı. Bu zaman Azad kişi üzünü mənə tutub: – Bəlkə gedib çörəkləri alasan, sonra dükan bağlanar, çörəksiz qalarıq – dedi. Mən qarşımdakı yazılı vərəqləri masanın siyirməsinə qoyub ayağa qalxdım. Şeir in ardını düşünə-düşünə çörək dükanına yollandım. Çörək dükanı yaxınlıqdakı sahil küçəsində yerləşirdi. İçəridə həmişə kiçik növbə olurdu. Satıcı mehriban bir gəlin idi. Adı Hörmət idi. Sanki o, müharibənin dəhşətlərini heç duymamışdı. Yox! Duymuşdu. Kim o mehriban gəlinin gözlərinə diqqətlə baxsaydı, çağlayan təbəssümün arxasında donmuş kədəri açıq-aşkar görərdi. Sanki Hörmət, kədər in önündə çağlayan təbəssümlə növbədə dayanan adamların gözlərindəki kədəri silmək istəyirdi. O həssas satıcı nədənsə mənim o taylı olduğumu duymuşdu. Bəlkə elə ya davranışından, ya da danışığından bilmişdi. Axı o zaman bu şəhərdə o taylılara tez-tez rast gəlmək olurdu. O tayın faciəsini tək bu şəhərin sakinləri deyil, bütün dünyanın adamları bilirdi. Hörmət bu haqda məndən heç nə soruşmamışdı. Ancaq mənə qayğı göstərirdi. Çörəyi həmişə mənə növbəsiz verirdi. Alıcılar da bu qayğıya adət etmişdilər. Dinib-danışmırdılar. Sanki mənim qərib olduğumu alıcılar da duymuşdular. Mən hər dəfə Hörməti görəndə yadıma Təbrizdə eşitdiyim bayatılar düşürdü. Gecə idi. İş otağımda təzə şeirimi bitirəndən sonra təmiz hava udmaq üçün həyəətə çıxdım. Əvvəl güllərlə dolu ləkə, sonra ulduzlarla dolu göyə baxdım. Dərindən nəfəs aldım. Sanki boşalmış sinəm ulduzlarla dolu göy qədər geniş-

ləndi. Elə bu zaman qonşu həyətdən pərvazlanan kövrək qanadlı bayatılar mənim yaşadığım həyəətə qondu:

**Bağına girəydim kaş,
Gülünü dərəydim kaş,
Üzünü gizlətsən də,
Boyunu görəydim kaş.**

**Sənə könül bağlaram,
Həsrətində ağlaram,
Bir gün qonağım olsan,
Min gün səni saxlaram.**

Bayatılara diqqətlə qulaq asdım. Oxuyan bir qız idi. Deyəsən o bilmirdi ki, qonağın qaldığı yer nə qədər gözəl olsa da, qayıdacağı yer daha məhrəmdir. Ancaq qızı qınamaq olmazdı. Axı o hələ doğma yerindən bir addım da uzağa düşməmişdi.

Hörmət məni qapıda görəntək təbəssümlü baxışıyla qabağa çağırırdı. Mən növbədə dayanan adamların yanından keçib talonlarımı hörmətlə uzatdım (çörək talon ilə verilirdi). Hörmət çörəkləri çəkib verdi. Mən çörəkləri alıb piştaxtadan uzaqlaşanda arxadan bir səs eşitdim: – Bəs pul? – Bu, növbədə dayanan nəzakətli bir qadının səsi idi. O sual dolu iki incə söz mənim qulaqlarımda top gurultularına döndü... Sanki doğma Vətənimin dağıdan düşmən toplarının səslərini eşitdim. Axı mən mən-zildə şeir yazanda da, dükana yollananda da, talonları Hörmətə verəndə də ancaq Vətənimin taleyini düşünürdüm. Qayıdıb piştaxtanın üstünə bir əskinas qoydum. Bəli! Pulu Hörmətin özünə verməyə utandım. Hörmət

pulu götürdü. O da pulun qalığını piştaxtanın üstünə qoydu. Sonra dərindən ah çəkdi. Ahının səsini növbədə dayananların hamısı eşitdi. Hörmət fikri yayındırmaq üçün növbəsi çatan adama təbəssümlə: – Talonu verin! – dedi. Mən pulun qalığını cibimə qoyub qızara-qızara dükandan çıxdım. Ancaq nə Hörmət, nə də növbədə dayananlar cibim pulla dolu ola-ola çörəyin haqqını niyə unutmağımın səbəbini bilmədilər.

Mən Təbrizdə olanda Ərdəbildən əliuşaqlı xalamı yanıma gətirtmişdim. Hələ subay olduğuma görə mənə xalam baxırdı. Təbriz bazarlarından keçəndə adamı dadlı nemətlərin ətri vururdu. Restoranlardan, çilopəzxanalardan, pitixanalardan, xaşxanalardan, kababxanalardan gələn ədva iyi burunları qıcıqlandırır. Çörəkçi dükanlarının qabağında asılmış isti səngəklər, lavaşlar, pencəəşlər buğlana-buğlana bərəkət bayraqlarını andırırdılar. Ancaq mən bazara getməzdim. Xalamın əri bibim oğlu İsrafil bir neçə dükən sahibilə tanış etmişdim. O lazım olan ərzaq mallarını həmin dükənlərdən alıb evə aparardı... Biz bu taya keçəndə payızın sonu idi. Şaxtılı hava Araz qırağında az qala nəfəsi dondururdu. Soyuq dəyməsin deyə mən Araz üstəki körpüdə öz qalın paltomu qocaman tarzən Yaqub dayıya vermişdim. Kişinin paltosunu qaragüruhçular aparmışdılar. Ona görə də mən bu tayda xəstələndim. Sən demə, Araz üstə mənə bərk soyuq dəyibmiş. Məni Naxçıvan xəstəxanasına apardılar. Yatdım. Xəstəxana soyuq idi. Nə gündüzlər alışdırmağa odun, nə gecələr yandırmağa elektrik çırağı vardı. Gecələr çarpayımın başı üstə bir otuzluq lampaya yandırır dılar. O otağı həm işıqlandırır,

həm də isidirdi. Mən o lampanın sozaran işığına məlul-məlul baxdıqca müharibə illərində bu şəhərdə odu sö-nən neçə-neçə ocağı düşünürdüm. Xidmətçi qadın bir siniylə gəldi. Qabağıma bir nimçə xörək, iki parça çörək qoydu: – Supdur! İsti-isti yeyin, canınız qızsın – dedi. Mən çarpayıda böyrü üstə dönüb kətil üzərindəki qaşığı götürüb vermişil supuna vurdum. Sanki qaşığı islanmış bir yamağa dəydi. Tikişlər söküldü. Ağ saplar ətrafa yayıldı. Bu yamağı ölkənin libasına müharibənin qara tüstülərə boyanmış dəmir əlləri salmışdı. Supdan bir qaşığı daddım. Yeyə bilmədim. Qaşığı nimçənin qırağına söykədim. Yadıma Təbrizdə keçirdiyim günlərdən biri düşdü. Şəhər üstə soyuq payız gecəsi qanad gərsə də göydəki ulduzlar göz-göz yanır. Sanki döyüşə hazırlaşan şəhərin keşiyini çəkirdilər. Aysa gələcək döyüşlərin yaxınlaşdığını duyduqca təşvişdən sarala-sarala sozarırdı. Filarmoniyada konsert böyük müvəffəqiyyətlə keçmişdi. Mən bir dəstə sənətkar dostumla “Grand hotel” restoranına getdim. Yanımda əyləşənlərin istədikləri sifarişləri verdim. Xörəklərin arasında yağda qızardılmış cücələr də var idi. Xidmətçi sifariş verdiyimiz xörəkləri gətirib masanın üstünə düzdü. Sonra süfrəni səliqə ilə bəzədi. Dostlarımdan biri bül-lur sürəhidəki qırx yaşlı yunan konyakını qədəhlərə süzdü. Biz yedik, içdik...

Kənardan mənə göz qoyan xidmətçi qadın əvvəl tə-əccübləndi. Sonra təəssüflə: – Axı o düynü, yağı, kiş-miş, xurmanı, qaysını qoyub niyə gəlirdiniz? – dedi. Mən başımı çarpayından qaldırıb ona baxdım. Bu sözləri canıyananlıqlamı, istehzaylamı, yoxsa fikrimi öyrən-

mək məqsədiləmi dediyini ayırd edə bilmədim. Ancaq cavab da vermədim. Bildim ki, cavab versəm də xidmətçi qadın anlamayacaq ki, dünyada bütün nemətlərdən ləzzətli bir nemət var. O da məsləkdir! Biz məsləkimizi gələcəkdə də yaşatmaq xətrinə Vətəndən didərgin düşmüşük. İndi də elə... Ya Hörmət, ya da növbədə dayananlar hardan biləcəkdə ki, Vətən həsrəti ürəyi də parçalar, xəyalı da dağıdar...

GÖZLƏNİLMƏZ QONAQLIQ

Bahar gəlmişdi. Ağaclar üstə budaqlar yaşillanmışdı. Sanki ağaclar uzun-uzun yaşıl şamlar yandırır əlində tutmuşdular ki, gecələr yanlarından keçən yolçuların yolları işıqlansın. Gecə Ayı piyaləyə döndərər çəhrayı nurla doldurdu. Sonra qara dodaqlarına yaxınlaşdı. Birdən nə düşündü, əzəmətli şəhərin şərəfinə qaldırır içmək istədi. Sanki bu zaman şəhər də nadir qədəhi Xəzəri mavi meylə doldurub qaldırır. Qədəh havada piyalə ilə toqquşdu. İkisi də çalxanıb dağıldı. Suyun üföqlə birləşdiyi yerdə çəhrayı rənglər mavi rənglərə qarışdı. Mən Yazıçılar İttifaqındakı ədəbi-bədii gecəyə gəldim. Şəhərin bu füsunkar mənzərəsinə baxa-baxa pıçıldadım:

**Ana torpaq genişlənir üföqlərilə,
Yaxasında hər qızılgül bir atəş olur.
Gecələr də yaz nəfəsli şəfəqlərilə
Azərbaycan gözlərimdə bir Günəş olur.**

Yazıçılar İttifaqının “Natəvan” adına klubu adamlarla dolu idi. Şairlər səhnədə miz arxasında əyləşmişdilər. Aparıcı Səməd Vurğun idi. Gecədə biri Şimali Azərbaycandan, biri Cənubi Azərbaycandan olan şairlər növbəylə kürsüyə qalxıb hərarətlə şeir oxuyurdular. Sanki səhnənin yanında qoyulmuş kürsü Araz sahilində ucalan bir qaya idi. Şairlər bu qayaya qalxıb öz ürək sözlərini ehtirasla hər iki sahilə deyirdilər. Yox! Qaya nədir ki? Qaya kiçik olur. Bu kürsü salondakıların nəzərində gah Qoşqarı, gah da Savalanı xatırladırdı.

Mən səhnədə birinci sırada əyləşmişdim. Salona baxa-baxa nə oxuyacağım haqda düşünürdüm. Elə bu zaman arxadan çiyinə bir əl toxundu. Dönüb baxdım. Mehdi Hüseyn idi. O pıçılıyla mənə: – Sən “Mən nə gətirdim” şeirini oxu! – dedi. Bu şeiri Mehdi Hüseynə ikilikdə oxumuşdum. Həssas sənətkar şeiri dinlədikdən sonra yaman kövrəlmişdi. Hətta düşüncəli gözləri dolmuşdu. Mən bu şeiri o taydan bu taya keçəndə Naxçıvanda yazmışdım. Çıxış növbəsi mənə çatdı. Kürsüyə qalxıb “Mən nə gətirdim” şeirimi oxudum. Salondakılar şeiri nisgilli, yanıqlı, ümidli alqışlarla qarşıladılar. Keçib yerimdə əyləşdim. Lakin salonda alqışlar susmaq bilmədi. Dönə-dönə yerimdən qalxıb salona baş əydim. Yenə arxadan çiyinə bir əl toxundu. Dönüb baxdım. Mehdi Hüseyn idi. Mənim şeir dəftərimi istəyirdi. Mən şeir dəftərimi ona uzatdım. Mehdi Hüseyn “Mən nə gətirdim” şeirini dəftərdən cırıb götürdü. Sonra dəftəri mənə qaytardı. O şeiri redaktoru olduğu “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında çap edəcəyini dedi. Gecəyə gələnlər

dağılışıda salonda bir dəstə adam mənə araya alıb şeiri istədi. Mən şeirin yeganə nüsxəsini Mehdi Hüseynə verdiyimi dedim. Ancaq sabah əzbərdən çap maşınında yazdırıb istəyən adamlara çatdıracağıma söz verdim. Elə bu zaman qocaman ədib Məmməd Səid Ordubadinin mənə sarı gəldiyini gördüm. Özüm dərhal ona sarı addımlayıb qarşısında dayandım. Mən bu qadir sənətkarın sənətinin əzəmətini hələ Təbrizdə duymuşdum. “Dumanlı Təbriz” romanını maraqla oxumuşdum. Ustad sağ əlindəki çəliyini sol əlinə keçirdi. Sonra boş qalan sağ əlini mənim kürəyimə vurub: – Əsl şairsən! – dedi. Mən utandım. Başımı əvvəlcə aşağı saldı. Sonra yuxarı qaldırıb: – Bizim şeirimiz kövşəndə bitən yabanı çiçəyə bənzəyir. Nə bağban, nə qayğı, nə də gübrə görüb. Yəni tənqid nə olduğunu bilməyib – dedim. Məmməd Səid Ordubadi güldü: – Yox! Gərək adamın ürəyi şair olsun! Yoxsa yazdığı şeir olmaz! – dedi. Yanımızda dayanmış orta boylu, dolu bədənlə, qalın çəsməkli bir adam mənə: – Mirzə doğru deyir. Əsas ürəkdir! – dedi. Sən demə, bu adam şair ürəkli alim Mikayıl Rəfilə imiş. Mən şeirimə bəyəndikləri üçün müsahiblərimə öz təşəkkürümü bildirib salondan çıxdım. Mənzilə gəldim. Otağa daxil olanda Azad kişini də, aşiq Hüseyni də çarpayıda uzanan gördüm. Aşiq Hüseyn nasaz olduğuna görə ədəbi-bədii gecəyə gedə bilməmişdi. Otaq yoldaşlarıma salam verdim. Onlar çarpayından qalxa-qalxa salamımı aldılar. Sonra gəlib mizin ətrafında əyləşdilər. Mən ədəbi-bədii gecədən ağız dolusu danışdım. Elə bu zaman qapı döyüldü. Mən otaq yoldaşlarıma pıçıltıyla: – Bu vaxt gə-

lən kim ola? – dedim. Sonra saatıma baxdım. Bəli! Gec idi. Saat on birin yarısı idi. Qapını açdım. Gələn qonşumuz Səfa idi. Sən demə, gəlişimi gözləyirmiş. Mən bu mənzilə gəldiyimiz gün qonşularla dil tapmış, söhbət etmiş, ülfət yaratmışdım. Azad kişinin də, aşiq Hüseynin də kim olduğunu demişdim. Özümün isə hələ evlənmədiyimi bildirmişdim. Qərībədir, indi gecənin bu çağında Səfa mənə evinə dəvət edirdi. Azad kişilə aşiq Hüseyn isə mənalı-mənalı bir-birinin üzünə baxırdı. Mən nə qədər üzr istəyirdimsə, Səfa əl çəkmirdi. Mənimlə ciddi işi olduğunu deyirdi. Nəhayət, nəzakət xatirinə Səfanın evinə getməli oldum. Səfanın yeddi-səkkiz yaşında bir oğlu vardı. Məktəbə gedirdi. Əri yoxdu. Deyirdilər vəfat edib. Otağa daxil olanda oğlunu görmədim. Mizin üstü dadlı yeməklərlə dolmuşdu. Kiçik sürahilərdəki əlvan içkilər şam-şam yanan çilçirəğin altında elə parıldayırdı ki, sanki bir-birinə göz vururdu. Xəyalımdan keçirdim ki, bəlkə bu evdə təntənəli bir məclis qurulacaqmış. Ancaq qonaqlar gəlib çıxmayıblar. Lakin bu zaman Səfanın tanış səsi xəyalımda toplanan fikirləri dağıtdı. O hörmətlə mənə: – Keçin, bəyəndiyiniz yerdə əyləşin! Bu süfrə yalnız sizə məxsusdur – dedi. Düşündüm ki, daha keçib. Madam ki, gəlmişəm, deməli əyləşməliyəm. Keçib miz dalında qapıya yaxın bir yerdə əyləşdim. Səfa konyak tökülmüş sürahini götürdü. Qədəhimə konyakla doldurdu. Öz qədəhinə də konyak süzdü. Sonra nəzakətlə mənə: – İçək öz sağlığımıza! – dedi. Qədəhini qədəhimə vurub içdi. Mən içmək istəmirdim. Onsuz da ədəbi-bədii gecədəki uğurumdan sonra məst

olmuşdum. Ancaq nəzakət xatirinə qədəhdəki konyakı içdim. Səfa zərli nimçədə üstünə xuruş qalanmış plovu qabağıma çəkdi. O ərkyana mənə: – Özüm bişirmişəm. Həm də sizə görə bişirmişəm. Yeyin! Xörək soyuyanda ləzzəti qaçar – dedi. Mən yenə nəzakət xatirinə plovdan bir-iki qaşiq yedim. Səfa qədəhləri yenidən konyakla doldurdu. Qonşu arvadın təbəssümlə dolu gözləri elə bərq vurdu ki, sanki odu qədəhindəki konyakın üstünə töküldü. Konyak alışıb yandı. Səfa ayağa qalxdı. Sonra şəstlə mənə: – İkinci sağlığı da özüm deyəcəyəm – dedi. Mən çarəsiz dolu qədəhimi əlimə götürüb gözlərimi qonşu arvadın ağzına dikdim. O tənənlə: – Bu badələri də içək tanışlığımızın şərəfinə. Gün o gün olsun ki, bu süfrədən daha geniş bir süfrə açım. Bütün dostları, tanışları, qohumları o süfrənin başına yığım. Deyim ki, biz evlənirik! – dedi. Sonra gedib bir ağ bağlama gətirib açdı. İçindəki qara boston idi. Səfa etirafı mənə: – Bu parçanı da sizin üçün almışam. Tikdirib geyərsiniz. Sağlığınıza qismət olsun – dedi. Məni tər basdı. Sanki içdiyim bir qədəh konyak damcı-damcı üzümdən axdı. Yadıma Təbriz düşdü. Doğma şəhərdən qəfil çıxdığıma görə mənzilimin paltar dolabından asılan üç dəst əla parçadan tikilmiş təzə kostyumdan bircəsini də özümlə götürə bilmədim. Eləcə qaldılar. İndi bufetçi Səfa mənə bir kostyumluq parçanı evlənmək üçün rüşvət vermək istəyirdi. O, dolu qədəhini başına çəkib əyləşdi. Mən isə əlimdəki qədəhi mizin üstünə qoydum. Elə bu zaman məğrur bir səs aradakı divarı döyücləməyə başladı:

**Gecə yarından keçəndə,
Bülbül yuvadan uçanda,
Zöhrə yar badə içəndə
Mən olaydım saqi bülbül.**

Oxuyan aşiq Hüseyin idi.

Yenə Təbrizdəki sevinc dolu günlərimizi xatırladım. Aşiq Hüseyin Cavan həmişə öz yaxın dostları ilə bir yerdə olardı. Ancaq nədənsə tez-tez – məni unudubsunuz – deyərdi. Bəli! Bu sözləri tez-tez dediyini unudub yenə deyərdi. Sanki o yaxın dostlarını itirəcəyindən qorxardı. Yox! Bu aşiq Hüseyin Cavanın sadə təbiətindən, səmimi ünsiyyətindən doğan əsassız bir giley idi. Bir gün restorana getmişdik. Dostlarla bir yerdə yeyib-içirdik. Mən aşiq Hüseyin Cavanın sağlığına badə qaldırmağı təklif etdim. Büllür qədəhlərimizi qırx yaşlı Yunanıstan konyakı ilə doldurduq. Qədəhlər havada bir-birinə dəyib cingildədi. Sanki sədaqətlə dolu kiçik bir dostluq nəğməsi çaldı. Aşiq Hüseyin Cavan içən deyildi. O yalnız bu dostluq nəğməsinin notlarına qulaq asdı. Sonra birdən yenə: – Məni unudubsunuz – dedi. Daha dözə bilmədim. Büllür qədəhdə çalxanan konyakı içib sonra məzəmmətlə dostuma: – Ay aşiq, axı sən ki, həmişə öz dostlarının yanında san. Elə indi də. Daha səni necə unutmaq olar. Sən Allah, bu sözləri boşla – dedim. Aşiq Hüseyin Cavan danışmadı. Matdım-matdım üzümə baxdı. Onun gözlərində məsum bir təbəssüm çağlayırdı. Sanki o öz günahını gözlərindəki məsum təbəssümlə yumaq istəyirdi...

İndi Aşıq Hüseyn Cavan tüğyana gəlmişdi. Yana-yana gurlayırdı. Şimşəkləşən səsilə divarın o üzündə xumarlanmağa başlayan sənət, döyüş, məslək yoldaşını ayılmaq istəyirdi. Axı mən öz yuvamdan uçmuşdum. Ancaq gör haraya qonmuşdum? Baharda dağlara leysan yağış yağanda dağ çayı kükrəyir, sellənir, daşır. Mənim də ürəyimdə kükrəyən ilham selləndi. Çağlaya-çağlaya oxudu. Ancaq elə oxudu ki, səsini Səfa eşitmədi. Mən özüm eşitdim. O dedi:

**Məni hisli çırağ kimi
Sən minnətlə alma, qonşu.
Mən təmizəm bulaq kimi,
Sən sinəmə dolma, qonşu!**

**Yığ dağılmış tellərini,
Çək uzanmış əllərini,
Yaz ömrümün güllərini
Gülə-gülə yolma, qonşu!**

**Mən dostuyam hər zəfərin,
Həm sevincin, həm kədərin...
Sən qəhrəman bir əsgərin
Qayğısına qalma, qonşu!**

**Mən itirdim növrağımı,
Nemət dolu torpağımı.
Sən inqilab bayrağımı
Ayağına salma, qonşu!**

**Söz dolaşır qaramızda,
Od alışır yaramızda,
Sən də axıb aramızda
Təzə Araz olma, qonşu!**

**Dinlə Təbriz aşığını,
Sındır tamah qaşığını.
Gözümüzün işığını
Kirpiyinlə çalma, qonşu!**

Mən yerimdən dik qalxdım. Səfa da qalxdı. Əl-ayağa düşdü. Məni saxlamaq istədi. Ancaq mən qonşu arvada “sağ ol!” demədən öz otağımıza doğru addımladım. Otağa girdim. Nə mən danışdım, nə də otaqdakı yoldaşlarım. Soyunub yatdım. Səhər durub əl-üzümü yudum. Çay-çörəyimi yedim. Ancaq yenə otaq yoldaşlarımla danışmağa üzüm gəlmədi. Azad kişi mənim günahımı boynuma almağımı utancaq baxışından duydu: – Günah səndə deyil, qonşu arvaddadır. Məgər o bilmir ki, bu qəbahətdir. Biz qəriblikdə də bir-birimizdən ayrılmamalıyıq. Sən isə gözlərindəki xəcaləti təbəssümlə dağıt! Ola bilsin ki, belələri yenə özünü sənə calamaq istədi. Sən ayıq ol! – dedi. Mən Azad kişiyyə baxıb güləmsədim. Ancaq yenə danışmadım. Yalnız kirpiklərimi qaldırıb endirdim. Sanki mənim əvəzimdə kirpiklərim – baş üstə – dedi. Sabahı kağız üzərinə köçürdüyüm “Qonşu” şeirimini aşiq Hüseyn Cavana oxudum. O mənə məmnun-məmnun baxdı. Deyəsən şeir saz ustasının ürəyinə yaman yatmışdı...

AYRILIQDAN SONRA

Bakıda İran konsulxanası fəaliyyət göstərdiyinə görə o taydan bu taya keçən şairlər mətbuat səhifələrində öz şeirlərini başqa imzalarla çap etdirirdilər. Mən də öz şeirlərimi C.Səbri imzasıyla buraxdırırdım. (C. familimin ilk hərfi idi). Yalnız İran konsulxanası Bakıdan köçüb getdikdən sonra o taydan bu taya keçən şairlər öz şeirlərini yenə əvvəlki imzalarıyla nəşr etdirdilər. Mənim də təzə şeirlərim mətbuat səhifələrində yenidən Əli Tudə imzasıyla çıxdı. Mən “Ədəbiyyat” qəzetinin redaksiyasında işləyirdim. Yazıçı Yusif Əzimzadə də “Ədəbiyyat” qəzetinin redaksiyasında işləyirdi. Elə tanış olduğumuz gündən məhrəmləşmişdik. İş yoldaşımın təması, mədəniyyəti, qayğısı məni heyran etmişdi. O, müharibə iştirakçısı idi. Qəribədir. Müharibə Yusifin özünü sərtləşdirsə də ünsiyyətini sərtləşdirə bilməmişdi. Mənimlə elə mehriban-mehriban danışır ki... Kim bilir, bəlkə də qərib olduğum üçün mənə hörmət edir. Yayın istisi nəinki şəhərdən bir yana çıxma bilməyən adamları, hətta istədiyi yerə uçub gedən quşları da tənqidirdi. Bəli! Bakıda nəfəs almaq çətinləşirdi. Redaksiyada işləmək olmurdu. Yusif məsləhətlə mənə: – Bəlkə gedib bir dondurma yeyək, hə? – dedi. Mən təbəsümlə Yusifə: – Yeyək deyirsən, yeyək də – dedim. Ayağa qalxıb Yazıçılar İttifaqından çıxdıq. Yolda Yusif dedi ki, siz o taydan bu taya keçməzdən bir həftə əvvəl Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri Səməd Vurğun yazıçıları öz yanına çağıraraq göstəriş verdi ki, hər axşam hazır vəziyyətdə Yazıçılar İttifaqına gəlməlidir

lər. Bəlkə o tayda şah qoşunları ilə döyüşən qan qardaşlarımıza kömək etməyə getdik. Biz hər axşam Yazıçılar İttifaqında toplanıb o taya keçmək üçün intizarla yuxarıdan icazə gözləyirdik. Siz o taydan bu taya keçən gecə biz yenə Yazıçılar İttifaqında toplanmışdıq. Bilirdik ki, vəziyyətiniz ağırdır. Hamımız o taya keçib sizə kömək etmək üçün həyəcan içində yuxarıdan icazə gözləyirdik. Səməd Vurğunun gözləri qarşısındakı telefonda, bizim gözlərimiz isə Səməd Vurğunda idi. Gecə yarısı telefon sanki könülsüz səsləndi. Özümüzü yığışdırdıq. Gözlərimizi Səməd Vurğunun həyəcandan titrəyən dodaqlarına dikdik. Səməd Vurğun ümidlə dəstəyi qaldırdı. Yalnız: – Bəli! – dedi. Sonra daha özü danışmadı. Telefonda danışanı dinlədi. Üzü gah bozardı, gah qızardı. Sanki tufana düşdü. Sonra dəstəyi ağır-ağır aparatın üstünə qoydu. Kişi üzümüzə baxa bilmədi. Sanki günahı vardı. Qarşısındakı “Kazbek” qutusundan bir papiros götürüb yandırdı. Dərin qullabla papirosun acı tütünü ciyərlərinə çəkdi. Sonra havaya buraxdı. Kimsə bilmədi ki, Səməd Vurğunun ağızından çıxan qara tütüdür, yoxsa sinəsində boğulmuş ahdır. O handan-hana bizə: – Gedin evinizə. Daha iş-ışdən keçib. Kömək lazım olmadı – dedi. Biz heyrətlə bir-birimizin üzünə baxdıq. Sanki o boyda Xəzər dənizini qaldıraraq soyuq suyunu təpəmizə əndərdilər. Suyumuz süzülə-süzülə durub evimizə getdik... Sonra Yusif susdu. Mənim xəyalımdan isə neçə-neçə narahat gecə keçdi. Biz Sabir bağının yanındakı kiçik dondurma dükanına gəldik. Ağ önlük taxmış xidmətçi qadın qənddana bənzəyən iki qabda bizə dondurma gətirdi. Mən dondurmadan bir

çay qaşığı ağzıma qoydum. Doğrusu, dondurmanın nə ətri vardı, nə də dadı. Sanki dondurma ancaq yangını söndürmək üçün düzəldilmişdi. Yadıma Təbriz düşdü. Təbrizdə yayda sərinləmək üçün “Gülüstan” bağına gedərdik. Ya dondurma yeməyə, ya da sərin pivə içməyə. Pivə arpa suyundan əmələ gəlidiyi üçün Təbrizdə pivəyə abco deyirlər. Ağ önlük taxmış xidmətçi qadın bizə dondurma gətirəndə dondurmanın ətri uzaqdan gəlirdi. Yeyəndə isə dadından doymazdıq. Pivə istəyəndə xidmətçi qadın dolu bir siniylə gəlirdi. Əvvəlcə pivə dolu şüşələri, sonra da qənddana bənzəyən qablar da qalaqlanan qovrulmuş püstələri sinidən götürüb mizimizin üstündə səliqəylə düzərdi...

Mən dondurmanı sərinləmək xatirinə birtəhər yedim. Yusif məndən qabaq cibindən pul çıxarıb mizin üstünə qoymuşdu. Bildim ki, o məni dondurmaya qonaq etmək istəyir. Axı o zaman doğrudan da biz özümüzü Arazın bu tayında qonaq sayırdıq. Tək bizmi? Yox! Elə yerlilər də bizi qonaq hesab edirdi. Hardan biləydik ki, bu qonaqlığın axırı əbədi sakinlik olacaq? Yusif təbəssümlə mənə: – Birini də yeyək? – dedi. Mən nəzakətlə Yusifə: – Mənim bəsimdir. Sonra boğazım ağrıya bilər – dedim. Yusif ciddiyyətlə mənə: – Onda elə mənim də bəsimdir – dedi. Biz küçəyə çıxıb Yazıçılar İttifaqına yollandıq. Yolda Yusifə Təbrizdə nə yediyim dondurmadan, nə də içdiyim pivədən danışdım... İstəmədim ki, o mənim ikinci dondurmanı niyə yemədiyimin səbəbini bilsin. Onda Yusifin qonaqlığının məqamı da, dəyəri də, hörməti də kiçilərdi. Biz söhbət edə-edə redaksiyaya qayıtdıq...

Redaksiyada yazı mizim kiçik bir otaqda redaktorun yazı mizi ilə üz-üzə qoyulmuşdu. Redaktor Məmməd Cəfər Cəfərov idi. Bu sakit təbiətli adam dərin biliyə malik idi. O nəinki yalnız Azərbaycan ədəbiyyatından, hətta bütün dünya ədəbiyyatından xəbərdar idi. Yazı mizinin arxasında əyləşib qarşısındakı yazıları redaktə edəndə uzun, qara, qalın saçları gözlərinin üstə tökülərdi. O da sağ əlilə işləyə-işləyə sol əlilə saçlarını geriyyə darayardı. Rus tənqidçilərindən Gertseni, Çernişevskini, Belinskini, Dobrolyubovu sevirdi. Əsərlərini sevə-sevə oxumuşdu. Ancaq Belinskiyə xüsusi məhəbbəti vardı. Yazılarında Belinski səriştəsi duyulurdu. Mən bu istedadlı tənqidçinin Səməd Vurğunun “İnsan” əsəri haqda yazdığı dəyərli məqaləsini oxuyanda da bu duyğuyla rastlaşmışdım. Məqalə şairə məktub şəklində yazılmışdı. Ancaq şeiriyyətlə dolu bir münəqqid əsəri idi. Mən əlimdəki bir şeiri redaktə edib qurtardım. Aparıb M.C.Cəfərovun mizinin üstə qoyanda qəribə bir mənzərə ilə qarşılaşdım. O əlimdəki qələmlə qarşısındakı “Göyərçin” adlı uzun bir şeirin üstə cərrahiyyə əməliyyatı aparırdı. Müəllif tərəfindən şəxsən redaktorun özünə təqdim olunan şeirin yarısından çoxu ixtisar edilmişdi. Daha öz yerimə qayıtmadım. Dayanıb oraburası qaralanmış şeirə heyvətlə baxdım. M.C.Cəfərov bunu sezib qələmi şeirin üstə qoyub başını qaldırdı. Təbəssümlə mənə baxdı. Mən maraqla: – Bu kimin şeiridir? – deyə soruşdum. O narazılıqla: – Tələt Əyyubovundur – dedi. Mən məsləhət tərzilə redaktora: – Ola bilməz ki, bu şeiri heç buraxmayasınız? – dedim. M.C.Cəfərov təəssüflə mənə: – Yox! O gözlərini bu

şeyrə dikib – dedi... Mən redaktorun son sözlərindən bu şairin maddi cəhətdən ehtiyacı olduğunu bildim.

Axı müharibə qurtarsa da qıtlıq qanadlarını evlər üstəndən çəkməmişdi. Qayıdıb öz yerimdə əyləşdim. Qarşımdakı başqa şeyrləri oxumağa başladım. Ancaq baxışım şeyrlərə zillənsə də, xəyalım başqa aləmdə idi. Mənə elə gəldi ki, təbiət şairə istedadla dözümlü qoşa verir. Əgər şairin dözümlü çatmasa heç öz istedadını da pardaxlandıra bilməz. Dünyada elə dahilər var ki, dayandığı zirvə ucadan da ucadır! O zirvəyə heç raketlər də çata bilməz. Dahilər o zirvəyə yavaş-yavaş, özü də çətinliklə qalxıb parlamışdır. Raket isə o zirvəyə birdən-birə asanlıqla ucalmaq istəyəndə yarı yolda sənə bilər. Bəli! Dahilərin zirvə yolu həm də zəhmətli olubdur. Bəlkə də ən böyük qəhrəmanlar sənətin bütün əzablarına dözən dahilərdir! Təsadüfi deyil ki, dahilər başıucalıq gətirəcək bu əziyyətli yolu keçməyi öz doğma övladlarına da məsləhət görməyiblər. Təkcə şairlər deyil, bəlkə də bütün insanların həyat, sənət, zəfər uğrunda döyüşdə ən qüdrətli silahları dözümdür. Ustad Nizami öz oğlunun şeyr yazmağını istəmirdi. Söz rübabının son akkordlarını mən özüm vurmuşam deyirdi. Dahi Nizami öz zamanında peyğəmbər məqamına çatsa da oğlunun gələcəkdə necə şair olacağını bilə bilməzdi. Ancaq hansı ehtiraslar burulğanında çabalayacağını, hansı əziyyətlərə qatlaşacağını, bir sözlə, nələr çəkəcəyini qabaqcadan duyurdu. Buna görə də öz başına gələnlərin oğlunun da başına gəlməsini rəva görmürdü...

Bu zaman otağa daxil olan hərbi paltarlı arıq bir adam məni xəyaldan ayırdı. Gələn adama maraqla bax-

dım. Axı hərbi geyimdə olan bu adamın başındakı vətəndaş papağı idi. Bildim ki, bu adam hərbi xidmətdən yenicə tərxis olunmuşdur. Hələ geyimini tamam dəyişməyə imkan tapa bilməmişdir. O mənə baxmadan redaktora sarı addımladı. Otağa bir xanım da girdi. O da mənə baxmadan hərbi paltarlı adamın dalınca getdi. İki si də redaktorla görüşdü. Hərbi paltarlı adam öz şeyrini, xanım isə öz hekayəsini soruşdu. M.C.Cəfərov hər iki yazının qəzetin yaxın nömrələrində çap olunacağını dedi... Birdən hərbi paltarlı adam dönüb mənə baxdı. Qaşlarını çatdı. Dodaqlarını dişlədi. Sağ əlinin şəhadət barmağını bir neçə dəfə gicgahına vurdu. Redaktorun yazı mizindən aralanıb mənə sarı gəldi. Qarşımda dayandı. Gözlərimə baxdı, baxdı... Birdən heyrətlə mənə: – Sən Pionerlər sarayındakı ədəbiyyat dərnişində iştirak edən Heydər deyilsən? – dedi. Mən təbəssümlə: – Bəli! O zaman Heydərdim, indi Əli Tudəyəm – dedim. Hərbi paltarlı adam qürurla: – Bilirsən nədən tanıdım səni? Gözlərindən! – dedi. Redaktor da, xanım da heyrətlə gah hərbi paltarlı adama, gah da mənə baxırdı. Hərbi paltarlı adam təəccüblə mənə: – Bəs sən məni tanımadın? – dedi. Mən etirafla: – Xeyr! – dedim. O gülə-gülə: – İsmayıl Soltanım da! – dedi. Mən dərhal ayağa qalxdım. Yazı mizinin qarşısına gəldim. Müharibədən əvvəl Pionerlər sarayında təşkil olunmuş ədəbiyyat dərnişinin rəhbərilə qucaqlaşdıq. İkimizin də sevincdən gözlərimiz yaşardı. Mən dərnişində keçirdiyim günləri xatırladım. Bir dəfə İsmayıl Soltan bizi şeyr gecəsinə apardı. Biz salonda əyləşib səhnədəki kürsüdən şeyr oxuyan tanınmış şairlərə qulaq asırıq. İsmayıl Sol-

tan da öz şeirini oxudu. Sonra məni səhnəyə çağırdı. Mən səhnəyə çıxdım. İsmayıl Soltan yanımda dayandı. Salona baxdı. Salon adamlarla dolu idi. İsmayıl Soltan üzünü salonda əyləşənlərə tutub iftixarla: – İndi də sizə Pionerlər sarayındakı ədəbiyyat dərəcəsinin istedadlı üzvlərindən biri şeir oxuyacaqdır – dedi. Mən kürsüyə doğru addımlayanda salonda alqış səsləri gurladı. Ancaq kürsü hündür olduğundan salonu yaxşı görə bilmədim. Elə bu an arxadan iki əl mənim qollarımdan yapışb yuxarıya qaldırdı. Bu əllər İsmayıl Soltanın idi. Sanki qartal öz çolpasını uçuşa qanadlandırır. Mən şeirimini oxudum. Sonra da hərarətli alqışlarla qarşılandım.

İsmayıl Soltan üzünü özüylə gələn xanıma tutub şəstlə: – Gəl, istedadlı bir şairlə tanış ol! – dedi. Xanım əlini nazla mənə uzadıb: – Əntiqə! – dedi. Mən də xanımın kövrək əlini ovcumda ehtiyatla sıxıb öz adımdı dedim. Ancaq deməsəydim də xanım bayaq adımdı eşitmişdi. Sanki Əntiqənin gözləri bir qədər dərinliyə çəkilmişdi. Yumru çənəsi bir qədər irəli çıxmışdı... Qaranquş qanadlarına bənzəyən qaşları bir qədər rıqqətlə gərilmişdi. İsmayıl Soltan maraqla mənə: – Heç dərək üzvlərindən görübsənmi? – dedi. Mən təəssüflə: – Xeyr! – dedim. O, dəstəyi qaldırıb Hüseyn Abbaszadəyə zəng vurdu. Mənim gəldiyimi, “Ədəbiyyat” qəzeti redaksiyasında işlədiyimi, BDU-da oxumağa hazırladığımı dedi. Hüseyn Abbaszadə telefonda İsmayıl Soltana bu xəbərdən çox şad olduğunu bildirdi. Sonra elə indi redaksiyaya gələcəyini dedi. İsmayıl Soltan da, Əntiqə də otaqdakı boş stullardan ikisini çəkib yanımda əyləşdilər. İsmayıl Soltan müharibədə, mən isə

inqilabda başımıza gələn əhvalatlardan danışdıq... Birdən otağa uca boylu, arıq bir gənc daxil oldu. İsmayıl Soltan tənənəylə mənə: – Bu da Hüseyn Abbaszadə! – dedi. Ancaq mən bu gənci tanımadım. Sən demə, o da bizim dərəkə iştirak etmiş. Ancaq mən bilməmişəm. Özü də müharibə iştirakçısıdır. Bunu özü deməsə də əynindəki şinellə, ayaqlarındakı uzunboğaz çəkmələr təsdiq edirdi. Ancaq Hüseyn Abbaszadə məndən bir az yaşlı görünürdü. Mən hörmətlə yerimdən ayağa qalxdım. Əlimi ona uzatdım. Görüşüb tanış olduq. Hüseyn Abbaszadə elə ayaq üstə əlini şinelinin qoltuq cibinə salıb bir kitabça çıxartdı. Ovcunda vərəqlədi. Nə sə axtardı. Deyəsən tapdı. Kitabçanı açıq şəkildə yazı mizimin üstə qoydu. İsmayıl Soltanın da, Əntiqənin də, mənim də başımız kitabçada açılmış vərəqin üstə əyildi. Vərəqin başında boynu qalstuklu bir pioner şəkli, aşağısında isə şeirlər vardı. İsmayıl Soltan gülə-gülə şəhadət barmağını şəklə uzadıb mənə: – Bu oğlanı tanıyırısanmı? – dedi. Şəklə diqqətlə baxdım. Güldüm. Mənə baxan öz şəklim idi. Elə şeirlər də mənim idi. Kitabçanı əlimə götürdüm. Vərəqi çevirdim. Sən demə, Pionerlər sarayının buraxdığı bu almanax mən o taya gedəndən sonra İsmayıl Soltanın redaktorluğu ilə çıxıb-mış. İsmayıl Soltan qürurla: – Bundan sonra bir almanax da buraxmışıq. Orda da sənəin həm şəklin, həm də şeirlərin çap olunmuşdur – dedi. Mən əlimdəki almanaxı məmnun-məmnun vərəqlədim. Keçmiş dərək üzvlərinin bir neçəsi sanki indi kiçik səhifələrdən mənə böyük hörmətlə baxırdı. Sanki səmimiyyətlə: – Xoş gördük! – deyirdi. Hüseyn Abbaszadə almanaxın birin-

ci səhifəsində avtoqraf yazıb onu mənə bağışladı. Sonra İsmayıl Soltan da, Əntiqə də, Hüseyn də – Görüşərik! – deyib getdilər. Mən isə yenə də almanaxı vərəqlədim. Sanki itirdiyim uşaqlıq illərini vərəqlər arasında axtarırdım. Ancaq tapa bilmədim. O illərin yerində bir neçə şeirin misraları uzanıb gedirdi...

İş vaxtı qurtardı. Redaktorla xudahafizləşib redaksiyadan çıxdım. Yolda İsrafil Nəzərovla rastlaşdım. Onu Təbrizdən tanıyırdım. İsrafil Nəzərov müharibə illərində Sovet ordusunun Təbrizdə buraxdığı “Vətən yolunda” qəzetinin redaksiyasında işləyirdi. Mən 1945-ci ilin yazında Təbrizə ilk dəfə gələndə “Vətən yolunda” qəzetinin redaksiyasında başqa əməkdaşlarla birlikdə onunla da tanış olmuşdum. Səmimiyyətlə söhbət etmişdik. İndi də mehribanlıqla görüşdük. Bir-birimizin kefini soruşduq. Ordan-burdan danışdıq. Birdən mən maraqla İsrafil Nəzərova: – Siz heç Təbrizi xatırlayırsınız mı? – dedim. O heyrətlə mənə: – Heç Təbrizi unutmaq olar? Sən soruş ki, Təbrizi xatırlamadığım bir gün var? Deyirlər məşhur bir ingilis yazıçısı can üstəymiş. Yanında əyləşən dostları ondan soruşur ki, sən ömrünün axırında nə arzulayırdın? Yazıçı heç fikirləşmədən deyir: – İstərdim ki, Londonun Hayd parkında bir də gəzim! – İndi məndən də soruşsalar ki, ömrümün axırında nə arzulayırdım? Deyərdim ki, Təbrizi bir də görmək istəyərdim! – dedi. Onun dodaqlarında nisgillə səslənən Təbriz sözü mənim də ürəyimi titrətdi. Ancaq buludlanmış gözlərimdə təbəssüm parladi. Bu qürur təbəssümü idi. Sən demə, İsrafil Nəzərovun sinəsi Təbriz haqda sözlə doluymuş. O məhrəm-məhrəm mənə:

– Mən Təbrizdən Bakıya ailəmə dəyməyə gələndə bir qədər sovqat da gətirərdim. Evə gətirəcəyim şeylərin hamısını Hacı Müqəddəs adlı bir baqqaldan alardım. Yenə Bakıya gələcəkdim. Hacı Müqəddəsin yanına gedib mənə lazım olan şeylərin siyahısını ona verdim. Hacı Müqəddəs çeşməyini gözünə taxıb siyahını oxudu. Ancaq “düyü” sözünə çatanda dayandı. Gözlərini siyahıdan ayırıb mənə zillədi. Sonra qətiyyətlə: – Yox! Mən öz düyümdən sizə verə bilmərəm – dedi. Mən heyrətlə: – Niyə? – deyə baqqaldan soruşdum. Baqqal etirafla: – Ona görə ki, mənim düyüm yaxşı deyil. Siz onu məndən alıb Bakıya aparacaqsınız. Orda da xanımınız sizə bu düyüdən plov bişirəcək. Siz isə o plovu bəyənməyəcəksiniz. Hələ bəlkə üstəlik məni söyəcəksiniz də – dedi. Mən nigarançılıqla Hacı Müqəddəsə: – Bəs onda neyləyək? – dedim. Hacı Müqəddəs təbəssümlə mənə: – Siz narahat olmayın. Mən adam göndərəm, düyünü Hacı Hümmətdən alıb gətirər. İndi Təbrizdə əla düyü yalnız ondadır – dedi. Mən razılıqla: – Yaxşı Hacı, siz bilən məsləhətdir – dedim. Ancaq ürəyimdə bu adamın düzlüyünə heyran qaldım. Axı başqa adam olsaydı öz keyfiyyətsiz düyüsünü mənə sırıyardı. Heç plovun necə çıxmasıyla da maraqlanmazdı. Hələ üstəlik mənfəət xatirinə söyülməyinə də razı olardı. Hacı Müqəddəs dediyinə əməl etdi. Düyünü Hacı Hümmətdən gətirdi. Başqa şeyləri də özü verdi. Mən Hacinin çıxarını ödəyib şeylərimi götürdüm. Dükandan çıxanda bu halal adama öz təşəkkürümü bildirdim. Sabahı Bakıya yola düşdüm – dedi.

Mən İsrafil Nəzərovla sağollaşıb mənzilə doğru adımladım. Qulaq yoldaşlarımın ikisi də mənzildə idi. Pionerlər sarayının buraxdığı almanaxı cibimdən çıxarıb mizin üstünə qoydum. Pioner formasında çəkirdiyim şəklimlə şeirlərim çap olunan səhifələri açıb otaq qonşularıma qürurla: – Uşaqlıq çağında çəkirdiyim şəklimlə yazdığım şeirləri görmək istəyirsinizsə, buyurun, baxın! – dedim. Döyüş dostlarım boynu pioner qalstuku gənc şairə maraqla baxdılar. Mən də almanaxın bir az saralmış vərəqlərindən döyüş dostlarıma təbəssümlə baxdım...

Bu zaman qapı döyüldü. Qapını açdım. Kimi görsəm yaxşıdır? Nəşənin evindəki aynada gördüyüm gözəli! Ancaq o tək deyildi, yanında özü qədər gözəl bir qız da vardı. Bəli! Nəşənin evindəki aynaya düşən şəkil indi mənim gözlərimin şəffaf güzgüsünə düşdü. Sonra böyüdü. Elə Nəşənin evindəki aynaya düşən şəkil boyda oldu. Sanki qapının astanasında dayanan bu gözəl canlı insan deyildi. Hansı bir dahi rəssamınsa ilhamla yaradıb çərçivəyə saldığı nadir bir portret idi. Mənim qarşımda havadan asılmışdı. Ancaq bu bahalı sənət əsərinin salındığı çərçivə ucuz idi. Axı qapının çərçivəsi adi taxtadan düzəldilmişdi. Sanki cansız portretin iri gözlərinin səmimi təbəssümü dodaqlarına qonub dilə gəlmişdi: – Qonaq istəmirsiniz? – dedi. Sanki bu ecazkar səs məni şeiriyyətlə dolu bir tamaşadan ayırdı. Mən tamaşanın ardını görmək məqsədilə qızlara: – Xahiş edirəm içəri buyurasınız! – dedim. Sonra məmnuniyyətlə qızların qarşısından kənara çəkildim. Qızlar otağa daxil oldu. Azad kişi də, aşıq Hüseyn də qonaqlara hörmət əlamə-

tilə ayağa qalxdı. Nəşənin evindəki aynada şəklini gördüyüm qız əlini mənə uzatdı: – Salam! Xoş gördük! Mən Məhluqəyəm! – dedi. Sanki sinəmdə ürəyim tər-pəndi. Yox! Silkələndi. Zaman-zaman özündə saxladığı uşaqlıq xatirələrini otaq boyu səpələdi... Titrək dodaqlarım heyrətlə pıçıldadı: – Məhluqə! Ancaq o zaman ki Məhluqə hara? Bu Məhluqə hara? Bu Məhluqə sanki çoxdan qızlar bulağından su içib gəlmişdir. Özü də pardaxlanıb, sıgallanıb, gözəlləşib gəlmişdir. Mən Məhluqənin kiçik, nazik, ağ əlini isti ovcumda sıxaraq: – Sizi yenidən gördüyümə çox şadam! – dedim. Məhluqə yanındakı yaraşığı qızı mənə təqdim edərək: – Tanış olun! Rəfiqəmdir! – dedi. Qız gül ətirli incə əlini mənə sarı uzadıb pıçıltıyla: – Sadəgül! – dedi. Mən Sadəgülün də əlini səmimiyyətlə sıxdım. Sonra otaqdakı yoldaşlarıma şəstlə: – Tanış olun! Bu mənim uşaqlıq yoldaşım Məhluqə xanım, bu da onun rəfiqəsi Sadəgül xanımdır! – dedim. Mənzilin yaşlı sakinləri Məhluqə ilə də, rəfiqəsi Sadəgüllə də görüşüb tanış oldular. Qonaqlar mənim göstərdiyim yerlərdə əyləşdilər. Mən maraqla Məhluqədən: – Ünvanımı hardan tapırsınız? – deyər soruşdum. Məhluqə eyhamla mənə: – Axtaran tapar! Atamın bir qohumu da sizinlə o taydan gəlmişdir. Ancaq o, rayona düşmüşdür. Bəlkə tanıyırsınız. Adı Bəyoğlandır. Dünən bizə gəlmişdi. Sizin ünvanınızı mənə o verdi – dedi. Qəribədir. Cəmi səkkiz il qabaq mənimlə gizlən-paç, qaçdı-tutdu, klas-klas, beşdaş, gözübağlıca oynayan bir qız uşağı indi mənimlə “biz”lə, “siz”lə danışdı... Mən etirafla Məhluqəyə: – Bəyoğlanı tanıyıram. Bizim qonşu kəndlidir. Bir cəb-

hədə döyüşmüşük. İki gün bundan qabaq dəniz kənarında görüşdük. Ünvanımı məndən aldı. Ancaq mən sizə gəlmişdim. Atan evdə yox idi. Ananla söhbət etdik. Sizi isə görmədim – dedim. Mən “sizi görmədim” sözlərini qəsdən işlətdim. Axı aynada Məhluqəni görmüşdüm, o da məni... Məhluqə təəssüflə: – O gün bir qədər xəstə idim. Başqa otaqda uzanmışdım. Kiminsə bizə gəldiyini bildim. Hətta gələnin səsindən gənc bir oğlan olduğunu müəyyənləşdirdim. Ancaq qalxıb o biri otağa gələ bilmədim. Yalnız gələn adam qapıdan çıxıb getmək istəyəndə ayağa qalxdım. Bir əlimi qapının çərçivəsinə söykəyib gedən adama baxdım. Onun üzü qapıya, arxası mənə sarı idi. Ancaq başdan-ayağa ön tərəfi qapının yanındakı aynaya düşmüşdü. Mən də onun üzünü aynada gördüm. Qonaq gedəndən sonra maraqla anamdan: – Bizə kim gəlmişdi? – deyə soruşdum. Anam sevinclə sizin gəldiyinizi dedi. Mən heyrət etsəm də inanmaq istəmədim. Bəyoğlandan ünvanınızı alan tək gəldim ki, sizi tapam. İndi görürəm ki, anam düz deyirmiş. Siz elə aynada gördüyüm o gəncin özünüz! – dedi. Mən etirafla Məhluqəyə: – Mən də aynada sizi gördüm. Ancaq bilmədim ki, gördüyüm Məhluqədir – dedim. Məhluqə heyrlə: – Niyə? Məgər səkkiz ildə bu qədər çox dəyişmişəm? – deyə soruşdu. İstədim deyəm ki, bu səkkiz ildə sən lap dünyaya gözəli olubsan! Heç odlu-alovlu müharibənin dağıdıcı nəfəsini də duymamısan. Ancaq demədim. Başımı endirib qaldırmaqla qızın çox dəyişdiyini təsdiq etdim. Məhluqə danışdıqca yanaqları rəng verib, rəng alırdı. Sanki uşaqlıqda mənim əlimdən nənəmin üstünə tez-tez

şikayətə getməsini xatırladıqca utanırdı. Aşiq Hüseyin Cavan təəccüblə: – Siz ki, uşaqlıqda yoldaş olubsunuz. İndi niyə “siz”lə danışırırsınız? – dedi. Məhluqə ərklə mənə: – Doğrudan da! Biz ki, uşaqlıq yoldaşırıq. Niyə “siz”lə danışırıq? – dedi. Mən çiyinlərimi çəkib: – Mən nə bilim? Özündən soruş – dedim. Məhluqə mənə qulaq asa-asa otağa diqqətlə göz gəzdirdi. Otaqda yaşayanların biri alim, biri aşiq, biri şair olsa da ətrafdakı şeylərdə bir səliqəsizlik hökm sürürdü. Subaylıq özünü açıq-aşkar hiss etdirirdi. Mən ayağa qalxıb çay tədarükü görmək istədim. Məhluqə ayağa qalxdı. Sonra ərklə mənə: – Sən dayan! Qız olan yerdə oğlan çay tədarükü görməz! – dedi. Sanki o bu sözləri rəfiqəsi Sadəgülə eşitdirirdi. Sadəgül rəfiqəsinin eyhamını başa düşüb güldü. Gözlərində günəşli təbəssüm parladi. Ancaq Sadəgülün uzun, qara kirpikləri günəşli təbəssümü arxalarında gizləyə bildi. Məhluqə çaydanı əlimdən aldı. Su ilə doldurub ocağın üstünə qoydu. Mən gərək olan şeylərin yerlərini Məhluqəyə dedim. O Sadəgülü də köməyə çağırdı. Qızlar gözəl bir çay süfrəsi düzəltdi. Hamımız miz ətrafında əyləşib şirniyyat yedik, çay içdik, söhbət etdik... Ancaq Məhluqə arabir aynaya baxırdı. Mən də aynaya baxırdım. Sanki Məhluqə rəfiqəsinin yanında mənə deyə bilmədiklərini aynada deyirdi. Qonaqlar ayağa qalxdılar. Mənzilin yaşlı sakinlərilə xudahafizləşib eşiyə çıxdılar. Mən də qonaqları müşayiət etdim. Sadəgül qabaqda tək gedirdi. Məhluqə ilə mən Sadəgülün dalınca yanaşı addımlayırdıq. Sən demə, Məhluqə tək gəlməkdən utandığı üçün Sadəgülü özüy-lə gətiribmiş. İndi özgə adamı mənim yaşadığım mən-

zilə gətirdiyi üçün uşaqlıq yoldaşından üzr istədi. Sonra erkə: – Daha yolu da tanıdım, mənzili də. İndən belə özüm tək gələrəm – dedi. Mən mənzilə qayıdanda Azad kişi ilə aşıq Hüseyn Cavanın nə haqdasa söhbət edə-edə bir-birinin sözünü təsdiq etdiyini gördüm. Amma bir şey başa düşmədim. Azad kişi aşıq Hüseyn Cavanın danışığının məzmununu mənə çatdırmaq məqsədilə: – Məhluqə gözəl qızıdır! – dedi. Mənim bu tərifə məhəl qoymadığımı görüb bir ata kimi təkidlə təzədən mənə: – Al onu! – dedi. Mən güldüm. Axı Məhluqənin ömrünün ayrılıqdan sonrakı yazılmış fəsilləri mənə məlum deyildi. Mən bu fəsillər haqda qəti hökm verə bilməzdim. Ancaq nədənsə mənim ilq gülüşüm Azad kişiyyə soyuq göründü. O bir qədər yumşalmış hiddətlə: – Yoxsa bəyənmişən? Ondan gözəl qız hardan tapa biləcəksən? – dedi. Mən yarıciddi, yarızarafat: – Əşi, qoy hələ özümüzə gələk, sonra gözəl qız sorağına düşərik – dedim.

QU QUŞLARI

Səhərdi. Günəş üfüqdə yarı görünürdü. Bəli! Yarısı dənizə sancılmışdı. Sanki bayramdı. Dəniz də bayram münasibətilə döşünə qırmızı lent taxmışdı. Ağ dilli dalğalar isə dənizin mavi sinəsində dalbadal dartılıb açılırdı. Sanki dəniz istədiyi mahnıları nadir qarmonlarda çalırdı. Ecazkar ahəngləri sahillərə yayılırdı. Mən Yazıçılar İttifaqına yollandım. Orda İlyas Əfəndiyevlə görüşəcəydik. O mənim haqqımda “Kommunist” qəze-

tinin sifarişilə məqalə yazacaqdı. Görüşdük. Salamlaşdıq. Əhvallaşdıq. Mən təvazökarlıqla hörmətli yazıçıya: – Deyəsən sizi işinizdən ayırmışam – dedim. İlyas Əfəndiyev gülə-gülə mənə: – Eh, sağ olmuş, məgər yazıçının boş vaxtı olur ki? Həmişə işləyir. Yazıçının işi nə ola bilər? Ancaq əsər! Əsər ha! Daha cəfəngiyyat yox! Əyləş, hələ söhbətimiz uzun çəkəcək – dedi. Biz miz ətrafında qabaq-qənşər oturuq. O təbəssümlə mənə: – Qoltuğundakı qovluğ da mizin üstünə qoy – dedi. Mən qovluğ mizin üstünə qoyub yerimi rahatladım. Sonra maraqla İlyas Əfəndiyevə: – Hazırda nə üzərində işləyirsiniz? – dedim. O qürurla: – Təzə pyes üzərində işləyirəm – dedi.

Sənətkar öz qəhrəmanları ilə birlikdə döyüşür, ölür, dirilir. Dünyaya təzədən gəlir. Sonrakı qəhrəmanlarıyla da birlikdə döyüşmək, ölmək, dirilmək istəyir. Dünyada təzədən yaşamaq arzulayır. Hər qəhrəmanın yalnız bir ömrü vardır. O bir ömrün əzabına dözür. Hər sənətkarın da yalnız bir ömrü vardır. Ancaq gör o neçə ömür yaşayır, neçə ömrün əzabına dözür. Deməli əgər qəhrəmanların rəşadətləri bir dağ silsiləsidirsə, sənətkarın rəşadətləri silsilələr üzərində yüksələn əzəmətli zirvələrdir. Ancaq hayıf ki, yazıçı ömrü qısa olur. Bəlkə insan ömrü qısa olduğu üçün bu qədər şirindir. Yoxsa əbədi olsaydı, belə əzizlənməzdi.

Sonra İlyas Əfəndiyev qovluğumu qabağına çəkib açdı. İçərisindəki yazılı vərəqlərə baxa-baxa: – Neçə yaşından yazmağa başlamışsan? – deyər soruşdu. Mən sıxıla-sıxıla: – On üç yaşından – dedim. O təbəssümlə: – On üç nəsdir ki, – dedi. Mən dalğın-dalğın: – Bir də-

fə on üç rəqəminin xeyirini görmüşəm, bir dəfə də zərərini – dedim. Yazıçı mehriban-mehriban: – Maraqlıdır. Bu necə olub? – dedi. Mən məhrəm-məhrəm: – Birincisini sizə dedim. İkincisini də deyim. Bir kənddən yol işində işləməyə getmişdik. Özümüz də on üç nəfər idik. On üç nəfərdən yalnız ikimiz salamat qayıtdıq. Bir mən, bir də qonşumuz...

İlyas Əfəndiyev xəyala daldı. Sonra mənim qovluqdakı şeirlərimi oxumağa başladı. Sanki vərəqlər üstə qaralan sətirlər deyildi, keçib-gəldiyim yollar idi. Həssas yazıçı şeirlərin adlarını mənalı-mənalı bir az ucadan oxudu: – “Bura Azərbaycandır”, “Vətən çağırışı”, “Yaxşıdır”, “Tanıyıram onu mən”, “Mən nə gətirdim”, “Ala gözlər”... Qəribədir. Hər şeirin də taleyi canlı insan taleyinə bənzəyirdi. Öz tərcümeyi-halı vardı. Hansı şeir haçan, harda, necə yaranmışdır? Hərəsinin öz səbəbi vardı. Səbəbi dil açan şeir özü danışır...

Yazıçı maraqla mənə: – Bəs sən özün indi nə yazırsan – dedi. Mən təbəssümlə: – Bir silsilə təzə şeirlər yazıram. Qısqanclıq yalnız insanlar arasında olmur. Xeyr! İnsanların yaratdıqları əsərlər arasında da olur. Bəzən bir sənətkarın mizi üstə bir neçə yarımçıq əsər qalanır. Ancaq bu əsərlər içərisində hansı öz müəllifini daha çox özünə çəkirsə, o tez tamamlanır. Başqa əsərlər isə sanki o tamamlanmış əsəri sənətkara qısqanır – dedim. İlyas Əfəndiyev gülə-gülə: – Şair ki, şair. Əsərlər arasındakı qısqanclıq haqqındakı mülahizələrin xoşuma gəldi. Mənə də elə gəlir ki, əsərlərin taleyi insanların taleyinə bənzəyir. Axı əsərlərin müəllifləri də, qəhrəmanları da insanlardır – dedi. Sonra susdu. Bu an-

da o, gurlamamışdan əvvəl susan tufana bənzədi. Üzü qaraldı. Gözləri qızardı. Bəli! Sakit düşüncəli gözlər indi qaranlıqda çaxacaq şimşəyi andırırdı. Şimşək çaxdı: – Deyirlər cəlladlar istedadlı bir cavan şairi elə küçədəcə güllələyiblər. Bu doğrudurmu? – dedi. Mən hüznə: – Bəli! – deyib gözlərimi yerə dikdim. Sanki öz başımı dostumun nəşi üstə əydim. Sonra başımı qaldırıb şəhid qələm dostum Məmmədbağır Niknam haqqında müsahibimə yana-yana danışdım...

Məmmədbağır Niknam kibrit karxanasında* fəhlə işləyirdi. Bəlkə də elə ona görə gənc şairin azadlıq düşmənlərinə qarşı yazdığı şeirlərdən barıt qoxusu gəlirdi. Ancaq o, “Şairlər məclisi”ndə öz inamla dolu şeirlərini oxuyanda elə utanardı ki, həyalı qızlar tək tər tökərdi. Nəfəsi kükürlü Niknamın “Şairlər məclisi”ndə oxuduğu şeirlər “Vətən yolunda” qəzetində, “Azərbaycan” jurnalında, “Şairlər məclisi” məcmuəsində nəşr olunardı. Sonralar o “Azərbaycan” qəzetinin də fəal müəlliflərindən biri oldu. Niknam öz qələm dostlarını saat qabağında yerləşən mənzilinə dəvət edərdi. Orda öz dostlarına ana Vətəndən, doğma dildən, azad dövrədən danışan hərarətli şeirlər oxuyardı. Belə anlarda onun iri qara gözlərində sevinc parlayardı. Sonra Təbrizin ulduzlarla dolu Aylı gecəsində baş xiyabanda gəzməyə çıxardı. Doğma şəhərinin gözəlliyinə baxdıqca söz dolusu sinəsi ilhamla qabarardı... Ancaq gənc şair gecələr də dincəlməzdi. Vətəndəki yeni dövrəyə həsr edəcəyi yeni-yeni şeirlər haqqında düşünürdü... Niknam ikiyə

*fabrikində, zavodunda

parçalanmış Azərbaycanın həsrəti barədə də yanıqlı şeirlər yazardı. Belə şeirləri oxuyanda gözləri dolardı. O bütün varlığıyla Azərbaycana bağlı idi. Milli hökumət qurulandan sonra Niknam Həmkarlar ittifaqında rəhbər vəzifədə çalışırdı. Köhnə fəhlə dostlarıyla tez-tez görüşürdü. Onlara yeni-yeni şeirlər həsr edirdi. Niknam mərd, işgüzar, çılğın bir gənc, nəzakətli insan idi. Dostları ilə ülfətində bu nəzakət daha aydın duyulardı. Niknam özü həyatda amansız ehtiyaclara məruz qaldığı üçün dostlarının, yoldaşlarının, tanışlarının da ehtiyaclarını asanlıqla duyar, əllərindən gələn köməyi əsirgəməzdi. Dostluqda, yoldaşlıqda çox sədaqətli idi. Dost yolunda ölümə də gedərdi. Ancaq Vətənin yolunda qurban getdi. O hələ sənətin geniş, dərin, təmiz üfüqlərində yenicə parlağa başlayan bir ulduza bənzəyirdi. Bu ulduzun özünəməxsus yeri, işığı, parıltısı var idi. Hayıf ki, tez söndü. İndi onun parıltısı qəzet, jurnal, məcmuə səhifələrində qalır. Özü də əbədilik qalır...

İlyas Əfəndiyev hiddətlə mənə: – Hələ eşidilməmiş nəğmələrini oxumaq həsrətilə çırpınan cavan bir bülbülə necə qıyıblar? – dedi. Sonra ayağa qalxdı. Sanki bu dəyanətli insan o tayda köməksiz qalan qardaşlarının harayına getmək istəyirdi. Ancaq bu mümkün deyildi. O, otaqda var-gəl edə-edə: – Deyirlər ki, düşmənlər şairin şeirlərini yığıb yandırmaq istəmişlər. Ancaq şeirlərə əl vurmaqdan qorxmuşlar. Qorxmuşlar ki, şeirlərin odu özlərini yandırır. Bu bir rəvayət olsa da, həqiqətlə dolu rəvayətdir – dedi. Mən həyəcanla İlyas Əfəndiyevə: – O tayda o qədər şəhid qanı töküblər ki, indi və-

təndaşlıq duyğusu olan adamlar yerə ayaq basmağa ehtiyat edir. Bəli! Qorxur ki, şəhidlərin torpağın sinəsinə səpələnmiş müqəddəs qanını tapdalaya bilər. Kimsə deyib ki, insanın ömür yolu idman yarışının yoluna bənzəyir. İdmançı yarış yolunda yüyürüb qələbə qazanmaq üçün finişə tez çatmaq istəyir. İnsan isə ömür yolunda finişə gec, bacardıqca gec çatmaq istəyir. Məncə, insan ömür yolunu tez də başa vura bilər, gec də! Ancaq çalışmalıdır ki, bu enişli-yoxuşlu yolu şərəflə başa vursun. Qu quşu ömründə yalnız bircə dəfə oxuyur. Amma oxuyur ha! Elə oxuyur ki, bir nəğmədə neçə-neçə nəğmənin deyə bilmədiyini deyir. Elə oxuyur ki, həsrətli nəğməsinin yanıqlı notları suların şırıltısında, yarpaqların xışıltısında, güllərin pıçıltısında həmişəlik qalır. Elə oxuyur ki, canlı səsi özündən sonra oxuyacaq qu quşlarının səsinə əks-səda versin! Təbiətin min illərin sınağından uğurla çıxmış sarı köynəkli nəğməkarı bülbül nəfəsini çəkmədən o nəğməyə heyran-heyran qulaq asın. O nəğmə dinləyənlərin ürəyinə od da səpir, su da! Kədər də calayır, sevinc də! İntizar da aşılır, ümid də! Qu quşu oxuyandan sonra biryolluq susur. Nə qəbri qalır, nə ünvanı. O nəğmə isə səhərin dalğalı küləyiylə oyanıb, axşamın sıgallı mehilə xumarlanır ki, gecə dincəlib sabah daha ilhamla, hərarətlə, qürurla səslənsin! Şair də belədir. Onun sənətdə tutduğu mövqeyi ömrünün illəri ilə ölçmək düzgün meyar deyil. Şair həyatda ya az, ya çox yaşamasından asılı olmayaraq sənət aləmində əbədi yaşamaq vəsiqəsini bir neçə, hətta tək bircə şeirilə də ala bilər – dedim. Yazıçı mənə diqqət-

lə qulaq asırdı. Ancaq dərin baxışlarında bir heyrət gizlənmişdi. Bəlkə də o mənim hikmətlə danışmağıma heyrət edirdi? Ancaq öz yazılarında həmişə hikmət aşılayan sənətkar məni döyüşkən, hazırcavab, dözümlü sənət fədaisinə çevirən o təlatümlü mühiti öz gözlərilə görsəydi, qətiyyət dolu sözlərimə heyrət etməzdi. Dediklərimi təsdiqləyərdi. Hərərətli etirafla təsdiqlədi də: – Elədir! Sən düz deyirsən – dedi. Sonra yerində əyləşdi. Fikrə getdi. Haçandan-haçana maraqla məndən: – Sənin o tayda heç sevgi macəran olubmu? – deyər soruşdu. Bu gözlənilməz sualdan utandım. Qısıla-qısıla: – Olub. Biri kəndimizdə, biri də Təbrizdə – dedim. O: – Bəs sonu nə olub? – dedi. Mən təəssüflə: – Uğursuz olub! – dedim. Sənətkar inamla mənə: – Onda sən gözəl, lirik, kövrək sevgi şeirləri yazsa bilərsən. Özü də elə yazarsan ki, yanğısı oxuyanların ürəklərinə od sala bilər – dedi. Mən bildirdim ki, İlyas Əfəndiyev sənətdə lirikanı çox sevdi. Hətta iri həcmli əsərlərini də lirika ilə naxışlayır. Ona görə hərərətlə: – Madam ki, məsləhət görürsünüz, yazaram – dedim. O qətiyyətlə: – Mən də sənin haqqında yazacağım məqaləni iki gündən sonra redaksiyaya təhvil verəcəyəm. Hələlik bu qovluq məndə qalsın – dedi. Mən xeyirxah sənətkarla xudaha-fizləşib Yazıçılar İttifaqından çıxdım... Mənzilimizə yollandım. İlyas Əfəndiyevin mənim haqqında yazdığı məqalə “Kommunist” qəzetinin üçüncü səhifəsində şəkliylə bərabər çıxdı. Sanki bu məqalə deyildi. Haqqımda yazılmış mənsur şeir idi. Sanki İlyas Əfəndiyev zaman-zaman ürəyində yanan bir ocağın odlarını yazdı-

ğı sətirlərin üstünə səpələmişdi. Məqaləni oxuyan həssas oxucu dərhal başa düşürdü ki, bu yazı yalnız bir gənc şair haqqında bir təcrübəli yazıçının xoş təəssüratı deyil. Yox! Bu yazı parçalanmış bir Vətən haqqında cəsur bir sənətkarın ittihamla dolu sənət əsəridir. İlyas Əfəndiyev keçdiyim həyat yolunu da, döyüş yolunu da, sənət yolunu da əlvan boyalarla məharətlə təsvir etmişdi. Mən həm kövrəldim, həm də sevindim. Təbrizdə olanda haqqımda çox məqalələr çıxardı. Şəkillərim də çap olunardı. Belə şeylərə adət etdiyimdən o qədər də sevinməzdim. Axı məni o tayda hamı tanıyırdı. İndi ona görə çox sevinirdim ki, məni bu tayda da tanıyacaqdılar. Nədənsə yenə o tayda həm ilk, həm son nəğməsi oxuyub susan qu quşlarını xatırladım. Özü də böyük nisgillə xatırladım. Axı onlar belə bir uğuru görə bilməyəcəkdilər...

Bir müddət sonra İlyas Əfəndiyevin mənə yazdığı məsləhət gördüyü sevgi şeirləri silsiləsindən birini yazıb adını “İstək” qoydum. Doğrudan da şeir “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında çıxdıqdan sonra oxucuların rəğbətini qazandı.

**Təzə il ömrümü uzadır... Ancaq
Yaşımın üstünə bir yaş da artır.
Sevgilim! Sənə sə vüsaldan qabaq
Nə əlim yetişir, nə səsim çatır.**

**Araz axır... axır... şair yoldaşım
Çayı bir qədəhdə içmək istəyir.
Səni qurtarmaqçın öz qan qardaşım
Dalğalar içindən keçmək istəyir.**

Bir çay qılıncıdır, kəsib aranı
İkiyə bölmüşdür ana torpağı?
Xəyalım dolanıb dağı, aranı
O sahilə qonur qartal sayağı.

Səni soraqlayır, əzizim, səni,
Dalğalar gah coşğun, gah da lal keçir.
Həsərin yanına çəkdiyə məni,
Könlümdən neçə hiss, neçə hal keçir.

Yazda yaşadığın evin yanında
Daşdan süzüləydim buz çeşmə kimi.
Sədəf daşlarımı dişin yanında
Yaxana düzəydim ağ düymə kimi.

Könlümdən bir gözəl nəğmə keçəndə
Deyəydin... Çəmənə səsin düşəydi...
Ya əl-üz yuyanda, ya su içəndə
Öz büllur aynama əksin düşəydi.

Yayda hərərətdən torpaq qızanda
Mən göydə qartal tək qanad çalaydım.
Lalə yanağından tərin sızanda
Başının üstünə kölgə salaydım.

Payızda orağa dönən hilal tək
Soyuq buludları yarıb axaydım.
Pəncərəyə qonan sakit xəyal tək
Pərişan halına gizli baxaydım...

Yox! Susanda yel də, yarpaq da, səs də,
Qapını xəlvətcə açaydım gecə.
Dan ulduzu olub başının üstə
İlhamlı ürəyim yanaydı təkə.

Görəydim necəsən, könlümün yarı,
Hicrana tablayıb dayanırmısan?
Sən də mənim qədər heç gecə yarı
Öz şirin yuxundan oyanırmısan?

Qışda şeirə dönən məhəbbətilə
Sinəmi açaydım mən varaq-varaq...
Bir şair könlünün hərərət ilə
Həm sən isinəydin, həm sönmüş ocaq.

Kim bilir, bəlkə də bir sərxoş ajan
Səni həbs etmişdir qürub zamanı.
Məni mənzil-mənzil axtaran sərvan
Səndən soruşur ki, sevgilin hanı?

Cənab yumruğunu döydükə mizə,
Sən mərd dayanırsan yad qabağında.
Hər gülünə suala, hər yalan sözə
İstehza duyulur gül dodağında.

Bəlkə başı açıq, ayağı yalın
Sən sürgün yolunda dustaq gedirsən?
Gözəlliklər yurdu doğma mahalın
Hüsnünə son dəfə vida edirsən?

Bəlkə sən getdikə biləklərində
Zəncirlər səslənib iz salır dərin?
Sənin sirlərin də, diləklərin də
Özünlə gedirlər... Bilinmir yerin.

Bəlkə al Günəşin batdığı yerdə
O ilk sevgimizi axtarır gözün?
Gecə yer üzünə çəkəndə pərdə,
Yalnız ürəyinə sirdaşsan özün!

**Bəlkə Ay doğanda sən ağ əlinlə
Qara tellərini daraqlayırsan?
Sən nişan üzüklü yumşaq əlinlə
Şeir dəftərini varaqlayırsan?**

**Bəlkə gül nəfəsin solğun əksimi
Canlıya döndərir dodaqlarında?
Elə o dəqiqə məhrəm səsimi
Eşitmək istəyir qulaqların da.**

**Mehriban sinəni didəndə təlaş,
Bir ümid könlünə qüvvət axıdır.
Gözlərindən düşən iki damcı yaş
Hicran kəlməsini pozub dağdır.**

**Tarixə dönsə də uzun nisgilin,
Həmişə təzətər diləyin haqdır!
Səndən ayrılma da şair sevgilin
Neçə kitabıyla dünyada sağdır!**

**O qılınc Arazı boz dəmir kimi
Döyüb bu torpağa-daşa qatacaq.
Hicrandan yoğrulmuş bir zəncir kimi
Vüsəlin qolundan qırılıb atacaq.**

**Təbrizin, Salmasın, Xoyun, Mərəndin
Zəfər kürsüsündən gələcək səsim!
Müdrük Savalanın, məğrur Səhəndin
Başından dumanı siləcək səsim!**

**Sən məni yurdunda alqışlamağa
Köhnə dostlarımdan tez görəcəksən!
Nakam sevgilinə bağışlamağa
Gülüstan bağından gül dərəcəksən!**

**O bayram libaslı gül növrəğini
Əlinlə qarışıq iyləyəcəyəm!
Göz yaşına batmış hər yarpağını
Müqəddəs təbərrik eyləyəcəyəm!**

**Yox! Yox! Dəstə-dəstə ulduz qonası
Öz məğrur başına səpəcəyəm mən.
Hicranlı-vüsəllə sevgi aynası
Ala gözlərindən öpəcəyəm mən...**

İKİNCİ GÜLÇÖHRƏ

İstirahət günü idi. Şəhərə getməyə hazırlaşırıdım. Birdən aşıq Hüseyn Cavan mənə: – Hara belə? Bu gün bizi qonaq çağırıblar. Oraya getməliyik – dedi. Sonra üzünü Azad kişiylə tutub hörmətlə: – Siz də geyinin – dedi. Azad kişi ayağa qalxıb geyinməyə başladı. Mənim şəhərdə vacib işim vardı. Ancaq aşıq Hüseyn Cavandan keçə bilmədim. – Bizi kim qonaq çağırır? – deyərək ondan soruşdum. Aşıq Hüseyn Cavan təbəssümlə mənə: – Usta İbrahim! Şəhərin ən məşhur misgərlərindəndir. Bu günlərdə tanış olmuşuq – dedi. Sonra cibindən bir kağız parçası çıxarıb mənə verdi: – Al, bu ünvanı oxu. Gör tanıyırsanmı? Axı sən şəhərə yaxşı bələdsən – dedi. Mən kağız parçasını alıb ünvanı baxdım. Bu ünvan şəhərin köhnə məhəllələrindən birində idi. Biz yola düşdük. Ünvanlara baxa-baxa gəlib bir qapının qabağında dayandıq. Mən qapını döydüm. Azad kişiylə aşıq Hüseyn Cavan kənarda durub mənim işarəmi gözlədilər. Birdən qapı açıldı. Yox! Qapı bir kinoteatr ekranı

na döndü. Bu ekranda Gülçöhrə göründü. Bəli! “Arşın mal alan” filmindəki Gülçöhrə! İntəhası o Gülçöhrə ilə bu Gülçöhrənin arasında yalnız bir fərq vardı. O Gülçöhrənin kürəyini uzun hörükləri döyürdü, bu Gülçöhrənin isə hörükləri kəsilmişdi. Sanki harada olduğumu unutdum. Xəyal məni geriyə, 1945-ci ilin yazındakı Təbrizə qayıtdı. Sanki Gülçöhrənin gözlərində yanan ulduzlar mənim gözlərimi qamaşdırdı. Qızdan ayıb olsa da gördüyümün həqiqət olub-olmadığını yoxlamaq istədim. Əllərimi gözlərimə çəkdim. Bəli! Gördüyüm həqiqət idi. Qarşımda Gülçöhrə dayanmışdı. Özü də mənə təbəssümlə baxırdı. Deyəsən hərəkətimdən heyrətlənmişdi. Birdən kənardan aşığı Hüseyin Cavan: – Nə oldu? – dedi. Bu cingiltili səsi məndən əvvəl Gülçöhrə eşitmişdi. O maraqla mənə: – Sizə kim lazımdır? – dedi. Mən nəzakətlə qıza: – Bağışlayın, bura usta İbrahimin evidir? – dedim. Qız mehribanlıqla: – Bəli! Buyurun! Atam evdədir! – dedi. Sonra qapıdan kənara çəkildi. Mən əlimin işarəsilə yoldaşlarımı çağırdım. Gülçöhrənin arxasınca həyəətə girdik. Gedə-gedə düşündüm ki, “Arşın mal alan”dakı Gülçöhrənin atası Soltan bəy sərvəti əlindən çıxsa da şöhrətindən bərk-bərk yapışan adamdır. Bəs görəsən bu Gülçöhrənin atası necə adamdır? Aşığı Hüseyin Cavan dedi ki, o, məşhur ustadır! Yoxsullaşmış bəy hara, məşhurlaşmış usta hara? Sənət həmişə sərvəti üstələyir... Bəli! Sərvət gəlir də, gedir də. Ancaq sənət gəlir də, ömürdə qalır da!

Həyətin yuxarı başındakı evdən bir kişi səsi gəldi: – Şəfiqə, qızım, qapını döyən kimdir? – Sən demə, mənim Gülçöhrə sandığım qızın adı Şəfiqə imiş. Şəfiqə

qürurla kişiyə: – Ata, səni istəyirlər – dedi. Eyvana orta boylu, arıq bir kişi çıxdı. O aşığı Hüseyin Cavanı görəndə gülümsədi. Düşüncəli gözlərinin büllur təbəssümü solğun üzünü işıqlandırdı. Ev sahibi bir uşaq çevikliyi ilə pillələrdən düşüb qabağımıza gəldi: – Xoş gəlibsiz! Səfa gətiribsiniz! – dedi. Sonra üçümüzlə də görüşdü. Bizi evə apardı. Yer göstərdi, əyləşdik. Şəfiqə o biri otağa keçdi. Aşığı Hüseyin Cavan mehribanlıqla: – Necəsiniz, usta İbrahim? – dedi. Usta İbrahim minnətdarlıqla: – Sağ olun! Yaxşıyam! – dedi. Sonra aşığı Hüseyin Cavan özüylə gələn yoldaşları haqqında usta İbrahime qısaca məlumat verdi. Sanki ev sahibi yenidən tanış olduğu qonaqlarıyla daha da yaxından tanış olmaq məqsədilə: – Xoş gəlibsiz! Səfa gətiribsiniz! – dedi. Sonra aşığı Hüseyin Cavan usta İbrahim haqqında öz yoldaşlarına qısaca danışdı. Usta İbrahim Azərbaycanın nadir mənzərəli guşələrindən olan Lahıcdan idi. O hələ inqilabdan qabaq Lahıcdan Əmircana gəlmişdi. Orda bir misgər dükanı açmışdı. Sənətinin şöhrəti uzaq mahallara da yayılmışdı. Ustanın qabarlı əllərilə düzəltdiyi mis qazanlarda bişən plovlar neçə-neçə məclisin süfrəsini bəzəyirmiş. Nə dadından, nə ətrindən doymaq olmurmuş. Həssaslıqla hazırladığı, naxışladığı mis aşsüzənlər arı şanıdan daha incə, daha gözəl olurmuş. Zövqlə cilaladığı kəfgirlər iri saat əqrəblərindən daha yaraşlıq, daha parlaq görünürmüş. Hələ bir-birindən qəşəng sənət nümunələri olan mis səhənglər, satıllar, ləyənlər, tavalər, badyalar, kasalar, sürəhilər, camlar... Ancaq heç kim bilmirmiş ki, sonralar bir qırmızı kitab çıxacaq və dünyada nəslə kəsilməkdə olan heyvanların,

quşların, bitkilərin adları bu kitaba salınacaq. Onlar hər yerdə, hər zaman qayğıyla qorunacaq. Amma nəsli kəsilməkdə olan sənətkarların nə adları, nə də sənətləri heç bir qırmızı vərəqə də düşməyəcək. Özləri də unudulacaq, sənətləri də. Əmircanda öz halal əməyi, nadir istedadıyla qədirbilən insanların hörmətini qazanan usta İbrahim kəndxudanın qızı ilə evlənir. Şəhərə köçüb bir misgər dükanı açır. Sənət şöhrəti daha da artır. Bir yandan əmək şöhrəti, bir yandan da bir-birinin dalınca dünyaya gələn sevimli övladları ustanın ürəyini sevincə doldurur. Ancaq son günlərdə usta İbrahim işə çıxmırdı. Nasaz idi. Vaxtını evindəki qədim kitabları oxumaqla keçirirdi. Bu dünyagörmüş usta Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərini əzbərdən oxuyurdu. Bir sözlə, sinədəftər idi.

Nahar vaxtı idi. Ara qapı açıldı. Yan otaqdan bizim əyləşdiyimiz otağa mehriban baxışlı bir qadın daxil olub: – Xoş gəlibsiz! – dedi. Usta İbrahim səmimiyyətə bizə: – Tanış olun! Uşaqların anasıdır – dedi. Qadın utana-utana nazik əlini əvvəl aşiq Hüseyin Cavana uzadıb: – Umnisə! – dedi. Sonra Azad kişiylə, mənimlə görüşdü. Usta İbrahim zarafatla: – Ay arvad! Eşidib-sən ki, qonaq ev yiyəsinin dəvəsidir. Harda xıxırtsa, orda da qalmalıdır. Amma bu qonaqlar özləri sənət karvanlarının sarbanlarıdır. Nahardır. Gətir görək nəyin var – dedi. Məsum təbiətli Umnisə xanımın qayğı dolu gözlərində bir uşaq gözlərinin təbəssümü parladı. O miz üstə təzə süfrə saldı. Sonra: – Sona! Şəfiqə! Rəhilə! – deyər qızlarını köməyə çağırırdı. Süfrə dadlı nemətlərlə doldu. Usta İbrahim Umnisə xanımı öz yanında

əyləşdirdi. Sonra üzünü qızlarına tutub: – Siz də əyləşin! – dedi. Qızlar da əyləşdilər. Yemək-içmək qurtardı. Süfrə yığıldı. Çay gəldi. Söhbət başladı. Azad kişi məhrəm-məhrəm usta İbrahimə: – Aşiq Hüseyin Cavan danışdı ki, bir az nasazsınız – dedi. Usta İbrahim peşiman-peşiman Azad kişiylə: – Eh, canı o qədər ağrılardan-acılardan qorumadım ki, indi can özü mənə ağrılar-acılar verir. Doğrusu, düşünürdüm ki, canı qorusan da, qorumasın da olacağı çarə yoxdur. Bəlkə səhv etmişəm. Bəs can niyə öz səhhətinin təminində naşı olan bir adamın günahından keçmək istəmir. Öz ağrıları-acılarıyla öz sahibini insafsızcasına cəzalandırır. Qəribədir, insan yaşa dolduqca təbiətə daha da yaxınlaşır. Sanki təbiətin qoynuna köçəcəyi günə uzanan yolun getdikcə qısaldığını görür. Mən Lahıcdan ayrı düşəndən sonra məcmələrdə gül bitirdim ki, ətrini duyam, səhənglərdə bulaq çəkdim ki, nəğmələrini dinləyim. Eh, o qədər arzum var ki... Ancaq nasazlıq arzularımı həyata keçirməyə qoymur. Sanki istedadımın paxılları az imiş, nasazlığın da istedadıma paxıllığı tutur. Özüm öz vəziyyətimdən əsəbiləşirəm – dedi. Mən təsəlli dolu bir səslə usta İbrahimə: – Eh, usta! İndi adam hər şey üstə əsəbiləşir. Bir halda ki, dünyanın öz əsəbləri pozulmuşdur, onda dünyanın narahat qucağında yaşayan insanların əsəbləri necə sabit ola bilər? Bəzən ürəkdəki təlatüm başdakı fikri də dağıtmağa çalışır. İnsan ömrünün saati vaxtı hesablayan adi cihaz deyil. Xeyr! İnsan ömrünün saati onun sinəsində döyünən ürəyidir. O yalnız vaxtı ölçür. Həm də mübarizliyi, fədakarlığı, xeyirxahlığı yoxlayır. Ona görə də insan ləyaqətlə ölməlidir.

Siz dünyagörmüş adamsınız. Bu keyfiyyətləri məndən yaxşı bilirsiniz – dedim. Usta İbrahim məmnun-məmnun mənə: – Şair! Mənim yaşım altmışı keçib. Ancaq dostlarım mənə təsəlli verib deyir ki, altmış yaş nədir? Bu yaşda daha səmərəli işləyib gözəl sənət nümunələri yaratmaq olar. Şərqi söz ustadlarından biri Şeyx Sədi həmişəyaşar əsərlərini altmış yaşından sonra yaratmışdır. Ancaq Sədinin şeirlərindən top atəşlərinin gurultuları deyil, bülbül zəngülələrinin səsləri gəlirdi. Barıt qoxusu yox, gül ətri duyulurdu. Sədi oxucularına ömrün enişli-yoxuşlu yollarında yalnız nəsihət edirdi, məsləhət verirdi. Amma sinəsi arzularla dolu səadət yolçularının əllərinə məşəl, ürəklərinə təpər, uğurlarına inam gərəkdi. Sədi nə qədər peyğəmbərlik etsə də oxucularına istədikləri yardımı göstərə bilmirdi. Biz yaşlılar isə ömrün yollarında insan səadəti uğrunda dövrənlə, həyatla, taleylə döyüşlərdə nə qədər desəniz qüvvə sərf etmişik. Necə deyərlər, səngərdən çıxmışıq. Ancaq tərki-silah olmamışıq. Müvazinəti itirməmişik. İmkənımız daxilində olan yardımımızı insanlardan əsirgəməmişik. Mən indi ömrün elə mənzilindəyəm ki, ön pəncərədən baxanda qocalıq, arxa pəncərədən baxanda gənclik görünür. İçəridə qışla yazın havası bir-birinə qarışır – dedi.

Axşam düşmüşdü. Ayağa qalxdıq. Usta İbrahimplə, Umnisə xanımla xudahafizləşdik. Qızlar bizi ötürmək istədi. Etiraz etmədik. Küçəyə çıxdıq. Eşikdə gözəl hava var idi. Aşıq Hüseyn Cavan Azad kişi ilə qabaqda, mən, Sona, Şəfiqə, Rəhilə arxada gedirdik. Mən səmimiyyətlə Şəfiqədən: – Siz oxuyursunuz? – deyə

soruşdum. O təbəssümlə: – Bəli! – dedi. Mən maraqla: – Harada? – dedim. Şəfiqə qürurla: – Pedaqoji institutda! – dedi. Mən rıqqətlə: – Hansı fakültədə? – deyə soruşdum. Şəfiqə fərəhlə: – Kimya-təbiət fakültəsində! – dedi. Mən Şəfiqəyə: – İndiki zamanda kimyaçı olmaq yaxşı arzudur. Axı dünya özü kimyalaşmağa doğru gedir – dedim. Şəfiqə maraqla mənə: – Bəs siz oxuyursunuz? – dedi. Mən təəssüflə: – Xeyr! Necə oxuyurdum? İnkilab, döyüş, iş, sonra mühacirət – dedim. Şəfiqənin yanaqları allandı. Sanki mənim inkilabçı-mühacir olduğumu unutduğu üçün utandı. Sonra mehribanlıqla: – Doğru deyirsiniz! Siz o qədər işlər görübsünüz ki, heç oxumağa da vaxt qalmayıb. Ancaq yenə də gec deyil, inşaallah oxuyarsınız! – dedi. Mən qətiyyətlə: – Bəli! Əgər burda qalmalı olsaq, mütləq oxuyacağam! – dedim. Aşıq Hüseyn Cavanla Azad kişi usta İbrahimin evindən xeyli uzaqlaşmışdılar. Deyəsən mənzilə tez çatmaq istəyirdilər. Biz danışa-danışa küçənin başına qədər gəldik. Şəfiqə əlini səmimiyyətlə mənə uzadıb: – Sağ olun! Bizi unutmayın! Yenə də gəlin! – deyəndə bir qız haradasa oxudu:

**Küçələrə su səpmişəm,
Yar gələndə toz olmasın!
Elə gəlsin, elə getsin
Aralıqda söz olmasın!**

Şəfiqənin əli ixtiyarsız yanına düşdü. Mən yaxındakı açıq pəncərəyə baxdım. Doğrusu, oxuyan qızın səsinə dəki məlahətə heyran olmuşdum. Sanki indi onu axtarırdım. Ancaq baxışlarımı dolandıraraq qarşımda dayanmış

Şəfiqənin üzündə saxladım. Sonra yanğılı bir pıçılıyla: – Bu mahnının müəllifi sənət dünyasında elə bir melodiya yaratmışdır ki, o hələ də yar gələn yola səpilən büllur su tək parlayır. Bu yola qonmaq istəyən toz o büllur suyun əbədi şırıltısından hürküb qaçır – dedim. Sonra o mahnının qafiyəsi üstə bir şeir oxudum:

**O hansı bir sərgidir ki,
Yaraşığı qız olmasın?
O hansı bir sevgidir ki,
Baxçasında yaz olmasın?**

**Kim deyir ki, bu şəhərdə
Nazlananda al səhər də,
Canlar alan bir dilbərdə
Qürur olsun, naz olmasın?**

**Gözü ala, qaş qara
Qız nazlansın ara-sıra...
Ürəyində tək yara
Məhəbbəti az olmasın!**

Şeir qızların xoşuna gəldi. Şəfiqə məndən şeiri yazıb ona verməyimi xahiş etdi. Cibimdən qələm-kağız çıxartdım. Küçədə qatarlanmış yaraşığı dirəklərin başında cərgəylə yanan əlvən çiraqlar gözləri qamaşdıraraq sayırırdı. Sanki hansı bayramdasa gurlayan yaylım atəşinin ulduz-ulduz parlayan salxımları göydən yerə səpələnəndə dirəklərin başında ilişib qalmışdı. Mən əlimdəki vərəqi yol kənarındaki dirəyə söykəyib çiraq işığında şeiri yazdım. Sonra məmnuniyyətlə Şəfiqəyə verdim. Gec idi. Qızlarla xudahafizləşib yoldaşla-

rımın ardınca getdim. Azad kişi gülə-gülə mənə söz atıb: – Deyəsən gəlmək istəmirdin? – dedi. Mən də gülə-gülə: – Bu nə sözdür Azad kişi! Həmişə sizin qulluğunuzda hazırım – dedim. Mənzilə çatdıq. Azad kişi də, aşiq Hüseyin Cavan da soyunub, dincəlmək üçün çarpayıda uzandı. Mən də soyundum. Ancaq çarpayıda uzanmadım. Qələm-dəftər çıxarıb yazı mizinin arxasına keçdim. Azad kişi yenə mənə söz atıb: – Şair ki, şair! Soyunmamış yazı mizinin arxasına keçir – dedi. Otaq yoldaşlarım səs salmasınlar deyə nəfəslərini də içərilərinə çəkmişdilər. Ancaq onların bu vəziyyəti uzun çəkmədi. Şeiri tez qurtardım. Vərəqi əlimdə yuxarı qaldırdım. Sonra gözlərimin qabağına gətirib oxudum. Məmnuniyyətlə gülümsədim. Gərgin yaradıcılıq hissləri keçirdikdən sonra öz işimdən razı qaldığımı görən Azad kişi sanki mənim əvəzimə dərinədən nəfəs aldı. Sonra maraqla mənə: – Hə, deyəsən yazıb qurtardın. Oxu, görək nə yazıbsan? – dedi. Azad kişi həər yazılanı bəyəndirmək olmurdu. Ona görə də şeiri oxumağa ürək eləmədim. Azad kişi təkidlə: – Başla da! Axı, gözləyirəm – dedi. Qısıla-qısıla oxudum:

**Qismət dedikləri müxtəlif pəysə,
Tələdə yazılmış qanun kimidir.
İnsan var, ürəyi Günəşə taysa,
Yolunda məşəqqət çovğun kimidir.**

**Qisməti kim yazır? Harada yazır?
Tanrıdan soruşsan, bilmirəm deyər.
Yazan ağ da yazır, qara da yazır,
Qələmi-kağızı tükənir məgər?**

**İnsan müsafirdir, qismətsə bölgə,
Bədbəxt sirlə dolu yolda azandır.
İnsanın ən böyük arxası bəlkə
Doğma qardaş deyil, qismət yazandır.**

Azad kişi vəcdlə: – Mərhəba! Gözəl şairsən! Gözəl şeirdir! Bax! Əsl həyat fəlsəfəsi budur. Arzu edirəm ki, qismətin öz ürəyincə olsun! Ancaq mənə elə gəlir ki, bu şeirin yaranmasında sənün usta İbrahimin evinə səfərinin böyük rolu olub – dedi. Aşıq Hüseyn Cavan qətiyyətlə Azad kişiyyə: – Elədir. Yoxsa bu tezliklə belə gözəl şeir yarana bilməzdi. Sanki şair dostumuzun ürəyi dolu imiş. Bir gözəlin mehriban baxışının təkənina bənd imiş ki, boşalsın – dedi. Mən güldüm. Amma bir söz demədim. Bəli! Demədim ki, mislər üstə pozulmaz naxışlar salan usta İbrahimin öz qızının surəti də mənim hafizəmdə əbədi qaldı... Aşıq Hüseyn Cavan isə getdi. Saz ustasının Qasım İsmayılov* rayonunda evi vardı. Aşıq Hüseyn Cavan o evi bu tayda yaşayanda tikdirmişdi. Sonra da bu evdən o taya getmişdi...

AZADLIQ FƏDAİLƏRİ

Mən Təbrizdə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının müdiri işləyəndə Mədinə Gülgünün bacısı Rəfiqə rəqasə idi. Mədinə filarmoniyaya tez-tez gələrdi. İstədiyi konsertə biletsiz qulaq asardı. Bir gün eşitdim Mədinə kimlərəsə deyib ki, guya mən filarmoniyanın qızları ilə

*indiki Goranboy

gəzirəm. Belə sözləri bəlkə də evli adama calamaq olmazdı. Təəssüf ki, mən subaydım. Mədinə də daşı hara atdığını bilmişdi. Mən Rəfiqəni iş otağıma çağırırdım. Mədinənin mənim haqqında necə böhtan yaydığını ona dedim. Yazıq qız qarşımda gildir-gildir göz yaşları axıtdı. Sanki böhtanı Mədinə yox, bu yaymışdı. Rəfiqəyə tapşırıdım bacısına desin ki, bir də mənimlə işi olmasın. Yoxsa onun üçün pis olar. Qız gözlərinin yaşını yaylıqla qurudub iş otağımdan çıxdı. Ancaq sonra daha müdhiş hadisə baş verdi. Bizim Təbrizdən çıxmağımıza bir neçə gün qalmış bir axşam Mədinə konsertə gəldi. Onu da deyim ki, Mədinə filarmoniyaya gələndə hər yerə girirdi. Sanki müfəttişdi. Kimsə də xanımın xətrinə dəymirdi. Mənə dedilər ki, Mədinə yenə sənün haqqında qızlara böhtan dolu sözlər danışdı. Deyirdi siz subay müdirinizdən gözünüzü çəkin. Onun öz sevgilisi var. Daha dözə bilmədim. Dedim görəsən bu Mədinənin öz işi-gücü yoxdur? Mənim sevgi məsələmlə məşğul olur. Ağsaqqal tarzənımız Yaqub dayını çağırırdı dedim ki, get Mədinəni filarmoniyadan çıxart. Yaqub dayı nə qədər yalvar-yaxar elədisə, mən yumşalmadım. Axırda Yaqub dayı gedib Mədinəni filarmoniyadan çıxartdı. Sonra biz o taydan bu taya küsülü gəldik... Demokratların qaldığı “Yaşıl bağ”da hamı görürdü ki, bir-birimizlə danışırıq. Biz yalnız Balaş o taydan bu taya gələndən sonra kəlmə kəsdik. Arada Balaş körpü oldu. Balaş İçərişəhərdə mənimlə bir evdə yaşayırdı. Təzəcə universitetə daxil olmuşduq. Biz dərindən çıxandan sonra naharı universitetin qarşısında-

kı binanın altındakı zirzəmidə yeyirdik. Bir gün naharı yeyib “Kommunist”^{*} küçəsilə üzü aşağı gedirdim. Birdən kimsə arxadan məni çağırırdı. Dönüb baxdım. Bu Şiruyyə idi. Onu Ərdəbildən tanıyırdım. Dayandım. O gəlib mənə çatdı. Görüşdük. Şiruyyə inamsız-inamsız mənə: – Səndən bir xahişim var – dedi. Mən məhrəm-məhrəm: – Buyur! – dedim. O çəkinə-çəkinə: – Haçandır mənim bir gözaltım var. Gözəl qızıdır. İstəyirəm ona nişan aparam, sonra da toy edəm. Ancaq... Mən sevinə-sevinə Şiruyyənin sözünü kəsib: – Daha nə ancaq? Sənə nə mane olur? – dedim. O kədərlə: – Sən mane olursan – dedi. Mən ayaq üstə heyrdən qurudum. Hiddətlə Şiruyyəyə: – Mən niyə? – dedim. Şiruyyə gileylə: – Mədinə Gülgün səni o qıza o qədər tərifləyib ki, o da bir könlüdən min könlə sənə aşiq olub – dedi. Bəli! Yenə Mədinə Gülgün, yenə macərə... Mən qətiyyətlə Şiruyyəyə: – Qardaş, nə mən o qızı görmüşəm, nə də o qız məni. Buna dedi-qodu deyərlər. Mən evlənməyəcəyəm. Sən isə get, nişan da apar, toy da elə, gəlin də gətir – dedim. Şiruyyənin üzünün bulanmış rəngi duruldu. Gözləri parladı. Dodaqları qaçdı. Hirsimdən titrəyən əlimi ovcunda sıxdı. Elə sıxdı ki, titrəməsi dayandı. Sonra Şiruyyə məndən ayrılıb getdi. Mən isə İçərişəhərdəki evimə gəldim. Balaş evdə idi. Salam verib üst paltarımı soyundum. Keçib çarpayımda uzandım. Mədinənin yaratdığı macərələr haqqında düşündüm. Balaş tutqun olduğumu görsə də məndən heç nə soruşmadı. Birdən

^{*} İndiki “İstiqlaliyyət”

qapı döyüldü. Mən çarpayıdan: – Qapı açıqdır, gəlin – dedim. Mədinə içəri girdi. Mən çarpayıdan düşüb mizin kənarında əyləşdim. Mədinə Balaşa görüşdü. Sonra mənimlə görüşüb qənşərimdə əyləşdi. Üzümə baxıb maraqla: – Nə olub? Tutqun görünürsən? – dedi. Mən müqəddəməsiz-filansız Mədinəyə: – Səni kim vəkil eləmişdi məni Şiruyyənin istədiyi qızın yanında o qədər tərifləyəsən ki, o da bir könlüdən min könlə mənə aşiq ola. Pərəstişkarını isə özündən uzaqlaşdır. Ümumiyyətlə, sən Təbrizdən belə niyə mənim yaxamdan əl çəkmirsən? – dedim. Sanki bu sözlərim Mədinəni yerindən tərpətdi. O qurcalandı. Dönüb Balaşa baxdı. Balaş sakit-sakit bizə baxırdı. Elə bil otaqda özündən başqa nə adam, nə də gileylə dolu söhbət vardı. Ancaq mən Mədinənin haqqında yaratdığı macərələrdən daha tənqə gəlmişdim. Ona görə də bütün qəti etirazlarımı indi onun üzünə deməliydim. Dedim də. İş o yerə çatdı ki, Mədinə göz yaşlarını gizlətsin deyə mizin üstündəki qəzeti götürüb üzünə tutdu. Ancaq bu da kömək etmədi. O hıçqıra-hıçqıra durub getdi...

Səhər sanki Günəşin yarısı dənizə sancılmışdı. Mənə elə gəldi ki, üfük mavi köynəyinin döş cibinə qırmızı dəsmal taxıb. Dəsmalın yarısı cibində qalıb, yarısı bayıra çıxıb. Mən işə yollandım. Tini dönəndə bir ərdəbilli tanışım rastlaşdım. O dedi ki, əmin usta Qulam da bizimlə o taydan bu taya gəlib. İndi Gəncədədir. Elə mən də Gəncədə oluram. Bu axşam qatarla yola düşəcəyəm. Əminə sözün-sovun varsa, de, yetirim.

Əmim dərzi idi. Tanıyanlar ona usta Qulam deyirdi. Mən minnətdarlıqla tanışma: – Sağ ol! Bu gün işdə re-

daktordan icazə alıb sabah özüm Gəncəyə gedərəm – dedim. Ayrılıb işə getdim. İş gününün sonuna yaxın sabah Gəncəyə getmək üçün “Ədəbiyyat” qəzetinin redaktoru Məmmədcəfər Cəfərovdan icazə istədim. O, üzümə mehriban-mehriban baxıb: – Get! Ancaq qayıtmağa tələsmə! Axı dahi Nizamini ilhama gətirən Vətəni Gəncədə gəzməli-görməli yerlər çoxdur. Hələ Göygöl! Gözəllər-gözəli! Dünyada bu şairanə gölün tayı-bərabəri yoxdur! Sən Göygölü görmüsən? – dedi. Mən təəssüflə: – Xeyr! – dedim. Məmmədcəfər müəllim məzəmmətlə: – Onda sən Azərbaycanı görməmişən ki... – dedi. Mən inamla: – İnşaallah, qismət olar, Göygölü də görərəm! – dedim. Məmmədcəfər müəllim yarıciddi-yarızarafat mənə: – Gəncəlilər qonaq istəyəndirlər. Yəqin səni tanıyandan sonra qapılarını üzünə taybatay açacaqlar. Hətta sənün üstündə dalaşacaqlar da – dedi. Mən heyrtlə: – Niyə? – dedim. Məmmədcəfər müəllim təbəssümlə: – Ona görə ki, o deyəcək qonağı mən aparıram, bu deyəcək mən... Ancaq kim səni evinə aparmaq istəsə, sən də get! Etiraz etmə! Yalnız yemək-içməyə yox ha! Həm də insanların həyatını, düşüncəsini, arzusunu öyrənməyə! İşdən də nigaran qalma! – dedi. Sonra ayağa qalxdı. Əlimi səmimiyyətlə sıxıb: – Get! – dedi. Mən minnətdarlıqla redaktora: – Sağ olun! – deyib redaksiyadan çıxdım.

Gəncəyə aşiq Hüseyin Cavanın bacısı oğlu İmanla gedəcəkdik. O Bakıda Tibb institutunda oxuyurdu. Biz əvvəl Qasım İsmayılov rayonunda öz imarətində yaşayan aşiq Hüseyin Cavangilə düşəcəkdik. Mən bir gecə orda qalıb, sabahı Gəncəyə yollanacaqdım. Aşiq Hü-

seyin də oraya gələcəkdi. Yenidən görüşəcəkdik. Aşiq Hüseyin Gəncəni də elə Təbriz qədər tanıyırdı.

İmanla Bakı dəmir yol vağzalına getdim. Gördük vağzal yaman tünlükdür. Bazarı andırır. Biz yumşaq vaqona bilet almaq istədik. Dedilər yumşaq vaqona biletlər çoxdan satılıb qurtarıb. Bəli! Yay tətili olduğuna görə sənişinlərin sayı tələbələrin hesabına xeyli artıb. Nə etmək? Getməliydik. Məcbur olub ümumi vaqona bilet aldım. Axşam qatarın yola düşməsinə yarım saat qalmış vağzalda görüşməyi vədələşdik. Mən özümlə yalnız içində yazıları olan bir qovluq götürdüm. Təbrizdə aldığı qızıl zəncirli saatı qoluma bağladım. Vağzala getdim. İman vağzalda idi. Görüşdük. Vaqona qalxdıq. Vaqon basabasdı. Sanki indicə partlayacaqdı. Yerlərimizi tapdıq. İkisi də aşağı qatda idi. Əyləşdik. Bir qədər o taydan, bu taydan danışdıq. İman dedi ki, sənün Gəncəyə gəlişinə dayım da, Gəncədəki dostlar da çox sevinəcək. Axı o dostların çoxu sənün öz həmyerliləridir.

Nəhayət, qatar yola düşdü. Biz isə gecə yarısına qədər yatmadıq. Yol uzandıqca söhbətimiz də uzandı. Yüngülvari bir şam etdik. Sonra İmana dedim ki, bir az uzanıb gözlərimin acısını dərmək istəyirəm. Mən duraram, sən də yatarsan. İman nəzakətlə: – Sən yat, mən yatmasam da olar – dedi. Mən yerimdə uzandım. Evdən çıxanda havaların isti keçdiyini nəzərə alıb qısaqol köynək geymişdim. Ona görə də biləyimdə par-par parlayan qızıl zəncirli saat uzaqdan göz qamaşdırırdı. Ehtiyat üçün saatlı qolumu yanıma yox, sinəmin üstünə qoydum. Atalar demişkən, kişinin malı göz qabağında olar. Axı həm də o qızıl zəncirli saat mənə Təbrizdən

yeganə yadigar idi. Obaşdana yaxın huşa getdim. Nə qədər huşlandığımı bilmədim. Ancaq onu bildim ki, saatlı qolum sinəm üstə asta-asta yırğalanır. Gözlərimi açdım. Gördüm bir hərif qolumdakı saatin zəncirinin “kilid”ini artıq açıb. İndi yalnız onu biləyimdən çıxarmaq qalıb. Bir hərif də kənardə dayanıb əlində tutduğu əl fanarının işığını düz qolumdakı saata tuşlayıb. Birdən saatin zəncirini açan hərifin gözləri mənim açılmış gözlərimə sataşdı. O, cinayət üstündə tutulacağını duyub tələsik mənə: – Qatar Gəncəyə çatıb, qalxın! – dedi. Sonra saatlı qolumu silkələməyə başladı. Bu zaman mən: – Köpək oğlu! Məgər Gəncədə qoldan saat açmaq dəbdir? – deyib, hərifin qarnına bir təpik vurdum. Əli fanarlı hərif dərhal aradan çıxdı. Ancaq mənim vurduğum qaça bilmədi. Guppultuyla yerə yığıldı. Sən demə, İman da məndən bir az sonra yerində huşa gedibmiş. Səsə oyandı. Məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdü. Mən əsəbdən titrəyən barmaqlarımla saatin zəncirinin açılmış “kilid”ini təzədən bağlayıb ayağa qalxdım. Hərifi yaxaladım. İman da ayağa qalxdı. Sən demə, mindiyimiz vaqonda çoxlu o taylı gənclər varmış. Onlar da Gəncəyə gedirmiş. Mən oğrunu söyləyəndə səsini eşidiblər. Həyəcanla: – Bu səs Əlinin səsinə bənzəyir – deyiblər. Sonra da səs gələn tərəfə yüyürüblər. Bir də gördüm o taylı tanışlarım məni oğru qarışıq mühasirəyə alıb: – Əli, nə olub? – deyirlər. Həm mənə, həm də yaxasından yapışdığım miskin adama baxırlar. Mən hiddətlə: – Bu adam oğrudur. Qolumdan saatımı açmaq istəyərkən yaxalamışam – dedim. Tanışlar qoluma baxdılar. Saatin yerində olduğunu görüb rahat

nəfəs aldılar. Mənim saatım haqqındakı hekayəti onlar eşitmişdilər. Bilirdilər ki, yol yoldaşlarımla Təbrizin kənarında qaragüruhçular tərəfindən soyulanda o qızıl zəncirli saat cibimdə təsadüf nəticəsində qalmışdı. Mən də onu özümlə o taydan bu taya gətirmişdim. Maddi cəhətdən nə qədər korluq çəksəm də, satmağa qıymamışdım. Nə gizlədim. Yarı tox, yarı ac keçirdiyim günlərdə də öz halal zəhmətimlə qazandığım o qızıl zəncirli saata baxıb Təbrizdə keçirdiyim çağları xatırlayırdım. İndi isə yaramazın biri onu məndən çırpışdırmaq xəyalına düşübmüş...

Tanışlarım təlatümə gələn ümmana döndü. Oğrunu öz dalğalarında boğmaq istədi. Yox! Sahil qayalarına vurub parçalamaq qərarına gəldi. Ətrafımdan oğruya sarı o qədər tanış əllər uzandı ki... Ancaq mən qoymadım. Özümü oğruya sipər etdim ki, xata-bəla başımızdan sovuşsun. Onsuz da tanışlarımın Vətəndən çıxmış əlləri gicişirdi. Əzişdirməyə düşməni axtarırdı. Oğru da elə düşməni deyilmi? Mənsə o tayda düşməni də rəhm etmişdim.

Növbəti dayanacaqda qəzəblə oğruya: – Düş, rədd ol! Yoxsa vaqondan meyidini çıxararlar – dedim. Oğru hürkə-hürkə vaqondan düşüb getdi. Bir azdan biz də düşdük. Tanışlarla xudahafizləşib aşıq Hüseyinin ünvanına yollandıq. Köhnə dostum bizi imarətində hərərətlə qarşıladı. Ayağımızın altında qoç kəsdirdi. Geniş süfrə açdırdı. Nəinki yaxından, hətta uzaqdan gələn qohumlar, dostlar, tanışlar süfrə ətrafında əyləşib yedi, içdi. Sağlığımıza tost dedi. Sanki ikinci qədəhdəki araq mənim hisslərimi qaynatdı. Sinəmdə zorla uyumuş

Təbriz xatirələrini oyatdı. Gözlərimdə aşiq Hüseyin Təbrizdəki Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının səhnəsində öz əzəmətli ansamblı ilə unudulmaz çıxışları canlandı... Aşiq Hüseyin həssas sənətkar idi. Xəyala daldığımı gördü. Ancaq xəyal aləmində sakit olmadığımı, nəşə axtardığımı duydu. Gedib sazı köynəkdən çıxartdı. Geniş sinəsinə basdı. Birazdan aşiq Hüseyin şaqraq zəngülələri məni öz məğrur qanadlarında Təbrizə apardı da, gətirdi də...

Məclis gecəyarısı dağıldı. Qonaqlar yatmağa getdi. Dərdli deyingən, qəmli yatağan olar deyiblər. Aşiq Hüseyin də, mən də qəmli olsaq da yatmaq istəmədik. İmarətin kənarına çıxıb bir çəməndə dədə-baba adət ilə bardaş qurub əyləşdik. Başımız üstündə bədrələnmiş Ayın işığında keçirdiyimiz günləri saf-çürük etməyə başladıq. Birdən söhbətimizin şirin məqamında bir az aralıdan bir qatar fit verə-verə keçdi. Aşiq Hüseyin əvvəl qatara, sonra mənə baxdı. Qayğıyla: – Eşitdim qatarda başına hadisə gəlib, doğrudur? – dedi. Sanki fit verə-verə keçən qatar oğrunun yadına daş salmışdı. Yox! Hə aşiq Hüseyin Cavan, nə də mən oğru deyildik. İkimiz də halaldan halal, təmizdən təmiz, müqəddəsdən müqəddəs idik. Dostum mənim oğru ilə necə rəftar etdiyimi özümdən öyrənmək istəyirdi. Mən əhvalatı necə olmuşdusa, elə də danışdım. Aşiq Hüseyin dolu bədənli idi. Çox güləndə əlini başına qoyardı ki, başım ağrıdı. İndi elə ucadan gülürdü ki, həm başı ağrıyırdı, həm də qarnı atılıb-düşürdü. Ona görə də bir əlini başına, bir əlini qarnına qoymuşdu. Haçandan-haçana dostum özünə gəldi. İstehzayla oğrunun dalınca: – Axmaq

adam bilməyib ki, sən Əlisən. Daş qayaya rast gəlib – dedi.

Səhər çay süfrəsi yığılından sonra ayağa qalxdım. Aşiq Hüseyinə dedim ki, Gəncəyə gedirəm. Sən də gələrsən. Orda görüşərik. Sonra Gəncəyə yollandım...

Əmimin yaşadığı fəhlə yataqxanasına getdim. (Bakıda ərdebilli tanışım demişdi ki, əmin Gəncədə fəhlə yataqxanasında qalır). Mən Təbrizdə dövlət işində çalışanda, yaşı əllini keçmiş əmim Ərdəbildə fə dai dəstəsində xidmət edirdi. Düz bir ildi ki, qohumlarımdan ayrılmışdım. Əmim məni bağına basdı. Doğma qardaşı oğlunu mühacirətin özgələşən güzəranında tapdığına görə sevindi... Gecəni yataqxanada qaldım. Dan ulduzu doğana qədər əmimlə söhbət etdim. O, Ərdəbili necə tərk etdiklərini, sərhəddi necə keçdiklərini nisgillə danışdı. Səhər əmim özü çay dəmlədi. Süfrə açdı. Süfrəyə təndir çörəyi, bal, qaymaq qoydu. Məni süfrəyə dəvət etdi. Neçə ildən sonra bir süfrədə yedik, içdik. Sonra o mənimlə hələlik xudahafizləşib işə getdi. Mən də şəhəri gəzmək üçün yataqxanadan çıxdım. Elə bir neçə addım getmişdim ki, arxadan öz adımla eşitdim. Bəli! Səhv etməmişdim. Məni çağırırdılar. Dönüb arxaya baxdım. Arxadan iki nəfər gənc gəlirdi. Onlar əl verib mənimlə görüşdü. İkisi də fə dai idi. Biri nəşə demək istəyirdi. Ancaq deyə bilmirdi. Başını aşağı salıb susurdu. Deyəsən o biri fə dai öz yoldaşından cəsarətli idi. O təbəssümlə mənə: – Əziz şairimiz, bu yoldaşımın sizə bir balaca şikayəti var! – dedi. Mən maraqla: – Kimdən? – deyə soruşdum. Fə dai təəssüflə: – Əminizdən! – dedi. Mən heyretlə: – Əmimdən? – dedim. Fə dai qə-

tiyyətlə: – Bəli! – dedi. Mən rıqqətlə: – Niyə? – deyə soruşdum. Fə dai kədərlə: – Bu yoldaşımın o tayda arvad-uşağı qalıbdır. Srağa gün yazığın ailəsi yadına düşmüşdü. Ürəyi dolmuşdu. Ona görə də ağlayırdı. Sizin əminiz hirslənmişdi. Gəlib bu yazığı o ki var, danladı: – Sən kişisən! Kişi ağlamaz. Məgər sən bu işə qol qoyanda bilmirdin ki, qarşıda hər şey ola bilər? Bəlkə bu ayrılıq illərlə uzandı. Bəs onda? Gərək arvad-uşağım deyə yollara çıxıb mələyəsən? – dedi. Mən əmimdən şikayətli olan fə daiyə müraciətlə: – Sizin o tayda neçə uşağımız qalıb? – dedim. Fə dai nisgillə: – Bir uşağım qalıb! – dedi. Mən qürurla fə daiyə: – Amma mənim əmimin o tayda dörd övladı qalıb. Özünü də gör necə aparır – dedim. Sonra müsahiblərimlə nəzakətlə xudahafizləşib sürətlə şəhərə doğru addımladım. Qarşıdan da iki nəfərin mənə sarı gəldiyini gördüm. Gələnlər yaxınlaşanda onlardan birini tanıdım. Bu aşiq Hüseyin Cavan idi. Görüşdük. O təbəssümlə: – Mən Gəncəyə yaxşı bələdəm. Səni şəhərlə özüm tanış edəcəyəm. Səni burda görmək istəyənlər çoxdur. Bilirsən Gəncədə nə qədər o taydan gələnlər var? Elə neçəsi öz kəndimizdəndir – dedi. Birdən aşiq Hüseyin Cavan yanındakı gənci sevinclə mənə göstərib: – Bilirsən bu kimdir? – dedi. Bayaقدan məni məhəbbətlə dolu gözlərlə süzən gəncə baxıb: – Xeyr! – dedim. Aşiq Hüseyin təntənə ilə mənə: – Bu gənc sənin ananın doğma dayısı oğlu Mətləbdir – dedi. Mən heyrətlə aşiq Hüseyinə: – Necə? Mətləbdir? – dedim. Sözlərim ağzımda tamamlanmış, Mətləb məni bir əlilə bağrına basdı... Bir əli isə yanından asılı qaldı. Yoldan keçənlər hələ də iki gənci

ayaq üstə qucaqlaşan vəziyyətdə görüb canıyananlıqla başlarını bulayıb gedirdilər. Bəlkə də bu görüşün uzun, ağır, nadir həsrətdən doğduğunu duyurdular. Nəhayət, bir-birimizdən aralandıq. Sonra bir-birimizi təzədən diqqətlə başdan-ayağa süzdük. Mən gözlərim yaşara yaşara məslək dostum aşiq Hüseyin Cavan minnətdarlıqla: – Sağ ol, aşiq. Təşəkkür edirəm! Sən elə bil o tayda itirdiyim qohumlarımdan birini bu tayda mənə qaytardın – dedim. Aşiq Hüseyin Cavan məmnuniyyətlə: – Sənin yolunda axtarışlar aparmaq mənim borcumdur! İndi sən hələlik Mətləblə gəzib şəhərlə tanış ol! O da Gəncəyə yaxşı bələddir. Mən də nahara hazırlıq gördürəm. Səndən yaxşı olmasın, Gəncədə gözəl dostları var! – dedi. Mən döyüş dostuma: – Yaxşı! Hələlik! Görüşənə qədər! – deyib Mətləbin qoluna girdim. Aşiq Hüseyin Cavan bizimlə xudahafizləşib harasa getdi. Biz həsrət dolu illərin ayrılığından sonra şəhərin mərkəzinə doğru addımladıq. Heç birimiz dinib danışmırdıq. Sözü haradan başlayacağımızı bilmirdik. Sanki ayrılığın sərhəddini hələ də keçə bilmirdik. Deyəsən bu sərhəddi ilk dəfə mənim qartal uçuşlu səyyar xəyalım keçdi. Mətləblə keçirdiyim uşaq illərini xatırladım. O hələ anasının qucağında ikən atası öz kiçik ailəsini götürüb o taydan bu taya gəlmişdi. Masallıda məskən salmışdı. Yaxşı ev-əşikləri vardı. Mətləb yeniyetmə bir gənc idi. Məktəbdə oxuyurdu. Məndən altı yaş böyük idi. Mən nənəmlə (Mətləbin bibisi ilə) Bakıda yaşayırdım. Atamı xatırlamırdım. Anamı isə beş yaşında itirmişdim. Ancaq mehriban bir xalam vardı. Mən də dərse gedirdim. Nənəm məni yay tətillərində qardaşigilə gön-

dərirdi... Mətləbin atası at saxlayırdı. Həmişə bir neçə atı olurdu. Axşamüstülər Günəş qüruba əyiləndə kövşənə dərin sükut çökürdü. Sanki kövşəndəki hər şey bu sükutun içində qərq olurdu. Dağların dalına çəkilən Günəşin hərəkətinin səsi də eşidilirdi. Mətləb kövşəndə atlar üçün ot biçməyə gedəndə məni də özüylə aparırdı. Atların birini o, birini də mən minirdik. Mən ot ətrindən məst olurdu. At üstə başımı qaldırıb göydə təzəcə doğan ulduzlara baxırdım. Sanki ulduzlar da ot ətrindən məst olub xumarlanırdı. Yerlərindən tərپən-mirdilər. Mətləb çinlə göy otları biçib dərz bağlayırdı. Sonra atlara çatırdı... Biz atlara minib kəndə qayıdırdıq. Bu zaman yaşıl otlar içində əyləmiş heykəllərə bənzəyirdik. Bir axşamüstü yenə kövşənə ot çalmağa gedirdik. Mətləb özü ağ ata minib qabaqda gedirdi. Mən isə göy atın belində onun dalınca gedirdim. Birdən Mətləb atı çapdı. Mən də çapdım. Bu zaman yarım arşın uzunluğunda yoğun bir şey atın qabaq ayaqlarının altından sıçrayıb döşümə dəydi. Əlimlə o naməlum şeyi kənara itələyib qışqırdım. Mətləb dərhal atın başını döndərüb geri qayıtdı. Təşviş içində: – Sənə nə oldu? – deyər soruşdu. Mən təlaşla: – Deyəsən yerdən ilan atılıb döşümə dəydi. Mən də itələyib yerə saldım – dedim. Mətləb atdan düşdü. Göstərdiyim yeri axtardı. Sən demə, yerdən sıçrayıb döşümə dəyən ilan yox, budaq imiş. Mətləb başımı tumarlaya-tumarlaya: – Səndə günah yoxdur, əzizim. Şəhər uşaqları yerə düşən budağı da ilana bənzədir. Ona görə də gərək şəhər uşaqları kəndə tez-tez gələ, təbiətin qoynunda gəzə, həm özü möhkəmlənə, həm də məlumatı arta! – dedi. Viləş çayı

daşanda suları bicarların arxlarına dolurdu. Mətləb məni də götürüb arxlara balıq tutmağa gedirdi. Tilovsuz-zadsız əllərimizi salıb arxda balıq axtarırdıq. Mən ilan əhvalatından sonra cürətlənmişdim. Əllərimi arxın suyunun dibinə qədər salıb axtarırdım. Əllərimə ilanın keçəcəyindən qorxmurdum. Birdən ovuclarımın içində nəşə çırpınırdı. Əllərimi suların üstə qaldıranda sanki ovuclarımın içində büllur bir güldən parlayırdı. Mətləb də baxıb sevinirdi... Mətləbin atası dünyaya – Əlvida! – deyəndən sonra, o, Masallıda yaşayan bibisi Sehnazın yanına köçdü. Mən yenə də yay tətillərində Masallıya gedirdim. Nənəmin bacısı Sehnazgildə qalırdım. Mətləb atasının atlarını satmışdı. Ancaq yenə mənimlə kəndin zəngin mənzərəli yerlərində gəzməyə gedirdi. Sonra mən nənəmlə o taya getdim. Sonra xalam da uşaqlarıyla gəldi. O tayda eşitdik ki, Sehnaz da ailəsilə öz kəndlərinə gəlibdir. Nənəm bacısıyla görüşə gedəndə məni də özüylə apardı. İki bacı gecəyarısına qədər söhbət etdi. Mən Sehnaz nənəyə maraqla: – Bəs Mətləb sizinlə niyə gəlmədi? – dedim. Sehnaz xala rıqqətlə: – Özü gəlmədi – dedi. Mən canıyananlıqla: – Tək qaldı? – dedim. Sehnaz xala təəssüflə: – Bəli! – dedi. İllər keçdi. Mühəribə başladı...

Mən öz aləmində idim. Sanki Mətləbin indi yanımda olduğunu unutmuşdum. Birdən Mətləbin kilidlənmiş dodaqlarını aralayıb çıxan ufultu məni xəyaldan ayırdı. Dönüb Mətləbə baxdım. O sol əlilə sağ qolunu sıgallayırdı. Deyəsən qolunun yarası göynəyirdi. Ağrı keçəndən sonra mən maraqla: – Hə, danış gərək bu ayrılıq illərində başına hansı macərələr gəlib? Axı o boyda mü-

haribə olub. Həyat neçə-neçə dəyişikliyə uğrayıb – dedim. Mətləb məhrəm-məhrəm: – Sehrnaz bibimgil gəndə məni də özləri ilə aparmaq istədilər. Çox təkid etdilər. Ancaq getmədim. İran pasportumu ocağa atıb yandırdım. Bibimgil getdilər. Mən tək-tənha qaldım. Sovet pasportu aldım. İşə girdim. Bibimgilin köhnə qonşuları mənə həyan oldular. Atalar düz deyib ki, yaxın qonşu uzaq qohumdan əfzəldir. Axı mənim qohumlarım da daha uzaqda idilər. Müharibə başlayanda könüllü cəbhəyə getdim. Kerçdə döyüşdüm. Kerçdə ağır döyüşlər olub. Eşitməmiş olmasan – dedi. Mən kədərlə: – Eşitmişəm! – dedim. Mətləb qürurla: – Göydən od yağdı, yerdən od qalxırdı. Ancaq biz mərdliklə döyüşürdük. Bir tərə, bir körpü, bir səngər neçə dəfə əldən-ələ keçirdi. Döyüşlərin birində ağır yaralandım, huşumu itirdim. Gözlərimi açanda gördüm ki, Moskvadayam. Sən demə, səngərdə huşsuz düşüb qalanda yaralıları yığan bir azərbaycanlı şəfqət bacısı məni də təsadüfən görür. Xərəkə də təyyarəyə gətirtdirir. Yaralılar çox olduğuna görə təyyarədə yer tapılmır. Həmənlə şəfqət bacısı təyyarədə öz yerində əyləşib məni qucağına alır. Moskvaya qədər beləcə aparır. Sonra o özü bu əhvalatı mənə xəstəxanada danışdı. Sən demə, mərmə sağ qolumu neçə yerdən yaralaymış... – dedi. Mətləb sağ qolunu çırmalayıb mənə göstərdi. Mən yaralı döyüşçünün sağ qoluna baxanda gözlərim yaşardı. Onun yarılıb tikilmiş qolu qarnı yırtılıb sarınmış balığa bənzəyirdi. Ancaq bu balıq içərisini təmizləyən bıçağın ucundan gizli bir ağrını qapıb özündə saxlaymış. O gizli ağrı indi də Mətləbi qəddarcasına incidirdi. Mətləb aram-aram söhbətini da-

vam etdirdi: – Qolumun yarasının müalicəsindən sonra Masallıya qayıtdım. İnstitutun ədəbiyyat fakültəsində qi-yabi oxudum. Sessiya zamanları gəlib Gəncədə imtahan verdim. İndi də imtahan verməyə gəlmişəm. Hə, az qalmışdı unudam. Axı səni Gəncənin görməli yerlərinə aparmalıyam. Bəlkə tarixi abidələrdən başlayaq? Şah Abbas məscidi yolumuzun üstündədir. Ona baxsan necə olar? – dedi. Mən etirazla: – Yox! Əşi o tayda o qədər məscid görmüşəm ki... Şeyx Səfi məqbərəsi, Cümə məscidi, Göy məscid... Özü də hərəsi nadir bir abidə! Deyirlər Gəncədə məşhur bir park var. Mən Təbrizdə Güllüstan bağı tək bir bağ görmüşəm. Mənə elə gəlir ki, o, Şərqi ən gözəl bağlarından biridir. İndisə Gəncənin o məşhur parkını görmək arzusundayam! – dedim. Mətləb yarızarafat, yarıciddi: – Bibim nəvəsinin şair zövqünə bir daha inandım. O park doğrudan da görməli yerdir. Gəncəlilər yayın istisində orda dincəlib sərinləyir! Gedək! – dedi. Getdik. Mən maraqlı içində Mətləbin dalınca parka daxil oldum. Gördüyüm yaşıl çinarlar o tayda qoyub gəldiyim məscid minarələrindən həm yoğun, həm də uca idi. Hələ kölgələri! Yayın istisində hər birinin altında bir oba sərinləyə bilərdi. Bu çinarların yaşını təbiət özü də unutmuşdu. Arabir meh əsdikcə zümrüd yarpaqları nəşə pıçıldayırdı. Kim bilir, bəlkə də Nizami Gəncəvinin həmişə tərəvətlə dolu misralarını oxuyurdu... Bu şeiriyyətlə dolu əzəmətli park çox xoşuma gəldi. Mətləblə söhbət edə-edə parkdan çıxmaq istəyəndə girəcəkdə Mikayıl Rəfilini bir oturacaqda tək əyləşmiş gördüm. Hörmətli alimə salam verdim. Salamı aldı. Sonra maraqla məndən: – Əgər bilsən Gəncə

hansı şəhərə bənzəyir? – deyə soruşdu. Mən fikirləşmədən: – Təbrizə! Sanki Təbrizdən çıxıb Təbrizə qayıtmışam! Gəncə tək öz görkəmilə şərq şəhərlərinə bənzəmir. Yox! Şərq şəhərlərinə məxsus olan bütün xüsusiyyətləri də özündə cəmləşdirmişdir! – dedim. Sanki Mikayıl Rəfilə öz sualına məndən belə cavab alacağını qabaqcadan bilirmiş. Ona görə də məmnuniyyətlə gülümsədi. Biz onunla xudahafizləşib parkdan çıxdıq.

Aşiq Hüseyn Cavan naharda bizi Gəncədə yaşayan bir dostunun evinə qonaq apardı. Ev sahibi məni hörmətlə qarşıladı. Geniş bir otağa dəvət etdi. Otaq adamlarla dolu idi. Mən hamıyla bir-bir görüşəcəyimin uzun çəkəcəyini düşünüb ancaq salam verməklə kifayətləndim. Otaqdakılar salamımı alanda sanki xor səsləndi. Məni yuxarı başda əyləşdirdilər. Uzun mizin ətrafında əyləşən mehriban baxışlı adamlara baxdım. Aralarında bu taylı da vardı, o taylı da. Sanki iki sahilli Azərbaycan bu otaqda yerləşmişdi. Mizin üstə süfrə salındı. Süfrə Vətən torpağının ləziz nemətlərilə bəzəndi. Büllur qədəhlər Gəncə konyakı ilə dolduruldu. İlk sağlıq mənim şərəfimə qaldırıldı. Sonra başqa sağlıqlar deyildi. Məclisin ağsaqqalı ayağa durdu. Qarşısındakı dolu qədəhi qaldırdı. Üzünü mənə tutub əzəmət dolu səslə: –

**Sanıram qurudan quruymuş əvvəl,
Sonra göz yaşıyla sulanıb Araz.
Sanıram durudan duruymuş əvvəl,
Sonra odlu ahla bulanıb Araz...**

– Şair! Bu nisgilli misralar sənindir! Öz Vətəni azad görəcəyin günün şərəfinə! İki sahilin birləşməyi naminə! – dedi. Hamı ayağa qalxdı. Öz qədəhini mənim qədəhimlə toqquşdurdu. Qədəhlərin cingiltisi sanki o günün təntənəsindən gələn şaqraq nəğmə səsi idi... Süfrə yığıldı. Çay gəldi. Əlvan mürəbbələr gətirildi. Hamısı da Gəncə bağlarının ətirli meyvələrindən bişirilmiş mürəbbələr! Məclisin ağsaqqalı mehriban-mehriban mənə: – Əziz şairimiz Göygölü görmək istəyirmi? – dedi. Mən əlimdəki armudu stəkanı nəlbəkiyə qoyub məmnuniyyətlə məclisin ağsaqqalına: – Siz elə bil indicə mənim ürəyimdən gələni gözlərimdən oxudunuz – dedim. O qətiyyətlə mənə: – Onda sabah Göygölə gedərik! Ancaq gərək Günəş doğmamış Göygöldə olaq! Göygölü Günəş doğanda görməyin ayrı ləzzəti var – dedi.

Sabahı gəncəli dostlar məni Göygölə apardılar. Ancaq mən Göygölə axşam yazdığım “Gəncə” şeir ilə gedirdim.

**Məni yazın əlvan növraqlarında
Dindirdi bir dəstə nərgizlə Gəncə.
Sandım Azərbaycan torpaqlarında
Əkiz doğulmuşdur Təbrizlə Gəncə.**

**Naxış yaxşı şeydir dünya üzündə,
Rəssam lövhəsində, şair sözündə,
Nəylə naxışlanıb Vətən düzündə?
Bağla, minarəylə, kəhrizlə Gəncə.**

Çətri Kəpəz boyda qədim çinarlar
Kim bilir neçənci əsri anarlar?
Göydə alışanda qızıl fanarlar,
Dolar zümzüməli ilbizlə Gəncə.

Kimi “gəzim” – deyə boz çölə çıxır,
Kimi “görüm” – deyə yad elə çıxır,
Zümrüd səltənətli Göygölə çıxır
Bir axar-baxarlı dəhlizlə Gəncə.

Göygöl möcüzədir hekayətilə,
Min dənizə dəyər tərəvətilə.
Nə qəm, öz mehriban ünsiyyətilə
Qonşu olmamışdır dənizlə Gəncə.

Haçan qadir novruz topunu atar,
Qış yazın çağlayan selində batar.
Şamlar işığında xonçalar tutar
İydəylə, badamla, cevizlə Gəncə.

Buluddan yağış yox, gümüş yağanda,
Şimşəkdən alov yox, gülüş yağanda,
Ağacdən çiçək yox, öpüş yağanda,
Dolar rayihəli əmbizlə Gəncə.

Qışda da o yaşıl geyinər yenə,
Urəyi ilhamla döyünər yenə,
Aralı düşsə də, öyünər yenə
Doğmayla, munislə, əzizlə Gəncə.

Könlünü uçurar övlad dalınca,
Deyər haradasa qərrib qalınca,
O gəlib baş qoysun məhrəm balınca,
Təmizi axtarar təmizlə Gəncə.

Burda kürsüləşən zireh yaşayıb,
Məhsəti, Nizami, Vazeh yaşayıb,
Sənət dünyasında fəteh yaşayıb,
Sabaha çapdığı şəbdizlə Gəncə.

Kəniz göndərilib Afaq İlyasa,
Ömürlük yar olub ancaq İlyasa,
O növraq yaradıb, növraq İlyasa,
Öyünüb “fədakar kəniz”lə Gəncə.

Gəlin nəyə bənzər? Sevgi şivinə!
O qopub düşəndə əri evinə,
“Xəmsə”ni aparıb... Bəlkə sevinə
Nadirdən də nadir cehizlə Gəncə.

Görməsə tanımaz adam dünyanı,
Hayıf, korlayıbdır əyyam dünyanı.
Nizamiylə gəzib tamam dünyanı,
Pəhrizlə qayıdıb, pəhrizlə Gəncə.

Güllələr toplayıb iradəsini,
Atəşə döndərüb ifadəsini.
Döyüş tarixinin abidəsini
Gilizlə yaradıb, gilizlə Gəncə.

Demə gözəlləri bəs neçə mindi?
Kiminə imandı, kiminə dindi.
Əkiz oğul doğur... Sabaha indi
Əkizlə yollanır, əkizlə Gəncə.

Hicran haradasa tufan qopardı,
Mən Kəpəzə baxdım... Sinəm qabardı.
Məni neçə evə qonaq apardı
Təbəssümlə dolu bənizlə Gəncə.

Hava alatorandı. Ancaq yolda aşiq Hüseyin Cavan mənə Günəş doğanda Göygölün necə rəngdən-rəngə düşdüyündən danışdı. Nəhayət, Göygölə çatdıq. Hələ Günəş doğmamışdı. Göygöl meşəli dağlar arasına düşmüş nəhəng zümrüd yarpağa bənzəyirdi. Sanki Azərbaycanın hər tunc qayasından damla-damla sızan büllur sulardakı qüdsiyyət, tərəvət, şeiriyyət bu gölə toplanmışdı. O nəhəng zümrüd yarpaq isə bu gözəl nemətlərin üstə par-par parlayırdı. Günəş qızara-qızara doğdu... Sanki zümrüd səltənətinin başı üstə iri bir yaqut şölələndi. Yox! Deyəsən yeri də, göyü də əlvan boyalarla naxışlayan Günəş Göygölün nadir gözəlliyi qarşısında öz hüsnündən utandı. Ona görə də girdə yanağı allandı... Mən Göygölə gözlərim dolusu baxa-baxa dahilər dahisi rəssam təbiətin möcüzələrlə dolu sənətkarlıq qüdrətinə bir daha heyran qaldım. “Şah gölü”nü xatırladım. Sanki ikiyə parçalanmış Azərbaycan torpağı iki əlində iki piyalə qaldırmışdı. İkisi də həsrət meyi ilə dolu! Mən Göygölü sanki xatadan-bələdan qorumaq məqsədilə araya almış dağlara baxa-baxa pıçıldadım:

**Ağ buludlar başının
Örtüyüdür dağların –
Şəlalələr ağarmış
Hörüyüdür dağların.**

Dostlar Göygölün sahilində süfrə açdılar. Süfrə zəngin olmasa da mənalı idi. Göllər gözəli Göygölün sahilində açılan süfrə mənalı olmazmı? Birdən hardasa, hansı bəxtəvərsə oxudu:

**Başında xəyal doğar,
Ulduzlar xal-xal doğar,
Yarın nazik qaşına
Baxanda hilal doğar.**

**Mərmər bədəni hamar,
Ala gözləri xumar,
Yanağı elə aldır,
Meh toxunsa qan damar.**

**Gözəldir yaylaq yeri,
Üç daşlı ocaq yeri,
Yarı xəlvətdə öpdüm,
Qalmadı dodaq yeri.**

Sanki bu bayatıları hardasa eşidən hansı nakamsa oxudu:

**Qaşın döndü qələmə,
Daha şeypur eləmə!
Mən səni gizli sevdim,
Sən car çəkdiñ aləmə.**

**Dağlara duman düşdü,
Könlümə tufan düşdü.
Qismətlər paylananda
Mənə də hicran düşdü.**

**Zirvədir mənə saçım,
Ağ qardır sənə saçım –
Qorxuram bir ah çəkim,
Tüstüyə dönə saçım...**

Qəribədir, birinci oxuyanın bayatılarını dinləyəndə süfrə kənarındakı dostların gözlərinə təbəssüm qonmuşdu... Sanki ikinci oxuyanın bayatıları gözlərdəki təbəssümü hürkütdü... Mən əllərimi Vətəndən ayrılardan sonra ilk dənələr düşmüş qara saçıma çəkdim. Xəyal dünyasında xəyala daldım. Gözlərimdə vüsalla hicran, sevinclə kədər, arzuyla nisgil bir-birinə qarışdı. Düşündüm ki, iraq, əgər ayrılıq uzansa mən də ikinci oxuyanın vəziyyətinə düşə bilərəm. Bu qara fikirləri özümdən uzaqlaşdırmaq məqsədilə ağ bulud içində uçan qartala baxdım. Qartal ağ buludu qanadlarıyla parçalaya-parçalaya zirvəyə doğru qalxırdı...

Biz yeyib-içdikdən, təbiəti doyunca seyr etdikdən sonra Gəncəyə qayıtdıq. Ancaq mən Gəncəyə Göygölə yazdığım şeirlə döndüm:

**Göygöl nə deməkdir dağlar qoynunda?
Suya dönmüş muğam, bayatı, laylay...
Haçan musiqimiz çağlar qoynunda,
Qartallar sevincdən qoparar haray...**

**İnsan, həssas insan ayaq basdığı
Sahildə Göygölü rıqqətlə dinlər.
Bəlkə də min dəfə qulaq asdığı
Avazları yenə heyrətlə dinlər.**

**O doğma musiqi məşhur ünvanda
Xoşlanar, sevilər, əzizlənər də.
İnsan günahkarsa sanki ümmanda
Təpədən-dırnağa təmizlənər də.**

**Sanki yaz keçəndə əlvan bayrağı
Əlindən düşərək qalar örüşdə...
Ətrafda şəh düşmüş hər gül yarpağı
Gah qızılda parlar, gah da gümüşdə.**

**Bulud yellənəndə bəyaz yaylıq tək,
Ulduzlar titrəşər göy qayığında.
Göygöl özü boyda mavi balıq tək
Ləngərlə çırpınar Ay işığında.**

**Yox! Yox! Çırpındıqca öz yatağında
Aya da bir mavi işıq salar o.
Hayıf meşə, qaya, dağ qucağında
Günəş doğanadək yalnız qalar o.**

**İmkanım olsaydı gecələr düzü,
Göygöllə qol-boyun yatardım burda.
Dastana dönəndə sinəmin közü,
Şəhə də, ətrə də batardım burda.**

**Sanardım mehriban ünsiyyətimlə
Təzətər ecazlar baharındayam.
Sanardım mütəbər sədaqətimlə
Elə "Şah gölü"nün kənarındayam.**

Yataqxanaya yollandım. Məqsədim əmimi də özüm-lə Bakıya aparmaq idi. Yataqxananın həyətinə yaraşığılı bir gülşənlə qarşılaşdım. Necə olmuşdusa ilk dəfə yataqxanaya gələndə bu gülşənə fikir verməmişdim. Kim bilir, bəlkə də xəyalın qanadlarında yenə Təbrizə uçubmuşam. Gülşəndə qızılgüllər qönçələnmişdi. Amma hələlə pardaxlanmamışdı. Bildim ki, bu qızılgülləri o taydan gələn keçmiş fədailər – indiki fəhlələr əkiblər. Yox!

Sanki adi qızılğüllər yox, öz arzularını əkiblər. Ancaq hələ arzuları pardaxlanmayıb. Azadlıq baharını gözləyir...

Əmim yataqxanada yox idi. Hələ işdən gəlməmişdi. Mən onun iş yerinə getdim. Görüşdük. Sonra əmimi kənara çəkib hörmətlə: – Əmi, gəlmişəm ki, səni özümlə Bakıya aparım. Qazancım ikimizə də çatar. Sən yanımda olsan mən də darıxmaram. Vətən həsrətinin yükünü çiyinlərimizdə şarik daşısaq o qədər ağırlıq hiss etmərik – dedim. Əmim mehriban-mehriban mənə: – Mənim qeyrətli balam! Mən bu gördüyün adamlarla bir səngərdə döyüşmüşəm. İndi də bunlarla bir yerdə işləyirəm. Bir yataqxanada qalırım. Bunlardan ayrılı bilmərəm. Ancaq sən də darıxma! İnşallah tez-tez görüşərik. Bu tayda aramızda sərhad yoxdur ki, görüşə bilməyək – dedi. Mən əlimi cibimə salıb pul çıxartdım. Sonra əmimə sarı uzatdım, qayğıkeşliklə: – Al! Əmi! Bəlkə gərəyin oldu – dedim. Əmim nəzakətlə əlimi geriyə qaytarıb şəstlə mənə: – Nigaran olma! Gərəyim olan qədər pulum vardır! – dedi. Mən əmimin üzündən hərərətlə öpdüm. Sonra yoldaşlarıyla xudahafizləşib getdim. Aşıq Hüseyinlə görüşüb axşam qatarıyla Bakıya qayıtdım. Yol boyu bu azadlıq fədailəri haqqında düşündüm...

AĞIR İTKİ

Seyid Cəfər Pişəvəri Bakıda yaşayanda şəhər içinə az-az çıxardı. O qədər işləri vardı ki... Şəhər içinə çıxanda da elə sadə geyinərdi ki, heç bir əlamətilə başqa adamlardan seçilməzdi. Özü də piyada gəzərdi. Halbu-

ki iki xarici markalı maşını vardı. O maşınlardan birini Pişəvəriyə Milli hökumət vermişdi. Birini də fədailər öz pulları ilə alıb bağışlamışdılar. O, maşınlara minməzdi. Minməyə məcbur olanda da qısılardı. Çünki bu maşınlar yoldan keçənlərin marağına səbəb olardı. Yolçular dayanardılar. Maşınlara heyran-heyran baxardılar. Maşınlar dayananda ətrafına toplanardılar. Sürücülər maşınları mühasirədən zorla çıxarardılar. Pişəvəri isə bu vəziyyətdən narahat olardı.

1947-ci ilin isti yay günlərinin birində mən Yazıçılar İttifaqından mənzilə gəlirdim. Yolda S.C.Pişəvəriylə rastlaşdım. Görüşdük. O Yazıçılar İttifaqına gedirdi. Ona orda bir otaq ayırmışdılar. Nəsə yazırdı. Deyəsən 1941-1945-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda təlatümə gəlmiş milli azadlıq dalğalarının unudulmaz lövhələrini qələmə alırdı. Doğrusu, bu görkəmli inqilabçının geyiminə baxanda kövrəldim. Başına parusin kepka qoymuşdu. Əyninə ucuz parçadan yüngül kostyum geymişdi. Bəli! O, geyimi ilə də marağa səbəb olmaq istəmirdi. Mən Pişəvərinin üzünə baxdım. Sanki qəfil ayrılığın təşvişindən kişinin üzü avazı olmuşdu. Ağ üzü daha da ağarmışdı. Yox! Bu azadlıq bahadırının üzü öz xalqının yanında həmişə ağ idi. İndisə geniş alnında iki dərin qırıq açılmışdı. Biri Vətəndən ayrılığa uzanan yol idi. Biri də ayrılıqdan Vətənə qayıdan yol... İndi S.C.Pişəvəri bu ayrılıqdan Vətənə qayıdan yol haqqında düşünürdü... Yadıma Təbriz düşdü... Azərbaycan Milli hökumətinin himnini istedadlı bəstəkarımız Cahangir Cahangirov yazmışdı. Təbriz radiosu açılan gün əvvəl himn çalınmalı idi. Ancaq qabaqcadan Milli

hökumətin baş naziri tərəfindən imzalanıb təsdiq olunmalı idi. C.Cahangirov Təbriz radiosunun açılışından bir gün qabaq Radio komitəsinin sədri Mirqasım Çeşməzərlə baş nazir S.C.Pişəvərinin yanına getdi. Dedi ki, yoldaş Pişəvəri, qanuna görə gərək himn radioda çalınmazdan əvvəl siz onu imzalayıb təsdiq edəsiniz. Pişəvəri güldü. C.Cahangirova dedi ki, sizin bəstələdiyiniz himni zaman özü imzalayıb təsdiq edib. Dünyada zamandan ədalətli imza atan yoxdur. Daha mənim imzama nə ehtiyac? Ancaq madam ki, qanun belə məsləhət görür, mən də imzalayaram. Sonra himnin mətnini (M.Etimad yazmışdır) C.Cahangirovdan alıb imzaladı. Səhəri Təbriz radiosu bu himnin əzəmətli sədaları altında açıldı...

Musiqi ilə şeir doğma qardaşdır. S.C.Pişəvəri İran ədəbiyyatının korifeyləri Firdovsinin, Xəyyamın, Sədinin, Hafızın söz incilərini yüksək qiymətləndirsə də Azərbaycan şeirinə dərin məhəbbət bəsləyirdi. Bəli! İran ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərini əzbər bilən söz ustası fars dilində neçə-neçə gözəl əsərlər yazsa da öz dilində yaranan sənət dəmətlərini sevirdi. Bəlkə elə ona görə bu görkəmli publisistin ana dilində yazdığı məhrəm sətirlər oxucuları günəş hərarətilə isidirdi. Pişəvəri dövlət dili səviyyəsinə qalxan Azərbaycan dilini başçısı olduğu milli hərəkatın ən mühüm uğurlarından biri, bəlkə də birincisi sayırdı. O deyirdi: – Siyasi mübarizədə dal-qabaq getmək olar. Lakin əsas səngər əldən verilsə, məğlub olmaq olar. Azərbaycanlılara monqolların güc ilə öz dillərini təhmil etdiklərini iddia edənlər çox nadan adamlardır. Monqollar yüz ildən

artıq Azərbaycanda hökmdarlıq edə bilmədikləri halda öz dillərini bizə təhmil etmişsə, əcaba altı yüz ildən ziyadə hökmranlıq edən farslar nə üçün bu dili dəyişdirməyə müvəffəq olmamışlar?

Firudin İbrahimi mehriban, təmiz, xeyirxah bir adam idi. İnsan hüquqlarını da yaxşı bilirdi. Tehran universitetinin hüquq fakültəsində oxumuşdu. Milli hökumətin Baş prokuroru idi. Yaraşlıqlı çöhrəsindən işıqlı təbəssüm əskik olmazdı. Ancaq bir gün mən Firudinin çöhrəsində fikir buludlarının qalandığını gördüm. Səbəbini soruşdum. Dedi ki, məşhur bir lotu var. Eşitməmiş olmasan. Qarnıyırtıq Kazım! İndiyə qədər neçə-neçə cinayət törədib. Ancaq Şah hökuməti bu lotuya gözün üstə qaşın var deməyib. Bu günlərdə o yenə də bir ağır cinayət törədib. Bəlkə elə bilib ki, Milli hökumət də elə Şah hökumətinin tayıdır. Ona heç nə deməz. Mən isə qarnıyırtıq Kazımın işinə baxıb onu ölüm cəzasına məhkum etmişəm. Qoy bu ölüm neçə-neçə lotuya ibrət dərsi olsun! Fikirli olduğumun da səbəbi budur. Axı Kazım tək deyil. O biriləri məndən qisas ala bilər. Firudini qınamalı deyildi. Axı hər işin başlanğıcı çətin olur. Qarnıyırtıq Kazımın işi də Firudinin ilk işi idi. Özü də ölüm işi! Pişəvəri o günlərdə öz silahdaşına mübariz duyğular aşılayırdı. Firudinə deyirdi: – Dünyada zirvəyə asan qalxan kimdir? Qəhrəmanda təşviş hissi olmayır deyənlər yalan deyirlər. Qəhrəman da insandır. İnsanda qürur hissi də, sevinc hissi də, təşviş hissi də, kədər hissi də, dözüm hissi də olmalıdır! Yoxsa o insan yarımçıq insan adlanır.

Təəssüflər olsun ki, Milli hökumət yaşaya bilmədi. Yox! Yaşamağa qoymadılar. Yoxsa yaşamağa iqtidarı da, bacarığı da, ləyaqəti də vardı. Deyirlər ki, Milli hökumətin taleyi həll olunduğu günlərdə Seyid Cəfər Pişəvəri tez-tez bu taya keçib müəyyən adamlarla görüşmüş. Fikir mübadiləsi edirmiş. Axı hər gün Tehrandan Cənubi Azərbaycana hücum gözlənirdi. Tehranın arxasında isə Vaşinqton, London, Paris, Madrid, Roma dayanmışdı. Pişəvərinin görüşdüyü adamlardan biri də Mir Cəfər Bağırov imiş. Son görüşdə M.C.Bağırov S.C.Pişəvəriyə guya sülh naminə şah qoşunlarına müqavimət göstərməməyi, silahı yerə qoymağı, lazım gələrsə bu taya keçməyi məsləhət görür. Pişəvəri onunla razılaşmır. M.C.Bağırov əsəbiləşir. S.C.Pişəvəriyə: – Axı siz kimə arxalanırsınız? – deyir. Pişəvəri qürurla: – Biz İran xalqlarına arxalanırıq. Bu xalqların içərisində şah səltənətinin barışmaz düşməni olan farslar da, kürdlər də, türkmənlər də, giləklər də, talışlar da, ərəblər də, asorilər də var. Biz İran Xalq Partiyasına inanırıq. O partiyanın sıralarında şah qoşunlarının yüksək rütbəli zabitləri də var. Biz sizdən heç bir kömək gözləmirik. Siz də bizim işimizə qarışmayın – deyir. Pişəvəri bu həqiqət nəfəsli sözləri Mir Cəfər Bağırova deyəndə özünün Vətən, xalq, firqə qarşısında necə ağır məsuliyyət daşdığını dərinədən dərk edir. Onun inkaredilməz dəlilləri Bağırovun köpünü alsa da içindəki qəzəb odunu söndürə bilmir. O, Pişəvərinin dediklərini ya dərk etmir, ya da dərk etmək istəmir. Ancaq sonrakı hadisələr Seyid Cəfər Pişəvərinin uzaqgörənliyini təsdiq edir. Mənə danışdılar ki, Ərdəbil fədailəri o

taydakı Astaradan bu taydakı Astaraya keçərkən Ənzəlidən gələn şah qoşunları ilə rastlaşırlar. Məlumat almaq üçün gizli tədbirlə iki fars əsgərini ələ keçirirlər. Əsirlər başlarını təəssüflə bulaya-bulaya fədailərə: – Biz sizi Tehrandan gözləyirdik. Siz isə bizi burada əsir alırsınız. Bəli! Bizim məqsədimiz Tehranı Təbrizə təslim etməkdə. Siz isə Təbrizi Tehrana təslim etdiniz – deyirlər. Sən demə, bu əsgərlər İran Xalq Partiyasının üzvləri imişlər.

Yeri gəlmişkən deyim ki, S.C.Pişəvəri Təbrizdə yazıb “Azərbaycan” qəzetində çap etdirdiyi odlu-alovlu məqalələrində Təbrizin Tehrana da şahlıq zülmündən nicat verməyə qadir olduğunu dəfələrlə düşmənlərə bildirmişdi. Özü də qürurla, fəxrlə, inamla bildirmişdi.

Mübariz, igid, cəfakeş fədailər Vətənin, xalqın, inqilabın taleyinin həllində necə böyük səhvə yol verildiyini yana-yana duyurlar. Ancaq atalar demişkən, sonrakı peşmançılıq fayda verməz. Azərbaycana olan zülm, olmuşdu. Özü də elə zülm ki, tayı bəşəriyyət tarixində çırağ nədir, heç Günəşlə də tapılmaz.

Yadıma bir əhvalat düşdü. 1947-ci ilin əvvəlləri idi. Filarmoniyada yığıncaq vardı. Mən də aşiq Hüseyn Cavanla o yığıncağa getmişdim. Yığıncaq qurtarandan sonra foyeyə çıxdıq. Bir dəstə Cənubi Azərbaycanlının Mir Cəfər Bağırovu əhatəyə aldığı gördük. Biz də onlara yaxınlaşdıq. M.C.Bağırov aşiq Hüseyn Cavanı gördü. O, görkəmli sənətkara təkəbbürlə: – Bilirsən Təbrizdə qalsaydın sənə neyləyəcəkdilər? – dedi. Aşiq Hüseyn Cavan bu cavabı məlum olan sualı laqeyd sükutla qarşıladı. M.C.Bağırov minnət dolu qətiyyətlə

aşiq Hüseyin Cavana: – Ətini şişə çəkəcəkdilər – dedi. Aşiq Hüseyin Cavan yenə də dinmədi. Bağirov yoxlayıcı nəzərlə mənə baxdı. Mən də dinmədim. Ancaq sinəmdə ürəyim danışdı. Özü də elə danışdı ki, səsini yalnız zaman eşitdi. Dedi ki, aşiq Hüseyin Cavan şimşək nəfəsli sazıyla nəmli səngərlərdə fədailər qarşısında ilhamla oxuyurdu. Vətənin azadlığı uğrunda gedən döyüşdə ətinin şişə çəkiləcəyindən də qorxmurdu. Əfsus ki, kimlərsə soyuq münasibəti bunu da ona çox gördü...

Seyid Cəfər Pişəvəri bir ata qayğısıyla mənə: – Necəsən? – dedi. Mən minnətdarlıqla ona: – Sağ olun! Yaxşıyam! – dedim. O bir an fikrə getdi. Sonra məsləhətlə mənə: – Bəlkə xəmirimiz çox su apardı. Çalış, elə bu il universitetə daxil ol. Yaxşı şair olmaq üçün istedad azdır. İstedad bir tale quşudursa, biliklər də onun mötəbər qanadlarıdır – dedi. Mən etirafla: – Doğru deyirsiniz. Biliklərsiz istedad avarsız qayığa bənzəyir. Müasir dünyada bu qayıqla sənət ümmanında üzmək mümkün deyil. Çalışacağam ki, bu il hökmən universitetə daxil olum – dedim. O xeyirxahlıqla: – Bəli! Çalışmaq lazımdır. Özü də səylə – dedi. Mən maraqla ona: – Eşitmişəm fədailərimiz meşələrdə hərbi təlim keçir. Gələcək döyüşlərə hazırlaşır. Doğrudurmu? – dedim. Pişəvəri mənalı-mənalı: – Bəli! Qazanın içindəki bişmiş soyuq xörəyi təzədən qızdırmaq üçün hələ qazanın altına çox odun atmaq lazım gələcək. Siz şairlər də qadir fədailərimizi gələcək qələbəyə apara biləcək ümid dolu şeirlər yazmalısınız. Unutmamalısınız ki, ümid qələbə yolunda yanan çiraqdır. O nə qədər gur

yansa, qələbə yolu daha vüsətlə işıqlanar – dedi. Mən hərərətlə: – Şairin birinci vəzifəsi, bəlkə də borcu, yazmaqdır. Mən hazır! – dedim. Sonra səmimiyyətlə xudahafizləşib ayrıldıq. Sən demə, biz axırıncı dəfə görüşürmüyük.

İsti yay günlərinin birində dəhşətli bir xəbər o taydan bu taya keçmiş bütün siyasi mühacirləri sarsıtdı. Dedilər ki, Seyid Cəfər Pişəvəri meşələrdə hərbi təlim keçən fədailərə baş çəkib qayıdarkən yolda maşını qəzaya uğrayıb. Qulam Yəhya da, Nuri Quliyev də Pişəvəri ilə birlikdə fədailərlə görüşə gedibmiş. Nuri Quliyev Milli hökumət zamanı Təbrizdə Sovet konsulunun müavini idi. Sonra isə Şimali Azərbaycanda Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyinin polkovniki idi. S.C.Pişəvəri öz maşınında gedibmiş. Maşını öz sürücüsü Bayram sürürmüş. Qulam Yəhya da öz maşınında gedibmiş. Maşını öz sürücüsü erməni sürürmüş. Bu erməni əvvəl Təbrizdə ingilislərin təbliğat evində işləyirmiş. Sonra Təbriz qaragüruhunun başçısı sərhəng Draxşaninin sürücüsü olur. Milli hökumət zamanı Qulam Yəhyanın maşınıni sürür. Milli hökumət süqut etdikdən sonra Qulam Yəhya Bakıya gəlir. Erməni sürücüsü isə Yerevana gedir. Bakıda Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyindən dəfələrlə Azərbaycan Demokrat Firqəsinin mərkəzi komitəsinə zəng edilir ki, erməni sürücüsünü teleqramla Bakıya gətirsin. Az.SSR Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyinin erməni sürücüsü ilə hələ Təbrizdən əlaqə yaratdığına insanın ürəyində şübhə yeri qalmır. İşlərin gedişatından aydın olur ki, erməni sürücüsü hər zaman, hər yerdə Az.SSR Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyinin diqtəsi ilə fəaliyyət

göstərirmiş. Beləliklə, erməni sürücüsü Yerevandan Bakıya gəlib yenə də Qulam Yəhyanın maşınını sürür. Nuri Quliyev də Qulam Yəhyanın maşınına minibmiş. Sərnişinlər acdıqları üçün maşınları saxlayıb yol qırağındakı yeməxanaya gedirlər. Erməni sürücüsü mən hələ acmamışam deyib maşınların yanında qalır. Seyid Cəfər Pişəvəri, Qulam Yəhya, Nuri Quliyev, Bayram yeyəndən sonra yeməxanadan çıxıb yola düşmək istəyirlər. Ancaq Bayram nə qədər əlləşirsə, Pişəvərinin maşınını işə sala bilmir. Bu zaman erməni sürücüsü S.C.Pişəvərini Qulam Yəhyanın maşınına dəvət edir. Bayrama isə məsləhət görür ki, darıxmasın. Maşını təmir edib arxadan gəlsin. Pişəvəri heç zaman, heç yerdə maşında qabaqda əyləşməzdi. Arxada əyləşib kürəyini söykənəcəyə söykəyərdi. Ancaq bu dəfə yol yoldaşları hörmət naminə onu qabaqda əyləşdirirlər. Heç kim arxasını Pişəvəriyə çevirmək istəmir. Qulam Yəhyanın maşını yola düşür. Bayram isə Pişəvərinin maşınının yanında qalır. Qulam Yəhyanın maşını yolda qəzaya uğrayır. Qəza nəticəsində S.C.Pişəvəri əzilir. Qulam Yəhya ilə Nuri Quliyev isə yaralanır. Erməni sürücü də yoxa çıxır. Xəsarət alanları xəstəxanaya aparırlar. S.C.Pişəvərinin bədənində cərrahiyyə əməliyyatı aparılması nəzərdə tutulduqda o, təkidlə ətrafındakı adamlara deyir ki, mənim qardaşım həkimdir. Özü də Bakıda yaşayır. Çağırın gəlsin. Bədənimdə aparılacaq cərrahiyyə əməliyyatında yaxından iştirak etsin. Ancaq Pişəvərinin qardaşını onun yanına buraxmırlar. Danışdırlar ki, Seyid Cəfər Pişəvəri son nəfəsdə: – Qəvamın evi yıxılsın! – deyib gözlərini yumubdur. Bəli! Minlərlə Cənubi Azərbaycanlının

evini məhz Qəvam yıxmışdı. Özü də namərdliklə! O təpədən-dırnağa qədər məkrə bürünərək neçə-neçə müdrik diplomatı aldada bilmişdi. Bunların içində bəlkə də ən “nəhəngi” Stalin idi. Qəvam Stalini görmək üçün Moskvaya gedəndə təsəvvürünə gətirmədiyi çətinliklərlə qarşılaşır. Bəli! Nə qədər çalışırsa, Stalinin qəbuluna düşə bilmir. Kimlərsə Qəvama məsləhət görür ki, qəbulu düşmək üçün əvvəl Stalinə yaxın olan bir adamla görüşüb Stalinlə özü arasında körpü yaratsın. Bu körpü rolunu Molotov oynayır. O həm SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin müavini, həm də SSRİ Xarici İşlər naziri idi. Molotov Qəvamı Stalinin yanına aparır. Qəvam Stalinin iş otağına girəndə əvvəl diz çökür, sonra dizin-dizin sürünə-sürünə ona doğru gedir. Köhnə hiyləgər siyasətçi Stalinin uzunboğaz çəkmələrini qucaqlayıb: – Amandır, qoymayın İrani parçalasınlar – deyir. Böyük bir məmləkətin Baş nazirinin ayaqlarına düşdüyünü görən Stalinin qoltuqlarının altı daha da şişir. Stalin Qəvama deyir ki, Cənubi Azərbaycan məsələsi İrannın öz daxili işidir. Onun bizə heç bir dəxli yoxdur. Qəvamın üstündən sanki İrannın özü boyda ağır bir yük götürülür. Bəli! Stalinin təmkinli zəhmi qarşısında özünü itirməyən Qəvam qımışa-qımışa uzun illər boyu topladığı diplomatlıq təcrübəsiylə Stalini də aldadır. Stalin Qəvamın qara eynək arxasında par-par parıldayan gözlərində gizlənən hiyləni görmür. Qəvam Stalinin “təbii” səxavətini “süni” səxavətlə qarşılayır. İrannın şimalındakı neftin çıxarılmasını Stalinə vəd edir. Tehran qoşunlarının Cənubi Azərbaycana gedib İran məclisinə seçkilər aparmaq istədiyini deyir. Ancaq Tehran qoşunlarının Cənubi Azər-

baycanda görəcəyi əsl işlərin mahiyyətini gizli saxlayır. Stalin də Qəvama inanır...

Qəvam sonralar bu haqda bir kitab da yazdı. Öz məharətindən məmnun qala-qala. Yaza-yaza qürrələnmişdi. Qürrələnə-qürrələnə gülmüşdü. Sanki Qəvamın gələcəkdə bu kitabı yazacağı Pişəvərinin ürəyinə dammışdı. Yoxsa o, Qəvamın ünvanına qarğışa bənzər söz deməzdi. Yeri gəlmişkən deyim ki, Cənubi Azərbaycanda yaranmış Milli hökuməti Beriyanın da, Mikoyanın da gözləri götürmürdü. Stalinin bu yaltaq əlaltıları Milli hökumətin gələcəyindən qorxurmuş. Axı Azərbaycan dünyada yalnız cənubdan ibarət deyil! Yox! Onun şimalı da var. Vahid bir məmləkət isə həmişə parçalanmış bir vəziyyətdə qala bilməz. Tez-gec birləşər! Beriya da, Mikoyan da şəxsiyyətə çox ləyaqətsiz adamlarmış. Beriya misli-bərabəri olmayan bir arvad-bazmış. O istədiyi gözəl qızları, yaraşılıq qadınları töhfəylə, vədəylə, təhdidlə ələ keçirirmiş. Beriya öləndə ondan nə istəyirsən deyər istehzayla soruşublar. O utanmadan – arvad – deyib. Stalin evində ziyafət təşkil etdirəndə Mikoyanı da çağırırdırmış. Yemək-içmək qurtardıqdan sonra mizin üstünə nəhəng tort qoyularmış. Stalin qəh-qəhələri ilə nəşəsini bir qədər də artırmaq üçün Mikoyanı miz üstə çıxartdırıb tortun üstündə əyləşdirərmiş. Mikoyanın yumşaq yeri torta batarmış. Stalin də uğunub gedərmiş. Ona görə də həmişə Mikoyan Stalinin ziyafətlərinə gedəndə özü ilə şalvar apararmış...

Düşmən düşməndir. O məqamı gələndə istədiyini həyata keçirə bilər. Bunun üçün düşməni qınamaq nəşilıqdır.

Deyirdilər ki, S.C.Pişəvəri qəzadan bir neçə gün əvvəl AK(b)P MK-nın büro iclasında təkəbbürlü bir generala sözləşib. Cənubi Azərbaycana aid olan hansı məsələ üstəsə mübahisə edib. O qədər həyəcanlanıb ki, yerindən ayağa qalxıb tutarlı dəlillərlə generalın fikrinin səhv olduğunu sübut edib. Bu zaman M.C.Bağirov hiddətlənib üzünü Pişəvəriyə tutub hörmətsizliklə: – Əşşi, otur yerində – deyib. Sonra gözlərindən eynəyini çıxarıb dəsmalla silib. Sanki bu S.C.Pişəvərinin yer üzündən silinməyinə bir işarə olub...

Bütün ömrünü doğma Vətəninin səadəti uğrunda mübarizəyə həsr edən Seyid Cəfər Pişəvərini nədənsə Buzovna qəsəbəsində ayrıca bir yerdə dəfn etdik. (Cənazə Buzovna qəsəbəsindən Bakı şəhərindəki Fəxri xiyabana sonralar köçürüldü). İstər fəxrli, istərsə də fəxrsiz olsun. Qəbristan elə qəbristandır. Pişəvəriyə isə lal qəbristanlıq yox, qaynar həyat yaraşdı. O özü isə qaynar həyatın fəxri idi. Mən bu inqilab qartalının hələ üstündə ot bitməyən təzə məzarına baxa-baxa düşündüm ki, biz yalnız böyük bir insanı yox, neçə-neçə arzumuzu da dəfn etdik. Pişəvəri öz Vətəninə alovlu məhəbbətlə sevirdi. Yoxsa bütün ömrünü doğulduğu diyara həsr etməzdi. O diri kən Vətənin azadlığı uğrunda döyüşməyi də, ölərkən Vətənin doğma ağuşunda uyumağı da şərəf sanırdı. Qətiyyətlə yazırdı: – “Biz ölümə məhkum olsaq da öz Vətənimizdə dəfn olun-

maqla fəxr edirik”. Ancaq səadəti yolunda ömürlük çarpışdığı doğma diyarın qucağında dəfn olunmaq S.C.Pişəvəriyə qismət olmadı.

Mən mənzilə qayıtdım. Milli hökumətin süqutundan sonra aylar keçsə də Tehran, Vaşinqton, London, Paris, Roma radioları yenə o unudulmaz xalq hakimiyyətinə böhtanlar yağdırırdılar. Bəli! Ağaların şəxsi ədavətlərinin odu hələ tamam sönməmişdi. Yanğılı nəfəsləri hələ də közərirdi. Mən miz üstdəki “Ural” markalı radionu açdım. Milini dalğalar üstə gəzdirə-gəzdirə Londonun üstündə saxladım. Elə bu zaman London radiosunun diktoru fars dilində kinayə ilə: – Cənubi Azərbaycan demokratlarının rəhbəri Seyid Cəfər Pişəvəri Bakıda öldürülüb – dedi. Radionu bağladım. Ayağa qalxıb otaqda gəzinməyə başladım.

S.C.Pişəvərinin ölümü Milli hökumətin süqutundan sonra Cənubi Azərbaycan xalqına dəymiş ikinci ağır zərbə idi. Qəribədir, bu zərbələrin ikisi də qəfildən dəymişdi. Bu gözlənilməz zərbələrdən sonra Cənubi Azərbaycan xalqı özünü itirməməli, təmkinini, iradəsini, ümidini möhkəmləndirməli idi. Axı bu zərbələrin arası o qədər qısa olmuşdu ki, xalqı karıxdıra bilərdi. Yaxşı ki, bütün tarixi döyüş alovları ilə işıqlanan Cənubi Azərbaycan xalqı bu zərbələrdən sarsılmadı. Öz mübariz oğullarının sabaha addımlayan sıralarını daha da möhkəmlətdi. Ancaq Pişəvəri sağ olsaydı, bəlkə də arzuların uzun yolları qısaldı... Bəli! Keşməkeşli dünyanın ictimai-siyasi-ədəbi yollarında saç ağartmış bu xalq rəhbərinin həyatdan vaxtsız getməsi əvəzsiz itki

idi. Onun vəfatından sonra əvvəl Azərbaycan Demokrat Firqəsi mərkəzi komitəsinin sədr müavini işləmiş Sadıq Badikan sədrliyə keçdi.

AĞAC TƏSBEH

Mən mübariz şeirlər yazdığıma görə yoldaşlarım mənə “Mübariz” ləqəbi vermişdilər. Əsl adım sanki mübarizə təlatümləri içərisində itmişdi. Hamı mənə: – Mübariz şair! – deyirdi. Eh! İnsan həyatda gözəl, nəcib, müqəddəs arzular uğrunda elə fədakarlıqla mübarizə aparır ki, axırda mübarizlikdə məşhurlaşır.

Kimsə, haçansa, hardasa deyib ki, həyat mübarizədir. Ancaq mənə görə həyat enerji idi. Axı enerji olmasa mübarizə də aparmaq olmaz. Mən bu nəticənin doğruluğunu Azad kişinin simasında açıq-aşkar göürdüm... Qocaman inqilabçı mübarizə yollarında istini də, soyuğu da dərindən duya-duya addımlamışdı. İndi mübarizə dənizinin sahilində qürurla dayanmış qranit bir qayaya bənzəyirdi. Ancaq mübarizə dənizinin şahə qalxan dalğaları qranit qayanı döyə-döyə kövrəltmişdi. Kimsə, haçansa, hardasa deyib ki, ağ gün adamı ağardır, qara gün qaraldır. Ancaq sən demə, qara gün də adamı ağardarmış! Bəli! Taleyinin yolunu ağartmasa da, özünün saçını, saqqalını, qaşını ağardarmış. Azad kişi belə adamlardan biri idi. Saçı da, saqqalı da, qaşısı da, kirpiyi də ağappaq idi. Sanki dəyirmanından indicə çıxmışdı. Ancaq o dəyirman dən üyüdən adi dəyirman deyildi. Mənalı ömür əridən sehrlə həyat dəyirmanı idi. Azad

kişi mənə əziz idi. Onun inqilabçı şöhrəti qoynunda doğulub boya-başa çatdığı, sədəti uğrunda mübarizə apardığı doğma diyara sığmırdı. Gərək insan pərvanə tək şöhrətin başına yox, şöhrət pərvanə tək insanın başına dolansın! Şöhrəti qazanmaq isə hünər, zəhmət, iradə istəyir. Azad kişi bu şöhrəti qazanmaq üçün ömrünün qızıl günlərini xərcləmişdi. Bəli! Azad kişi hamı üçün təbərrik idi. Axı keçmişdən qalan cansız əşyalar zaman keçdikcə qiymətə mindiyi halda keçmişdən qalan canlı insanlar niyə nadirləşməsinlər? Axı o dünyagörmüslərin təcrübəsi, iradəsi, məsləhəti gənclər üçün zəngin həyat məktəbidir. Axı o müqəddəslər həyatdan köçdükdə boş yerlərini doldura biləcək insanlar daha az tapılır. İndiki bəzi özündən razı lovğa gənclər müdrik qocaların məsləhətlə deyilmiş xeyirxah sözlərini istehzayla qarşılayırlar. “Qocalardan naftalin iyi gəlir” deyirlər. Ancaq o təkəbbürlü gənclər bilmirlər ki, elə qiymətli şeyləri qədimdən naftalində saxlayıb qoruyurlar ki, qədərbilməz güvələr onları didib dağıtmasın. Belə olan surətdə gənclər də nəinki yalnız qocalara hörmət etməlidirlər, hətta onları göz bəbəkləri tək qorunmalıdırlar!

Azad kişi otaqda boş vaxtlarında bir ağac təsbeh çevirirdi. Bu təsbeh o qədər çevrilmişdi ki, dənələri sürtülə-sürtülə öz rəngini dəyişib qəhvəyi qabığa bürünmüşdü. Mən də hərdən darıxanda təsbehi qulaq yoldaşımdan alıb bir qədər çevirirdim. Sonra ovcumda atıb-tuturdum. Nəhayət, sahibinə qaytarırdım. Sanki ağac təsbehi ovcumda atıb-tutanda ona gözəyari qiymət qoyurdum.

Bir axşam yazı mizinin arxasında əyləşib işləyirdim. Azad kişi də taxta təsbehini asta-asta çevirərək nəsə düşünürdü... Mən son misranı tamamladıqdan sonra üzümü o nurani insana tutub nəzakətlə: – Bədir daha, bu təsbehi çevirdiyin. O qədər çevirmisən ki, dənələri də əriyib. Təsbehi dəyişmək lazımdır. Nə çoxdur mağazalarda gözəl, yaraşıklı, parlaq təsbehlər. İcazə versəydin öz zövqümlə sənə bir hədiyyə təsbeh alardım. Onsuz da sabah sənin ad günüdür – dedim. Azad kişi mənə baxıb gülümsədi. Danışmadı. Ancaq kədərli gözlərində sevinc qığılcımları parlaq. Bu qığılcımlar yaz gecəsində göylərə səpələnmiş narın ulduzları xatırlatdı. Birdən o, yanıqlı bir ah çəkdi. Sanki bu ah dumanlanıb bayaq sayrışan narın ulduzları bürüdü. Ağsaqqalın gözlərinin çeşmələri sapı qırılmış büllur təsbeh dənələrilə doldu. Azad kişi mənə baxırdı. Ancaq o boyda kişi kirpik çalmağa qorxurdu. Qorxurdu ki, kirpik çalsa bu odlu dənələr ovcuna tökülüb alışar. Həm özü yanar, həm də ağlamağı faş olar. O isə ağlamaq istəmirdi. Axı qocalsa da, kövrəlsə də, yorulsa da yenə də kişi idi! Özü də inqilabçı kişi. Mən tutuldum. Sandım ki, kişinin xətrinə dəymişəm. Ancaq bu haqda xeyli düşündükdən sonra öz davranışımda heç bir qəbahət görmədim. Ağac təsbehin sürtülmüş dənələri Azad kişinin gözlərinin çeşmələrində parlayan büllur damcılarının işıqları altında sönük görünsə də onlardan çox-çox qabarıq idi. Sən demə, bu dənələrin hər biri vüqar, cəsarət, hünər rəmzi imiş! Bəli! Bu ağac təsbeh bir inqilabçının ömür dastanından köçürülmüş bir misra imiş! Bir dastanlıq mənə elə bir misraya sığbmış! Bu yaşanmış ömrün mübari-

zələrlə dolu günləri durnaların canlı təsbehində uçub getsə də inqilabçının cansız təsbehində hələ də yaşayırmış!

Mən səhər yeməyini yeyəndən sonra eyvana çıxdım. Dənizin mavi sonsuzluğuna baxdım. Hava soyuq, üfüqsə bom-bozdu. Ancaq Günəş xeyli yüksəyə qalxmışdı. Sanki səhər öz qızıl piyaləsi Günəşi şəfəqlə doldurub dənizin başı üstə qaldırmışdı. Onu dünyada gözəl sahil şəhərinin sağlığına içmək istəyirdi. Yoxsa bir azdan axşam öz gümüş qədəhi Ayı nurla doldurub bu sağlığa içəcəkdi. Səhər gecikəcəkdi. Səhər piyaləsini içmək istərkən ala gözləri şəhərin nadir hüsnünə sataşdı. Bilinmədi soyuqdanmı, həyəcədənmi, tələsiklikdənmi əlləri titrədi. Qızıl piyalə çalxalandı. İçindəki od rəngli şəfəqlər dənizin qırçın mavi donunun üstə dağıldı. Pul-pul, girdə-girdə, dənə-dənə... Mən bu mənzərəyə maraqla baxanda dodaqlarım da əlvən misrələr pıçıldadı:

**Xəzəri məhəbbətlə
Kim tərənnüm eylədi,
Sularına gah mavi,
Gah da ki, göy söylədi.
Kimi də, yaşıl yazdı,
Zümrüd səməni kimi.
Fəqət rənglər sayrışdı
Bahar çəmənini kimi...
Sanki çılgın Xəzər bağ,
Müdrək Günəş bağbandır.**

**Bağ bağban qayğısıyla
Əlvandan da əlvandır
Leysan yağışdan sonra
Yanan göy qurşağı tək.
Rəssamın bir muzeyə
Dönən iş otağı tək.
Sanki mahir rəssamın
İlham dünyasıdır o!
Zəngin, nadir, ecazkar
Rənglər dünyasıdır o!**

Lakin bu rənglər dünyasında yadıma yenə də Azad kişinin taxta təsbehinin qəhvəyi dənələri düşdü. Ağsaq-qala yaxşı bir hədiyyə təsbeh almaq məqsədilə evdən çıxdım.

Böyük şəhərin bütün xırdavat mağazalarını axtardım. Nəhayət, istədiyim təsbehi tapıb aldım: – Bu, onun da ürəyincə olacaq – deyər xəyalımda sevindim. Mənzilə qayıtdım. Azad kişi çarpayıda uzanıb yenə də ağac təsbehi çevirirdi. Salam verdim. O salamımı təbəssümlə aldı. Sanki, dünən nə təsbeh söhbəti olmuşdu, nə də kişinin halı dəyişmişdi. Mən otağın ortasında şəstlə dayanıb əlimi cibimə saldım. Aldığım təzə kəhrəba təsbehi çıxartdım. Havaya qaldırdım. Təsbeh ala-qaranlıq otaqda bərq vurdu. İşığı Azad kişinin qıyılmış gözlərinə düşdü. Sanki əlimdən təsbeh deyil, büllur bir salxım asılmışdı. Mən də bu salxımı Urmiyənin üzüm bağlarından dərmişdim. Azad kişi məsələni başa düşdü. Çarpayıdan qalxdı. Yaxınlaşıb hədiyyəni aldı. Təşəkkür etdi. Nəzakət xatirinə əlində bir neçə dəfə çevirdi. O

yan bu yanına baxdı. Sonra mizin üstə qoydu. Çarpayının yanındakı stulda əyləşdi. Yenə bir ah çəkdi. Bu ahın şimşəkli buludunda ağac təsbehin ərimiş dənələri nəinki itdi, hətta gilə-gilə közərdi. Dünyagörmüş inqilabçı əlindəki ağac təsbehi havaya qaldırdı. Üzünü mənə tutub hünər, qürur, şikayət dolu bir səslə: – Bu ağac təsbehin öz yazılmamış tarixi var! – dedi.

– Elə sən yaşda olardım. Dəli-dolu vaxtım idi. İpə-sapa yatmırdım. Qışda buzu qırıb çayda çimirdim. Yayda beşmərtəbəli dam boyda qayaya birnəfəsə dırmaşırdım. Böyük qardaşım inqilabçı idi. Gecələr inqilabçı dostları bizə gəlirdilər. Onunla görüşürdülər. Vətəndən, xalqdan, azadlıqdan danışırdılar... Bəzən söhbətləri dan yeri ağarana qədər uzanırdı. Mən də söhbətlərinə maraqla qulaq asırdım. İnqilabçıların tez-tez bizdə yığınaq keçirdiklərini kimsə polisə çatdırmışdı. Ancaq polis idarəsində işləyən inqilabçı dostlardan biri işin nə yerdə olduğunu qardaşıma hansı vasitəyləşə bildirmişdi. Gecəyarı polislər qarğa-quzğun tək evimizə töküldülər. Nə qardaşımı, nə də inqilabçı dostlarını tapdılar. Evi ələk-vələk elədilər. Əllərinə heç nə keçmədi. Çağrılmamış qonaqlar məni qabaqlarına qatıb polis idarəsinə apardılar...

Deyirlər iki kənd varmış. Biri meşənin içində, biri də kənarında. Kənardakı kənddə bir oğru pişik də yaşayırmış. Kənd camaatı o oğru pişiyi nə qədər döyüb qovurmuşsa, yenə də xəlvətə salıb nəşə çırpışdırırmış. Bir gün meşə içindəki kənddə yaşayan bir kişi kənardakı kənddə yaşayan qohumugilə qonaq gedir. Ev sahibi qonağı hörmətlə qarşılayır. Süfrə açır. Qonaq süfrəyə əl

uzadanda böyürdən çıxan iri pişik çəngəlli caynağını irəli atır. Qonağın tikəsini əlindən qayıb gözdən itir. Qonaq mat-mat acgöz pişiyin dalınca baxır. Ev sahibi utanır. Süfrədəki nemətləri qonağın qabağına çəkərək: – Bu pişik Allahın bir bəlası olub boğazımıza keçib. Bu boyda kəndin sakinləri o nankor heyvana nə qədər yemək-ichmək versələr də xeyiri olmur. Bəli! Oğru pişik öz nalayiq hərəkətindən çəkinmir – deyir. Qonaq ağzındakı tikəni udub acı təbəssümlə: – Kaş axırı xeyir olsun! Doğrusu, qorxuram ki, bu pişiyin sədəməsinin dalğası bizim kəndə də dəyə – deyir. Ev sahibi etirazla: – Yox! Əşşi! Sizin kənd hara, bizim kənd hara? Gör aralarında nə qədər məsafə var! – deyir.

Qonaq ev sahibi ilə xudahafizləşib kəndlərinə qayıdır. Günlər keçir... Bir gün oğru pişiyin əlindən cana doymuş kənardakı kəndin sakinləri qəzəblənir. Pişiyə od vurub buraxırlar. Bəli! Öldürümlər. Buraxırlar. Oğru pişik yana-yana bir sağına baxır, bir də soluna. Sonra düz qabağa baxır. Qabaqda isə meşə xışıldayırdı. Sanki onu çağırırdı. Pişik soyuq ağaclara sürtünə-sürtünə alovunu söndürsün deyə özünü meşəyə vurur... Meşə də yanmağa başlayır. Meşə içindəki kəndin sakinləri meşəyə səpələnir ki, yanğını söndürsün. Bu zaman kənardakı kəndin sakinləri də bu məqsədlə meşəyə axışır. İki qohum da bir-birini görür. Meşə içindəki kənddə yaşayan kişi kənardakı kənddə yaşayan qohumuna istehzayla: – Yadındadır, oğru pişik sizdə mənim əlimdən tikəmi alanda sənə nə demişdim? – deyir. Kənardakı kənddə yaşayan qohum susur. Meşə içindəki kənddə yaşayan kişi hiddətlə: – Sənə demişdim ki, qor-

xuram oğru pişiyin sədəməsinin dalğası bizim kəndə də dəysin. İndi sədəmənin dalğasının bütün meşəni bürüdüyünü öz gözlərinlə görürsən – deyir. Bilmirəm, bu rəvayət inandırıcıdır, ya yox. Ancaq bilirəm ki, bu rəvayət ibrətamiz bir hekayətdir. Mən də nəzmiyyə idarəsinin oğru pişiyi sayılan bir satqının fitvasına qurban getmişdim.

İstintaq başladı. Məndən qardaşımın hara getdiyini, dostlarının kimlər olduğunu soruşdular. Bütün suallara: – Yox! Bilmirəm! Görməmişəm! – deyə cavab verdim. Məni keşikçilərin əhatəsində zindana göndərdilər. İstintaq təzədən başladı. Yenə bütün suallara – Yox! Bilmirəm! Eşitməmişəm – deyib durdum. Bu zaman salındığım otağa pəzəvəng bir polis gəldi. Əlində yoğun bir ağac dəyənək var idi. O üstümə atıldı. Haram gəldi vurdu. Sanki dəyənəyinin möhkəmliyini üstümdə sınaırdı. Dəyənək üstümdə sınıb töküldükcə sanırdım ki, qırılıb ayağımın altına səpələnənlər ağac parçaları deyil, öz sümüklərimdir. Yerə yığıldım. Ancaq pəzəvəng polis yenə də əl çəkmədi. Məni dəyənəklə əzişdirməkdə davam etdi. Sanki zalım oğlu adam döymürdü, döşəmədə yun çırırdı. Axı dəyənək hər dəfə mənə dəyəndə paltarımdan bir parça qoparırdı... Nəhayət, huşumu itirdim. Ayılıanda özümü ağac qırıqlarının arasında gördüm. Polislər getmişdilər. Birtəhər ayağa qalxdım. Ağac qırıqlarına heyrətlə baxdım. Öz uca iradəmə inamla baş əy-əy-ə ağac qırıqlarını yerdən yığdım. Sanki sınıb tökülmüş sümüklərimi topladım. Zindanın qaranlıq havasında ağac qırıqlarını yona-yona, cilalayacilalaya, yumurlaya-yumurlaya sapa düzdüm. Təsbeh

düzəltdim. Zaman keçdi. Zindandan çıxdım. Ancaq yenə azadlıq həsrətilə yaşadım. Axı o boyda İran özü elə üstüaçıq nəhəng zindan idi. O zindandakıları azad etmək üçün inqilab ordusunun sıralarında bir sadıq əsgər tək addımladım. İnkilab qalib gəldi. Azərbaycanda Milli hökumət yarandı. Böyük bir şəhərin bələdiyyə rəisi oldum. Ancaq bir cibimdə dəmir silah, bir cibimdə ağac təsbeh gəzdirdim... İndi bildinmi bu təsbehdən niyə əl çəkmirəm? Dünyada özünü aldatmaqdan böyük dəhşət yoxdur. Başqasını aldatmaq cinayətdirsə, özünü aldatmaq ikiqat cinayətdir. Çünki özünü aldada bilən adam başqasını yenə aldada bilər. Nə gizlədim, bu təsbeh mənə daha doğma, yaxın, əzizdir... Yaxşı olardı ki, mənə hədiyyə aldığın bu kəhrəba təsbehi ülfətimizdən bir xatirə tək saxlayasan. Özün çevirəsən – dedi. Mən qətiyyətlə etiraz etmək istədim. Azad kişi imkan vermədi: – Bilirəm, hövsələm yoxdur deyəcəksən. Amma yaşa dolanda özün çevirmək istəyəcəksən – dedi. Sonra gülümsədi. Dalğın gözlərində çağlayan təbəssümün işıqları miz üstəki kəhrəba təsbehin üstə də düşdü. Kəhrəba təsbeh daha da parladı. Azad kişi əlini uzadıb kəhrəba təsbehi götürdü. Mənə uzadıb: – Al, xatirə tək səndə qalsın. Mənə isə xatirə haqda bir şeir yaz. O da məndə qalsın – dedi.

Təki kişinin könlü xoş olsun deyə mən məmnuniyyətlə mizin arxasına keçdim. Kəhrəba təsbehi mizin alt siyirməsinə qoydum. Üst siyirməsindən qələm-kağız çıxartdım. Sonra Azad kişinin sanki südlə yuyulmuş saçına, bıçına, saqqalına, qaşına, kirpiyinə baxa-baxa, düşünə-düşünə yazdım. Sanki ürəyimin döyüntüləri

xəzan yeli tək xəyalımda qol-budaq atmış xatirə ağacını silkələdi. Yarpaq-yarpaq incəlmiş, kövrəlmiş, saralmış xatirələr ağ vərəqlər üstə səpələndi...

**Dost! Qaranlıq tarixlərdə
Ulduz-ulduz yandıqca mən,
Keçirdiyim günlərimi
Gecələr də andıqca mən,
Gözlərimdə şaxələnir
Cığır-cığır xatirələr –
Xəyalımdan ürəyimə
Yaman yağır xatirələr.
Ömürlərdə uğurun da,
Nisgilin də cığırı var.
Xatirələr bölük-bölük,
Yüngülü var, ağırı var.
Xatirələr çeşmə-çeşmə,
Acısı var, şirini var,
Xatirələr dəniz-dəniz,
Dayazı var, dərini var.
Xatirələr cığıridır
Şeirimdəki naxışlar da –
Sinəmdəki yaralar da,
Alnımdakı qırıqlar da.**

Şeiri bitirdim. Ayağa qalxıb otaqda var-gəl etdim. Azad kişi: – Qurtardın? – deyə məndən soruşdu. Mən: – Bəli! – deyə cavab verdim. – Maşallah! Nə tez? – deyə o heyrləndi. Sonra şeiri oxumağımı xahiş etdi. Şeiri mizin üstədən götürüb özüməməxsus ifa ilə oxudum... Azad kişinin sinəsi qabardı. Sanki dinlədiyi misraları

bir-bir sinəsinə yığmışdı. Özü canlı xatirə mücəssəməsi olan insan misralarla naxışlanmış vərəqi əlimdən aldı. Özü də dodağı altında oxudu. Sonra səliqə ilə qatladı. Üst köynəyinin sol cibinə – ürəyinin başına qoydu. Gecə Azad kişi soyunub yatağına girəndə onun geniş sinəsindəki dərin çapığı gördüm. Bu çapığın tarixi ilə maraqlandım: – Sinən harada belə yaralanıb? – deyə qocaman inqilabçıdan soruşdum. O sinəsindəki çapığı indi görürmüş tək nəzərdən keçirdi. Sonra əlilə sıgalladı. Yox! Sanki qaysağını qopardı. Çapıq əvvəlcə daha da dərinləşdi, sonra daha da qabardı. Azad kişi təbəssümlə mənə: – Eh! Dərd bir olsaydı, adam onu ya bir kişmiş tək şirin-şirin yeyər, ya da bir həb tək acı-acı udardı. Bu yaranı da şah qoşunlarıyla apardığımız ölüm-dirim döyüşündə almışam – dedi.

QOŞA ULDUZ

...İşin axırına az qalırdı. Redaksiya əməkdaşlarından biri mənə dedi ki, səni telefona çağırırlar. Mən yan otağa keçib dəstəyi qaldırdım. Zəng vuran İsmayıl Soltan idi. Salamlaşdıq. Əhvallaşdıq. Zarafatlaşdıq. İsmayıl Soltan ərklə mənə: – Əntiqə xanım bizi qonaq çağırıb. Xahiş edirəm, iş qurtaranda redaksiyanın qabağında gözləyəsən. Dalınca gələcəyəm. Birlikdə Əntiqə xanımgilə gedəcəyik – dedi. Mən sabiq dərnək rəhbərinin təklifinə etiraz etməyib: – Yaxşı – dedim.

Yazıçılar İttifaqında işləyənlər üçün bir kiçik otaqda samovar qaynadırdılar. Məmməd Səid Ordubadi ittifaqa gələndə çay içmək üçün cibində qənd gətirirdi. Çay iç-

mək istəyəndə kağıza bükülü xırda-xırda doğranmış qəndləri cibindən çıxarıb qarşısına qoyurdu. Sonra samovar çayını armudu stəkanda ləzzətlə içirdi. Bir gün yenə o “Ədəbiyyat qəzeti” redaksiyasına gəlmişdi. Kağıza bükülmüş xırda qəndlərini cibindən çıxarıb qarşısına qoymuşdu. Armudu stəkanda çayı buğlanırdı. Bu zaman “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı redaksiyasının qonşuluqda yerləşdiyi otaqda telefon zəng çaldı. Redaktor dəstəyi qaldırdı. Telefon xəttinin o başında danışan Süleyman Rəhimov idi. O “Saçlı” romanının jurnalın bu nömrəsində gedib-getməməsini soruşurdu. Deyəsən, Süleyman Rəhimov redaktora bu haqda çox zəng vurmuşdu. Ona görə daha tənqə gəlmiş redaktor yumşaq hiddətlə Süleyman Rəhimova: – Bəli, arxayın ola bilərsiniz. “Saçlı” jurnalın bu nömrəsində gedir – dedi. Sonra dəstəyi yerinə qoydu. M.S.Ordubadi sağ əlini başının par-par parıldayan dazına çəkib heyrət dolu təbəssümlə otaqdakı adamlara: – Mənim saçım töküldü, ancaq Süleyman Rəhimovun “Saçlı”sı tamamlanmadı – dedi. Otaqda elə bir qəhqəhə qopdu ki, tavana dirənən papiros tüstüsünün qara dirəyini də uçurub dağıtdı...

İş vaxtı qurtardı. Küçəyə çıxıb İsmayıl Soltanı gözlədim. Dəqiqələr keçdi. İsmayıl Soltan gəldi. Yenə hərbi paltarda idi. Sanki müharibə hələ qurtarmamışdı. Sən demə, o, Əntiqənin evini tanıyırmış... Biz söhbət edə-edə şəhərin yuxarı hissəsinə qalxdıq. İsmayıl Soltan qapını döydü. Bizi Əntiqə özü qarşıladı. Nazla içəri dəvət etdi. İsmayıl Soltan hələ məni redaksiyada Əntiqə ilə tanış edərkən bu qənaətə gəlmişdim ki, bu xanım nədənsə naz satmaqdan xoşlanır. Sanki təbiət xanımla-

ra naz paylayanda Əntiqə hamısını zəbt etmişdi. Təpədən-dırnağa naz mücəssəməsinə çevrilmək istəmişdi... Evə daxil olanda İsmayıl Soltan məni qabağa ötürdü. Məni yaşlı bir qadın qarşılayıb nəzakətlə: – Xoş gəlibsiniz! – dedi. Sonra bizi miz başına dəvət etdi. Əntiqə bizimlə əyləşib söhbətə başladı. Mənim həyatımla maraqlandı. Dalbadal suallar verdi. Mən gənc olsam da yaşma görə çox döyüşlər, qurbanlar, uğurlar görmüşdüm. Ona görə də Əntiqənin suallarına qaneedicə cavablar verirdim. İsmayıl Soltan isə mənim o tayda keçdiyim şərəfli ömür yolumu öz xəyalında canlandıracaqları qürurla gülümsəyirdi. Əntiqənin anası süfrə açdı. Süfrəni ləziz yeməklərlə bəzədi. Yedik, içdik... Söhbətdən söhbətə keçdik. Axşam düşdü. Getmək vaxtı idi. İsmayıl Soltan ayağa qalxdı. Mən də ayağa durdum. Bu zaman Əntiqə İsmayıl Soltana üzünü tutub ərlə: – Sən get! Qoy Əli qalsın. Mən sənə oxuduğum hekayələri buna da oxumaq istəyirəm. İkinci bir şairin fikrini bilmək mənim üçün maraqlıdır – dedi. İsmayıl Soltan təbəssümlə: – Yaxşı! Mən getdim! Sağ olun! – deyib getdi. Əntiqə ayağa qalxıb qalın bir dəftər gətirdi. Dəftəri açıb mənə bir neçə hekayə oxudu. Bir-birinin davamı olan hekayələr bədii yazıdan artıq nakam bir qızın tərcümeyi-halına bənzəyirdi. Bəli! Hekayələrdə uğursuz sevgidən danışılırdı. Arzusu qönçə bağlamadan solan qız vəfasız gəncdən şikayətlənirdi. Sanki bu hekayələrin nisgillik dolu sətirləri arasından Əntiqə özü baxırdı. Daha da dərinləşmiş iri gözlərində gah təbəssüm, gah göz yaşları parlayırdı... Qərībədir. Əntiqə hekayələri oxuyandan sonra heç yazıları haqda mənim

rində gizlənə bilməyən xəcalətdən çəkib göydə bədrələnmiş Aya dikdim. Ay bütöv sarı buğda çörəyinə bənzəyirdi. Sanki müharibə torpağın bərəkətini göyə çəkmişdi... Eşitmişdim ki, müharibə illərində bu şəhərdə çörək talonunu itirən ailə ac qalmış! Dünyada isə aclıqdan böyük bəla yoxdur. Mən baxışlarımı Ayın çəhrayı donunun ətəklərindən sürüşdürüb Əntiqənin dərin gözlərində saxladım: – Mən gedim – dedim. Əntiqə könülsüz: – Yaxşı, get! – dedi. Sonra nəsə xatırlayaraq: – Ancaq bilirsən də, sabah bayramdır. Yazıçılar nümayişə çıxmaq üçün İttifaqın qabağına toplaşacaq. Yəqin ki, sən də gələcəksən. Görək mənə necə bayram hədiyyəsi gətirəcəksən! – dedi. Əntiqə ilə xudahafizləşib mənzilə yollandım. Azad kişi çarpayıda uzanıb təsbeh çevirə-çevirə nəsə düşünürdü... Mən otağa girəndə o ayağa qalxdı. Gəlib mizin dalında əyləşdi. Mən də soyunub ev paltarında mizin dalında Azad kişiylə qabaq-qənşər əyləşdim. Sonra Azad kişinin düşüncəli gözlərinə baxa-baxa güldüm. Azad kişi təəccüblə: – Nə var? Şair, nə gülürsən? Deyəsən sözlü adama oxşayırsan – dedi. Mən utana-utana: – Azad kişi, bir yazıçı xanımla tanış olmuşam. Doğrusu, o özü mənimlə tanış olub. Bu gün məni evlərinə qonaq çağırırdı. Sonra dəniz kənarında gəzməyə dəvət etdi. Ayrılanda dedi ki, sabah bayramdır. Yazıçılar nümayişə çıxmaq üçün İttifaqın qabağına yığılacaq. Görək sən mənə necə bayram hədiyyəsi gətirəcəksən. İndi bilmirəm ki, sabah o yazıçı xanıma nə hədiyyə aparım? – dedim. Azad kişi heç fikirləşmədən: – Xanıma nə apararlar? Gül! Sabah bir dəstə təzətər qızılgül al! Apar o xanıma – dedi. Mən

məmnuniyyətlə: – Oldu, Azad kişi! Gözəl məsləhətini-zə görə çox sağ olun! – dedim.

Sabahısı mən bir dəstə təzətər qızılgül alıb İttifaqın qabağına getdim. Sonra əlimdəki qızılgül dəstəsinin üstündə ulduz-ulduz parlayan şəbnəmlərə baxa-baxa pıçıldadım:

**Gözlər yaşda yuyunar,
Güllər isə şəbnəmdə.
Ancaq gül var, gözdən də
Təmiz olur aləmdə.**

**Gülün məmnun gözündə
Bir qüdsiyyət görünür.
Daha nə məhrumiyyət,
Nə xəcalət görünür.**

**Hanı elə bir nemət
Gül qədər incə ola?
Hüsnünün yarı ləçək,
Yarı da qönçə ola?**

**Gülə baxsan gözünü
Gözünə dikər gül də.
Bir tikanlı söz desən,
Soyuq tər tökər gül də.**

**Gül son nəfəsinədək
Şux yaşayan gözəldir.
Özü az, xatirəsi
Çox yaşayan gözəldir.**

**Bəlkə də ona görə
Tərəvətlə dolur gül.
Gah dost, gah tanışa
Layiq töhfə olur gül.**

Ancaq sən demə, mən gül apardığım xanımı hələ yaxşı tanımamışam. Yazıçılar İttifaqın qabağına yığışib bir-birilə söhbət edirdi. Əntiqəni yazıçılar arasında ax-tarmağıma ehtiyac qalmadı. O özü uzaqdan məni görəndə tək iti addımlarla mənə doğru gəldi. Əlimdəki qızılgül dəstəsini ona verib: – Bayramın mübarək! – dedim. Əntiqə qızılgül dəstəsini alıb burnuna yaxınlaşdı. Dərindən nəfəs aldı. Qızılgüllərin şöləsi solğun yanaqlarına düşdü. Yanaqları qızardı. İndi o sevdiyiylə ilk görüşə çıxıb utanan həyalı bir qıza bənzəyirdi. Ancaq bu zaman kənardan şair Zeynal Cabbarzadənin Əntiqəyə tərs-tərs baxdığını gördüm. Sanki o baxışlarda heyran, qəzəb, ikrah hissləri bir-birinə qarışmışdı. Nümayişdən sonra Əntiqə əl çəkmədi. Nazlana-nazlana məni kinoya aparmaq üçün axır ki, razı sala bildi. Kassadan iki bilet aldım. Keçib salonda əyləşdik. İşıqlar söndü. Film başlandı. Elə bu zaman Əntiqənin şıltaqlığı da başladı. Əlimi əlinə aldı. Sonra sıxdıqca sıxdı. Sanki əlimin suyunu çıxaracaqdı. O yerində rahat əyləşə bilmirdi. Sanki ürəyində çağlayan ehtiras bütün bədəninə yayılıb Əntiqəni titrədirdi. O ayağa qalxıb məni də dalınca darddı. Əlini əlimə elə yapışdırmışdı ki, bu əlləri heç şimşək nəfəsli tufan da ayıra bilməzdi. Əntiqə məni kinoteatrın binasından çıxartdı. Biz əl-ələ kinoteatrın dal küçəsi ilə addımladıq. İstədim ki, ona: – İndi hara gedirik? – deyəm. Ancaq bu zaman qarşıdan Süleyman Rüstə-

min gəldiyini gördüm. Dərhal başımı aşağı saldım. Yalnız gözücə ona baxdım. Süleyman Rüstəm isə mənə salam verdi. Sonra salamının cavabını gözləmədən tələsik Əntiqəyə hiddətlə baxıb keçdi... İttifaqın qabağında Zeynalın baxışları şübhə yağışına dönüb mənim alovlu ürəyimə yağmışdı. Süleyman Rüstəmin baxışları isə alovu səngiyən ürəyimdə tənə toxumları cücərdi. Başa düşdüm ki, Əntiqənin növbəti ovuyam. Özü də naş ovu. Sanki haçansa yatıbmışam, indi ayıldım. Əntiqə nazlana-nazlana məni yenə də dəniz sahilinə gətirdi. Dənizdə dalğalar sanki qaçdı-tutdu oynayırdılar. Ancaq nə qədər çalışsalar da bir-birlərini tuta bilmirdilər... Mən Əntiqə ilə sahilə dayanıb dənizdə qaçdı-tutdu oynayan şıltaq dalğalara baxdım. O nazla mənə: – Sən gərək mənim hərəkətlərimi bağışlayasan. Bir az şıltağam – dedi. Mən ciddi halda Əntiqəyə: – Bir az yox, çox şıltaqsan! Ancaq şıltaqlıq yaxşı sifət deyil. Bax! Dənizdəki dalğalar da şıltaqdır. Nə danışdıqlarını, nə istədiklərini, nə etdiklərini bilmirlər. Məqsədsizlik ucubundan öz iradələrini şıltaqlığa tapşırırlar. Dəniz qətiyyətsiz dalğaları qayalara çırpıb parçalayır. Qayalar isə sakit-sakit durur. Hər şıltaqlığı da, çilgünlüyü da, ərköylüyü də öz siqlətli əzəmətində dondurub-susdura bilir. İnsanlar da belədir – dedim.

**Məhəbbət ürəkdə yerləşməyəndə
Fəryada çevrilir, fəryada bəzən.
Ehtiras təmkinlə birləşməyəndə
Fəlakət törədir dünyada bəzən.**

Deyəsən bu ibrətli sözlərim şiltaq Əntiqəyə təsir elədi. O söhbəti dəyişmək üçün ərklə mənə: – Gəl bir az gəzək! – dedi. Mən etiraz etmədim. Biz söhbət edə-edə Sahil parkının başına qədər getdik. Qayıdanda Əntiqə büdrədi. Əlimi atıb onun qolundan yapışmaq istədim. Ancaq gecikdim. O bir dizi üstə yerə yıxıldı. Sonra ayağa qalxıb məzəmmətlə: – Siz iranlılar həmişə laqeyd olubsunuz – dedi. Mən sarsıldım. Gözlərimdə Arazın iki sahili bir-birinə qarışdı. Hiddətlə Əntiqəyə: – Əvvəla mən iranlı deyiləm, azərbaycanlıyam. Sonra da Azərbaycanın fədakar oğulları həmişə dəyanətli, mehriban qızları həmişə nəzakətli olub. Sən isə qəbahəti əndazədən çıxartdın – dedim. Daha danışmadıq. Əntiqəni son dəfə nəzakət xatirinə evlərinə ötürüb qayıdanda Yuxarı dağlıq məhəllədən aşağıda dənizin üstə qoşa yanan ulduzlara diqqətlə baxdım. Aralarında nə qədər fərqli olduğunu indi daha aydın gördüm...

Sonralar isə bildim ki, Əntiqənin müharibə illərində bir uşağı olub. Ancaq qalmayıb. Əri isə yox idi. Bəli! Onun yeni sevgi macərəsinin yolunda qırmızı işıq yandırdı. Bu arxayınçılıq şiltaq qız rolunu oynayan bir qadının ehtiraslı qılığını ehtiramlı nəzakətlə qarşılayan bir oğlanın ürəyində oynamaq istəyən narahat şübhəni yatırırdı. Ancaq heysiyyət başqa şeydir. Dünyanın bütün çayları, gölləri, dənizləri, hətta ümmanları yığılıb laylay çalsalar da heysiyyəti yatıra bilməz. Əntiqənin də bircə tənəli söz təkani mənim xumarlanmaq istəyən heysiyyətimi silkələdi. Odlu-alovlu döyüşlər görmüş gözlərimi daha da geniş açıb ətrafıma diqqətlə baxmağa başladım...

OYANAN XATİRƏLƏR

Mən Məhluqə ilə gəzirdim. Özü də evlənmək məqsədilə! Bir gecə yenə də Məhluqəni evlərinə ötürdüm. Alaqaranlıq küçələrdən yanıqlı şikəstələr eşidilirdi. Oxuyanlar yetişmiş qızlar idi. Müharibə neçə-neçə igid oğulu ürəyindəki sevgi dünyasıyla uduşdu. Gözəl qızlar duyğularının qaynar çağlarında nişanlısız qalmışdı. Məhluqəgilin evlərinin yanındakı bir evdə bir qız ehtirasla oxuyurdu:

**Sən məni xumar etdin,
Ülfəti divar etdin,
Nə mən açdım sevgimi,
Nə də sən aşkar etdin.**

**Yandım, rıqqətə gəldin,
Dondum, heyrətə gəldin.
Nə mən ölüb qurtardım,
Nə sən mürvətə gəldin.**

**Silib yaşlı gözümü,
Ovutsam da özümü,
Səbrin səbri tükənir,
Dözümün də dözüümü...**

Evin açıq pəncərəsindən uçub gələn bu göyərçin qanadlı iki bayatı alaqaranlıqda qanad çala-çala harasa getdi. Mən pəncərəyə baxdım. Pəncərə dalında yaraşıqlı bir qız dayanmışdı. Şəvə saçını çiyinlərinə tökmüşdü. Sanki pəncərəyə qara pərdə çəkmişdi ki, eşikdən baxan evin içərisindəki mənzərəni görə bilməsin. Qız daha

oxumurdu. Diqqətlə mənə baxırdı. Sonra həssas gözlərini məndən ayırıb Məhluqəyə baxdı. Mənalı-mənalı qımıışdı. Ancaq Məhluqə qızı görmədi. Qız pəncərədən çəkilib getdi. Əvvəllər mən Məhluqə ilə şəhər içində gəzəndə arabir kiminsə dönüb Məhluqəyə maraqla baxdığını görürdüm. Bu səhnədən nəinki şübhələnirdim, əksinə, qürrələnirdim. Deyirdim ki, gör Məhluqə necə gözəldir ki, yoldan keçənlər də durub ona tamaşa edirlər. Ancaq sonralar ürəyimdəki qürrə şübhəyə çevrildi. Axı mən Cənubi Azərbaycana gedəndən sonra illər keçmişdi. Araya müharibə düşmüşdü. Cəbhəyə od səpələyən müharibə arxada da insanların dincliyini pozmuşdu. Ancaq nədənsə Məhluqədən şübhələnsəm də, ondan əl çəkə bilmirdim. Düşünürdüm ki, naşılıqdanmı, ehtiyatsızlıqdanmı hər insan taleyində xoşagəlməz bir hadisə baş verə bilər. Sonra o hadisə peşmançılığa çevrilə bilər. Ömür kitabına yazıla bilər. Axı həyatda öz alovlu hisslərini cilovlamağı bacarmayanlar da var. Bəzən oğlanlar öz vüqarını, qızlar öz ismətini qoruya bilmir. Məhluqə də sanki ömrünün gələcək yollarıyla mənə bağlanmışdı. Məndən ayrıla bilmirdi. Bəzən insan iri bir almas parçası tapır. Sevincdən: – Gör tale mənə necə dəyərləli nemət qismət etdi – deyə bağırmaq istəyir. Öz tapıntısının yüksək dəyərinə inansa da ancaq yenə şübhə yeri qalması deyə nadir tapıntıni mahir zərgərə göstərməyə tələsir. Mən isə tapdığımı özüm öyrənmək istəyirdim. Bilmək istəyirdim ki, Məhluqə təmiz qızıdır, ya yox. Ona görə də Məhluqəyə indiyə qədər deyə bilmədiyim sözü demək qərarına gəldim. Ancaq sinəmdə ürəyimin necə çırpındı-

ğını duydu. Birdən Məhluqə yox dedi. Bəs sonra? Sonra bu bircə kəlmə söz mənim ürəyimdəki büllur abidəni, sevgi abidəsinə uçurub yıxmazmı? Yox! Atalar deyib ki, örtülü bazar dostluğu pozar. Mən təmkin dolu maraqla: – Məhluqə, sən məndən başqasını sevibsənmi? – dedim. O dayandı. Ancaq dərhal cavab vermədi. Sanki xəyalında nələrisə bir anlığa götür-qoy etdi. Sonra şəstlə: – Yox! Sevməmişəm! – deyib üzümə deyil, Aya baxdı. Sanki Ayı şahid çağırdı. Axı deyirlər ki, sevənlərin yeganə şahidi Ay olur. Ancaq ulduzlar hey-rətdən bərələn gözlərə döndü. Məhluqə də uzun kirpiklərini iri qara gözlərinin üstünə tökdü. Bilmədim ki, Məhluqə xumarlanır, yoxsa şəffaf bəbəklərində nəyinsə əks olunacağından qorxan gözlərini gizlədir. Haçandan-haçana Məhluqə gözlərini açdı. Ancaq yenə üzümə baxmadı. Yola baxdı. Sonra ağır-ağır addımladı. Mən məsləhətlə: – Daha bəsdir gəzdik. Gəl biryolluq evlə-nək. Həmişə bir yerdə olaq. Mən də təkliyin daşını atım. İstəyirəm bu günlərdə öz dostlarımdan bir neçə-sini sizə elçi göndərim. Axı qohumlarımdan hamısı o taydadır. Bu tayda elçi göndərmək üçün bircə qohumum da yoxdur – dedim. Məhluqə yenə dayandı. Bu dəfə üzümə baxmadı. Başını aşağı salıb yerə baxdı. Sonra pıçılıyla mənə: – Anam sənənin yanına gəlmək istəyir – dedi. Düşündüm ki, yəqin anası toy haqqında mənimlə məsləhətləşmək istəyir. Qoy gəlsin! Sonra yenə düşündüm ki, axı “həri” almamışdan qabaq nə məsləhət? Nə isə... Tərəddüd burulğanında çırpına-çırpına: – Nə olar? Gəlsin! – dedim. O qətiyyətlə: – Sabah saat 2-də gələr.

Evdə ol! – dedi. Məhləqəni qapılarına qədər ötürüb mənzilə qayıtdım. Yüngülvari bir şam eləyib yatağıma girdim. Ancaq bir yandan isti, bir yandan Məhləqənin anasının nə üçün yanıma gəlməsi fikri məni yatmağa qoymadı. Bir neçə dəfə ayağa qalxıb yatağıma sərini su səpdim. Yenə də yata bilmədim. Yataqda əllərimi boynumun dalında daraqlayıb gözlərimi alaqranlıq otaqda tavana zillədim. Xəyala daldım. Yadıma düşdü ki, keçən yay elə bu vaxt Təbrizdə idim. Səttarxan xiyabandakı imarətlərdən birinin eyvanında əyləşib Bakıdan gəlmiş bir rəssamla söhbət edirdim. Hava isti idi. Ancaq ikimiz də kostyum geymişdik. Qalstuk bağlamışdıq. Birdən mən əlimi aparıb boğazımdakı qalstuku boşaltdım. Dərindən nəfəs aldım. Sonra maraqla müsahibimə üz tutub: – Bakıda da belə isti olur? – deyər soruşdum. Rəssam güldü. Sonra heyretlə mənə: – Sən nə danışırsan? Bakıda yay insanı quldur tək soyundurur. Özü də Günəşin alovlu şəlaləsi altında soyundurur. Yox! Yay soyundurmur ki, insan özü soyunur. Bəli! İstidən bisməsin deyər soyunmağa məcbur olur. Təbriz isə Bakının yanında yaylaqdır – dedi. Mən istidə bədənimə yapışan yataqda düşünürdüm ki, nə yaxşı yayın ömrü üç aydır. Yoxsa hikkəsilə yeri-göyü elə yandırıb-yaxardı ki, nə bir damla su, nə də bir dırnaq boyda yaşıl yarpaq qalardı. Yay yerin üstünü boz saca döndərir. Möhtəşəm qayaları elə qarşır ki, sanki qovurğa qovurur. Bəli! Yay nəinki kiçik qayıqlar üzən çayları, hətta iri gəmilər dolanan dənizlərin də nəfəsini tənqidir. Sanki başı qarlı zirvələr də ağ bayraq qaldırıb yaya təs-

lim olur. Axı yay zirvənin başını qarşır, ətəyini susuz qoya bilər. Yayın istisi sərt adamları da yumşaldıb kövrəkdir. Bəzən yayın istisi o qədər şiddətlənir ki, insanı tövşüdür. İnsan tövşüdükcə sinəsi dəmirçi kürəsi tək qalxıb-enir. İnsanın dəmir iradəsini əridir. İnsan istiyə dözə bilmir. Nənəm deyərki mənə elə gəlir ki, isti yay Tanrının qəzəbidir. İnsanlar günah iş görəndə Tanrı ürəyinin odunu-alovunu o isti yaya qatır. Sonra insanların üstünə göndərir. Su quruyur, gül solur. Zəngin təbiət birdən-birə yoxsullaşır. Dəli yay insanları da dəli eləyir. İstinin əlindən hərə baş götürüb bir tərəfə qaçır. Kimi dağ ətəyinə, kimi dəniz sahilinə gedir...

Sabahı Məhləqənin anası Mülük xanım yanıma gəldi. Yaxşı ki, Azad kişi mənzildə yoxdu. Mən gələcək qaynanamı hörmətlə qarşıladım. Miz dalında qabaq-qənşər əyləşdik. Mülük xanımı diqqətlə dinləməyə hazırlaşdım. O əvvəl qarıya, sonra pəncərəyə ehtiyatla baxdı. Sanki böyük bir sirr açacaqdı. Mən gələcək qaynanamın bu xofundan şübhələndim. Mülük xanım sanki heç kəsin ona qulaq asmadığına tamamilə arxayın olub üzünü mənə çevirdi. Sonra etirafla: – Məhləqənin əri olub. Səndən gizlədib. Deməyə utanıb. İndi sözü sən deməlisən – dedi. Yerimdən dik qalxdım. Sanki ayaqlarımın altında zəlzələ qopdu. Gözlənilməz zəlzələdə şikəst olmamaq üçün əsəbi-əsəbi otaqda gəzməyə başladım. Əllərimi ciblərimə qoydum. Sanki itirdiyim ilk sevgimi axtardım. Yox! İlk sevgim o tayda itmişdi. Ancaq o tayda sevdiyim qız məndən heç nə gizlətməzdi. Sevgilisinin qarşısında ürəyini kitab tək vərəqləyərki.

Mən də sətir-sətir oxuyardım. Eh, o kitabda nə vardı ki, nə də oxuyardım? O kitab başdan-ayağa tər-təmiz idi. Bircə söz də yazılmamışdı. Məhluqə isə ürəyini mən-dən necə də məharətlə gizlədə bilib. Belə ömür yoldaşını görəsən sonralar öz ərinə nəyi deyər? Nəyi gizlədə? Mən hələ də düşünə-düşünə otaqda var-gəl edirdim. Mülük xanım isə cavab gözləyirdi. Haçandan-haçana özümə gəldim. Sanki ürəyimin alovlanan hiddətindən dilimin donu açıldı. Qətiyyətlə: – Mən sizə bir söz deyə bilmərəm. Məhluqə özü gəlsin. Danışaq – dedim. Mülük xanım ağır-ağır yerindən qalxdı. Qapıya doğru addımladı. Sanki qızını bu otaqda itirmişdi. İndi onu tapmamış getmək istəmirdi. Yox! Mülük xanım qızını hələ mən bu taya gəlməmişdən qabaq itirmişdi. Ancaq acısını indi dadırdı. O qapıya çatanda dönüb mənə baxdı. Sanki qərarımın dəyişib-dəyişmədiyini bilmək istədi. Lakin gözlərimdə parıldayan qətiyyəti görüb: – Məhluqə haçan gəlsin? – dedi. Mən təmkinlə: – Sabah saat 1-də – dedim. Mülük xanım getdi.

Sabahı saat 1-də pilləkənlərin başında dayanıb Məhluqəni gözləyirdim. Azad kişi harasa getmişdi. Birdən aşağıdan ayaq səsləri gəldi. Dönüb baxdım. Məhluqə asta-asta gəlirdi. Bir-birinin üstünə qoyulmuş, görkəmindən kiçik pianoya bənzəyən daş pillələr ləngərlə qalxırdı. Sanki pillələrdə həzin-həzin dinən adi ayaq səsləri deyil, piano dillərindən qopan yangılı xəcalət notları idi. Sanki Məhluqə indiyə qədər mənə heç kəsi sevmədiyini haqda dediyi sözləri bu pilləkəndə basdırmaq üçün ayağıyla yer axtarırdı. Sanki mən sevgi zir-

vəsində dayanmışdım, o isə bu zirvəyə necə qalxacağı haqda düşünə-düşünə gəlirdi. Mən kitablarda oxumuşdum, nağıllarda eşitmişdim, tamaşalarda görmüşdüm ki, dünyada elə qızlar olub ki, öz sevgisi yolunda dar ağacına da gediblər. Məhluqə isə öz sevgisini də mənə yalan deyibdir. Sən demə, yalan da ağır cinayət imiş! İndi bu ağır cinayət onun zərif çiyinlərindən elə basırdı ki, addımlarını öz istədiyini tək atmağa qoymurdu. Məhluqənin ayaq səsləri mənim ürəyimdə təəssüflə dolu bayatılara döndü. Dodaqaltı oxudum:

**Ömür yol, sevgi inam!
Pardaxlanmış gül-ənam!
Bəs qönçəlik ətrini
İtirsə nədir? Vağam!**

**Sən kimin ünvanında,
Hansı yaz dumanında,
Ətrini itiribsən
Qönçəlik zamanında?**

**İsmət üzde tül kimi,
Odsuz sevgi kül kimi...
Sən mənim arzumu da
Soldurubsan gül kimi.**

**Yansan, su gəzmə heç sən,
Göz yaşlarını iç sən!
Məni yaman yıxıbsan,
İndi üstümdən keç sən!**

**Yox! Yox! Arzum solmamış,
Zəmin dənə dolmamış.
Hələ indiyə qədər
Məni yıxan olmamış.**

**Mən tufanam! Əsəram,
Taleyimdən küsəram,
Ətəyimdən yapışsan,
Ətəyimi kəsəram!**

Məhluqə gəlişini bildirmək üçün pillələrdə bir neçə dəfə öskürdü. Mənə elə gəldi ki, bu xəcalətli qonağın öz ürəyində yanan odun tüstüsü boğazına dolub özünü boğur. Mən uşaqlıqda ya nənəmin bir tapşırığını yerinə yetirə bilməyəndə, ya da bir qəbahət edəndə: – Nənə, yanında xəcalətliyəm – deyərdim. Nənəm günahımı dərhal bağışlayıb: – Xəcalətli düşmənin olsun! – deyərdi. Mən də bilərdim ki, xəcalət düşündüyümdən də pis şeydir. Ona görə də nənəm xəcalətli olmağımı rəva görmür. Ancaq mən sonralar da xəcalət çəkməli olurdum. Qəribədir. Özüm günahsız ola-ola başqalarının yerinə xəcalət çəkərdim. Bir uşaq öz anasının istəyinə əməl etməyəndə, bir şagird müəllim qarşısında dərslərini bilməyəndə, bir xuliqan ağzından söyüş çıxaranda mən xəcalət çəkərdim. Daha sonralar da bir oğlan görüşə gecikəndə, bir qız ilqarını dananda, bir dost vədəsini unudanda mən xəcalət çəkərdim. Ancaq xəcalətin də böyüyü, kiçiyi var. Məhluqənin xəcaləti böyük idi. Xəcalət vicdanın odunda damcı-damcı əriyib gözlərdən axa-axa günahı yuyur. Mən Məhluqənin buludlanmış gözlərinə baxa bilmədim. Pillələrdən enib qolundan ya-

pışdım. Yuxarı qaldırdım. İkimiz də otağa daxil olduq. O üzümə baxmadan qolunu əlimdən çıxartdı. Sonra özünü miz kənarındakı stullardan birinin üstünə saldı. Başını miz üstə çarpazlaşmış qollarının üstə qoyub hönküdü. Göz yaşsı təmizdir, pakdır, müqəddəsdir! Ancaq Məhluqənin göz yaşına hansı arxınsa bulanıq suyu qarışmışdı. Yox! Təkcə qarışmamışdı. Həm də təmizliyini, paklığını, müqəddəsliyini aparmışdı. Mən əyləşmədim. Arxamı bir zaman Məhluqənin əksini axtardığım paltar dolabının iri aynasına çevirib ayaq üstə dayandım. Məhluqəyə baxdım. Arazın o sahilində qüdsiyyətdən doğmuş sevdalı günlərimi ana-ana: – Mən lovğa deyiləm. Lovğa insanlardan zəhləm gedir. Ancaq sənə deməliyəm ki, o tayda mənimlə qohum olmaq istəyən nəcib, məşhur, təmiz ailələr az deyildi. Arxamca sevilmək niyyətilə baxan qızlar da vardı. Ancaq o tayda ailə qurmaq səadəti mənə nəsis olmadı. Bu tayda isə ilk qarşıma çıxan qız sən oldun. Sevgimin qələbə bayrağını sən qaldırdın. Ancaq sən demə, bu qələbə bayrağının arxasında sən öz məğlubiyyətini də gizlədibsən. Haçansa, kiminsə sənə könlünü fəth etdiyini mənə bildirmək istəməyibsən. Bilməyibsən ki, yalan üstə qurulan ailənin səadəti də yalan olar. Atalar demişkən, zərərin yarısından qayıtmaq da xeyirdir. Biz də indidən ayrılmaq yaxşıdır – dedim. Məhluqə başını qaldıraraq heyvətlə mənə baxdı. Sanki məni ilk dəfə görürdü. Onun qara gözləri qızarmışdı. Gözlərinin büllür yaşsı sevgisinin dərin yaralarını yuyub təmizləyə bilmirdi. Məhluqə ağlayırdı. Gözlərindən düşən iri damlalar xəcalətdən pörtmüş üzünün qırmızı rənginə

qarışır. Sanki o özünün uğursuz taleyinə qan ağlayır-
dı. Məhluqenin göz yaşlarına baxa-baxa düşündüm ki:

**Göz yaşı gözəlin yanaqlarında
Hiylə də bitirir, səmimiyyət də.
Bəlkə ona görə dodaqlarında
Neçə rəngə dönür mədəniyyət də...**

Sonra Məhluqə ətrafa baxdı. Deyəsən hər qarışına bələd olduğu mənzildə əl-üzünü yumaq istəyirdi. Nə düşündüsə bu fikrindən vaz keçdi. Kiçik əl çantasını açdı. Dəsmal çıxartdı, gözlərinin, yanaqlarının, dodaqlarının yaşını qurutdu. Sonra ayağa qalxdı. Mənim üzümə baxmadan pıçılıyla: – Bağışla! – dedi. İti addımlarla otaqdan çıxdı. Məhluqənin pilləkənlərdən gələn ayaq səslərini eşidirdim. Bu səslər sinəmdə uyuyan xatirələrimi oyatdı. Gözlərimin qarşısında o tayda qoyub gəldiyim Sona, Dəyanət, Gülənbər, Kəklik, Naxış dayandı. Xalam Sonanı başqasına ərə verdikdən sonra yazdığım bir şeir yadıma düşdü. Dodaqaltı pıçıldadım:

**Ayaqlayıb andı-əhdi
Ögey xala yada döndü.
Çox da döşə dəyən mehdi,
Altda ürək oda döndü.**

**Qalxmasam da söz taxtım,
Arxalandım gənc vaxtım.
Düz baxsam da öz baxtım,
Dolaylarda o da döndü.**

**Yandı ürək, döndü şama,
İşıqlandı ögey-doğma...
Mənə məhrəm bir qız amma
Naməhrəm bir ada döndü.**

Məhluqə getdi. Yenə də mənim sevgi otağımın qapısı bağlı qaldı...

SON GEDİŞ

Aylı bir axşam idi. Yerdə gül gülü, göydə ulduz ulduzu çağırırdı. Azad kişi yenə də çarpayıda arxası üstə uzanıb taxta təsbəhini çevirirdi... Hər qırıqla dolu alın şirin arzular əkilmiş bir zəmidir. Dünyada insanın nə qədər fərəhli, nə qədər qüssəli bəhər götürdüyü o zəminin görkəmindən bilinir... Birdən Azad kişinin şikayət dolu dodaqlarından mənim doğma misralarım axdı:

**Dünya, sən gözümə dikmə gözünü,
Sanma ləzzətini apardım sənin.
Verdiyin ləzzətçin sənin özünü
Qaldırıb təpənə çırpardım sənin.**

Sanki Azad kişi çarpayıda dünya ilə üz-üzə dayanıb danışırdı. Mən gözlərimi miz arxasında oxuduğum kitabdan ayıraraq Azad kişiyyə baxdım. Yenə ağ saçlar, ağ qaşlar, ağ kirpiklər... Düşündüm ki, dünya qəribədir. Uşaq ana südüylə böyüyür. Ana südü uşağı fiziki cəhətdən nə qədər inkişaf etdirsə də təvazökarlıqla gözə görünmür. Ancaq elə ki, uşaq yaşa dolur, kişiləşir, vətəndaşlaşır, ana südü onun görkəmində açıq-aşkar nəzərə

çarpır. Saçında, qaşında, kirpiyində üz ağılığıyla par-par parlayır. Zirvədə ağaran təmiz, saf, peşmək qarları andırır. Ağ paltar geymiş qalib qüdsiyyətləri xatırladır. Mən nəzakətlə otaq qonşuma: – Azad kişi, sualım könlünüzə toxunmasın. Siz ki, möhkəm adam olubsunuz. Bəs niyə saç-saqqalınız belə tez ağarır? – dedim. Azad kişi maraqla: – Sən yazda heç çınarın yarpaqlarına fikir vermişənmi? Zümrüdləşən yarpaqları göz qamaşdırır. Ancaq elə ki, payızın nəfəsi çınara dəydi, yarpaqları gümüşləşməyə başlayır. Demək, çınarın da saç ağarır. Axı çınarın başının tükləri yarpaqlarıdır. Atalar-analar həmişə igid oğullara çinar boyu, çinar cüssəli, çinar vüqarlı deyiblər. Bəli! Çinar ülvyyə, əzəmət, qətiyyət, dəyanət, tərəvət timsalı olub! Ancaq neyləyəsən ki, çınarın da saç ağarır. İnsanlar dünyaya gələndə ağlaya-ağlaya gəlir. Sonra bəzisinin taleyi güldüyü üçün özü də gülür. Dünyadan gedəndə isə yenə ağlayır. Dodaqlarından amansız zaman gülüşü qoparıb apardığı üçün ağlayır. Bəzisi isə ömrü boyu ağlayır. Taleyi ağladığı üçün özü də ağlayır. Dünyadan gedəndə isə bircə dəfə də gülmədiyinə təəssüflə ağlayır. Bəli! Belə insanların həyatlarının fərqi ancaq doğumla-ölüm arasındakı məsafədə bilinir. Doğumla ölüm səhnəsi isə eyni olur. Yəni belə insanlar dünyaya gələndə də ağlayır, gedəndə də. Ancaq yox! Ən böyük fərq son ağlamaqdadır. Daha doğrusu, kimin nəyə ağlamasındadır. Axı hər insanın keçdiyi həyat yolu arxivdə saxlanmış kino lenti deyil ki, baxanda necə olduğunu biləsən. Ancaq hər insan nəyə ağladığını özü deməsə də, ürəyinin sözlərini gözlərinin yaş yanaqlarına yazır. Həssas baxışlar o yazıları səssiz

oxuyur – dedi. Azad kişi söhbətimizin çox çəkəcəyini duyub çarpayından qalxdı. Gəlib miz kənarındakı stullardan birinin üstündə əyləşdi. Sonra qayğılı-qayğılı: – Sənin də sənətin çətindir! Amma şərəflidir, mənalıdır, istiqballıdır. Təzə nə yazırsan? – dedi. Mən etirafla: – Doğru deyirsən Azad kişi, sənətim çətin sənətdir! Həyatda kimi qız, kimi gül, kimi dəb, kimi ev, kimi dost seçir. Mən isə söz seçirəm. Kənardan baxana bu gülməli gələ bilər. Ancaq qaranlıq gecədə bir ulduz seçməkdən işıqlı gündüzdə bir söz seçmək çətindir. Dumanlı havada bir yol tapmaqdan ağ vərəq üstə bir misra tapmaq çətindir... Axı ulduz da, yol da həmişə öz yerindədir. Nə söz, nə də misra belə deyil. Sən onları zəhmətlə axtarıb, məharətlə kəşf etməlisən. Qədim peziyada təzə bir ulduz yandırılmalısan, yeni bir yol açmalısan. Bu boyda dünyada yaşayan insanlar da müxtəlifdir. Yaxşısı var, pisi var, gözəli var, çirkini var, xeyirxahı var, mərdüməzarı var, mehribanı var, qəddarı var... Onlar neçə illərlə göz qabağında yaşamalarına baxmayaraq dünyadan köçəndən sonra kəşf olunurlar. Nə qədər uzun ömür sürsələr də axırda yalnız qısa xatirəyə dönürlər – dedim. Azad kişi mənim son sözlərimə etirazla: – Yox! Ancaq xatırlanmağa layiq olanlar xatirəyə dönə bilirlər. Əbədi xatirənin özü də insanlar arasındakı ülfətdə, hörmətdə, qiymətdə bir kəşfdir. Nəsillər bu xatirədə yeni-yeni istedad, hünər, uğur tapır – dedi.

Mən düşünə-düşünə: – Vahid Azərbaycan haqqında təzə bir şeir yazıram. Görək necə çıxacaq? – dedim. Azad kişi təəssüflə: – Çarlar, şahlar Azərbaycanı qəd-

darlıqla parçalayıb iki yerə bölüb. Ancaq sənətkarlar onu öz əsərlərində qayğıyla bütövləşdirib vahid görmək istəyir... Yaz! Əgər sənin ürəyində Vətən təəssübü təlatümə gəlibsə, yazdığın şeir də aləmə səs salacaq! Bir də şairin nəinki şeiri, hətta nəsrinə də gözəl olmalıdır. Nəsrinə ancaq ölçüyə, bölgüyə, qafiyəyə görə şeirindən ayrılmalıdır. Şeiriyyətdə, təravətdə, hərarətdə isə şeiri ilə birləşməlidir. Yaxşı, Məhluqə necədir? Heç gəlib eləmir. Yoxsa aranız soyuyub? – dedi. Mən laqeyd-laqeyd: – Bəli! Aramız soyuyub! – deməklə kifayətləndim. Doğrusu, Məhluqə ilə ayrılmağımızın əsl səbəbini deməyə utandım. Azad kişi mənə öz xəyalında sevgi dünyasının naşı yolçusuna bənzədə bilirdi. Axı Məhluqə ilə dəfələrlə görüşmüşdüm, danışımışdım, gəzmişdim. Ancaq yenə də onu tanıya bilməmişdim. Bu isə bəlkə də mənim bağışlanmaz qüsuru idi. İndi Azad kişi bu qüsuru bilsəydi, utanardım. Elə utanardım ki, bir də gözünə görünmək istəməzdim.

Birdən qapı döyüldü. Mən içəridən: – Qapı açıqdır, gəlin! – dedim. Qapı açıldı. Gələn Məhluqə idi. Gözlərimə inanmadım. Məhluqə salam verdi. Ancaq qapı ağzında donub qaldı. Deyəsən Azad kişini də otaqda görüb tutuldu. Axı o mənim “biz də indidən ayrılacaq yaxşıdır” qərarımdan sonra bu mənzilə gəlmirdi. Bəlkə də daha yanıma nə üçün gəlmədiyinin səbəbini Azad kişiyyə dediyimi xəyalından keçirdi. Axı Məhluqə bilirdi ki, gecələr iki qərib bir otaqda dərdləşir. Mən öz ürək sözlərimi Azad kişiyyə deyirəm, o da mənə. Nəzakət xatirinə ayağa qalxıb Məhluqəyə yer göstərdim. Oyləşdi. Azad kişi Məhluqəni açılışdırmaq məqsədilə

əvvəl mənə baxıb gülümsədi. Sonra ərklə Məhluqəyə: – Qızım, haçandır sən dəmlədiyən çaydan içməmişik. Bir çay dəmləsənə, içək! – dedi. Sanki Məhluqə buyruq gözləyirmiş. Dərhal ayağa qalxdı. Gözlərində odlu təbəssüm parladi. Sanki çaydanı gözlərinin odlu təbəssümüylə qaynadacaqdı. Məhluqə çay dəmlədi. İçdik. Bir az kənar söhbətlər etdik. Sonra o: – Gecdir, mən gedim – deyərək ayağa qalxdı. Azad kişiyyə xudahafizləşdi, mənimlə yox. Başa düşdüm ki, Məhluqə ötürülməsini istəyir. Ayağa qalxdım. Küçəyə çıxdıq. Tində Məhluqə canıyananlıqla: – Məni anam göndərdi. Dedi ki, bəlkə çirkli paltarın var, aparım yusun – dedi. Anasının ona belə deyib-demədiyini bilmirdim. Ancaq onu bilirdim ki, Məhluqə hərdən mənim əynimdən çıxmış paltarları yuyulmağa aparırdı. Onu da bilirdim ki, o paltarları anası yox, özü yuyur. Paltarların təmiz yuyulmasından, diqqətlə ütülənməsindən, səliqəylə qatlanmasından bu qənaətə gəlirdim ki, bütün bu proseslərdə yaşlı bir qadının yox, gənc bir qızın xidməti var. Mən təəssüflənə-təəssüflənə: – Yox! Lazım deyil, zəhmət çəkmə! Paltarlarımı yuyan var. Bir qoca arvaddır. Birtəhər keçinərəm. Ancaq sən ananın paltarlarımı yuduğu su benzinə çevrilib sönmüş məhəbbət ocağını təzədən alovlandırma bilər. Mən isə o ocağın alovunda daha isinə bilmərəm – dedim. Məhluqə bir söz demədi. Gözləri doldu. Sanki susan müsahibimin deyərək bilmədiyini son sözlərini iri gözlərindən icazəsiz çıxıb mərmər yanaqlarına axan yaşlar demək istəyirdi. Bəli! Məhluqə ağlayırdı. Qəribədir, gülmək üzünü yalnız sevincə bürüməyir, həm də gözəlləşdirir. Ağlamaq üzünü yalnız kədərə bürü-

məyir, həm də kifirləşdirir. Hətta gözəl üzü də! Ancaq Məhluqənin göz yaşları nə qədər axsa da üzünün gözəlliyini yuyub apara bilmirdi. O, sanki kimsə eşitməsin deyə pıçıltıyla mənə: – Sağ ol! Sənə səadət arzulayıram – dedi. Sonra yola düzəldi. Mən də ürəyimdə bu misraları pıçıldaya-pıçıldaya mənzilə qayıtdım.

**Qabağı açılmış isti bulaq tək
Soyuq yanaqlara axar göz yaşı.
Bucağa sığınan məsum uşaq tək
Sənə matdım-matdım baxar göz yaşı.**

**Bir şəfqət arayar tanış gözlərdə,
Bir təsəlli duyar quru sözlərdə...
Parlaq görünməkcin solğun üzlərdə
Düşünə incilər taxar göz yaşı.**

**Kiçik bir damla da qaya dələndə,
Yüngül bir zərbə də daşı böləndə,
O heyrətlə donar... Dərd güc gələndə
Dözməz, şimşək-şimşək çaxar göz yaşı.**

**Kimi yandırmamış söz alovuyla,
Ürək qəzəbiylə, köz alovuyla?..
Sonsuz hicran görsə öz alovuyla
Aləmi yandırır-yaxar göz yaşı.**

**İsladar məhəbbət xəzəllərini,
Yıxar məhrumiyyət heykəllərini,
Yamanlıqla dolu əməllərini
Dünyanın başına qaxar göz yaşı.**

**İşıq yox, qaranlıq çöksə baxtına,
Zaman təzə möhnət büksə baxtına,
Həyatda özü də yüksə baxtına,
Ağ günəşə dönüb şaxar göz yaşı.**

Azad kişi otaqda ola-ola sanki darıxdım. Radionu açdım. Qadın müğənnilərdən biri məharətlə “Sarı bülbül”ü oxuyurdu. Aşıq Hüseyn Cavan nadir səsilə “Sarı bülbül”ü bizim yanımızda o qədər ustalıqla oxumuşdu ki, Azad kişiyyə də, mənə də sevdirmişdi. Aşıq Hüseyn Cavanın oxuduğu “Sarı bülbül”də sevgi də, nisgil də, arzu da vardı. Qadın müğənni “Sarı bülbül”ü oxuyub qurtardı. Radionu bağladım. Öz “Sarı bülbül”ümü yazdım:

**Yana-yana nə deyirsən
Sarı simdə sarı bülbül?
Nə zamandır qəm yeyirsən,
Bir nəfəs də, barı, bülbül.**

**Kimsə səni ovutmayı,
Göz yaşını qurutmayı.
Atəşini soyutmayı
Quzeylərin qarı, bülbül.**

**Sən bir gülə könül açdın,
Elə bildin müşkül açdın.
Öz sevginə ovzül açdın,
Yarı güldür, yarı bülbül.**

**Gülsə səni dinləmədi,
Həsrətində inləmədi,
Xumar gözü çənləmədi,
Heyran qoydu xarı bülbül.**

**İztirabı kefdən betər,
Sevgi vəfa üstə bitər,
Daha burax getsin, yetər,
Bir vəfasız yarı, bülbül.**

**Nə böyüdün, nə ucaldın,
Nə kef çəkdi, nə bac aldın,
– Sevgi! Deyə sən qocaldın,
Gül də oldu qarı, bülbül.**

**Gah kaman ol, gah daki ud,
Nə tora düş, nə yalan ud!
Öz sevgindən yüksəkdə tut
Sən namusu-arı, bülbül.**

**Bilirsənmi nədir yalan?
Mışıl-mışıl yatan ilan!
Qalxsa talan salar, talan,
Dağlar yer şarı, bülbül.**

**Sanma adi şairəm mən,
Yox! Hər şeyə qadirəm mən,
Ona görə nadirəm mən,
Sözlə çallam tarı, bülbül.**

**Yandısa da harda könlüm,
Dondusa da qarda könlüm,
Ağlamadı darda könlüm,
Bir yol zarı-zarı, bülbül.**

**Bildim hər gül bir gəlidir,
Ya küləyin, ya selindir.
Bir gülün yox, bir elindir
Sənətimin barı, bülbül.**

**O var, misra düzümüdür,
Məğrur ömrün dözümdür,
O yayımın üzümüdür,
Payızımın narı, bülbül.**

Şeiri yazıb qurtarandan sonra, necə deyərlər, mürək-kəbi qurumamış, Azad kişiyyə oxudum. O əlindəki ağac təsbehi asta-asta çevirə-çevirə qulaq asdı. Sanki əlində təsbehi yox, şeirin misralarını ləngərlə çevirə-çevirə hansı misranın daha sanballı olduğunu titrək barmaqları ilə yoxladı. Sonra təbəssümlə mənə: – Mənalı şeirdir. Sən bir oxla iki nişan vurubsan. Həm bülbül, həm şair surəti yaradıbsan. Misralara hopan eyhamlar nə deyir? Sevgidə yalan dəhşətdir. Yalana güzəştə getmək cinayətdir. Bəs cinayət nədir? İnsana ucalıq yox, alçaqlıq gətirən fəlakətdir. Sənin “Sarı bülbül”ündə qayğı da, yanğı da, həsrət də, qeyrət də, təəssüf də, tövsiyə də var – dedi.

MÜHACİR TƏLƏBƏLİYİ

1947-ci ilin avqustu odlu-alovlu nəfəsilə Bakı küçələrini qarşdıqca ərimiş qara asfaltın tünd qoxusu ətrafa yayılırdı. Şəhər sakinləri istiyə dözməyib sərin yerlərə gedirdi. Gedən sakinlərin yerinə şəhərə dəstə-dəstə gənclər gəlirdi. Ali məktəblərin qabağı qaynar qazana dönürdü. Bu qazanın içərisindən keçib getmək çətinləşirdi. Adamı isti çalırdı. Yolçu tənənfəs olurdu. Biz mühacirlər ali təhsil almaq fikrində deyildik. Axı hələ də o tayda Vətənin isti yaralarından qan axırdı... Belə

vaxtda o taydan olan Vətən övladlarının başına dərs necə girə bilərdi? Yox! Qulaqlarında Vətənin harayları gurlayan o taylı tələbələr müəllimlərini diqqətlə dinləyə bilməzdi. Ancaq ali məktəblərdə tələbə qəbuluna hazırlıq gedirdi. Biz isə Vətənə qayıtmağa hazırlaşırıdık. Fədailər meşələrdə məşq edirdi. Lakin Seyid Cəfər Pişəverinin vaxtsiz vəfatı hazırlığı dayandırdı. Fədailərin də, əsgərlərin də, ziyalıların da əlləri işdən soyudu. Onları dəstə-dəstə Bakı Partiya Məktəbinə oxumağa göndərdilər. Mühacirlərin əksəriyyəti şəhərdən bir qədər kənar Mərdəkanda yaşayırdı. Hər gün uzun yolda elektrik qatarında Bakıya gedib-gəlmək çətin idi. Ona görə də Partiya Məktəbində oxuyan mühacirlərin sərbəllərini məktəbin böyük yataxanasında yerləşdirdilər. Partiya Məktəbində oxuyan mühacirlər Kommunist Partiyasının üzvü olmadıqlarına görə bilirdilər ki, təhsilə başa vurandan sonra onlara vəzifə tapşırılmayacaqlar. Ancaq həm maddi cəhətdən nisbətən təmin olunmaq, həm də yaşayış yeri almaq xətrinə oxuyurdular. Başçılar Balaş Azəroğlu ilə mənə də universitetdə ali təhsil almağı məsləhət gördülər və Maarif nazirinin müavini C.Ələsgərovun yanına göndərdilər. O Təbrizdə Sovet məktəbinin direktoru idi. Bizi Təbrizdən tanıyırdı. Biz nazir müavini ilə Təbrizin həm səadətli, həm də fəlakətli günlərindən həyəcanla xeyli danışdıq. Sonra mən C.Ələsgərova nə məqsədlə nazirliyə gəldiyimizi dedim. O bizi nazirin qəbuluna apardı. Özü keçib nazirin yanında, Balaşla mən nazirin mizinə bitişdirilmiş uzun mizin ətrafında üzəüzə əyləşdik. Özü də nazirə yaxın

yerdə. C.Ələsgərov bizim nə məqsədlə gəldiyimizi nazirə bildirdi. Sözü açığı, nazir bizə soyuq-soyuq baxdı. İndi o doğma qardaşı yox, ögey qardaşı xatırladırdı. Nazir bizdən orta məktəbi qurtarmaq haqqında şəhadətnamə istədi. Sanki nazirin Cənubi Azərbaycandakı qətlərdən, talanlardan, qaçqınlardan heç xəbəri yox idi. Mən Balaşa baxdım. Dedim bəlkə nazirə tutarlı bir söz dedim. Axı Balaş yaşda məndən böyük idi. Ancaq Balaş dinmədi. Mən nazirə dedim axı biz inqilabçıyıq. İran şahının dəhşətli zülmünə qarşı döyüşmüşük. İndi isə sizə pənah gətirmişik. Mühacirik. Həsən Həsənov da, Mirzə İbrahimov da bizim vəziyyətimizdən halidir. Nazir laqeyd-laqeyd mənə: – Siz inqilabı nə Həsən Həsənov üçün, nə Mirzə İbrahimov üçün, nə də mənim üçün edirsiniz. Yox! Özünüz üçün edirsiniz. Bəli! Bunun bizə heç dəxli yoxdur. Sənədsiz universitetə daxil olmaq mümkün deyil. Qayda belədir – dedi. Mən yenə Balaşa baxdım. Dedim o bəlkə bu dəfə nazirə kəskin bir söz dedim. Ancaq Balaş yenə dinmədi. Üzümü nazirə tutub hiddətlə: – Tutuq ki, bizim inqilabın sizə heç dəxli yoxdur. Axı mən Təbrizdəki təlatümlü tufandan canımı qurtarmaq üçün çıxanda yolda məni qaragüruhçular soymuşlar. Bəli! Baş darağımdan tutmuş, qələmimə qədər hər şeyimi aparmışlar. Belə təhlükəli qarışıqlıqdan yalnız təsadüf nəticəsində çıxan bir gənc özüylə hansı sənədi gətirib sizə təqdim edə bilərdi? Siz dəryada balıq sövdası edirsiniz. Balıq tora düşsə sövdə baş tutsun, düşməsə, yox – dedim. Sonra yenə Balaşa baxdım. Balaş Təbrizdən məndən sonra gəlmişdi. Evlərinin altın-

dakı zirzəmidə gizlənilmiş. Gələndən sonra mənə danışdı ki, zirzəmidə Balaş axtaran qaragüruhçular ona bir neçə odun qalmış, yorulub qayıdılmışlar. Balaş gündüzlər zirzəmidə yeyib, içirmiş. Gecələr isə evdə yatmış. Nəhayət, bir gecə xeyirxah adamlar fürsət tapıb onu evdən çıxarıb aparırlar. Xiyabanda gedərkən şair Kamil Tütünfürüş ilə üz-üzə gəlir. Onu da xeyirxah adamlar müşayiət edirmiş. Ancaq Kamil Tütünfürüş tanınmasın deyər qımlənibmiş. Balaş yanındakı adamlarla Kamilgilin yanından sürətlə keçib gedir. Deyəsən düşmənlərdən gizlənilmiş Kamil Tütünfürüş yerini dəyişirmiş. Sonra Balaş gizli yolla Təbrizdən Bakıya gətirilir. Ancaq Balaş heç olmasa özüylə Təbrizdən Bakıya bir dolu çemodan gətirə bilir. Mən isə qarət olunmuşdum. Bakıya yalnız əynimdəki paltarla gəlmişdim.

Nazir öz sözünün üstündə möhkəm durduğu üçün biz ayağa qalxıb kabinetdən çıxdıq. Bir neçə gündən sonra Balaşla mən “Kommunist” küçəsində akademik Heydər Hüseynovla rastlaşdıq. Görüştük. O dedi ki, sizin BDU-ya daxil olmağınıza yuxarıda razılıq verilib. Demək olar məsələ tamam həll olunub. Bir qədər söhbətdən sonra görkəmli alimlə xudahafızlaşib ayrıldıq. Doğrudan da bizi universitetin filologiya fakültəsinə qəbul etdilər.

Payızın qızıl rəngli, yarpaq ətirli, dəniz mehli günləri başlanmışdı. Universitetin dərslər otaqlarından birində təzə, kövrək, şirin ülfətlə cərgə-cərgə əyləşmiş günəş hərərətli, bahar nəfəsli, istiqbal diləkli tələbələr yerə qonmuş durna qatarına bənzəyirdilər. Oğlanların bəziləri ayaqlarına incə, yumşaq, parlaq ayaqqabılar əvəzi-

nə neçə-neçə diyarın daş-kəsəkli yollarında küləyin, yağışın, qarın döyə-döyə sərtləşdirib bir qaya parçasına döndərdiyi kobud əsgər çəkmələri geymişdilər. Bəli! Bu gənclər nə qədər ölkəni faşist əsarətindən qəhrəmanlıqla xilas edib doğma yurda zəfər müjdələrilə qayıtmışdılar. Lakin başlarını dik tutan bu məğrur gənclər öz hünərlərilə təqdirəlayiq ola-ola əsla lovğalanmırdılar. Əksinə, öz ağır çəkmələrinə baxıb utanırdılar. Bu təvazökar gənclər dərslər qurtarandan sonra ucaboşlu, ağ bənizli, qara qaşlı, ala gözlü, şəvə saçlı qızların əhatəsində öz bozarmış şinələrini asılıqandan alıb geydikdə yanaqlarında qızaran utancaqlıq bir az da artırdı. Dərslər otağında bu ləyaqətli gənclərin mərd sifətlərini mehriban təbəssüm işıqları bəzəsə də bədənlərindəki döyüş yaraları sızım-sızım sızıldayırdı. Lakin onlar öz ağrılarını unutmağa çalışaraq mühazirə oxuyan müəllimə diqqətlə qulaq asıb yeni bir söz, bir fikir, bir hikmət əxz etmək istəyirdilər.

Bu gün orta əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı dərsi idi. Adətən alimlər bu dövrü Azərbaycan mədəniyyəti tarixində intibah dövrü adlandırırlar. Bu dərslər Mikayıl Rəfilini keçirdi. O, böyük Nizamidən elə qürurla, həyəcanla, məhəbbətlə danışırdı ki... Bu istedadlı alimin övladı yox idi. Övladdan söz düşəndə o iftixarla deyirdi ki, yazdığım kitablar elə mənim övladlarımdır. Lakin elə bu zaman dünyagörmüş alimin geniş açılmış gözlərində gilələnmiş yaşlar dağ çeşməsinin büllur damcılarında dönüb iri qara çeşməyinin qalın şüşələri arxasında bərq vurardı... Sanki o şəffaf damcılar övlad həsrətilə

alovlanan bir ürəyin yanğısını söndürməyə çalışdı. O hərərətlə dolu damcılar mənim onsuz da kövrək olan ürəyimi daha da əridirdi. Düşünərdim ki, necə olsa da övlad övladdır, əsər əsərdir. Düzdür, hər ikisi baladır, yetirmədir, irsdir. Ancaq övlad canlı irsdir. O müəllifin əsərinin ikinci varisidir. Deməli, varisin varisidir. Mikayıl Rəfili mühazirəni elə şövqlə, maraqla, ehtirasla oxuyurdu ki, mən sehlənirdim... Bəli! Qələm əlimdə qurmuşdu. Qeyd dəftərinin üstə hərəkət etmədən donub qalmışdı. Bir əlim qələmdə, bir əlim üzümdə idi. Müəllimi diqqətlə dinləyirdim. Mikayıl Rəfilinin Nizami haqqında dediklərini kağız üzərində yox, hafizəmdə yazmaq istəyirdim. Axı kağızdakı yazıya o qədər də etibar yoxdur. Pozula, cırıla, itə bilər. Ancaq hafizə həmişə insanla yol yoldaşdır...

Azərbaycan poeziyasının sönməz günəşi Nizami Gəncəvinin 800 illiyi bayram edilirdi. SSRİ-nin müttəfiq respublikalarının paytaxtlarından, Moskvadan, Leningraddan, (indiki Sankt-Peterburq) xarici ölkələrdən Bakıya dəstə-dəstə qonaqlar gəlmişdi. M.F.Axundov adına Opera və Balet Teatrında təntənəli gecə keçiriləcəkdi. Yazıçılar İttifaqında Cənubi Azərbaycan şairlərinə çatacaq dəvətnamələri mənə verdilər ki, qələm yoldaşlarıma paylayım. Mən Yazıçılar İttifaqından çıxanda qapıda Əntiqə ilə qarşılaşdım. Salamlaşdıq. O əlimdəki dəvətnamələri gördü. Birini özü üçün istədi. Ona dedim ki, bu dəvətnamələr sayla verilib. Əgər birini sənə versəm, onda dəvətnamə sahibi məndən inciyə bilər. Əntiqə əl çəkmədi. Məni üzdən-gözdən saldı. Məcbur

olub dəvətnamələr arasından qocaman şair İbrahim Zakirin adına yazılmış dəvətnaməni çıxarıb Əntiqəyə verdim. Düşündüm ki, Zakir ahıl adamdır. Bəlkə heç yubiley gecəsinə getmək istəmədi. Onda şair şəhərin Yuxarı dağlıq hissəsində köhnə bir evdə yaşayırdı. Mühəribə təzə qurtardığına görə yollar, dalanlar, küçələr qaranlıq olurdu. Gecələr yağış yağanda gediş-gəliş daha da çətinləşirdi... Əntiqə mənə də, İ.Zakirə də təşəkkür edib getdi. Mən də yolüstü dəvətnamələri qələm yoldaşlarıma paylayıb mənzilimə gəldim. Təzəcə soyunub əyləşmişdim ki, qapı döyüldü. Mən: – Qapı açıqdır, buyurun! – dedim. İçəriyə daxil olan adam kim olsa yaxşıdır? İbrahim Zakir! Deyəsən, kişi tələsə-tələsə gəlmişdi. Üstəlik, neçə-neçə pilləkən qalxmalı olmuşdu. Töyşüyürdü. Ancaq əyləşmək istəmədi. Ayaq üstə gülə-gülə: – Dəvətnaməm üçün gəlmişəm. Dedilər ki, səndədir – dedi. Mən tutuldum. Bu çıxılmaz vəziyyətdən necə çıxacağım haqqında fikirləşmək üçün arada vaxt qazanmaq istədim. Nəzakətlə Zakirə: – Hələ bir əyləşin! Sizin üçün çay dəmləyim. Bir stəkan çay için. Dincinizi alın. Söhbət edək. Dəvətnamə qaçmır ki... – dedim. Sanki kişinin ürəyinə dammışdı ki, dəvətnaməsini Əntiqəyə vermişəm. O qətiyyətlə: – Sağ ol, çay içmirəm. Dəvətnaməmi ver, gedim – dedi. Zakiri Ərdəbildən tanıyırdım. Xasiyyətinə bələd idim. İnada düşdü ha, day qurtardı. Mən indi prokuror qarşısında dayanan günahkar əmanətçiyə bənzəyirdim. Günahı zorla özümdən kənar etmək məqsədilə sözləri uzada-uzada dəvətnamə sahibinə: – Zakir! Elə bildim ki, sən bəlkə yubi-

ley gecəsinə getmədin. Axı gecə yarısı şəhərin mərkəzindən sənənin yaşadığın məhəlləyə getmək çətindi. Ona görə də dəvətnaməni başqa bir yazıçıya verdim. O da sənə təşəkkür etdi – dedim. İbrahim Zakirin üzündəki gülüş tamam yox oldu. Kişi elə ciddiləşdi ki, sanki döyüşə girəcəkdə. O etirazla mənə: – Təşəkkürü o yazıçının özünə çatdır. O da mənə dəvətnaməni mənə qaytarırsın – dedi. Daha bir söz demədən cibimdən öz dəvətnaməni çıxarıb İ.Zakirə verdim: – Al, sən mənə dəvətnaməmlə get. Mən getməyəm – dedim. O mənə dəvətnaməni alıb getdi. Məni fikir götürdü. Əvvəla, təəssüf etdim ki, o təntənəli yubiley gecəsində iştirak edə bilməyəcəyəm. Sonra da xatırladım ki, bu taylı şair dostlarımla birilə Yazıçılar İttifaqında vədələşmişəm ki, teatrın qapısında görüşək. İçəriyə birlikdə keçək. Mən hayıfına-hayıfına çay qoydum. Xəyalımda teatra doğru gedə-gedə dəmlədim. Elə bir stəkan çay süzüb qabağıma qoymuşdum ki, qapı döyüldü. Mən yenə: – Qapı açıqdır, buyurun! – dedim. Qapı açıldı. Gözlərimə inanmadım. Gələn bu taylı şair dostum idi. O məzəmmətlə mənə: – Haçandı teatrın qabağında səni gözləyirəm. Sənsə gəlib çıxmırsan – dedi. Sanki iki daşın arasında qaldım. Hansı yana çevrilsəydim, fərqi yoxdu, əziləcəkdim. Əgər əhvalatı dostuma danışsaydım, o Zakiri nəzakətsizlikdə qınayacaqdı. Bu da mənə toxunacaqdı. Əgər deməsəydim, məni vədə xilafılıqda təqsirləndirəcəkdə. Yenə də mənə toxunacaqdı. Ancaq mən heç zaman vədə xilaf çıxmadığım üçün əhvalatı bu taylı şair dostuma danışdım. O arxayın-arxayın mənə: – Tez ol,

geyin gedək! Məndə iki dəvətnamə var. Biri mənə, biri də sənə – dedi. Tələsə-tələsə geyindim. Stəkandakı çay buğlana-buğlana mizin üstündə qaldı. Teatra yollandıq. Teatrın qabağı adamlarla dolu idi. Sanki mitinq olacaqdı. Adamlar toplaşmış natiqləri gözləyirdi. İstəyir dəvətnamən olsun, istəyir olmasın. Bu nəhəng izdihamı yarıb içəriyə keçmək böyük hünər tələb edirdi. Biz birtəhər camaatı yara-yara nəhayət içəriyə keçə bildik. İçəridə heç tərpənmək olmurdu. Ayaq üstə duranlar əyləşənlərdən iki dəfə çox idi. Onları qınamaq olmazdı. Doğma xalqımızın Şimali Azərbaycanda yaşayan hissəsi bu günü hələ müharibədən əvvəl gözləyirdi. Ancaq araya müharibə düşdü. Neçə-neçə arzular sırasında bu arzunu da yarımçıq qoydu.

Təntənəli gecənin Rəyasət heyətində dünyanın hər yerindən gəlmiş hörmətli nümayəndələr əyləşmişdi. Bəli! Sanki dünya Nizaminin sənət dünyasına qonaq gəlmişdi. Ağ saçlı Səməd Vurğun iki əlini əzəmətli xitabət kürsüsünün yanlarına dayayıb üzünü böyük salona tutmuşdu. O şair babasının sənət dünyasından qürurla danışdı. Mən dönüb salona baxdım. Adamlar elə sıxlaşmışdı ki, necə deyərlər, iynə atılsaydı yerə düşməzdi. Sanki insanlar müharibənin bütün ağrı-acılarını unutmuşdu. İndi yalnız Səməd Vurğunu dinləyirdi. Yox! Onlar dahi Nizamilərinin hər nemətdən daha dəyərlilən kəlamlarıyla öz döyüş yaralarına məlhəm çəkirdilər. Məlhəm altında toxtayırdılar. Qapıdan içəriyə daxil olan insan axını isə hələ də davam edirdi. Böyük salon az qala partlayacaqdı. Biz ayaq üstə dayanan adamlarla

rı yara-yara bir qədər səhnəyə doğru irəlilədik. Birdən İbrahim Zakirlə qarşılaşdım. O tamaşaçıları yara-yara üzü qapıya doğru irəliləyirdi. Mən ona baxdım, o da mənə. Bilmirəm istidənmi, yoxsa xəcalətdənmi kişinin sifəti yaman pötrmüşdü. Mən canıyananlıqla: – Hara belə? – deyə soruşdum. O təəssüflə: – Təngiyirəm. Evə gedirəm. Al, bu da sənin dəvətnamən – dedi. Məni gülmək tutdu. Özümü güclə saxladım. Şəstlə Zakirə: – Daha dəvətnamə gərək deyil. Sən də adamların arasından elə çıxıb get ki, çox əzilməyəsən – dedim. O getdi. Mən düşünməli oldum. Bu qocaman şair Cənubi Azərbaycanca neçə-neçə təhlükəli mitinqlərdə alovlu çıxışlar etmişdi, şeirlər oxumuşdu. Neçə-neçə gədikdən piyada aşmışdı. Heç təngiməmişdi. Ancaq indi rahat salonda təngiməmişdi. Yox! O təngiməmişdi. İbrahim Zakiri Nizaminin sənət dünyasının zəhmi basmışdı. Hətta bir az da özünü itirmişdi. Məgər o bilmirdi ki, tamaşa salonuna daxil olan adama daha dəvətnamə gərək deyil? Bilirdi. Ancaq Nizami Gəncəvinin sənət dünyasının zəhmi ona bu aydın məsələni də unutturmuşdu... Elə mən özüm də gecəyarısı mənzilimə qayıdanda ayaqlarımı zorla atırdım. Bəlkə nətiqləri ayaq üstə dinlədiyimə görə ayaqlarım dalımca güclə gəlirdi. Yox! Sanki tərəkərdən-dırnağa qədər Nizaminin sənət dünyasının incilərilə yüklənmişdim...

Səhər Nizami ruhuyla dərəcə getdim. Birdən sağ yanımda əyləşmiş Mələhət adlı qız pıçıltıyla mənə: – Bu şeir sizindir? – deyə soruşdu. Gözlərimi müəllimdən ayıraraq şeirə dikdim. Bu “Mən nə gətirdim” şe-

iri idi. Mən pıçıltıyla qıza: – Bəli! Mənimdir. Bu şeiri o taydan bu taya keçəndə Naxçıvanda yazmışam – dedim. Sonra Mələhət bir şagird dəftərini qabağıma itələyib yenə pıçıltıyla: – Xahiş edirəm, bu hekayəni oxuyub fikrinizi mənə yazasınız – dedi. İstədim deyim ki, bəs niyə fikrimi deməyim, yazım? Ancaq heç nə demədim. Axı müəllim mühazirə oxuyurdu. Özünü də necə mühazirə! Mən dəftəri götürüb öz dəftərlərimin üstünə qoydum... Dərs qurtardı. Dəftərlərimi qoltuğuma vurub universitetdən çıxdım. Yolda Əntiqə ilə rastlaşdım. Əntiqə tənənəli ədayla mənə: – Dünən qəzetdə şeirini oxudum. Yalnız ikicə misrası xoşuma gəldi – dedi. Mən özümü sındırmadım. Şəstlə Əntiqəyə: – Nə olar? Əgər bir şeirin ikicə misrası da təzə bir fikri ifadə edibsə, o şeir bütünlükdə uğurlu sayılmalıdır. Ona görə ki, qədim, zəngin, əlvan poeziyamızda sanki deyilməmiş fikir, yazılmamış söz, işlədilməmiş ifadə yoxdur – dedim. Deyəsən, Əntiqə həqiqət nəfəsli sözlərimdən pərt oldu. Ancaq özünü o yerə qoymadı. Gözlərini süzdürə-süzdürə məndən ayrıldı... Mən mənzilə gəldim. Azad kişi mənzildə idi. Yenə adəti üzrə çarpayıda uzanıb ağac təsbəhini çevirirdi. Mən Mələhətin dəftərini götürüb çarpayıda arxası üstə uzandım. Dəftəri sinəmin üstə açıb hekayəni oxumağa başladım. Hekayə müharibə illərində ərinə cəbhəyə yola salmış, iki uşağını öz əməyiylə dolandıran bir qadının güzəranından danışır-
dı. Ancaq hekayə naşı bir qələmin məhsulu idi. Hadisə maraqlı olsa da bəsit yazılmışdı. Mən son vərəqi çevirəndə sinəm üstə dörd qatlanmış bir kağız düşdü. Ka-

ğızı götürdüm. Açdım. Oxumağa başladım. Bu tamam başqa yazı idi. Bəli! Sevgi məktubu idi. Mələhət yazırdı: – Bəlkə də sən mənim bu məktubumu oxuyub güləcəksən. Məni yüngül təbiətli qız hesab edəcəksən. Amma inan ki, belə deyil. Mən orta məktəbin son sinfində oxuyanda dalımca o qədər oğlanlar düşdü ki... Könlüm heç bir oğlana uyuşmurdu. İndi isə könlümün sizə doğru pərvazlanmaq istədiyinə özüm də mat qalmışam. Bəli! Ömrümdə ilk xoşuma gələn oğlan sizsiniz! Əgər siz də öz sözünü mərd-mərdanə deyən sevgimə laqeyd deyilsinizsə, onda məktubuma cavab yazın!

Mən məktubu təzədən dəftərin arasına qoydum, dəftəri qapadım. Doğrusu, Mələhətin könlünün qərib bir tələbəyə doğru pərvazlanmaq istədiyinə mat qaldım. Sevgi məktubu da sevginin özü tək bakirə olur. O məktub əldən-ələ keçməməlidir. Bəli! Sahibindən başqa onu heç kəs oxumamalıdır. Yoxsa özgə nəfəsilə bəkirəsi pozular. O məktubu başqasına verən isə vicdan qarşısında günaha batar. Mən də bu məktubu oxumaq üçün həm məslək, həm də qulaq yoldaşım olan Azad kişiyyə vermədim. Sonra qərara gəldim ki, Mələhətin sevgi məktubu haqda zəngin həyat təcrübəsi olan Azad kişiyyə danışım. Ondan məsləhət alım. Danışdım. Utana-utana danışdım. Axı Məhluqənin alovlu sevgisinin özü bu otaqdan çəkilib getsə də həniri hələ qalırdı. Azad kişi əvvəl gülümsədi. Sonra fikirli-fikirli qaşlarını çatıb: – Gəlsənə qızı bir imtahana çəkəsən? – dedi. Mən hey-rətlə: – Onu necə imtahana çəkə bilərəm? – deyər soruşdum. Azad kişi ayağa qalxdı. Pəncərəyə sarı get-

di. Dayandı. Düşüncəli gözlərini pəncərə arxasından uzaq, dərin, geniş üfüqlərə zillədi. Sonra təmkinlə mənə: – Sən qıza cavab məktubu yazmalısən. Həm də öz gələcək həyatının enişli-yoxuşlu yollarını öz məktubunda ətraflı təsvir etməlisən. Əgər o qız doğrudan da səni sevirsə, bu yollarda addımlamağın çətinliklərinə dözər – dedi. Mən etirafla Azad kişiyyə: – Siz doğru deyirsiniz. O qızın mənim həyatımdan xəbəri yoxdur. Gərək öz məktubumla o qızı həyat yollarımda səyahətə çıxaram! – dedim. Sonra yazı mizinə yaxınlaşıb Mələhətə məktub yazdım. Sanki bir vərəqdə bütün ömrümün yığcam, əlvan, aydın mənzərəsini çəkdim. Məktubu qatlayıb Mələhətin dəftərinin arasına qoydum.

Sabahı Mələhət sinifdə məni təbəssümlə qarşıladı: – Salam! Şair! Hekayəm necədir? – dedi. Mən təbəssümlə: – Salam! Hekayəniz yaxşıdır! Ancaq bir az da ümman həyatın dərinliyinə enmək lazımdır. Onda yazdığınız hekayələrdə həyat daha real mənzərələrlə canlanır! Əlbəttə, bu yalnız mənim məsləhətim deyil, həm də sənətin əbədi qanunudur! – dedim. Sonra Mələhətin dəftərini özünə qaytardım. Mələhət nazla mənə: – Şairin məsləhəti də mənim üçün qanundur! – dedi. Zəng çalındı. Dərs başlandı. Tələbələr keçib yerlərində əyləşdilər. Müəllim sinfə daxil oldu. Tələbələr ayağa qalxıb təzədən əyləşdilər. Gözucu Mələhətə baxdım. Qız sanki verəcəyim cavabı səbrsizliklə gözləyirmiş. O, dəftərin arasından məktubu tapdı. Tələsik oxumağa başladı. Bu zaman gah gözləri parlayırdı, gah qaşları çatılırdı, gah dodaqları titrəyirdi. Nəhayət, o, məktubu oxuyub qurtardı. Mən qıza baxdım. O da mənə baxdı.

Mələhətin gözlərində sanki düşüncələr bulud-bulud qalanmışdı. O ağırlaşmış gözlərini məndən ayıraraq təzədən dəftərə dikdi... Dərslər qurtarana qədər Mələhət mənə bir söz demədi. Dərslər qurtaranda dəftər-kitabımı götürüb universitetdən çıxdım.

MƏLAHƏTİN NİYYƏTİ

Mələhətin dəftərini qaytardığım günün sabahı sinfə daxil olanda o yerində əyləşmişdi. Başıyla mənə salam verdi. Mən də salamı başımla aldım. Mələhət nigarançılıqdan çıxmış arxayın bir sevgiliyə bənzəyirdi. Ancaq o, dərslər qurtarana qədər mənə heç nə demədi. Son zəngdən sonra mən dəftər-kitabımı götürüb küçəyə çıxdım. Arxadan tanış bir səs eşitdim: – Bir dəqiqə dayanın! – Dönüb baxdım. Mələhət idi. Qız əlindəki dəftəri nəzakətlə uzadıb: – Xahiş edirəm bu hekayəni də oxuyasınız. Zənnimcə sizin dediyiniz sənət qanunlarına burada nisbətən riayət edilmişdir. Sətirlər arasından azmaz canlı həyat lövhələri də görünür – dedi. Mən güldüm: – Məmnuniyyətlə oxuyaram! – deyib dəftəri Mələhətdən aldım. Sonra qızla xudahafizləşib küçə aşağı mənzilə doğru addımladım.

...Mən otağa girəndə Azad kişi yenə çarpayıda uzanıb təsbeh çevirirdi. Barmaqları təsbehin dənələri üstə gəzəndə, fikirləri başqa yerlərdə dolanırdı... Salam verdim. O fikirli-fikirli salamı aldı. Mən də soyunub çarpayıda uzandım. Mələhətin dəftərini açıb vərəqlədim. Hələ yolda ürəyimə dammışdı ki, qız məktubuma

cavab yazıb. Bəli! Yanılmamışdım. Yazmışdı ki, “Sizin təvazökarlıqla dolu məktubunuzu həyəcanla oxudum. Bu məktub sanki ömür romanınızın bir səhifəsidir. Yox! Məktubdakı hər sətir bir mənzilin yoludur. Döyüş, sənət, zəfər mənzillərinin... Sizi sevdiyim üçün məsləkiniz yolunda hər şeyə hazırım”.

Mən bir məsləkə inanandan sonra daha da təmiz yaşamışdım. Yalanı ən böyük düşmən hesab etmişdim. Mələhətin səmimiyyətlə dolu məktubunda isə yalandan iz də yoxdu. Üzümü otaq qonşuma çevirib mənalı-mənalı: – Azad kişi, qız məktubuma cavab yazıb – dedim. Azad kişi maraqla: – Hə yazıb? – deyər soruşdu. Mən təntənəylə: – Hər şeyə razıdır! – dedim. Azad kişi qətiyyətlə: – Onda doğrudan da o səni sevdi! Həyatda hər şeyi sevgi həll edir! – dedi. Sonra ərklə mənə: – Sənə bir bənd şeir oxuyum? – dedi. Mən şəstlə otaq qonşuma: – Oxu, Azad kişi – dedim. O həzin-həzin oxudu:

**Sən gəlsəydin azadlığın töhfəsilə,
Gileylənən yar könlünü yar alardı.
Gözlərinin bəbəyinin şəvəsilə
Saçımdakı ağ dənələr də qaralardı.**

Misralardakı nisgilin siqləti şəstimi sındırdı. Mən maraqla: – Azad kişi, bu misralar hansı şeirdəndir? – dedim. Azad kişi kədərlə: – Mənə gələn məktubdandır! Özü də həyat yoldaşım Şəfqətin göndərdiyi məktubdan! – dedi. Mən sevinclə: – Gözün aydın, Azad kişi, deməli evdən məktub alıbsan! – dedim. Sonra qaçıb Azad kişini çarpayıda qucaqlayıb öpdüm. Ancaq demədim ki, sən oxuduğun bu misralar da mənimdir. Bu

misraları özü o tayda qalıb, əri bu taya keçən bir qadının dilindən yazmışam. Misraların indi bir məktubla o taydan bu taya gəlməsinə heyrət edirəm. Yox! Bu misralar haqda heç nə danışmadım. Utandım. Danışsaydım, kim bilir, bəlkə də Azad kişi üz də sevinəcək, ürəyində isə məni lovğa zənn edəcəkdi. Azad kişi gözləri yaşara-yaşara: – Mən almamışam. Qohumuma gəlib. Şəfqət hansı yollasa, məktubu çoxdan o taydan gəlib Bakıda yaşayan qohumuma göndərüb. O da mənə çatdırıb. Qəribədir, insanın saç da, qaş da, kirpiyi də ağarır. Əlbəttə, mənim saçım, qaşım, kirpiyim tək vaxtsız ağaranları da olur. Ancaq gözlərinin bəbəkləri ağarmır. Sən göz bəbəklərindəki qüdrətə bax! Amma yox, göz bəbəklərindən də qüdrətli bir anlayış var! O nədir? O həsrətdir! Həsrət qapqara bəbəkləri sapsarı saralda bilir. Sanki hər ilin zəfəranıyla bəbəkləri boyayır ki, aynalarında bir zərrə də şəvə qalmasın. Tale heç kimə o günü göstərməsin! Sevinirəm ki, hələlik mənim göz bəbəklərim qaradır. Şəfqət də Vətəndə saçındakı ağ dənələri mənim gözlərimin bəbəklərinin şəvəsiylə qaraltmaq istəyir. Yazır ki, burda gizlənə bilənlər tutuldu. Ələ keçənlərə elə cəza verdilər ki, faciələrinə yer də ağladı, göy də! İndi Vətənin ümidi sizə – mühacirətdə olan övladlarıdır. Siz də bu məsuliyyəti dərinləndən duyun! Bu ümidi doğrultmağa çalışın! Bir-birinizin qədrini bilin! Bir-birinizi qoruyun! Bir-birinizə Vətəndəkindən daha yaxın, mehriban, əziz olun! Varisdən nigaran qalma! Ona öz ürəyimin yağını yedirib, gözlərimin işığını içirəcəyəm! Onu Vətənə layiq bir döyüşçü tək böyüdəcəyəm. Axı Vətənin hələ layiqli döyüşçülə-

rə ehtiyacı çoxdur – dedi. Bəli! Vətənin hələ layiqli döyüşçülərə ehtiyacı çoxdur! – deyə mən dodaqaltı pıçıldadım. Azad kişi susdu. Təzədən təsbəhini çevirməyə başladı. Sanki təsbəhin dənələrini bir-birinin üstə aşırıdıqca Şəfqətlə keçirdiyi günləri sayırdı...

Mələhətin ikinci hekayəsini də oxudum. İkinci hekayə birinciyə nisbətən doğrudan yaxşı yazılmışdı...

Sabahı istirahət günü idi. Ancaq Azad kişi tezdən durmuşdu. Çayı dəmləmişdi. Süfrəni salmışdı. Mən də durdum. Əl-üzümü yudum. Gəlib süfrə kənarında Azad kişilə üz bəüz əyləşdim. Çay-çörək yedik. Sonra mən süfrəni yığışdırdım. Azad kişi yerindən qalxmadı. Sözlü adama oxşayırdı. O doğma səsə mənə: – Gəl otur, sənə sözüm var – dedi. Mən yenidən gəlib yerimdə əyləşdim. Azad kişi mehriban-mehriban: – Sabah başqa mənzilə köçürəm. Qohumum tapıb. Özü də tək adamlıqdır. Belə yaxşıdır. Axı sən də əvvəl-axır evlənməlisən. Özün istəsən də, istəməsən də qızlar səndən əl çəkməyəcəklər. Niyə də əl çəksinlər? Yaraşlıq oğlansan, istedadlı şairsən! Ancaq elə bilmə ki, mən burdan köçəndən sonra daha səninlə maraqlanmayacağam. Yox! Həmişə səndən soraq tutacağam. Hələ sənə qonaq da gələcəyəm... – dedi.

Sonra Azad kişi ayağa qalxdı. Mənzildə özünə məxsus olan şeyləri götürdü. Mən küçəyə çıxdım. Bir maşın tutdum. Azad kişinin şeylərini maşına yığdım. Sonra otaq qonşumu bir oğul məhəbbətilə bağrıma basıb öpdüm. Xətrini doğma atam qədər istədiyim Azad kişini yeni mənzilə yola saldım.

Universitetdə nəinki tələbələr, hətta müəllimlər də bildilər ki, Məlahətlə gəzirəm. O taylı yoldaşlarım da bizi dəfələrlə küçədə, bağda, meydana bir yerdə görmüşdülər. Onunla tez-tez kinoya gedirdim. Teatra, konsertə, iclasa isə ayrı-ayrı gedirdik. Deyirdi ki, sabah teatra gedəcəyik, sən də gəl. Mən də gedirdim. O bacısıyla başqa yerdə əyləşirdi, mən də başqa yerdə. Arada baxışib gülümsəyirdik. Konsertdə də, iclasda da belə olurdu. Sanki o sevgisini həssas gözlərdən gizli saxlamaq istəyirdi. Bu isə mümkün deyildi. Məlahətin sevgisini öz ailəsi də bilirdi. Ancaq açıb-ağartmaq istəmirdi. Məlahət demişdi ki, atam Hacı Məqsəd Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyində işləyir. Özü də polkovnikdir. Bu məsələni bildikdən sonra heç narahat olmamışdım. Düşünmüşdüm ki, mənim şəxsiyyətim aydan arı, sudan durudur. Bəli! Elə bir büllur güldanam ki, bu tərəfimdən baxanda o tərəfim görünür. Sevgiyə gəlincə, kim, haçan, harda, necə mövqə tutursa tutsun, fərqi yoxdur. Bir qız, necə deyərlər, qızlar bulağından su içəndən sonra bir oğlanı tapasıdır. Məlahət də məni tapmışdır. Sən demə, məsələ mən düşündüyüm qədər də sadə deyilmiş. Məlahətin atası bu sevginin bəlkə də gələcəkdə özü-özünə sönüb gedəcəyinə inanırdı. Ona görə də hələlik işə qarışmırdı. Gənc qızlarda o qədər öteri sevgi olur ki... Ancaq Məlahətin sevgisi öteri deyildi. Bəzən dərstdən sonra birlikdə mağazalara dəyərdik. O mənə ev şeyləri aldırardı. Sonra öz evlərinə gedərdi. Mən də aldığımız şeyləri mənzilimə gətirərdim. Günlərsə heç kimdən icazə almadan karvan-karvan ömürdən keçərdi...

KİŞİ SÜKUTU

1947-ci ilin payızı idi. Allah bilir bu payız Bakıda neçənci payız idi. Ancaq mənim Arazın o tayından keçib bu tayında qarşıladığım ilk payız idi. Təsəvvürümə də gəlməzdi ki, bu tayda yarım əsrlik bir zamanın hələ neçə-neçə payızını görəcəyəm. Yaxşı ki, gəlmirdi! Yoxsa məni dəhşət bürüyərdi. Ancaq məni dəhşət sonralar bürüdü. Özü də özünə alışdır-aalışdır, öyrədə-öyrədə, yaraşdır-a-yaraşdır... Yavaş-yavaş gələn dəhşətin zəhmi olmur. Axı vahiməli təsirini itirə-itirə gəlir. Bəli! Payız idi. Küləyin soyuq nəfəsi ağacların saralmış yarpaqlarını tək-tək yox, dəstə-dəstə yerə töküdü. Mənim Vətən həsrətli xatirə ağacımın tək bir yarpağını da yerə sala bilmirdi. Axı o yaşıl yarpaqlara hələ iynənin ucu boyda da xal düşməmişdi.

Universitetin önündəki məşhur küçənin o tayındakı zirzəmi yeməxana idi. O taylı tələbələr həmin yeməxanada yeyib-içirdi. Mən də səhər, günorta, axşam o zirzəmidə yeyirdim. Nədənsə, o günlərdə Vətəni əvvəl itirib sonra soraqlayan xəyal məndən əl çəkmirdi. Sanki məni də itirəcəyindən qorxurdu. Haraya gedirdimsə, harada olurdumsa mənə suallar verirdi. Sonra da cavablar istəyirdi. Sualları nə idi? Vətənin azadlığının müqəddəratı niyə elə oldu? Dostun üzü neçin döndü? Nə səbəbə gəldik? Haçan qayıdacağıq? Bəli! Xəyal məni heç rahat buraxmırdı. Təzə şeirlərim də başımda elə bu dəqiqələrdə yaranırdı. Dərdli adam gündüz də, gecə də fikirlə olur. Əzab çəkir. Dostları isə ona bu nə fikirdir, nə əzabdır sən çəkirsən. Bir filankəsə bax! Bəlkə dər-

di səninkindən də artıqdır. Ancaq heç dərddə məhəl qoymur. Elə öz işindədir. Yeyir də, içir də, deyir də, gülür də, gəzir də, zarafatlaşır da... – deyirlər. Bəli! Dostları məzəmmətlə dərddə adama təsəlli vermək istəyir. Ancaq nahaq. Ola bilsin ki, nümunə göstərilən dərddə adam laqeyddir. Bir də dərddə adam özünü həyat səviyyəsində dərddə adamla yox, fərəhli adamla müqayisə etməlidir! Bəli! O özünə sual verməlidir ki, axı mən də bir zaman təməllər üstə yüksələn fərəh mücəssəməsiydim. İndi çiyinlərdə yük olan dərd tabutuyam. Yoxsa yalnız ayrı-ayrı adamlar deyil, bütün dünya laqeydləşə bilər.

Axşam düşmüşdü. Sanki yer də, göy də sarı ulduzlarla dolmuşdu. Axı yerdə sarı yarpaqlar da göydəki ulduzları andırırdı. Sanki Ay bu ulduz tünlüyündə itəcəyindən ehtiyat edib üfəqdən tərpanmək istəmirdi. Mənzilimdən çıxıb yeməxanaya yollandım. Ancaq tək yox, xəyalla! Mən həmişə yeməxanaya daxil olanda mizlərin ətrafını yemək gözləyən tələbələrə hasarlanmış görürdüm. Sakitcə keçib bir küncdə tutulmamış bir mizin kənarında əyləşərdim. Özü də xəyalla birlikdə! Sonra yemək payımı gözləyərdim. Az da gözləsəydim, çox da gözləsəydim xəyal məni məşğul edərdi, bir kəslə danışmağa qoymazdı. Sən demə, həmyaşlılarım, həmvətənlərim, həmməsləklərim olan tələbələr mənim bu vəziyyətimə heyretlə baxırmışlar. Sonra da məni öz aralarında adamayovuşmaz, lovğa adlandırırılmışlar. Mən isə ətrafımdan mənə dikilən soyuq baxışlarda bu əsasız ittihamı oxuya bilmirmişəm. Yeməxanaya daxil olanda burnuma iştah küsdürən qoxular dolmağa başla-

dı. Yadıma Təbrizdə yediyim ləziz xörəklərin ecazkar ətiqləri düşdü. Haçansa elə bu yeməxanada yazdığım bir şeiri yeməklə məşğul olan tələbələrin arasından keçə-keçə oxudum:

**Vətəndə ülfətsiz yaşayana da
Ən yaxın, ən doğma ülfətmiş Vətən.
Vətəndə nemətsiz yaşayana da
Ən gözəl, ən əziz nemətmiş Vətən.**

**Şair! Heyran olma dövlətliyə də,
Qüdrətlidən daha qüdrətliyə də,
Yox! Şöhrətsizə də, şöhrətliyə də
Başdan-ayağadək şöhrətdir Vətən.**

**Nadirdən də nadir çiçəyiylə də,
Sərindən də sərin küləyiylə də,
Ləzizdən də ləziz xörəyiylə də
Ömrünə-gününə zinətmiş Vətən.**

Birdən öz adımla eşitdim. Dönüb baxdım. Tanış tələbələrdən biri ayağa qalxıb məni yanındakı boş stulda əyləşmək üçün çağırırdı. Bu zaman “bu lovğa adamdır. Orda əyləşməz” deyən bir pıçıltı qulağımı yalaya-yalaya keçdi. Mən yeyin-yeyin gedib o boş stulda əyləşdim. Tələbələrin gözləri məhrəm təbəssümlə doldu. Sanki o təbəssümü özümlə gətirmişdim. Dərhal tələbələrlə qaynayıb-qarıxdım. Axı biz bir yolun yolçuları, bir dənizin dalğaları, bir ağacın budaqları, bir dastanın fəsilləri, bir yumruğun barmaqları, bir topun mərmiləri idik. İstədiyimiz mövzularda söhbət etdik. Hətta bir-birimizin şəx-

si işi ilə də maraqlandıq. Suallar verdik, cavablar aldığımız. Daha nəinki mənimlə səmimiyyət dolu ünsiyyətə girən, hətta kənardan heyrətlə baxan tələbələr də qət etdilər ki, mən lovğa yox, sadəyəm. Bəli! Məğrur qayada bitən sakit lələyəm. Gündüz də, gecə də Vətən həsrətilə yanırım... Bir çiraqlıq şöləmi əzəmətli vüsal günəşinə döndərmək istəyirəm. Yeməklər gəldi, söhbətlər kəsildi. Yeməyə başladığımız. Ancaq xəyal məni rahat çörək yeməyə də qoymadı. Yenə sorğu-suala çəkdi: – Səni lovğalıqda günahlandıran o tələbə kim idi? Sənin ki, lovğalıq nədir, hətta quru danışmaqdan da zəhlən gedir. Məgər kənddəki ları xoruz əhvalatı yadından çıxıb? Bəlkə o tələbə sənə aşağıdan yuxarıya baxır? Axı sən həm şairsən, həm də inqilabçı. İran tarixində ilk dəfə Təbrizdə açılan Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının ilk yaradıcısı, ilk müdiri olubsan – dedi. Mən pıçıltıyla xəyala: – Yox! O tələbə məni yaxşı tanımır. Bəlkə haqqında yazılanları oxumayıb. Əgər oxuyubsa, sonra yadında qalmayıb. Sənin mənə xatırladığın ları xoruz əhvalatı isə başdan-ayağa qədər yadımdadır. Elə əhvalatı heç unutmazlar? – dedim.

Əmim usta Qulam dərzi idi. Yalnız öz kəndi Çanaxbulağın sakinləri deyil, hətta ətrafdakı kəndlərin sakinləri də paltarlarını əmimə tikdirərdilər. Bəli! Parçalarını şəhərə aparmırdılar. Halbuki, Ərdəbil boyda şəhərdə o qədər mahir dərzi vardı ki... Ancaq insafən, əmimin tikdiyi paltarlar şəhər dərzilərinin tikdiyi paltarlarla bir sərgidə göstəriləydi, şübhəsiz üstünlük qazanardı. Kəndlilər savadsız olsalar da naşı deyildilər. Məsafədə yolun yaxınlığını, pulda xərcin azlığını, tikişdə işin yax-

şılığını nəzərə alıb əmimin qapısını döyürdülər. Qəribədir, həyatda nisbətən əsəbi olan əmim sənətdə çox təmkinli idi. Diqqətlə iş görürdü. Sanki öz sənətinə hörməti azalsaydı müştəriləri də azalardı. Dünya görmüş kişi oğlu yaşında müştərisinin nazı ilə oynayırdı.

Bir gün əmimə dəyməyə getmişdim. Çoxdan görmədiyimə görə kişidən qərubsəmişdim. Ata əvəzinin doğma nəfəsini udmaq istəyirdim. Axı hər dəfə əmimin nəfəsini udanda sanki ürəyimdə daşlaşmaq istəyən yetimlik qubarı bir qədər əriyirdi... Əmim yenə tikiş maşınının arxasında ayaq üstə durub həvəslə işləyirdi. Mehriban-mehriban salamlaşdıq. Bir-birimizin keyfini soruşduq. Mən gəlib divar dibində xalça üstə sərilmiş yumşaq döşəkçələrdən birinin üstündə əyləşdim. Həyat hadisələrindən söhbət edə-edə çay içdik. Əmim nə qədər təklif etdisə də nahara qalmadım. Kişilə xudaha-fizləşib həyətdə çıxdım ki, evimizə qayıdım. Əmimin iş otağının kiçik pəncərəsi həyətdə açılırdı. Kişi həmişə o kiçik pəncərədən nəhənglər-nəhəngi Savalanı ətəyindən zirvəsinə qədər görürdü. Sanki hər qayaya, dərəyə, çaya, şələləyə, bulağa ovcunun içində baxırdı. Savalan nədir? Sanki əmim kiçik pəncərədən böyük dünyaya tamaşa edirdi. Əslində böyük dünya əmimin kiçik pəncərəsindən başlayırdı. Mən həyətdə qəribə bir mənzərəylə qarşılaşdım. Baxçada xoruzlar qaqqıldaya-qaqqıldaya torpağı eşib tapdıqları cücüləri büllur parıltılı dimdiklərilə toyuqların qabağına itələyirdi. Toyuqlar da həm sakit-sakit, həm də şirin-şirin cücüləri dənələyir, arabir minnətdarlıqla qaqqıldayırdı. Doğrusu, xoruzların təmənnasız nəzakətinə heyran qaldım. Axı

elə adamlar var ki, nəzakətdə də mənfəət axtarır. Birdən uzun ayaqlı, yoğun boyunlu, qarmaq dimdikli heyvərə bir ları xoruz toyuqların arasında peyda oldu. Xoruzları qarmaq dimdiyi ilə döyəcləməyə başladı. Onların həvəslə tapıb toyuqların qabağına səpələdiyi cücüləri toyuqlara daha da yaxınlaşdırdı. Başqa sözlə, özünü toyuqların yanında şirin salmaq üçün hazırına nazir oldu. Xoruzlar əlvan qanadlarını yanlarına qısıb tələsik ları xoruzdan uzaqlaşdılar. İndi çəpiş boyda xoruzlar sudan çıxmış cüclərə bənzəyirdi. Onlara yazığım gəldi. Axı xoruzlar da kişidir. Ları xoruz hamısının kişiliyini təhqir etmişdi. Sanki yeyin-yeyin tərənən ları xoruz ləngərli qanadlarının təkaniylə ürəyimdə pərvazlanan misraları dodaqlarıma qaldırdı. Mən ları xoruza baxa-baxa pıçıldadım:

**Lovğalıq nə munislik,
Nə də həmdəmlik bilər.
Lovğalıq nə doğmalıq,
Nə də məhrəmlik bilər.
Lovğalıq qayğı deyil,
Rişxənd saçar gözündən.
Bir iş gördü, görmədi
Razı qalar özündən.
Bəli! Lovğalıq haçan
Öz-özünü ucaldar,
Kölgəsinin altında
Başqasını alçaldar.**

Mən qışda quşbaşı yağan qarın altında donmuş əllərimi öz nəfəsimlə isidə-isidə həyətimizdəki qarı kürüyüb bir yana yığardım. Sonra evə gedib dən gətirərdim.

Quşlar ac qalmasın deyə dəni həyətdə səpərdim. Əfəl quş balalarını tutub qış çıxana qədər qəfəsdə bəsləyərdim. Novruzun topu atılanda quş balalarını havaya buraxardım. Bəli! Quşlara yazığım gəlirdi. İllah daki köməyə ehtiyacı olan quşlara! Axı mənim öz həyatım da quş həyatına bənzəyirdi. Nə atam vardı, nə də anam. Nənəmin yanında yaşayırdım. Darıxanda gah əmimgilə, gah dayımgilə, gah bibimgilə, gah xalamgilə gedirdim. Yox! Mən də quş olub uçurdum. Ancaq quşlar qonduğu yerdə dən axtarırdı, mən isə getdiyim yerdə həyan! Yolla gedəndə ayağımın altına dönə-dönə baxardım ki, qarışqanı tapdalamayım. Məni qarmaq istəyən iti vurmazdım ki, o da canlıdır. Ancaq ları xoruzun hiddətlə dolu gözlərimin bulaqlarında dalğa-dalğa qabaran lovğalığı məni cin atına mindirdi. Mən də cin atını birbaşa ları xoruzun üstünə sürdüm. Yerdən iri bir daş götürüb ları xoruza atdım. O çığıra-çığıra çapaladı. Əmim kiçik pəncərədən bu mənzərəyə baxıb çəkildi. Söz yox ki, kişi məsələnin nə yerdə olduğunu bildi. Bəli! Ları xoruzu vurmağımı öz gözlərilə gördü. İndi toyuqlar dənizdəki ləpələrə, ları xoruz isə ləpələr arasında çırpınan iri dalğaya bənzəyirdi. Ləpələr yatanda bir-birinin qoynuna girib birlikdə yatır. Ancaq həyətdə belə olmadı. Ləpələr harasa axışdı. İri dalğa isə tək yatdı. Ları xoruz öldü. Qəribədir. O sakitləşdi. Mən isə həyəcanlandım... Onun cəmdəyini həyətdə qoymaq olmazdı. Axı o hansı ünvanda öldürüldüyünü sükutuyla da car çəkə bilirdi. Ları xoruzun cəmdəyini yerdən götürüb ətəyimin altına vurdum. Ancaq o ətək altına sığışan şey deyildi. Sanki bir qaya parçasını ətəyimə bükdüm. Ətə-

yim tərpləndi. Tələsik həyətdən çıxıb kəndin qırağındakı “Bulaqlı dərə”yə doğru sürətlə addımladım. Yolda yadıma müdrik ataların “iti öldürənə sürütdürərlər” məsəli düşdü. Ları xoruzun cəmdəyini “Bulaqlı dərə”yə atdım. Dərə aşağı axıb-gedən soyuq su ları xoruzun hələ də istisi azalmayan cəmdəyini sanki göydə qapdı. Sonra bir lovğalıq qurbanının günahını yuya-yuya harasa apardı. “Bulaqlı dərə”nin qırağında çox dayanmaq olmazdı. Məni “cinayət”in izini itirərkən görən olardı. Halbuki, mən cinayətkar yox, xilaskar idim. Bəli! Xoruzları ları xoruzun qəssab çəngəllərinə bənzəyən mahmızlı caynaqlarından xilas etmişdim. Geriyə dönüb evimizə doğru addımladım. Düzü, geyimdə də, xasiyyətdə də, davranışda da sadədən sadə olan mən ları xoruzu lovğalıq üstündə cəzalandırmışdım. Özümü isə bu əməliyyatda haqsız yox, haqlı sanmışdım. Ancaq bu əhvalat barəsində evdə nənəmə də bir söz demədim.

Axşamüstü əmimin kiçik oğlu Qılınc gəlib dedi ki, atam səni çağırır. Dur gedək. Ayağa qalxıb Qılınc ilə evdən çıxdım. Yolda ürəyimi yeyə-yeyə addımladım. Ayağımın biri getdi, biri yox. Evə girəndə məni ədəvə ətri bürüdü. Sən demə, əmim məni şam yeməyinə çağırır-mış. Mən isə təlaşla düşünürdüm ki, yəqin əmim ları xoruz haqqında bir söz deyəcək. Kiminsə günahını üzünə deyən adam ürəyini boşaldır. Günahı üzünə deyilən adam o adamı görəndə daha xəcalət çəkmir. Elə bilir ki, o adamın ürəyində daha öz günahı haqda deyiləcək bir söz yoxdur. Amma günahını deməyən adamı görəndə səksəkəyə düşür. Zənn edir ki, o söz indi şimşəkləşəcək. Elə gurlayacaq ki, səsindən qulaqlar tutulacaq.

Əmim o sözü demədi. Əmimdəki kişi sükutuna, təmkininə, səbrinə heyran qaldım. Onu görəndə xəcalət çəkdim. Dedim kaş məni söyəydi, döyəydi, öldürəydi, amma özü boyda sükut heykəlinə dönməyəydi. Mən yenə keçib divar dibində xalça üstə sərilmiş yumşaq döşəkçələrdən birinin üstündə əyləşdim. Əmim də tikiş maşınının arxasından durub gəldi. Yanımdakı yumşaq döşəkçə üstündə əyləşdi. Sonra qızı Həvvaya dedi ki, süfrə salsın. Xörəyi çəkib gətirsin. Evdəkiləri də yeməyə çağırsın. Həvva süfrə saldı. Plov çəkilmiş nimçələri buğlana-buğlana gətirdi. Evdəkilər süfrə başına yığıldı. Əmim bismillah deyər əlini süfrəyə uzatdı. Mən də, evdəkilər də əlimizi plova uzatdıq. Elə birinci tikəni ağızımıza qoyanda əmimgilin damları üstədən yağlı bir qarğış dalğa-dalğa ətrafa yayıldı. Bu, qonşu Kəblə Hüseynin qoca arvadı Həlimə xanımın üstünə aldığı cavan arvadı Səda xanımın tanış səsi idi. Kənddə hamı ondan çəkinirdi. Çünki ötkəmlikdə tayı-bərabəri yox idi. Səda xanım gözlərini yumub, ağızını açmışdı. O, – mənim xoruzumu qapımdan itirən, səni görüm öz qapına həsrət qalasan. Doğma yurdundan ilim-ilim didərgin düşsən – deyər səsilə xoruzunu qapısından itirəni qarğayırdı. Qəribədir. Səda xanımın evlərinin damı əmimgilin evlərinin damı ilə yapışıqlı idi. Ancaq o öz evlərinin deyil, əmimgilin damına çıxmışdı. Hər qürub çağı məscidin damında heykəlləşən müəzzinin yeri-göyü dağlayan əzanının özü indi Səda xanımın fəryad vulkanının içində yanıb külə dönürdü. Sonra kəndin soyuq küçələrinə səpələnirdi. Bir yandan qəm üstündə köklənmiş qürubun havası, bir yandan da Səda xanımın sinəsindən

alovlana-alovlana qopan fəryad əmimgilin evinə zorla matəm libası geydirirdi. Hər tikəmi sanki qarğışa büküb yeyirdim. Qarğışa bükülmüş tikə içimdə bayquşa dönüb ulayırdı. Bəli! Damın üstündə Səda xanım qışqırırdı, mənəm içimdə isə bayquş ulayırdı. Ürəyim də uçulub içimdə ulayan bayquşun başına tökülürdü. Əmimin uşaqları heyrətlə biri-birinin üzünə baxırdılar. Evin böyük uşağı Cavad bir neçə dəfə hiddətlə: – Axı bu həyasızın qapısından xoruzunu kim itirib? Bu mərifətsiz kimə qarğış edir? – dedi. Sonra ayağa qalxdı. Deyəsən, dama çıxıb Səda xanımı ya qovmaq, ya da susdurmaq istəyirdi. Əmim dinməz-söyləməz əlini yavaşca qaldırıb Cavadın ətəyindən darddı. Cavad yerində əyləşdi. Ancaq əlini daha süfrəyə uzatmadı. Kənd yerində qadının cavabını qadın verir. Əmimin qadını isə dünyasını dəyişmişdi. Biz də əlimizi süfrədən çəkdik. Mən tufan içində də sükuta dalan ağ başlı zirvəni andıran əmimə baxa-baxa narahat ürəyimdə etirafla dedim:

**Kişiyə ona görə
Kişi söyləyirlər ki,
Kişiyə ona görə
Qibtə eləyirlər ki,
Neçə-neçə şimşəyi
Buludunda gizlədir.
Neçə-neçə tufanı
Sükutunda gizlədir.
Sözü olanda ancaq
Öz məqamında deyir.
O tələsmir, gecikmir,
Düz məqamında deyir.**

Ancaq əmim o sözü indiki məqamında da, sonralardakı məqamlarında da demədi.

Sanki Səda xanımın dalğa-dalğa havaya qarışan tox nəfəsi ac külfətin iştahasını da özüylə harasa apardı. Hamı əlini süfrədən çəkdi. Mən də qarşımdakı plov dolu mis nimçəni əlimlə yavaşca geriyyə itələdim. Həvvə süfrəni yığışdırdı. Əmim də qalxıb tikiş maşınının arxasına keçdi. Maşını işə saldı. Kim bilir, bəlkə də kişi maşını ona görə işə saldı ki, Səda xanımın heybətli qarğışlarını maşının səsi ilə batıra. Ancaq bu mümkün olmadı. Sanki qarğış alatoranda elə yana-yana tüstülənirdi. Mən çay içməyə qalmadım. Axı nə yemişdim ki, nə də çay içəm. Ayağa qalxdım. Əmimlə xudahafizləşib evə getdim... Evimiz əmimgilin evlərindən uzaq olduğuna görə daha Səda xanımın dəhşətli qarğışlarını eşitmədim. Haçan kəsildiyini də bilmədim.

İllər keçdi. Mən doğma Vətənimdən ayrıldım. Ancaq taleyim ları xoruzun taleyinə bənzəmədi. Ölmədim. Dirdərgin düşdüm. Müdrik atalar deyib ki, milçək bir şey deyil, ancaq ürək bulandırır. Səda xanım isə vızıldayan milçək yox, tərpedən-dırnağa yangılı fəryad idi. Mən mövhumata inanmırdım. İndi də inanmıram. Amma nədənsə, Səda xanımın sirayətə qarğışlarının müstəcab olduğuna inandım. Axı necə deyərlər, şübhəli adam hər şeydən şübhələnər. Hələ uşaqlıqda eşitmişdim ki, bəzi adamlara “nəfəsi ağırdır” deyirlər. O adamların xətrinə dəyməməyi tövsiyə edirlər. Yoxsa “ağır nəfəs” toxunduğu növrəğin altını üstünə çevirər. Doğrudur, mən ları xoruzu lovğalığı üstündə cəzalandırdım. Amma nə gizlədim. Çılğın yeniyetməlik vaxtımda baş verən o əhva-

lat indi gözlərimdə canlananda xəyalımda təlatümlü həyat dənizimdən bir peşmançılıq dalğası şimşək gurultusuyla keçir. Özüm isə o peşmançılıq dalğasına dağdan ağır əmimin kilidlənmiş dodaqlarından uçub mənim titrək dodaqlarıma qonmuş kişi sükutuyla baxıram.

Mən yeməxanadakı tələbələrini məni lovğalıqda günahlandırmaqda qınamadım. Axı yazıqlarları xoruzun əhvalatını nə görmüşdülər, nə də eşitmişdilər. Onlar bilmirdilər ki, mən bəlkə də lovğalığı cəzalandırdığım üçün özüm də didərginliklə cəzalanmışam. Bu barədə tələbələrə bir söz demədim. Yemək payımı yeyib qurtardıqdan sonra müsahiblərimlə səmimi xudahafizləşib küçəyə çıxdım. Mənzilə yollandım.

Mən küçədə şəhərə yenidən daxil olmuş qonağa bən-zəyirdim. Ətrafımda min dəfə gördüklərimə yenə maraqla baxırdım ki, bəlkələri xoruz əhvalatını unudam. Yaddaşda həmişəlik sakinləşən bir şeyi unutmaq isə müşkül məsələdir...

ŞUŞA NOTLARI

1948-ci il iyun ayının axırında birinci kursu bitirdik. İsti getdikcə şiddətlənirdi. Biz Təbrizin sərinliyindən çıxıb Bakının bürküsünə düşmüşdük. Sərin bir yerdə dincəlmək istəyirdik. Yazıçılar İttifaqının Şuşada istirahət evi vardı. İttifaqın rəhbərləri bizə dincəlmək üçün Şuşaya getməyi məsləhət gördü. İbrahim Zakirlə Mədinə Gülgün Şuşaya yola düşdü. Balaşla mən işimiz ləngidiyinə görə onlarla gedə bilmədik. Sən demə, Şuşada dumanlı günlər başlayıbmış. Özü də avqustun cırhacı-

rında. İbrahim Zakir başı həmişə qarlı örtülən Savalının ətəyində doğulub ərşəyə çatsa da soyuğu sevməzdi. Soyuq gecələrdə elə üst paltarıyla yatardı. O Şuşada cəmi bir həftə qaldıqdan sonra Bakıya qayıtmaq istəyir. Mədinə Gülgün də Şuşada tək qalıb darıxacağını düşünür. İbrahim Zakirlə Bakıya qayıdır. Balaşla mən avqustun 15-də Şuşaya yola düşdük. Şuşaya çatanda şəhəri duman içində gördük. İstirahət evində bizə bir otaq verdilər. Özümüzlə gətirdiyimiz şeyləri otaqda yerbəyer etdik. Xəbər tutduq ki, İbrahim Zakirlə Mədinə Gülgün Bakıya gediblər. Sonra istirahət evində dincələnlərlə tanış olduq. Şuşada hava bir gün şəfəqə, bir gün dumanlı bürünürdü. Ancaq bəzən dumanlı günün ömrü uzanırdı. Duman eyvanlara dolub o baş, bu başa sürünürdü. Sanki itirdiyini axtarırdı. Qapını açanda otağa soxulurdu. Sanki boz süpürgəsilə otaqdakı istini süpürüb eyvana atır, ordan da həyəətə tökürdü. Biz hava günəşli olanda Şuşanın görməli yerlərində gəzirdik. Dumanlı olanda isə otağımıza qapılıb qalırdıq. Ancaq şuşalılar günəşli havada da, dumanlı havada da ecazla dolu təbiətin qoynunda dolaşırdı. Kimsə çalırdı, kimsə oxuyurdu. Bura gələndən iki gün sonra eyvanda öyləşib nadir mənzərələrə məmnun-məmnun baxırdım. Bu zaman Şuşa ətirli misraların ürəyimdən dilimə axdığını duydum. Qələm-dəftərimi qoltuq cibimdən çıxarıb məhrəm-məhrəm yazdım:

**Dağlar başındakı meşəliklərin
Yaşıl baxışında məhəbbət yatır.
Şuşa yaşındakı meşəliklərin
Hər tumurcuğunda şeiriyət yatır.**

**Ağ buludlu üfüq qar saçlı sarban,
Dağlar karvandakı dəvələridir.
Qayada şəlalə, təpədə ceyran
Nadir gözəlliyn zirvələridir.**

**Alov çulğalayır ağ buludları,
Sanki yanğın vardır göyün üzündə.
Nəğmələr dağdır daş sükutları
İsa bulağında, Cıdır düzündə.**

**Dağların düşündən ağ tüllər kimi
Dərin dərələrə sallanır duman.
Sisli çəməndəki al güllər kimi
Boz köynək içində allanır duman.**

**Dan yeri körüklü misgər dükanı,
Buludlar qızarmış mis parçasıdır.
Şuşa – gözəlliyn qədim dastanı
Bəlkə sənətkardan söz açasıdır.**

**Sürünün dalınca yeriyan çoban
Ecazkar neyində şikəstə çalır.
Yanğılı ürəyi əriyan çoban
Havanı gah zildə, gah pəsdə çalır.**

**Qarlı zirvələrə qığılcım təki
İşıqlı ulduzlar saçır asiman.
Yalçın qayalarda yapıncım təki
Naxışlı çətrini açır asiman.**

**Ay işığında da yumşaq otların
Qoynunda dincəlir yorğun qonaqlar.
Tarın simlərindən axan notların
Səsini əks edir ayna bulaqlar...**

Bir axşam Balaşla Şuşa haqqındakı təəssüratlarımızı bölüşdük. Yeməkdən sonra yatağımıza girdik. Otaq soyuq olduğuna görə mən yorğana bürünüb yatdım. Gecə yarısı məni xəyal yuxudan oyatdı. Bəli! Nə səs, nə külək oyatmadı. Ancaq xəyal oyatdı. Sanki yataqda buruma Qaradağın ətri gəldi. Axı gecələr Qaradağla Qarabağ nəfəs-nəfəsə yatır. Biri Arazın o tayında, biri də bu tayında bir-birindən nigaran uyuyur. Mən elə yatağımın içində narahat-narahat düşündüm ki, görəsən bu zorla bir-birindən ayrılmış doğma torpaqlar yenə birləşəcəkmi? Birləşəcəksə, haçan birləşəcək? Bu zaman qulağıma qətiyyətlə dolu bir səs gəldi: – Birləşəcək! Mütləq birləşəcək! Ay həmişə hilal olmaz, bədrlənər də! Unutma ki, Ayın bədrlənməsini yaşayanlar görür!.. – Bu inamın tanış səsi idi. Yatağımdan qalxıb geyindim. Balaşı oyatmayım deyə, yavaşca eyvana çıxdım. Nə yaxşı ki, duman çəkilməmişdi. Ay doğmuşdu. Sanki eyvanın qarşısındakı ağacların yaşıl yarpaqlarına süd çilənmişdi. Eyvanda əyləşib qələm-dəftərimi qoltuq cibimdən çıxartdım. Elə Ay işığında “Yaşayanlar görəcəkdir” adlı şeirimi yazdım:

**Qarabağın yaylağını
Meşə örtmüş duman kimi.
Mən gəzirəm qucağımı
Bir vəfalı mehman kimi.**

**Qardaş kəndi çiçək-çiçək,
Növrağından doymur ürək.
Həyat şirin, ömür gödək,
Günlər keçir karvan kimi.**

**Torpaq ana, bahar çağa,
Sürü qalxır yaşıl dağa...
Üfüqlərə baxa-baxa
Çoban gülür dövran kimi.**

**Dodağında dinəndə ney,
Bir rübaba dönür hər şey,
Nəgmə deyir sanki yer-göy,
Bir yanıqlı kaman kimi.**

**Parçalanmış ana torpaq,
Bu Qarabağ, o Qaradağ...
Lal sərhəddə Araz ancaq
Haray çəkir insan kimi.**

**Əhər qızı gözü yaşlı,
Dağlar uca, yollar daşlı...
Yenə dərdim həddən aşdı,
Dalğalandı ümman kimi.**

**Bir yaranmış Azərbaycan!
Ayırsa da onu zaman,
Görəcəkdir hər yaşayan
Bu ölkəni bir can kimi.**

**O vaxt mən də səhər-axşam
Bu torpaqdan alıb ilham,
Saz götürüb söz qoşaram
Bizim aşiq Cavan kimi...**

Sanki səhər mənzilinə doğru irəliləyən Ay dumanın axşamdan Şuşadan yox olduğunu haradansa Günəşə bildirmişdi. Günəş Şuşaya qızıl təbəssümlə gəlmişdi. Mən çay-çörəyimi yedikdən sonra şəhərin yastı daşlar dö-

şənmiş enişli-yoxuşlu küçələrində maraqla dolaşırdım. Birdən tanış, doğma, məhrəm bir mahnı eşitdim. “Qaragilə” mahnısını! Mən bu mahnını Təbrizdə dəfələrlə rıqqət içində dinləmişdim. Bu tayda isə ilk dəfəydi eşidirdim. “Qaragilə” qanad çala-çala yanıma gəlmək istəyirdi. Dayanıb divara söykəndim. “Qaragilə”ni gözlədim. Ancaq o gəlmədi. Sanki “Qaragilə”ni oxuyan qız mənim Təbrizdən gəldiyimi duyub mahnını tamam cı-lalamamış buraxmadı. Sən demə, insan düşünəndə xəyalındakını görürmüş, ətrafındakını yox. Sanki Təbrizdən çıxıb Təbrizə qayıtmışdım. Qız “Qaragilə”ni kəlmə-kəlmə dinləyənin iliklərinə hopdururdu. Qərībədir. Dinləyən ağrıdan inləsə də, yenə “Qaragilə”ni qulaqlarına təpirdi. Mahnı qurtardı. Qızı görmədim. Görseydim, “Qaragilə”yə görə qardaş məhəbbətilə gözlərinin qara gilələrindən öpərdim...

Mən dənizin qayalı sahilində dayananda hər dəfə dənizə doğru yürüyən dalğaya çox baxmışam. Dalğa istədiyinə nail olanda hədəfin başından qürurla aşıb sahilə tökülür. İstədiyinə nail olmayanda geriye çəkilib dənizdə yox olur. Sanki mənim də ilhamım dalğadır. O, dəniz sinəmdən mövzuya doğru yürüyür. Ancaq mövzuya dəyib geri qayıtmır. Yox! O mövzunu əridə-əridə yazıya döndərməyə çalışır. Ona görə də şeirlərimin çoxunu birnəfəsə yazmışam.

Mən söykəndiyim divardan aralandım. Daha istirahət evinə getmədim. Cıdır düzünə yollandım. Xəlvət bir guşə tapıb qələm-dəftərimi qoltuq cibimdən çıxartdım. “Dağlar qızı” adlı şeirimi yazmağa başladım. Şeiri qurtaranda gördüm ki, Günəş başımın üstündədir. Göy

qübbəsindən mənə məmnun-məmnun baxır. Şeiri bir dəfə sanki həm özümçün, həm də Günəşçin oxudum.

**Zirvəsinə qalxıb ulu dağların
Günəş təbəssümlə baxır Şuşaya.
Əlvan çiçəklərlə dolu dağların
Neçə-neçə ətri axır Şuşaya.**

**Günəşin nurunu döşünə sağan
Tanış küçələrdə dolaşırım mən.
Gömgöy yarpaqlardan üstümə yağan
Mirvari şehlərə bulaşırım mən.**

**Hardasa bir qız da yanıqlı səslə
Oxuyur... Səsini sərin meh yayır.
Ürəyim döyünür məhrəm bir hisslə
O mehriban səsdə bir şəfqət duyur.**

**“Qızıl gül əsdi,
Səbrimi kəsdi,
Sil gözün yaşın, qara gilə
Ağlama, bəsdı...”**

**Sanki ayaqlarım yapışır yerə,
Həsərətə dözməkdə igidmişəm mən.
Axı, bu mahnımı azı min kərə
Təbriz küçəsində eşitmişəm mən.**

**Onu barla dolu yaşıl bağlarda
Qızlar oxuyardı... Hanı o günlər?
Xəyalım gəzdikcə o şən çağlarda,
Bağrımın başında bir kaman inlər!**

**Belə vidalaşdım öz sevgilimlə,
Ölüm kölgə olub haqladı məni.
Öz eşqim, öz əhdim, öz nisgilimlə
O qızın vəfası saxladı məni.**

**Odlu ürəyiylə, qaynar hissiylə
O da vətəninə bir nəğməkardı.
Könüllər oxşayan şaqraq səsiylə
Bu gözəl mahnımı çox oxuyardı.**

**Hanı o? Arazdan sən soruş, ancaq
Gör necə hönkürür bir insan tək.
Gileyli çağlayan sülardan uzaq
Meşələr qaralır bir duman tək...**

**Dalğalar dalından baxan Qaradağ
Babam Səttarxanın ilk məskənidir.
Dağlardan dağlara qalxan Qaradağ
Mənim sevgilimin öz Vətənidir.**

**O dilsiz yollara baxan dildarın
Saçında dən varsa, baxtında düyün,
Könlünə təsəlli verən diyarın
Gözümdə sabahı canlanır bu gün.**

**- Dinləyin! Dinləyin! Danışır Təbriz...
Salam, doğma dilli ana torpağa!
İnsanlar azaddır, üfüqlər təmiz,
Bu səs dalğa-dalğa düşür uzağa...**

**Bayramdır... Təbrizdə böyük bir bayram!
Salon çiçəklərlə bəzənib əlvan...
Ey Qarabağ qızı! Sən də bu axşam
Şuşadan Təbrizə gəlibsən mehman.**

**Səhnədə bir bayraq açıbdır qnad,
Hüsnü ilham verir seyrə dalana.
Sən o heykələ bax! O dahi ustad
Gör nə təbəssümlə baxır salona!..**

**O şəxsi haçandır tanıyır Vətən,
Alovlu döyüşlər müzəffəridir!
Bu şəkillərə bax! Tamaşa edən
Səttarxan, Ərani, Pişəvəridir...**

**İclasda hər şəhər, hər kənd adamı
Yalnız səadətdən danışır indi.
Bu vüsəl nəğməli əziz bayramı
Təbrik etmək üçün növbə sənindir!**

**Sən də danışsan, Şuşa gözəli,
Şiş dağlar qaldırır Ayı tost kimi.
İclas qurtaranda keçib irəli
Tanışlar görüşür köhnə dost kimi.**

**Sənsə yanımdakı qıza baxaraq
Məndən soruşursan: – Şair, bu kimdir?
Mən qara gözünə baxıb utancaq
Deyirəm: – Tanış ol, öz sevgilimdir!**

Ayağa qalxıb şeiri cibimə qoydum. Sonra istirahət evinə yollandım. Qərribə də olsa, nə Balaş, nə də mən Şuşada nə yazdığımızdan danışmırıdık. Bəli! Özümüzlə apardığımız kitabları bir-birimizə oxusaq da, təzə yazdığımız şeirləri oxumurduq. Mənim şeir yüklü günlərim siqlətli keçirdi. Özüylə sənət dünyasına Şuşa silsiləsi aparırdı.

Aradan iki gün keçdi. Günorta yeməyini yeyəndən sonra yenə Cıdır düzünə yollandım. Göydə bir çəngə bulud da yox idi. Hava elə isti idi ki, adam bilmirdi Şuşadadır, yoxsa Muğanda. Mən Cıdır düzünün kənarındaki uçrumun başında dayanıb o taya baxırdım. O tayda dağın döşü sıldırım qayalarla hörülmüşdü. Dağ özü boyda cəngavərə bənzəyirdi. Sıldırım qayaların arasında mağaranı andıran bir yer görünürdü. Qarşısında bir örkən enində cığır ağarırdı. Haradan gəldiyi, haraya getdiyi bilinmirdi. Deyirdilər ki, o yeri Qarabağ xanı düzəltdirmişdir. Qəsbkarlar Şuşaya hücum edəndə xan öz adamları ilə o yerdə məskən salıb döyüşlərə nəzarət edirmiş... Birdən başımın üstündə bir qartalın uçduğunu gördüm. Mənə elə gəldi ki, qartal da mənim Şuşada qərrib olduğumu duyubdur. Ona görə də havaya qalxıb ki, istidə başıma kölgə salsın. Ancaq qartal bir yerdə dayanmırdı. Yox! O neçə-neçə yerə baş vurub yenidən havaya qalxırdı. Mən elə uçrumun kənarında əyləşib qələm-dəftərimi cibimdən çıxartdım. “Qartal” adlı bir şeir yazdım:

**Şuşada bir nəhəng qaya başında
Dayanıb baxıram yenə o taya.
Dərin bir dərə var, budur, qarşımda,
Dörd yanı göy çəmən, yamyaşıl qaya...**

**Mən göyə baxdıqca gözüm qamaşır,
Havadan od yağır, dörd yanı sükut...
Nə yerdə bir sərin külək dolaşır,
Nə də göy üzündə bir tala bulut.**

Gah yerə baxıram, gah da ki, göyə,
Nə göydə bir quş var, nə yerdə adam.
Günün istisindən qorunsun deyər
Kölgədə gizlənmiş canlılar tamam.

Bircə qartal uçuş səmada yalnız,
O uçuş havada od uda-uda.
Mənim xəyalım tək gəzib aramsız
Bilmirəm nə işə axtarır o da...

Hər daşın dibinə, kolun içinə
O hücum çəkərək diqqətlə baxır.
Bəzən dağ üstdəki yolun içinə
O enir, baş çəkir, yenə də qalxır.

Qartal uçuş, uçuş, göz qırpıb hərdən
Maraqla baxıram mən o qartalına.
O göydən ayrılmaz, mən işə yerdən,
Xəyala gedirəm, dərin xəyala...

Uçuş qartal! Uçuş qartal! Hara getsən də,
Buludlar olsa da oylağın sənin,
Sən bir xala dönüb gözdən itsən də,
Yenə də torpaqdır axır məskənin.

Mavi göy olsa da ucsuz-bucaqsız,
Nə bir içim su var, nə bir ovuc dən.
Bir isti yuvasız, yurdsuz, torpaqsız
Yaşaya bilmərik nə sən, nə də mən!

Sən göydə gəz, dolaş, yerdəsə iç, ye!
Torpağa borcludur canlılar tamam.
Bu torpaq olmasa yaşayarmı, de,
İstərsə quş olsun, istərsə adam!

Uçuş, meydan sənindir, göydə uçuşa
Mənim nə hünərim, nə qanadım var.
Yox! Yox! Mən bağlıyam ana torpağa,
Öz yolum, öz işim, öz muradım var.

Demirəm yüz illik bir ömür sürəm,
Başında ağ tükdən qarlı dağ görüm.
Yox, deyirəm az da yaşasam, nə qəm,
Kaş mənə içində keçəydi ömrüm!

Sənət dünyasının asimanında
Mən də öz nəğməmlə uçuş biləydim.
Bir şair ömrünün son zamanında
Anamız torpağı quca biləydim!

Mən Savalanda o qədər büllur sulu bulaq görmüş-
düm ki... Hər bulağın öz ləzzəti, öz şöhrəti vardı. Uni-
versitetdə şuşalı tələbə yoldaşlarımdan işə İsa bulağının
tərifini çox eşitmişdim. Bir gün biz də istirahət evində
dincələnlərə qoşulub İsa bulağına getdik. Süfrə açdıq.
Doğma musiqimizi dinləyə-dinləyə nahar etdik. Sonra
İsa bulağının suyundan ovuc-ovuc içdik. Mən İsa bula-
ğına borclu qalmaq istəmədim. Qələm-dəftərimi qoltuq
cibimdən çıxarıb “İsa bulağı” şeirini yazdım:

Dilsiz əsrlərin söhbətini sən
Dağlara yazırsan, İsa bulağı!
Arabir üstündə dolansa da çən,
Dövrədən razısan, İsa bulağı!

Hanı şeir deyən böyük Vaqifin,
Taleyinin üzü dönük Vaqifin,
Bəlkə bulaq deyil, müdrik Vaqifin
Nəğməli sazısan, İsa bulağı!

**Axdıqca axırsan... Çəkilmir ancaq
Ətrafından ayaq, suyundan dodaq.
Sən də Qarabağın büllurdan parlaq
Alagöz qızısan, İsa bulağı!**

**Qavallı, kamanlı, tarlı dağların,
Sirli, əzəmətli, varlı dağların,
Dumanlı, yağışlı, qarlı dağların
Ərimiş buzusan, İsa bulağı!**

**Suyun inci saçır boz dumanlara,
Həyat bağışlayır mərd insanlara.
Sən gah yaxşılara, gah yamanlara
Sığınmış quzusan, İsa bulağı!**

**Bir xalsan dağların çənəsində sən,
Yaşıl meşələrin binəsində sən.
Yox! Ana torpağın şinəsində sən
Çağlayan arzusan, İsa bulağı!**

Sentyabrın 10-da Bakıya yola düşdük. Yolda qarşımıza iri yük maşınları karvanı çıxdı. Bəzilərinə adamlar minmişdi. Bəzilərinə isə ev əşyaları doldurulmuşdu. Maşınlar neçə-neçə köç aparırdı. Biz maşınlarla maraqlandıq. Mən yoldan keçənlərdən bu qədər köçün hardan gəlib, hara getdiyini soruşdum. Dedilər Aşqabadda dəhşətli zəlzələ olub. Şəhər tamam dağılıb. Maşındakılar türkmənlərdir. Əşyalar da onlarınkıdır. Haraya getdiklərini isə bilmirik. Mən Balaşa baxdım. O da mənə. Sonra ikimiz də təzədən təəssüflə maşınlarla baxdıq. Yadıma 1946-cı il 12 dekabrda Təbrizdən çıxıb Culfaya doğru gedən maşın karvanları düşdü. Onda da

Təbrizdə zəlzələ olmuşdu. Ancaq o zəlzələni təbiət yox, səltənət törətmişdi. Maşın karvanlarının bəzilərinə qaçqınlar minmişdi. Bəzilərinə də ev əşyaları atılmışdı... Sonra da Təbrizdə qurulu qoyub gəldiyim mənzilimin aqibətini düşündüm. O mənzildə nələr yoxdu? Bütün döşəməni başdan-ayağa qədər örtmüş nəhəng Təbriz xalçası! Bahalı ingilis parçalarından tikdirib hələ əynimə geymədiyim dörd dəst təzə kostyum! Sonra da dəyərli məişət əşyaları... Nələr... Nələr...

Mən “Ədəbiyyat” qəzetinin əməkdaşı olduğum üçün Bakıya çatdığımız günün sabahı səhər redaksiyaya getdim. Redaksiyada heç kim yox idi. Birdən telefon səsləndi. Dəstəyi qaldırdım. Tanış səs redaktoru istədi. Dedim hələ gəlməyib. Tanış səs mənə: – Əli! Sənsən? – dedi. Mən nəzakətlə: – Bəli! Mənəm – dedim. Bu dəfə səsin sahibini tanıdım. Cəfər Xəndan idi. O yumşaq kinayələ mənə: – Balaşla səni universitetdən çıxaraçaqlar – dedi. Mən heyrlərlə müsahibimdən: – Niyə, Cəfər müəllim? – deyə soruşdum. O yumşaq hiddətlə: – Ona görə ki, düz on gün dərəcə gecikibsiniz – dedi. Mənim yadıma indi düşdü ki, Cəfər Xəndan filologiya fakültəsinin dekanıdır. O daha danışmadı. Dəstəyi yerinə qoydu. Mən də dəstəyi yerinə qoydum. Sonra Cəfər Xəndanın sözlərini Balaşa çatdırdım. Sabahı səhər dərəcə getdik. Dəhlizdə tələbə yoldaşlarımız bizə heyrlərlə baxdı. Biri təəssüflə: – Bəs dekanatda deyirlər ki, sizi universitetdən çıxarıblar – dedi. Danışmadıq. Mən birbaşa rektor Abdulla Qarayevin yanına getdim. Əhvalatı ona danışdım. Abdulla Qarayev xəfif-xəfif gülümsədi. Sonra mehriban-mehriban mənə: – Gedin dərəcəyinizi oxu-

yun – dedi. Mən Balaşın yanına qayıtdım. Rektorun sözlərini ona dedim. Sonra biz tələbələrin maraq dolu baxışları altında sinif otağına getdik...

Axşam Şuşada yazdığım şeirləri çapa hazırladım. İki gündən sonra şeirlər mətbuat səhifələrində çıxdı. Səhər dərsə gedəndə dekanatın qarşısında Cəfər Xəndan ilə qarşılaşdım. O məni görəndə sanki üzündəki həmişəki təbəssümü bir qədər də artdı. Dekan əlimi hərərlə sıxıb: – Şuşada yazdığın şeirləri oxudum. Xoşuma gəldi. Səni təbrik edirəm – dedi. O məni ilkin təbrik edən oxucu idi...

EV DUSTAĞI

1949-cu ilin ortaları idi. Kitabımın işindən ötrü “Azərnəşr”ə getmişdim. Bir az sonra Səməd Vurğun da gəldi. Hamıyla mehribanlıqla görüşdükdən sonra mənə: – Sizin “Azərbaycan” qəzetində “Bakının işıqları” adlı bir şeir oxudum. Xoşuma gəldi. Deyəsən səninkidir – dedi. Mən utana-utana: – Bəli! – dedim. Səməd Vurğun mənə dedi ki, sən Bakının işıqlarının rəmzi mənasını yaxşı tapıbsan. Sonra təvazökarlıqla əlavə etdi ki, necə olub ki, biz indiyə qədər bu mənanı duymamışıq. Doğrudan da onlar adi işıqlar deyil. Zəmanəmizdə işıqlar da bir məqsədi aydınlaşdırmalıdır! Mənim bu şeirimdə deyilirdi ki, Bakının işıqları yalnız doğma şəhər üçün yanmır. Yox! Onlar sərhədlərdən keçib Şərqi ölkələrindəki küçələri, meydanları, salonları dolaşır. Ağ əllərilə imperialistlərin hazırladıqları fitnələrin qara örtüyünü qaldırır. Dünyaya ağılıq etmək xülyasına düşən cahangirləri

bəşəriyyət qarşısında ifşa edir. Yoxsulların yastı daxmalarının qara köynəyini şəfəq selində yuyur. Vətənpərvərlərin zəfərə doğru uzanan döyüş yolunu nurlandırır. Mən Səməd Vurğuna dedim ki, şeir qəzetdə ixtisarla verilmişdir. O şeirin bütünlüklə çap olunmasını məsləhət görərək bu barədə “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının redaktoru Mehdi Hüseynlə danışacağını dedi.

“Bakının işıqları” bütünlüklə jurnalda çap olundu.

**Qürub çağı, Günəş batır, şəfəq qaralır,
Kölgələrin arxasında itir uzaqlar.
Yaraşılı küçələrə ağ yollar sahr
Əzəmətli binalarda yanan çıraqlar.**

**Bakı nəhəng, yollar geniş, lampalar iri,
Yer də, göy də işıqlarla bəzənir tamam.
Dostlar, mən də xoşbəxtəm ki, onlardan biri
Mənim könül otağında yanır hər axşam...**

**Sahilin ağ lampaları kəhkəşan kimi
Qanad çalan ləpələrə min kəmənd atır.
Ay da solğun haləsindən utanan kimi
Buludların arasında görünür, batır...**

**Ta qədimdən asimanın ağ şamlarının
Bir nağılı, əfsanəsi, rəvayəti var.
O xəyaldır, indi Bakı axşamlarının
Öz aləmi, öz cəlalı, öz şöhrəti var.**

**“Min bir gecə” aşıqləri görmədi, heyhat,
Öz ömründə bu günləri, bu axşamları.
Ürəyi şad, fikri geniş, istəyi azad
Küçələrə sığışmayan izdihamları...**

Bax! Avtolar, tramvaylar dayanır daha,
Gecə keçir, şəhər susur, dəniz dincəlir...
Az qalsa da, çox qalsa da doğan sabaha,
Fəqət yenə hər otaqdan bir işıq gəlir.

Odur, sənət sevgisiylə bir gənc bəstəkar
Yenə açır ilhamının xəzinəsini...
Fikri səyyar, əli çevik, könlü bəxtiyar,
O yaradır xoşbəxtliğin təranəsini.

Şair masa arxasında xəyala gedir,
O can atır tez qurtarsın öz dastanını.
Min eşq ilə, min həvəslə tərənnüm edir
Öz əsrinin alını açıq qəhrəmanını...

Odur, qəşəng, yaraşlıq məktəbli bir qız
Kitablardan ayırmayır nəzərlərini.
Ürəyində dönə-dönə oxuyur yalqız,
Dahilərin mənə dolu əsərlərini...

Bir rəssam da öz fikrilə, öz baxışıyla
İstiqbalın sarayına açır pəncərə.
Öz fırçası, öz boyası, öz naxışıyla
Çəkir böyük gələcəkdən gözəl mənzərə.

Öz evində rahatlanıb cavan bir fəhlə
Yenə radio cihazını qurur əliylə.
Burda hamı şad yaşayır... Hər kəs fərəhlə
İstiqbala cığır açır öz əməliylə.

Bu işıqlar ilk axşamdan bir səyyar tək
Dağlar keçir, düzlər gəzir, üfüqlər aşır.
Səadətə ilk yolçusu bir qatar tək
Qoca Şərqi başdan-başa gəzib-dolaşır.

Bu işıqlar köynəyini yırtıb zülmətin
Gecənin kor gözlərinə qılgıncım saçır.
Bu işıqlar hər fəsadın, hər cinayətin
Üstündəki boz pərdəni əliylə açır...

Bax, Tehranın səhnəsində süzür bir “mələk”,
Əyləndirir Vaşinqtondan gələn “qonağı”.
Məclis şimal göylərində bir işıq görcək
Pəncərənin örtüyünü salır aşağı...

Qahirənin küçəsində kimdir o “qonaq”?
Qoca lordun hər gecədə dəyişir donu.
O, fəlakət dəlləlidir... O bilmir ancaq
Bu işıqlar addım-addım izləyir onu...

Səhənd üstə şafəq söküb, kölgə düşüncə,
Təbriz oğlu alnında qəm qırışlıqları,
Barmaqlığın arasından görür hər gecə
Uzaqlara nur dağıdan bu işıqları...

Dostlarısa ayrılaraq öz sirdaşından,
Vətən deyə sığınmışdır qarlı dağlara.
Qürub çağı bir yosunlu qaya başından
Min həsrətlə dönüb-baxır bu çırıqlara.

Yuxudadır Abadanın neft mədənləri,
Cərgə-cərgə düzölmüşdür köhnə çadırlar...
Kimlər salmış o yurdları, o məskənləri?
Orda kimlər dincəlirlər, kimlər yatırlar?

O lövhəyə nəzər salsa naşı bir insan,
Deyər: Göyün dumanıdır, yerə çökübdür.
Ya da hava dalğa-dalğa soyuyan zaman
Uzaqlara köçən quşlar qanad tökübdür.

**Xeyr! Xeyr! Onu quran insan oğludur,
Nə həyatı xoşa gəlir, nə mənzərəsi.
Soyuqda da, istidə də “mənzili” budur,
Onun da nə divarı var, nə pəncərəsi.**

**Yağış yağır... Ocağında nə alov, nə od,
Körpəsinin bələyini isladır damcı.
Öz haqqını istəyəndə onu söyür lord,
Kürəyini təpikləyir əlində qamçı...**

**O cənabın cibi dolu, geyimi təzə,
Fəhlənin sə paltarında min yamağı var.
O,ərbaba qara qızıl çıxarır üzə,
Özününsə nə çörəyi, nə çırağı var.**

**Yenə hansı çadırdansa ana naləsi
Pərdə-pərdə ucalaraq ürək yandırır.
Bu vaxt Şimal ulduzunun ilkin şöləsi
Körpəsinin yanağını işıqlandırır...**

**Bəs o kimin torpağıdır? Boz daxmasında
Yaraşılıq bir gözəl var, uzanmış yazıq.
Onun dərdli sinəsində, tünd simasında
Gecə yarısı səxavətlə yanır bu işıq...**

**Ey səadət işıqları! Yatmış cahanın
Göylərində hər zərrəniz min ölkər olsun!
Bəlkə neçə sərdabənin, neçə zindanın
Xərabəsi üzərində bir şəhər olsun...**

Bir gün Yazıçılar İttifaqına getmişdim. Dəhlizdən keçəndə gördüm ki, bir otaqda Səməd Vurğun gənc şairləri başına yığıb nə haqdasa danışır. İçəri girib salam

verdim. Səməd Vurğun salamımı aldı. Mən şeirimi jurnalda bütöv çap etdirdiyinə görə ustad şairə öz minnətdarlığımı bildirdim. O gülümsədi. Sonra gənc şairlərdən birini Yazıçılar İttifaqının mətbuat saxlanan otağına göndərdi ki, o jurnaldan birini gətirsin. Gənc şair gedib jurnalı gətirdi. Səməd Vurğun jurnalı vərəqləyib “Bakının işıqları”nı tapdı. Sonra oxumağa başladı. Ustad şair hər bənddən sonra mənə əhsən dedikcə alımdakı xəcalət tərinin sayı da artırdı. Bəli! Mən Səməd Vurğunun məni səmimiyyət dolu sadəliklə tərifləməsindən utanırdım. O, şeiri oxuyub qurtardıqdan sonra jurnalı büküb sual dolu gözlərini mənə dikdi: – Əli, sən bu şeiri onüçlüklə yazıbsan. Heç bilirsən bu vəzn nəyi xatırladır? – dedi. Mən etirafla: – Xeyr! Yoldaş Səməd. Bilmirəm – dedim. Səməd Vurğun qətiyyətlə mənə: – Bu vəzn sakit səhrada gedən zınqrovlu dəvə karvanının ləngərli avazını xatırladır. Həm də şeirimizdə təzədir – dedi. Mən onun bu bənzətməsini məmnuniyyətlə təsdiq etdim. Axı o son poemalarında bu vəzndə bir-birindən sanballı misralar yaradırdı. “Bakının işıqları” isə mənim bu vəzndə yazdığım ilk təcrübəm idi. Bir daha böyük sənətkara öz minnətdarlığımı bildirib otaqdan çıxdım...

Günlər keçdikcə mən də universitetin yolunu ağırtım. Mələhətlə yarımçıq sevgi dastanına yeni-yeni fəsillər yazdım. Ancaq sən demə, biz bunu nə qədər hərarətlə yazsaq da naşımıyıq. Deyə bilərlər sən ki, o tayda öz odlu baxışlarınla hər şeyə dərinən nüfuz etməyi yaxşı bacarırdın. Bəs necə oldu ki, bu tayda naşı oldun. Mən də deyərəm ki, o tay öz məskənim idi. Nəinki həyatına, hətta havasına da bələd idim. Bu tayda

isə qərib idim. Naşılıq da ki, qəribliyin yol yoldaşdır... Məlahət isə təcrübəsiz bir qız idi. Mənə ilk sevgi məktubunu yazanda cəmi 18 yaşı vardı. Belə bir məsəl var: Qazan deyir mən qızılam, çömçə deyir içində bullanıram. Yəni içindəkiləri bilirəm. Doğrudan da bilir. Ancaq sevgidə belə deyil. Sevgi alov dillərindən hörülmüş toruyla sevənin gözlərini elə hörür ki, o heç içində yaşadığı mühiti də yaxşı görə bilmir. Bəli! Sevgi ehtirasla sevəni kor da edir...

Payızın soyuq günlərinin birində Məlahət dərstdə mənə dedi ki, dərstdən sonra gedək dəniz sahilinə. Sənə sözüm var. Dedim gedək. Biz dərstdən sonra dəniz sahilinə getdik. Hava soyuq olduğuna görə əyləşmədik. Ağacların arasında yanaşı gəzindik. Məlahət ağlaya-ağlaya dedi ki, evdə məni gözümçixdiyə salıblar. Anam mənə ağzına gələni deyir, təhqir edir. Daha o evə getməyəcəyəm. Sənin yanında qalacağam. Sən də bil ki, Hacı Məqsəd mənim doğma atam deyil. Deyirlər ki, doğma atam Hacı Məqsədin zavalına gəlib. Hacı Məqsəd atamı aradan götürdükdən sonra anamı alıb. Məlahətə dedim bəs sən bu əhvalatı mənə niyə əvvəl deməyibsən? Dedi ki, qorxurdum məni atasan. Belə cəncəlli sevgidən əl çəkəsən...

Biz dəniz sahilindən mənim mənzilimə gəldik. Məlahətlə məsləhətləşdik. Əlbəttə, biz belə tələsiklikdə əməlli-başlı toy edə bilməzdik. Ancaq heç olmasa yüngülvari bir məclis düzəltməliydik. Axı mən oğlan idim. Məlahət də qız idi. Demək istəyirəm ki, toyla evlənməliydik. Məlahət mənzildə qaldı. Mən gedib dostlarımla məsləhətləşdim. Təcili bir qədər pul düzəltdim. Təqri-

bən otuz nəfərlik bir məclis üçün nə lazımdısa, aldım. Dostlarımı o məclisə dəvət etdim. Tələbə yoldaşlarımı da çağırıdım. Dostlarımdan kimsə üçlükdən ibarət bir musiqi dəstəsi də gətirdi. Qonşumuz böyük otağını mənə verdi. Axşam qonaqlar gəldi. Məclis başlandı. Qonaqlar yedi, içdi. Sağlıqlar dedi. Ancaq məclisdə çağrılmamış bir qonaq da vardı. Bu, kədər idi. Özü də yuxarı başda mənimlə Məlahətin arasında əyləşmişdi. Bizi sevinməyə qoymurdu. İkimiz də pərt idik. Doğrudur, mən bu diyarda qərib idim. Axı Məlahət qərib deyildi. Ailəsinin qayğısının əhatəsində idi. İndi bu əhatə elə dağıdılmışdı ki, bir iz də qalmamışdı. Məclis təzəcə qızıışmışdı ki, məni də, Məlahəti də o biri qonşunun evinə çağırıdılar. Bu çağırış ürəyimizdə heyrət doğura bilmədi, getdik. Onsuz da məclisdə səksəkəli əyləşmişdik. Nəsə bir həyəcanlı hadisə gözləyirdik. Evə girəndə gördüm ki, Qulam Yəhya stulda əyləşib qonşu ilə nəsə danışır. Salamlaşdıq. Qulam Yəhya arxamca gələn Məlahəti yanına çağırırdı. Məlahət gedib Qulam Yəhyanın yanında nəzakətlə ayaq üstə dayandı. Sanki fərman gözləyirdi. Ancaq Qulam Yəhya üzünü mənə tutub məsləhətlə: – İndi ki, siz bir-birinizi istəyirsiniz, qoy Məlahəti aparım evlərinə. Ailəsi hazırlıq görsün. Elə el adətilə toy olsun. Sonra evlənin. Yoxsa Məlahətin ailəsi xəcalət çəkər. Elə sizin özünüz üçün də yaxşı olmaz. Mən buraya həm özüm gəlmişəm, həm də göndəriblər. Yuxarıdakıların da bu məsələdən xəbəri var. Ona görə də bu toyu bir növ səssiz-səmirsiz etmək olmaz. Sən həm şairsən, həm də fədai. Mən də fədai başçısıyam. Sənə əmr edirəm ki, dediklərimi yerinə yetirəsən – de-

di. Mən qətiyyətlə Qulam Yəhyaya: – İndi ki, söhbət rəsmiləşdi, mən sənənin dediklərinlə razıyam. Ancaq Mələhətdən rəyini soruşun – dedim. Qulam Yəhya bu dəfə üzünü Mələhətə tutub: – Qızım, sən nə deyirsən? – dedi. Mələhət mənə baxıb ciddiyyətlə: – Yox! Əmi, mən bir də o evə qayıdan deyiləm! – dedi. Qulam Yəhya çox dedi, Mələhət az eşitdi. Ancaq Qulam Yəhyanı bizim yanımıza göndərənlər cavab gözləyirdi... Həm də Qulam Yəhya məsləhətinin daha da ucuzlaşmağından çəkinib ayağa qalxdı. Sonra heyrlətlə Mələhətə baxıb getdi. Sanki məclisin babat hərərətini də özüylə apardı. Məclis daha da soyudu. Gecə yarısı məclisdəkilər səmimiyyət dolu sözlərlə bizə xeyir-dua verib dağıldı. Biz də yerimizdən qalxıb mənim mənzilimə getdik...

Sabahı həm dostlar, həm də tələbə yoldaşlar yanıma gəldilər. Yemək-içmək hazırladılar. Xudmani bir süfrə açdılar. Yedik-içdik. Gecəki hadisəni unutmaya çalışdıq. Axşama yaxın qonaqlar getdi. Biz ikimiz qaldıq. Gecə yarı qapı döyüldü. Mən heyrlətlə yatağımdan qalxıb qapıya sarı getdim. Qapını açdım. Qarşımda qara plaş geymiş iki ortayaşlı adam dayanmışdı. İkisi də cüssəli idi. Biri əlindəki kiçik vərəqi mənə uzatdı. İşığı yandıraraq vərəqə baxdım. Çağırış vərəqi idi. Məni sabah səhər saat 10-da OVİR-ə (Viza və icazə şöbəsi) çağırırdılar. Biz mühacir olduğumuza görə pasportumuza OVİR-də vaxt qoydururduq. Bildim ki, vərəqi gətirənlər orqan işçiləridir. Qətiyyətlə: – Yaxşı! Gələrəm – dedim. Onlar getdilər. Qapını bağladım. Mələhət oyaq idi. Təşvişlə əlimdəki vərəqə baxıb: – O nədir elə? – dedi. Dedim ki, çağırış vərəqidir. Məni sabah səhər

OVİR-ə çağırıblar. Mələhətin narahatlığı daha da artdı. Sən demə, o öz atalığını yaxşı tanıyırmış. Mən isə bundan sonra tanımalıymışam. Mələhət səhərə qədər yatmadı. Mən də yatmadım. Səhər çay-çörəyimi yedikdən sonra əsli o taydan olan qonşumuz Nobarı çağıraraq Mələhətin yanında qoydum. Özüm OVİR-ə getdim. Məni bir otağa apardılar. Burada yenə iki nəfər ciddi davranışlı adam var idi. İkisi də cüssəli idi. Bildim ki, orqan işçiləridir. Biri mizin kənarında əyləşdi. Mizin üstündə qovluqlar, kağızlar, qələmlər vardı. Məni də qarşısında əyləşdirdi. Bu adam azərbaycanlı, o biri rus idi. Özü də əyləşmirdi. Ayaq üstə gəzə-gəzə mənə rusca suallar verirdi. Biz bu taya təzə gəlmişdik. Ona görə də rus dilini yaxşı bilmirdim. Sualların bəzilərini çətin başa düşürdüm. Bu zaman qarşımda əyləşən adam o sualları tərcümə edirdi. Mən cavab verirdim. O da yazırdı. Ümumiyyətlə, ayaq üstə gəzən adamın suallarına verdiyim cavabların hamısını qarşımda əyləşən adam neçə-neçə vərəqə yazıb qovluğa yığırdı. Hacı Məqsəd mənim haqqımda dərin axtarış aparırdı. Bəs necə?! Özü də bir gecənin içində! Axı polkovnik Hacı Məqsəd Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyində istintaq şöbəsinin rəisi idi. Hər şey öz əlində idi. Mənim atam, anam, dayım, xalam, əmim o taydan bu taya gəlmişdilər. Sonra bəziləri bu tayda vəfat etmişdi. Bəziləri isə o taya qayıtmışdı. Mən özüm də Bakıda anadan olmuşdum. Nahar zamanı ayaq üstə gəzən adam dedi ki, əgər acıbsansa çıx mağazadan bir şey al, ye! Ayağa qalxıb otaqdan çıxdım. Mağazadan bir bulka alıb dişimə çəkdim. Elə bu zaman Mirəli Mənafinin OVİR-in ətrafın-

da hərləndiyini gördüm. Ürəyimdə Mirəlinin dostluq sədaqətini alqışladım. Bildim ki, narahat olub dalımca gəlib. Ancaq Mirəlinin gözlərindən yayınmağa çalışdım. Əgər biz görüşsəydik bəlkə də otaqdakılarda şübhə oyadardıq. Bulkanı yeyəndən sonra otağa qayıtdım. Sual-cavab yenidən başlandı. Hacı Məqsədin işçiləri bircə günün içərisində mənim bütün nəslimin tərcümeyi-halını diqqətlə, sətir-sətir öyrənmişdi. Ancaq məni ləkələmək üçün heç bir bəhanə tapmamışdı. Axı büllur çeşmədə nə ləkə? Mən suallara cavab verə-verə pəncərədən küçüyə baxırdım. Mirəli hələ də OVİR-in ətrafında hərlənirdi. Axşam düşəndə məni buraxdılar. Küçüyə çıxdım. Daha Mirəlini görmədim. Tələsik evə gəldim. Ömür dostlarım, sənət qardaşlarım, tələbə yoldaşlarım mənim evimə yığılmışdı. Ancaq ev təlatümə düşmüş gəmiyə bənzəyirdi. Hamı narahatdı. Evdəkilər məni görcək: – Gəldi! Gəldi! – deyə qışqırdılar. Elə qışqırdılar ki, sanki o taydakı qohumlara da eşitdirmək istədilər ki, mən sağ-salamat evə qayıtmışam. Mən hörmətlə hamıya salam verib Mirəlini bağrıma basdım. Dostumun üzündən qardaş məhəbbətilə öpdüm. Sonra qulağına pıçıldadım: – Sağ ol! Sədaqətini gördüm. – Mirəli heyrətlə mənə baxıb güldü. Bir söz demədi. Bilirdi ki, mən onu narahat-narahat OVİR-in ətrafında fırlananda görmüşəm. Mələhət elə tutulmuşdu ki... Sanki bahar çiçəyi olsa da payız buluduna dönmüşdü. O bilirdi ki, məni bu çağırış zəhmətinə salan özüdür. Yoxsa mən hara, orqan hara? Məgər sevişənlərin tale yolu orqandan keçməlidir? Qonaqları miz başına dəvət etdim. Əyləşdik. Çay içdik. Söhbət etdik. Ancaq OVİR-də ke-

çirilən sual-cavabdan bir kəlmə də danışmadım. Tapşırıbmışdılar ki, bu haqda heç doğma adamına da bir söz deməməlisən. Gecədən xeyli keçmiş qonaqlar getdi. Biz qaldıq. Mələhət səmimiyyət dolu etirafla mənə: – Mən bilirdim ki, sevgimin sonu belə olacaq... Hacı Məqsəd anama demişdi ki, əgər qızın o “iranlı”dan əl çəkməsə mən o “iranlı”nı dünya işığına həsrət qoyacağam – dedi. Məni dəhşət bürüdü. Düşündüm ki, işə bax! Mən o tayda işıqlı həyat uğrunda döyüşürdüm. Bu taydakı “ışıqlı həyatda” isə özüm işığa həsrət qalmalıymışam. Nə var, nə var, Hacı Məqsədin qızlığı məni sevir. Bəli! Qızı yox, qızlığı! Bu sevgi isə sanki adi sevgi deyil, tufandır. Hacı Məqsədin mövqeyini dağıda bilər. Qəribədir ki, o məni azərbaycanlı yox, iranlı sayır. Özümün də siyasi mühacir olduğumu unudur... Nəyə görə? Guya şöhrətinə xələl gətirəcəyimə görə! Bəs hanı yüksək rütbəli bir orqan işçisinin “dünya inqilabçıları qardaşdır”, “Sevgilər azaddır”, “Qonaqlar əzizdir” iddiaları?

Səhər çay-çörəyimizi təzəcə yemişdik ki, qapı döyüldü. Qapını açdım. Şişman bir adamla qarşılaşdım. Yaraşlıq yalnız qadınlara deyil, kişilərə də gərəkdir. Yaraşlıq adamın bəlkə də birinci sərvətidir. İncəlik də, həssaslıq da, mehribanlıq da yaraşlıqdır. Təbessüm isə yaraşlıqlar yaraşığıdır! Bu adamın isə zəhmli baxışlarından dəhşət yağırı... Qapı döyüləndə səksəkəyə düşən Mələhət gəlib arxamda dayanmışdı. O qulağıma pıçıldadı ki, bu Hacı Məqsəddir. Mən Hacı Məqsədi görməmişdim. Ancaq belə heyvərə olduğunu da təsəvvürümə gətirmirdim. Qapının ağzından yana çəkildim. Hacı Məqsəd salamsız-kələmsiz evə girdi. Sonra keçib Mə-

lahətin qolundan yapışdı. Hökmlə Məlahətə: – Gedək! – dedi. Məlahət hiddətlə Hacı Məqsədə: – Mən səninlə getməyəcəyəm! Get nazirinə de ki, mən sənin qızın deyiləm – dedi. Hacı Məqsəd Məlahəti zorla aparmaq istədi. O atalığına müqavimət göstərdi. Daha durub bu mənzərəyə laqeyd baxa bilmədim. Məlahəti Hacı Məqsədin caynaqlarından qoparıb çıxardım. O gedib çarpayının qırağında əyləşdi. Sonra tövsüyə-tövsüyə mənə baxdı. Mən stul çəkib qəzəblə Hacı Məqsədə: – Əyləşin. Nahaq yerə əlləşməyin. Mənim tabe olduğum təşkilatdan bir adam gəlməyincə siz bu evdən heç nə apara bilməyəcəksiniz – dedim. O əyləşdi. Dəsmalını çıxarıb alınının tərini sildi. Birdən Məlahətin ürəyi keçdi. Tez Nobarı çağırdım. O gəldi. Məlahəti çarpayıda uzandırdı. Gah şərbət verdi, gah da ki, dərman. Haçandan-haçana Məlahət özünə gəldi. Bu zaman Məlahətin dayısı da qapıda göründü. Hacı Məqsəd Qulam Yəhyanın telefon nömrəsini ona verdi. Dedi ki, get zəng vur. Qoy Qulam Yəhya gəlsin. Danışaq. Məlahətin dayısı getdi. Yarım saatdan sonra Qulam Yəhya gəldi. Görüşdük. Danışdıq. Hacı Məqsəd də, Qulam Yəhya da dedi ki, Məlahət hələlik öz evlərinə qayıtsın. Hazırlıq görülsün. Sonra toy olsun... Məlahət bu vədədən sonra ürəyi istəsə də, istəməsə də atalığının yanına düşüb getdi...

Təzə gəlini dərəcə buraxmadılar. Bəli! Məlahət ev dustağı oldu. Aradan günlər keçdi. Bir gün Qulam Yəhya məni çağıraraq dedi ki, Hacı Məqsəd sifariş göndərmiş. Balaş Azəroğlunu, Mədinə Gülgünü, Hökümə Billurini götürüb məsləhətləşmək üçün Hacı Məqsədgilə gedə-

cəyəm. Mən öz daxilimdə sevindim. Daha doğrusu, Məlahətə yazığım gəldi. Axı o, taleyinin necə həll olunaçağı günü səbrsizliklə gözləyirdi. Qulam Yəhyagil getdi. Mən də Balaşla Mədinənin qaldığı yataqxanaya gedib necə cavab gətirəcəklərini intizarla gözlədim. Demək olar ki, üç saata yaxın bir müddətdə otaqda elə var-gəl etdim. Heç əyləşmədim. Nəhayət, Balaşla Mədinə gəlib çıxdı. Balaş danışmadı. Mədinə dedi ki, Hacı Məqsəd bu hadisədən sonra Məlahətin rayonda milis şöbəsi rəisi işləyən dayısını çağırtdıraraq. O da söhbətimizdə iştirak edirdi. Qulam Yəhya bizə yolda dedi ki, Məlahətə deyəcəyəm ki, Əli Tudənin o tayda nişanlısı var. Səni əlsə də sonra saxlaya bilməyəcək. Siz də ona belə deyərsiniz. Bu, yuxarıdakıların məsləhətidir. Doğrudan da Qulam Yəhya Məlahətə elə belə də dedi. Məlahət isə fəryad qoparıb Qulam Yəhyaya qətiyyətlə: – Siz yalan deyirsiniz. Əli Tudənin o tayda heç bir nişanlısı yoxdur! Mən özüm ondan dönə-dönə soruşmuşam. O da həqiqəti deyib. Mən Əli Tudəni yaxşı tanıyıram. O yalançı deyil – dedi. Biz isə susurduq. Qulam Yəhya ilə Məlahətin inadlı mübahisəsinə həyəcanla qulaq asırdıq. Biz durub gələndə Məlahət başa açıq, ayağı yalın arxamızca yüyürdü. O da bizimlə qapıdan dəhlizə çıxmaq, sonra da sənin o tayda nişanlın olub-olmamasını sən özündən soruşmaq üçün yanına gəlmək istədi. Ancaq bu anda Məlahətin dayısı bacısı qızını arxadan qucaqladı. Məlahət əllərini atıb qapının çərçivələrindən yapışdı: – Məni buraxın! Mən bu məsələni Əli Tudənin özündən soruşmaq istəyirəm! – deyərək haray qopardı. Qapıda faciəli bir səhnə yarandı. Mədinə söh-

bətini qurtardı. Mən danışmadım. Ancaq çəkdiyimi içəridə çəkdim. Axı hər şeydən əvvəl mən də insandım, Mələhət də! İnsan insanın faciəsinə acımasa insan adlanmağa layiq deyil! Səssiz-səmirsiz geyindim. Yoldaşlarımla da başımla xudahafizləşdim. Dünənki evimə, bugünkü mənzilimə getdim.

Yenə günlər keçdi. Ancaq yenə Mələhət dərsə gəlmədi. Bir gün poçtalyon mənə bir məktub gətirdi. Mələhətdən idi. Açıb oxudum. Yangılı-yanğılı yazırdı: “Məni dayım o gecəki söhbətdən sonra rayona gətirdi. İndi dayımgildə qalırım. Daha doğrusu, dayımgil məni nəzarətdə saxlayır. Xarici aləmlə əlaqəm tamam kəsilmişdir. Nə mən kimsəyə məktub yaza bilirəm, nə də kimsə mənə məktub yaza bilər. Bu məktubu da sənə xalam yola salmışdır. Aramız yaxındır. Elə məhrəmlik ki, sanki iki bacıyıq. Xalamın da ilk sevgisi uğursuz olub. Bəli! Talelərimizin dumanlı yolları bir ünvana gedir. Ona görə də bir-birimizi dərinləndən duya bilirik”.

Bəzən insan öz evində də dustaq olur. Bəli! İnsanın öz evi də zindana dönə bilər. Ancaq fərq ondadır ki, evinin otaqlarının açarları öz əlində, zindanın kameralarının açarları isə gözətçilərin əlində olur... Ancaq Mələhət nə öz evində, nə də zindanda dustaq idi. Yox! O nəzarətçilərin diqqət mərkəzində sükuta dalmış dayısı evinə salınmışdı...

Mələhətin göndərdiyi məktubları alıb üst-üstə yığırdım. Əlimdən daha nə gələ bilərdi? Mən də Mələhətin yazdığı ünvana məktublar göndərirdim. Ancaq gündə asanlıqla bir şeir yazsam da Mələhətə göndərdiyim məktublarda ümidverici bir sətir də yazmaqda çətinlik

çəkirdim. Mələhətin sevgisi daşda bitən gül olmalıydı. Bu da həqiqət deyildi, xülya idi. Qarşıdan günlər gəlirdi. Ancaq qanadlarında Mələhətin nisgilli şeiriyyətlə dolu məktublarını da gətirirdi... Mən məktubları düşünə-düşünə oxuyurdum. Axı həyatda nəşənin də, əzabın da sonu olur. Qəribədir. Dünyada heç kim nəşənin sonunu istəmir. Ancaq əzabın sonunu intizarla gözləyir. Mələhət də səksəkəylə öz əzabının sonunu görmək istəyirdi...

Mənə göndərdiyi son məktubunda yazırdı: “Bəzən sənətkarlar dərd çəkməkdə ürəyi böyük bir əsərin qəhrəmanına çevirirlər. Halbuki həyatda faciələrdən yığılmış hadisələrlə dolu səhnələri ilk dəfə göz görür. Demək ilk həqiqət ağırlı dərdi çəkən də göz olur. Nahaq deməyiblər ki, qulağınla eşitdiyinə yox, gözlənlə gördüyünə inan! Ürəyin dərd çəkdiyini kim görüb? Heç kim! Ancaq gözlərin dərd çəkdiyini ilk baxışdan bilib. Üstəlik ürəyin də dərd çəkdiyini göz car çəkib. Ancaq harayla yox, sükutla... Nə gizlədim. Mən sənə özündən əvvəl gözlərini sevmişdim. Sənin gözlərin mənə çox şeylər deyirdi. Gözlərinin dediklərini sözlə ifadə etmək mümkün deyil. Sənin gözlərinin dəyəri yalnız iriliyində, qaralığında, parlaqlığında deyildi. Yox! Çox şeylər deməyində idi. Bəli! Sənin gözlərin qeyri-adi gözlər idi. Mən yaşımaya görə az gözlər görməmişəm. Amma o gözlər məni özlərinə cəlb edə bilməmişdi. Sənin gözlərin məni özlərinin tilsimli dərinliklərinə çəkən ilk gözlər idi. Sanki dünyanın hər üzünü görənlərin sənin özündən çox-çox müdrik idi. İndi mən qapısı keşikçili bir otağın pəncərəsindən gözlərimi yollara dikib sə-

nin müdrik gözlərini axtarıram. Bəlkə mənə bir çarə qıla. Ancaq tapa bilmirəm. Tapsam da mənası yoxdur. Axı atalığım öz vəzifəsini nəinki yalnız özündən, hətta bütün ailə üzvlərindən çox istəyir. O vəzifəsini mənə qurban verməz. Əgər versəydi, daha məni rayona sürgün etdirməzdi. Sən məni unutsan da məni gözlərinin ovsunladığını unutma! Bu mövzuda mənim xahişimlə mənim dilimdən yazdığım şeiri də unutma!

**Məni ağır dərdə salmaqda bil ki,
Özün yox, gözlərin günahkar oldu.
Dərin düşünmədik... Bu fikrə gəl ki,
Nə məndə, nə səndə ixtiyar oldu.**

**Xoşbəxt o kəsdir ki, öz dildarını
Axtara-axtara gözü oxuyur.
Göz hakim olanda öz qərarını
Elə özü yazır, özü oxuyur.**

**Bir əksi işıqla hörə-hörə o,
Özündə böyüdüb murada çatır.
Dəhşətli yanğını görə-görə o,
Özünü alovun qoynuna atır...**

Bəli! Mənim gözlərim də dəhşətli yanğını görə-görə səndən gizlətdi. Sonra da özlərini alovun qoynuna atdı... Sən isə həmişə təzətər qal, yaşa, yarat!”

Günlər keçdi... Mən “Qırmızı bayraq altında” adlı ilk poemamı yazdım. Qələm dostlarım da, tələbə yoldaşlarım da şeirlə yazılmış yanğılı bir novellanı xatırladan bu poemanı yüksək qiymətləndirdilər. Poema çap edildikdən sonra tələbkar oxucularım da rəğbətini qazandı...

Bir gün məni Yazıçılar İttifaqına çağırdılar. Getdim. Katibin qapısını açanda gördüm Əli Vəliyev gülə-gülə yanında əyləşən Sabit Rəhmana nəsə deyir. Üzümü katibə tutub nəzakətlə: – Olar? – dedim. Əli Vəliyev şəstlə: – Buyursunlar! – dedi. Otağa daxil olub əvvəl Əli Vəliyevlə, sonra da Sabit Rəhmanla görüşdüm. Əli Vəliyev məhrəmliklə: – Stul çək, əyləş – dedi. Mən stul çəkib katibin qarşısında əyləşdim. Əli Vəliyev cüsbətli adam olduğuna görə Sabit Rəhman onun yanında bir az sınıx görünürdü. Əli Vəliyev canıyananlıqla mənə: – Vətənin o tayında nə var, nə yox? – dedi. Mən də bildiklərimdən katibə danışdım. Bu zaman qapı açıldı. Bir nəfər otağa daxil oldu. Gəlib miz arxasında əyləşən Əli Vəliyevlə görüşdü. Sonra tənənlə katibə: – Mən Yerevandan gəlmişəm. Mənə sizin sədr lazımdır – dedi. Arada dönüb Sabit Rəhmana baxdı. Birdən hərəhərət dolu maraqla Sabit Rəhmana: – Ara, Levon, sən burda neynəyirsən? – dedi. Sabit Rəhman heyrtlə erməniyə baxdı. Sanki daş qayaya rast gəldi. Öz məzəli komediyaları ilə neçə-neçə nəslə güldürən Sabit Rəhman özü indi gülünc vəziyyətə düşmüşdü. Yox! O gülünc vəziyyətə düşən deyildi. Axı Sabit Rəhman öz komediyalarında neçə-neçə tipi gülünc vəziyyətə salmışdı. Ermənidən başqa hamımız heyrt içində donmuşduq. Birdən Əli Vəliyev özünə məxsus elə bir şaqqanaq çəkdi ki, gülüşünün dalğaları Sabit Rəhmanı da, məni də, erməniyi də silkələdi. Sonra katib cibindən ütülü ağ yaylığını çıxarıb gülməkdən yaşarmış gözlərinin yaşlarını sildi. Elə ciddiləşdi ki, sanki bir az qabaq şaqqanaq çəkən adam heç bu deyildi. Həmişə

ağa ağ, qaraya qara deyən Əli Vəliyev zəhmli baxışlarını erməninin tamahkar baxışlarına tuşlayıb hiddətlə: – Sizin səhviniz var. Özü də böyük səhviniz. Bu Levon deyil. Yox! Azərbaycanın məşhur yazıçısı Sabit Rəhmandır. O ki qaldı sədr məsələsinə, sədr yerində yoxdur. Yuxarıya çağırıblar – dedi. Erməni pərt olsa da özünü o yerə qoymadı. Atalar demişkən, gördü ki, dükan üzü soyuqdur. O saxta təəssüflə katibə: – Yaxşı, mən gedim, sonra gələrəm – deyib otaqdan çıxdı. Əli Vəliyev erməninin dalınca istehzayla: – Sanki atalar “dadanın quduranı yeyər” məsələni ermənilər haqqında deyib. Bu millət başqalarının yazıçısını da, şairini də, rəssamını da, memarını da, bəstəkarını da, alimini də, aşığını da, müğənnisini də, daha nə bilim, nələrini də öz adına çıxmağı özünə çoxdan adət edib. Gözləri də ki, həmişə onun-bunun torpağındadır – dedi. Sonra deyəsən məni çağırırdığı yadına düşdü. Üzünü mənə çevirib mehribanlıqla dedi ki, Gürcüstan Yazıçılar İttifaqı İ.V.Stalinin anadan olmasının 70-illiyi münasibətilə plenum keçirəcək. Səni də nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil etmişik. Nümayəndə heyəti üç nəfərdən ibarət olacaq. Əhməd Cəmil, Tələt Əyyubov, bir də sən. Nümayəndə heyətinin başçısı Əhməd Cəmil olacaq. Get, hazırlaş! Mən katiblə də, Sabit Rəhmanla da xudahafizləşib otaqdan çıxdım. Yolda yadıma bir əhvalat düşdü. 1947-ci ilin baharı idi. Bakının aylı gecələrindən birində Sahil bağında gəzməyə çıxmışdım. Birdən Əhməd Cəmillə qarşılaşdım. O zaman Əhməd Cəmil Yazıçılar İttifaqının katibi idi. Görüşdük. O qoluma girdi. Sonra yanaşı gəzməyə başladıq. Əhməd Cəmil məhrəmliklə:

– Gəlsənə yaxındakı kafeyə gedib adama bir fincan kakao içək – dedi. Mən etiraz etmədim. Kafeyə getdik. Ancaq kakao içmədik. Əhməd Cəmil iki pay tavakababı, bir kiçik qrafində də konyak sifariş verdi. Sifarişlər gəldi. Biz yeyə-yeyə, içə-içə söz sənətindən danışdıq. Əhməd Cəmil təəssüflə: – M.Y.Lermontov dünyadan 27 yaşında gedib. Ancaq gör özündən sonra dünyada nələr qalıb? Şeirləri, poemaları, pyesləri, povestləri, məqalələri... Mən isə yaşımaya görə az yazmışam. Çünki özümə həddindən artıq tələbkar olmuşam. Hər yazdığımı bəyənmişəm – dedi. Mən təsəlliylə Əhməd Cəmilə: – Elə də olmalıdır. Şair əvvəl özünə tələbkar olmalıdır, sonra başqalarına. Yoxsa o başqalarının ya zəif, ya da orta səviyyəli yazıları haqqında cürətlə rəy deyə bilməz. Siz az yazmağınızdan şikayətlənə bilməzsiz. Sizin İkinci dünya müharibəsi illərində müharibə mövzusunda yazdığınız şeirlərin hər biri yığcam, dolğun, gözəl bir poemadır – dedim. Əhməd Cəmil nigaranlıqla mənə: – Allah eləməsin bir də müharibə düşsün. Onda o şeirlərin dəyəri daha artıq bilinər – dedi. Əhməd Cəmil haradan biləydi ki, illər keçəcək, Allah eləməsə də buynuzları qarınlarında olan nankor ermənilər Qarabağ uğrunda azərbaycanlılarla müharibə eləyəcək. Bəli! Ermənilər 1988-ci ildə fürsət tapıb xaricdəki imkanlı havadarlarının təhriki ilə Azərbaycanın füsunkar guşələrindən biri olan Qarabağı zorla Ermənistan qatmaq istəyəcək. Qəsbkarlar Azərbaycanın gözəl guşələrini, qəsəbələrini, şəhərlərini işğal edib yandıracaq. Əhməd Cəmilin müharibə şeirləri yenidən haray qoparacaq. Bu dəfə müharibənin SSRİ-nin ərazisində

yox, doğma Azərbaycan torpaqlarında getdiyini bütün dünyaya car çəkəcək...

Sabahı qatarla Tbilisiyə yola düşdük. Qatarda Tələt Əyyubov Əlağa Vahidin sevgi qəzəllərini hərarətlə oxuyurdu. O, şairlər arasında ən yaxşı şeir oxuyan idi. Bəli! Tələt Əyyubov şeiri radionun ən təcrübəli diktorlarından da yaxşı oxuyurdu. Sanki o, şeiri oxuya-oxuya insanın ürəyinə hopdururdu. Deyirdilər Tələt Əyyubov aktyorluq məktəbində dərs alıb, sonra radioda diktor işləyib, mikrofon arxasında şeir oxuya-oxuya püxtələşib. Bəlkə ona görə mən qələm yoldaşımı dinləməkdən yorulmurdu. Əksinə, zövq alırdım. Birdən yadıma bir əhvalat düşdü. İkinci dəfə M.S.Ordubadinin dəvətilə Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında “Dumanlı Təbriz” tamaşasına baxmağa getmişdim. Arxa lojaların birində əyləşmişdim. Tamaşa başlandıqdan bir qədər sonra yandakı lojadan pıçıltı səsi eşitdim. Doğrusu, səhnədəki hadisələri bir dəfə görmüş olsam da yenə diqqətlə izləməyə çalışdım ki, bəlkə yan lojadan gələn pıçıltı səsi eşitməyim. Axı başqasının danışığına qulaq asmaq qəbahət sayılır. Ancaq pıçıltı tükənmək bilmirdi. Düşündüm ki, başqasının söhbətinə qulaq asmaq qəbahətdirsə, bəs tamaşa zamanı pıçıldamaq nədir? Özü də aramsız. Qulaqlarım istər-istəməz pıçıltını özünə çəkdi. Yox! Bu adi pıçıltı deyildi. Kimsə, kiməsə pıçıltıyla şeir oxuyurdu. Özü də sevgi şeirləri! Ancaq pıçıltıyla olsa da elə gözəl oxuyurdu ki... Sanki loja bir bulaq idi. O pıçıltı da su. Su sevgi nəğməsi oxuya-oxuya həzin şırıltı ilə axıb-gedirdi. Hansı gözəlinə ixtiyarını əlindən alıb aparırdı. Sonra işıqlar yandı. Gözucu yandakı

lojaya baxdım. Sən demə, bayaqdan nadir bir Azərbaycan gözəlinə pıçıltıyla şeir oxuyan Tələt Əyyubov imiş. Dərhal üzümü yana çevirib lojadan çıxdım...

Gürcüstan söz ustaları Tbilisidə bizi hərarətlə qarşıladılar. Plenum keçirildikdən sonra Gürcüstan Yazıçılar İttifaqı qonaqların şərəfinə böyük ziyafət təşkil etdi. Ziyafət geniş bir otaqda keçirilirdi. Bu otağa kiçik salon da demək olardı. Uzun, enli, zəngin yemək mizinin arxasında Moskvadan, Leninqraddan, müttəfiq respublikalardan, hətta xaricdən gələn qonaqlar əyləşmişdilər. Mənim sağ yanımda Əhməd Cəmillə Tələt Əyyubov, sol yanımda isə bir gürcü gözəli əyləşmişdi. Bu gözəlin ala gözləri üstə gərilən qara qaşları bir cüt qaranquş qanadını andırırdı. Boynu ağ sürəhiyə bənzəyirdi. Sanki Günəşin bir parçası düşüb bu gözəlin dodaqlarına hopmuşdu. Dodaqları alışıb-yanırdı. Danışanda dodaqlarının arasında parıldayan mirvari dişləri büllur çilçirəq altında göz qamaşdırırdı. Qəribədir. Mizin üstü əlvan soyuq yeməklərlə dolu idi. Ancaq bir dənə də isti xörək yox idi. Birdən səliqəylə təmiz libas geyinmiş xidmətçilər əllərindəki çini buludlarda qızardılmış donuz balalarını gətirib mizin üstə düzdülər. Mən eşitmişdim ki, gürcülər ən əziz qonaqlarına donuz balaları qızardırlar. Bir-birinin dalınca təntənəli sağlıqlar deyildikcə dolu qədəhlər də boşalırdı. Mən də hər sağlıq deyiləndə qədəhimdəki ətirli gürcü şərəbindən bir neçə qurtum içib pendir-çörək yeyirdim. Sən demə, yandakı gürcü gözəlinin fikri məndə imiş. Növbəti sağlığa içdikdən sonra əlimi pendir-çörəyə uzatmaq istəyəndə yanımdakı gürcü gözəli qabağımızdakı qızardılmış

donuz balası qoyulmuş buludu iki əlli götürdü. Sonra nəzakətlə qarşımda tutub rusca: – Xahiş edirəm buyurasınız – dedi. Mən gürcü gözəlinin gözlərinə baxdım. O gözlərdə səmimiyyətlə dolu təbəssüm çağlayırdı... O çağlayan təbəssüm də öz isti təmasıyla əlimi buluda sarı yönəltdi. Ömrümdə ilk dəfə çəngəl-bıçaqla qızardılmış donuz balasının ətindən bir parça qoparıb öz nimçəmə qoydum. Üstəlik başımı əyib gürcü gözəlinə təşəkkürümü də bildirməli oldum. Yadıma Şeyx Sənan düşdü. Dedim o da müsəlman olub, mən də müsəlmanam. Mən bir gürcü gözəlinin xətrinə qızardılmış donuz balasının ətindən bir parça yemək üçün əzab çəkirəm. Gör o yazıq Şeyx Sənan öz təmənnasız sevgisinin yolunda gürcü gözəli Xumardan nələr çəkib...

Deyəsən gürcü gözəli öz qəfil təklifindən çox razı qaldı. Gözlərində çağlayan mehriban təbəssüm elə artdı ki, az qaldı daşib buluda tökülsün. Sən demə, gürcü gözəlindən başqa yaxınlığımızda əyləşən bir neçə adam da mənim donuz balasının ətindən yeməyib, pendir-çörəklə keçindiyimi görürmüş. İndi onlar da məmnun-məmnun baxıb gülümsəyirdilər. Bu səhnəni görən Əhməd Cəmil ayağa qalxıb məni ziyafət iştirakçılarına təqdim etdi. Dedi ki, bu gənc, Cənubi Azərbaycan şairidir. Öz diyarlarında yaratdıqları xalq hökuməti yıxıldıqdan sonra Şimali Azərbaycana keçmişdir. Cənubi Azərbaycanda yaşayanlar donuz əti yemirlər. Ziyafət iştirakçıları mənə maraqla, diqqətlə, həyəcanla baxdılar... Əhməd Cəmil pıçıltıyla qulağıma dedi ki, o taydan bu taya keçəndə Naxçıvanda yazdığın “Mən nə gətirdim” şeirini oxu! Mən o şeiri neçə-neçə məclisdə oxumuş-

dum. Daha doğrusu, mənə oxutdurmuşdular. Ancaq yenə də ayağa qalxıb oxudum. Özü də ürək yanğısıyla. Sanki sərhəddi elə indicə keçmişdim. Sinəmdəki isti hicran yaraları hələ soyumamışdı. Ziyafət iştirakçıları dilimi başa düşməsələr də halımı dərindən duyurdular. Başlarının hərəkəti ilə səsindəki yanğıyla dolu titrəyişə təəssüflə haqq qazandırırtdılar. Şeiri oxuyub qurtardıqdan sonra əyləşdim. Tələt Əyyubov qalxıb şeiri başdan-ayağa məharətlə rus dilinə sətiri tərcümə etdi. Son bənddəki gələcəyə inam notları səslənəndə ziyafət iştirakçıları məni məmnun-məmnun alqışladılar. Yenə ayağa qalxıb bu həssas ürəkli insanlara minnətdarlıqla xəfifcə baş əyib əyləşdim. Sonrakı sağlıqlar deyiləndə daha yalnız pendir-çörəklə keçinmədim. Gürcü gözəlinin xatirinə qızardılmış donuz balasının xıncalanmış ətindən yedim. Düşündüm ki, bir şeydən istər bir tikə ye, istər min tikə. Nə fərqi var. Yemək elə yeməkdir...

Sabahı Gürcüstanın paytaxtı Tbilisini gəzməyə çıxdıq. Mən Tbilisinin içindən keçib şəhəri iki yerə ayıran Kür çayına baxdım. Dəli Kür sakit-sakit axırdı... Sanki zağlı bir qılınc döyüşdən sonra şəfəqlə naxışlanmış qınına girmişdi. Kür çayına baxa-baxa düşündüm ki, kaş Azərbaycanın ortasından keçən Araz da Tbilisinin ortasından keçən Kürə bənzəyəydi. Adam istədiyi zaman bu taydan o taya, o taydan bu taya maneəsiz keçə biləydi. Ancaq bu gözəl arzu qəti, gərgin, uzun mübarizə istəyir. Hətta qurban da. Bəli! Atalar demişkən, “xəmir hələ çox su aparacaqdır”.

Əhməd Cəmil həniri ilə məni xəyaldan ayırdı. O Kür çayının üstündə uca qayaların başında göydən asılmış

tək görünən bir qalanı mənə göstərib dedi ki, o Metex qalasıdır. Çar zamanı səltənətin qorxulu düşmənləri sayılan cəsur inqilabçılar o qalaya salınarmış. Bəzən igid bir inqilabçı özünü o qaladan Kürə atarmış. Ya suların dərinliyində qərq olarmış, ya da dalğalarla çarpışa-çarpışa sahilə çıxıb yenə azadlıq uğrunda döyüşə girərmiş. Bəli! İnsan odlu döyüşdə həlak olmağı nəmli zindanda çürüməkdən üstün sanarmış.

Biz İ.V.Stalinin anadan olduğu Qoriyə gedib uşaqlığını keçirdiyi evi də gördük. Sonra Bakıya qayıtdıq. Mən Gürcüstan haqqında bir şeir yazıb “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının redaksiyasına apardım. Jurnalın redaktoru Mehdi Hüseynə oxudum. Arada başımı vərəq üstədən qaldırıb Mehдинin üzünə baxdım. Mehdi şeirə qulaq asa-asa gah dərin xəyala dalır, gah da məmnun-məmnun gülümsəyirdi. Şeiri oxuyub qurtardım. Sonra nəzakətlə Mehdiyə: – Əgər layiq bilirsinizsə jurnalda çap edin! Mən də borcdan çıxım. Axı mən Gürcüstana Yazıçılar İttifaqı göndərib. Özü də sayıb göndərib – dedim. Mehdi danışmadı. Şeiri aldı. Ayağa qalxdı. Sonra təkidlə mənə: – Sən də gəl! – dedi. Doğrusu, əvvəl Mehдинin bu hərəkətindən heyrləndim. Dedim bəlkə şeirdə qəbahətli bir şey yazmışam. Mehдинi hirsləndirib. Naçar, Mehдинin dalınca getdim. Mehdi ittifaqda işləyən yaşa dolmuş təcrübəli şairlərə bir-bir üz tutub: – Neçə illərdir Gürcüstana gedirsiniz. Haqqında şeir yazırsınız. Biz də oxuyuruq. Ancaq istədiyimiz zövqü ala bilmirik. Bax! Gürcüstan haqqında belə şeir yazarlar – dedi. Mən utandım. Başımı aşağı saldım. Yaşlı şairlərdən biri keçirdiyim həyəcanı duydu: – Niyə utanırsan?

Şair pis şeir yazanda utanar. Sən yaxşı şeir yazıbsansa sevinməlisən. Mehdi ancaq yaxşı şeiri tərifləyər. Pis şeiri doğma qardaşı da yazmış olsa tənqid edər – dedi. Mehdi qolumdan tutub mənə öz otağına apardı. Şeiri yanımda mətbəyə göndərmək üçün imzaladı. Sonra Mehdi ilə xudahafızlaşib Yazıçılar İttifaqından çıxdım. Mənzilimə gəldim.

Sabahı universitetdə rus dili dərşimiz vardı. Səhər geyinib universitetə getdim. Sınıf otaqlarında dərş gəldirdi. Dəhlizlərdə sükut qanad gərmişdi. Mən sükutun qanadlarını tapdalayıb uçurmayım deyər ayaqlarımın ucuyla asta-asta yeriyirdim. Birdən yaxındakı dərş otağından hıçqırıq səsləri eşitdim. İrəliyə gəlib otağın açıq qapısından içəriyə baxdım. Gənc, yaraşlıqlı bir müəllimə nəşə oxuya-oxuya hıçqırırdı. Oğlanlar həyəcan keçirir, qızlar isə ağlayırdı... Diqqətlə müəlliməyə qulaq asdım, o hıçqıra-hıçqıra mənə “Qırmızı bayraq altında” adlı poemamı oxuyurdu. Birdən müəllimə qapıda hənirti duyub başını jurnalın üstündən qaldırıb qapıya baxdı. Mənə gördü. Elə bildi ki, sınıf otağında əyləşənlərdən kiminləşə işim var. Nəzakətlə tez qapıya doğru addımladı. Hətta qara gözlərinin altında parlayan büllur damlaları qurutmağı da unutdu. Sınıf otağındakı tələbələr də müəllimənin arxasınca qapıya baxdılar. Mənə gördülər. Müəllimə qapıya çatanda qapının yaxınlığında əyləşən bir tələbə qız yana əyilib müəlliməyə pıçıldadı ki, bu sizin oxuduğunuz poemanı yazan şairdir. Müəllimə mənə hörmətlə sınıf otağına dəvət etdi. Keçib son cərgədəki boş yerdə əyləşdim. Müəllimə özünü ələ ala-ala poemanı oxuyub qurtardı. Sonra hərərətlə mə-

nə: – Poema yangı dolu ilhamla yazılıb. Əsəri vərəqlə-yərkən sanki adamın əllərini yandırır. Yalnız öz doğma Vətəninin halına ürəkdən yanan bir şair belə həyəcan-la dolu səhnələr yarada bilər. Mən sizin alovlu ilhamı-nızın işığında cəsarətin əsarətlə necə mərdliklə döyüş-düyünü gördüm. Gələcəkdə isə mütləq qalib gələcəyi-nə inandım – dedi. Mən həyəcanla danışan müəllimə-nin tərifindən utandım. Hətta yanaqlarımın bir az qızar-masını da istisindən duydum. Sonra tələbələr danışdı. Beləliklə, dərs “Qırmızı bayraq altında” poemasının müzakirəsinə çevrildi. Zəng vuruldu. Mən canıyanan müəlliməyə Cənubi Azərbaycanın demokratik ədəbiy-yatına belə qürur dolu rəğbət bəslədiyinə görə öz tə-şəkkürümü bildirdim. Tələbələr məni mehriban baxış-larıyla qapıya qədər müşayiət etdilər. Mən rus dili dər-si keçdiyimiz sinif otağına doğru addımladım. Balaşın, Hökümənin, Jalənin sinif otağının qarşısında dayanıb söhbət etdiklərini gördüm. Biz dördümüz də rus dili dər-sini bir yerdə keçirdik. Rektor o taylı tələbələrin ay-rı dərs keçmələrini məsləhət görmüşdü. Qələm yoldaş-larımla görüşüb Gürcüstan haqqında öz təəssüratımı danışdım. Rus dili müəlliməsi gəldi. Bu yaşlı qadın həyatda da, dərstdə də çox ciddi idi. Mən hələ bu qadının dodaqlarında təbəssüm görməmişdim. Sanki dodaqlarında təbəssüm görsəydilər onu cərimə edəcək-dilər. Famili azərbaycanlı famili olmadığından hansı millətdən olduğu da məlum deyildi. O nədənsə bu dörd tələbənin şair olduğunu, dərstdən başqa yaradıcılıq üçün də vaxt ayırdığını unudurdu. Bəli! Rus dili müəlliməsi çox quru adam idi. Hər dərstdə güzəştə getmədən bütün

tapşırıqlarının yerinə yetirilməsini tələb edirdi. Bizdən hansımız bir tapşırığı yerinə yetirməyəndə o əsəbiləşər, özünün fransız dilini necə öyrəndiyini bəlağətlə danı-şardı. Mən də arada gizli istehzayla müəlliməyə: – Si-zin fransız dilini öyrənməyinizin özü bir poemanın mövzudur – deyərdim. O da mənim süni tərifimdən xoşallanardı. Söhbətini həvəslə davam etdirərdi. Bir də görərdik ki, zənc vuruldu. O, qaşqabağıyla yer süpürə-süpürə otaqdan çıxardı, biz də arxasınca gülərdik. Qə-ləm yoldaşlarım da mənə öz minnətdarlığını bildirərdi. Bu gün də elə oldu. Biz keçib sinif otağında əyləşən-dən sonra Hökümə mənə dedi ki, müəllimənin tapşırı-ğını yerinə yetirə bilməmişəm. Yadımdan çıxıb. O sə-nə güzəştə gedə bilər. Axı sən Gürcüstana gedibsən. Amma mənə güzəştə getməz. Gör neynəyirsən. Mən yenə müəllimənin qılığına girib: – Müəllimə, məni Ya-zıçılar İttifaqından Tbilisiyə, Stalinin yubileyinə həsr edilmiş Gürcüstan yazıçılarının plenumuna göndərmiş-dilər. Yubiley şənliklərində Fransadan gələn yazıçılar da iştirak edirdilər. Dillərində bir poetik axıcılıq vardı. Ancaq deyəsən çətin dildir. Onlar danışanda sizin o çə-tin dili necə söylə öyrənməyinizi xatırladım – dedim. Rus dili müəlliməsinin gözlərində indiyə qədər görün-məmiş bir təbəssüm parladı. Sonra o məmnun-məmnun fransız dilini necə öyrəndiyini yenə də bəlağətlə danı-şmağa başladı. Sanki ilk dəfə danışdı. Danışdı... Danış-dı... Danışdı... Birdən zəng vuruldu. Biz daha rahat nəfəs aldığımız. Müəllimə isə bizə yeni tapşırıq verib üz-ü işıldayan, köhnə, sürtülmüş portfelini götürüb sinif otağından çıxdı. Mən dönüb Höküməyə baxanda o

uğunmuşdu... Handan-hana sakitləşdi. Sonra məmnun-məmnun: – Həm məni müəlliminin danlağından qurtardığın üçün, həm də təzə çap olunmuş “Qırmızı bayraq altında” poemanı üçün sağ ol! Ancaq bu poema gərək sənəin gələcək şərqi poemalarının ilk qaranquşu olsun! – dedi. Mən inamla Höküməyə: – Gərək elə olsun – dedim. Doğrudan da sonralar bu inamla şərqi poemalarının sayını artırma bildim...

ŞƏRQ POEMALARI

Universitetdə Qərb ədəbiyyatından imtahan başlanmışdı. Yaman həyəcan keçirirdim. Müəllimimiz Əli Sultanlı nə qədər mehriban, həssas, qayğıkeş idisə, bir o qədər də tələbkar idi. Belə bir müəllimin qarşısında hansı bir sualasa qənaətbəxş cavab verməsəydim utana bilərdim. Əli Sultanlı öz mühazirələrini sinifdə var-gəl edə-edə elə maraqla, ilhamla, qürurla oxuyardı ki, bir cümlə də yazma bilməzdim. Bəli! Qələmi dəftərin üstünə qoyub bütün varlığını ovsunlayan bu müəllimə diqqətlə qulaq asardım. Sanki Əli Sultanlı qərbin söz ustaları haqda vəcdlə danışmaqla kifayətlənmək istəməzdi. O, sənətkarların məharətlə yaratdıqları surətlərin rollarını da müqtədir aktyor qabiliyyətilə ifa edərdi. Tələbələr sükut içində öz sevimli müəllimlərinə elə diqqətlə qulaq asardılar ki, nəfəslərinin səsi duyulardı.

Mən imtahan otağına daxil olub Əli Sultanlıya salam verdim. O təbəssümlə salamımı aldı. Sonra miz üzərində üst-üstə yığılmış biletlərin arasından bir bilet çəkib

nömrəsini Əli Sultanlıya dedim. Keçib boş sinifdə sırayla düzölmüş stullardan birində əyləşdim. Biletdeki suallara baxdım. Birinci sual məşhur ingilis şairi Bayronun şərqi poemaları haqqında idi. Mən Bayronun məharətlə dolu poeziyasına dərin rəğbət bəsləyirdim. Şairin şərqi poemalarındaki sənətkarlığını yüksək qiymətləndirirdim. Bu keşməkeşli dünyada mübariz şairin uğursuz taleyinə acıyırdım. Sualları oxuyub qurtarandan sonra gəlib Əli Sultanlının qarşısında əyləşdim. O zarafatla: – İmtahandan qorxmursan ki? – deyər soruşdu. Mən inamla: – Xeyr! – dedim. O ciddiyyətlə: – Elə də olmalıdır. Axı siz həyatda neçə-neçə döyüş imtahanı veribsiniz. Özü də yüksək qiymət alıbsınız – dedi. Sonra Əli Sultanlı biletin suallarına baxdı. Aram-aram ləngərlə: – Buyursun şərqi poemaları! Bayronu sevirsənmi? – dedi. Mən etirafla: – Bəli! – dedim. O maraqla: – Onda danış! Həm də yalnız poemalar haqqında indiyə qədər deyilənlərlə kifayətlənmə! Öz mülahizələrini də de! Çəkinmə! Axı biz şərqliyik. Görək qərbli şair şərqi necə duyub, necə yazıb? – dedi.

Kağız üstə heç nə qeyd etməmişdim. Ona görə də sinədən danışdım. Axı mən şərqi ən qaynar bölgəsi olan öz Vətənim qərbin neçə-neçə şairindən də, nasirindən də, səyyahından da, alimindən də, rəssamından da yaxşı tanıyırdım. Bu səbəbdən şərqi poemalarındaki surətlər, hadisələr, təsvirlər haqqında həqiqət nəfəslə fikirlər dedim. Əli Sultanlı diqqətlə qulaq asırdı. Deyəsən mənim həyatdan vəsiqə alan cəsarətli mülahizələrim ona neçə-neçə təxəyyülə arxalanan alimin fərziyyə-

sindən daha inandırıcı gəlirdi. O gah qaşlarını çatıb xəyala gedir, gah da üzümə baxıb gülümsəyirdi. Mənim şərq poemaları haqqındakı düz fikirlərimdən razı qalmışdı. Yox! Sanki indi də mən sevimli müəllimimi ovsunlamışdım. Ona görə də təcrübəli müəllim hələ gənc yaşında müdrikləşən şair tələbəsini başqa suallar haqda danışmağa qoymadı. Qiymət kitabçamı alıb qarşısında açdı. O da əlaların sonunda bir əla yazıb kitabçanı gülə-gülə qayıtdı. Sonra tövsiyə ilə mənə: – Bilirsən cənubdakı hadisələr haqqında necə qiymətli şərq poemaları yazmaq olar? – dedi. Mən etirafla: – Doğru deyirsiniz, müəllim. Cənubdakı hadisələr o qədər zəngindir ki... Ancaq yazmaq üçün şairdə yüksək sənətkarlıq gərəkdir – dedim. Əli Sultanlı etirazla mənə: – Yox! Əvvəl yüksək sənətkarlıq olmadan da yazmaq gərəkdir. Axı sənətkarlıq özü də hadisələr fonunda yazı prosesində inkişaf edir – dedi. Mən isə öz xəyalımda tərəddüd edirdim. Hələ sənət dünyasında qələmimin püxtələşmədiyinə hayıflanırdım. Bilmirdim ki, vaxt gələcək mən də öz müdrik müəllimimin etimadını doğrulda-doğrulda yeni şərq poemaları silsiləsi yaradacağam. İmtahan otağının qapısında tələbələr növbə gözləyirdi. Yerimdən qalxdım. – Sağ olun, müəllim! – deyib qapıya doğru addımladım. Əli Sultanlı arxadan: – Yeni şərq poemaları haqqında bir fikirləş! Vətən səndən gözləyir! – dedi. Mən hörmətlə: – Baş üstə, müəllim, fikirləşərəm! – deyib otaqdan çıxdım.

Əli Sultanlı mənim dövrü mətbuatda çıxan şeirlərimi oxuyurdu. Şeirlərimdə tərənnümdən çox təsvirə, ritoriki-

kadan çox süjetə meyl edirdim. Süjetli şeirlərim bəlkə də gələcəkdə yaranacaq poemalardan xəbər gətirən ilk qaranquşlar idi. Cənub mövzusunda süjetli, hekayətli, sanballı əsərlər yazmaq üçün o qədər zəngin hadisələr vardı ki, ömrüm boyu yazsaydım da qurtarmazdı.

CAVABSIZ SEVGİ

Aradan aylar keçdi... Bir gün dərstdən çıxıb universitetin qarşısındakı binanın zirzəmisindəki o taylı tələbələrin aşpazxanasına nahar etməyə getdim. Bir küncə çəkilib miz arxasında əyləşdim. Yemək paylayanı gözlədim. Birdən o taylı tanışlarımdan Xəsilin mənə sarı gəldiyini gördüm. Mən o tayda kənddə yaşayanda Sünbül adı eşitmişdim. Bu adı gələcəkdə ana olub çörək bişirəcək qızlara verərdilər. Amma Xəsil adı eşitməmişdim. Xəsil yaşıl zəmiyə deyirlər. O zümrüd dənizini andırır. Hər dəfə Xəsil ilə görüşəndə zarafatla ona qardaş, neçə-neçə xəsil sünbülləşib, dənələşib, unlaşib, çörəkləşib, acların da, toxların da tabaqlarına doldu, sən isə elə xəsilsən ki, xəsilsən, deyərdim. Həmişə mehriban, gümrəh, şən Xəsil gülə-gülə: – Qardaş, mənə günah yoxdur. Bu adı mənə atam qoymuşdur. Kişi yaşıl zəmini sevirmiş. O yaşıl zəmini bərəkət dolu çörəyə gedən yolun üstündə yanan yaşıl işıq adlandırardı. Ancaq atamgilin kəndi aranda salındığı üçün üstündə tez-tez quraqlıq qanad açardı. Göydən yerə od yağdırardı. Yaşıl zəmilər də yanardı. Atam həmişə xəyalında bitirdiyi yaşıl zəminin ömrünü uzatmaq xətrinə mənə Xəsil

adlandırmışdır – deyirdi. Mən Xəsilin könlünü almaq niyyətilə ona: – Sənin atan elə bir iş görmüşdür ki, daha dünyada ondan böyük savab ola bilməz. Məgər hər nemətin başı çörək deyil? Bəs çörək nədən əmələ gəlir? Xəsildən! – deyərdim. Xəsil mənim bu sözlərimdən fərəhlənib daha da ucadan gülərdi...

Xəsillə məhrəm-məhrəm görüşdük. O bir stul çəkib mənimlə üzbəüz əyləşdi. Yemək paylayanı gözlədik. O taydan, bu taydan söhbət etdik. Xəsil söhbəti hərlədiyib fırladıb Mələhətin üstünə gətirdi. Acı təəssüflə: – Yazıq qızı atalığı bədbəxt etdi – dedi. Çiyinlərimdən sanki dağ götürüldü. Qürurla Xəsilə: – Yaxşı ki, məni tanıyanlar bilir ki, günah məndə olmayıb. Mən çılğın duyğularına həmişə mərdlik aşılamışam, namərdlik yox – dedim. Xəsil etirafla mənə: – Səni tanıyanlar da, tanımayanlar da bilir ki, günah səndə olmayıb – dedi. Sonra daha danışmadı. Dərin xəyala daldı. Sanki öz ələmində bütün dünyanın qarışıq taleyi ilə məşğuldu. Handan-hana maraqla məndən: – Sən Zəkiyyəni tanıyırsan? – deyə soruşdu. Mən laqeydliklə – Elə belə. Uzaqdan uzağa. Deyəsən o filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsində oxuyur. Bizdən bir kurs aşağı. Necə məgər? – dedim. Xəsil inamla: – Zəkiyyə həm gözəl, həm zirək qızıdır. Yüz özündən deyən oğlanı çaya susuz aparıb, susuz gətirər – dedi. Söhbəti yayındırmaq istədim. Zarafatla Xəsilə: – Bəlkə Zəkiyyənin yezidlə qohumluğu var? – dedim. Xəsil gülmək əvəzinə tutuldu. Sonra üzrlə mənə: – Bağışla, zirək yox, fədakar demək istədim – dedi. Mən təəccüblə: – Zəkiyyənin fədakarlığının mənə nə dəxli var? – deyə soruşdum. Xəsil sanki

hüquq fakültəsində oxuduğunu unutmuşdu. İndi yadına saldı. Axı hüquqşünaslar fakta əsaslanan konkretlik sevir. Xəsil təntənəylə: – Onun fədakarlığının sənə dəxli yoxsa da, sənin ecazkarlığının ona dəxli var. Axı sən yalnız tələbə deyilsən. Həm mübariz inqilabçı, həm də məşhur şair sən. Bəli! O sənin özünü də, məsləkini də, sənətini də sevir. Özü də çoxdan – dedi. Mən etirazla Xəsilə: – Axı çoxdan ola bilməz. Bu ki sabıqlaşdırılmış uydurmadır. Bütün universitet bilir ki, mən Mələhətin hərarətlə dolu sevgisinə biganə qalmamışam – dedim. Xəsil təəssüflə: – Sənin xəbərin yoxdur. Ancaq mənim xəbərim var. Zəkiyyə də səni birinci kursdan sevir. Biləndə ki, aşıq Ələsgər demişkən, “özgə malı”san, qol-qanadı sınıb yanına düşməsə də, palıd közü tək korun-korun öz içində yanıb. Sənin başına gələn hadisələrdən sonra sanki qızın dincliyini oğurlamışlar. Rahat ola bilmir. Dərsə gəlib-gedəndə dəhlizdə gizləncə ona göz qoysan dediklərimə inanarsan. Görərsən ki, dəhlizdə o sənin hənirini duyanda necə haldan-hala düşür. Doğrusu, özündən yox, rəfiqələrindən eşitmişəm ki, səninlə görüşmək istəyir. Axı sən yalnız müdrik inqilabçı deyilsən, həm də həssas şair sən. Şair insan könlünü sındırmaq istəməz. İllahda ki, o insan qız, o könül qız könlü ola. Bəlkə də heç sevgi məsələsi deyil. Zəkiyyənin sənə başqa sözü var. İstəyirsən qızla özüm danışım. O səni görüşə çağırırsın – dedi. Doğrusu, söz şairlikdən, qız könlündən düşəndə mərhəmət dolu insafım polad iradəmi bir qədər yumşaldı. Xəsilin təkidlə dodaqlarına dikilən məhrəm gözlərinə riqqətlə baxdım. Dünənki fədainin, bugünkü tələbənin, sabahkı hakimin, üstə-

lik mehriban tanışımın sözündən keçə bilmədim. Bəli! Məsləhətlə Xəsilə: – Necə bilirsən, o təhər də elə – dedim. Bununla da söhbətimiz qurtardı. Yemək payımız gəldi. Yeyib aşxanadan çıxdıq. Qapıda xudahafizləşdik. Mən İçərişəhərdəki mənzilimə yollandım. Xəsil isə yataqxanaya getdi. Gecə çarpayıda əziz tanışım ilə görüşümü, söhbətimizi, qərarımızı xatırlaya-xatırlaya yuxuya getdim. Səhər dərsə gedəndə universitetin dəhlizində daha Zəkiyyə ilə yox, Xəsil ilə rastlaşdım. O mənə dedi ki, bu axşam saat 7-də Zəkiyyə səninlə görüşmək üçün Bakı Sovetinin (indiki Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti) qarşısına gələcək. Unutma!

Axşam saat 7-yə on beş dəqiqə qalmış İçərişəhərdəki mənzilimdən çıxdım. Qoşa qala qapısından keçib Kommunist küçəsilə üzüyuxarı addımladım. Bakı Sovetinin qabağında dayanıb Zəkiyyəni gözləməyə başladım. O düz 7 tamamda, əqrəb-əqrəb üstə olanda qarşımda dayandı. Salamlaşdıq. Bəzək hər şeyin hüsnünü artıran bir əlavədir. Bəli! Bəzək kifirə bir az gözəllik, gözələ isə bir az da cazibə gətirir. Ancaq mənə elə gəlir ki, gözələ bəzək lazım deyil. Ona görə ki, bəzək təbii gözələ süni gözəllik calayır. Zəkiyyə universitetin dəhlizində necə idisə, indi də elə idi. Nə bəzəyi vardı, nə də düzəyi. Mən Zəkiyyənin təbəssüm dolu gözlərinə şəstlə baxıb: – Hara gedək? – dedim. Qız mənimlə görüşdüyünü gizli saxlamaq üçün, ya da məni sınamaq üçün M.C.Bağirovun evinin qarşısındakı (indiki R.Mustafayev adına İncəsənət Muzeyinin yanı) bağa getməyimizi təklif etdi. Respublikanın dəliqanlı ağasının yaşadığı binanın qarşısındakı bağa yalnız sükut girə bilərdi. Bütün

bağları sorğu-sualsız doluşan quşlar da o bağa qona bilməzdi. Ona görə də bağdan nəinki quş nəğməsi, heç quş civiltisi də gəlməzdi. Yoldan keçənlər dönüb çiyinləri üstə o bağa baxanda quş yox, sükut dinləyərdilər. Heç qurd ürəyi yeyənlər də o bağda görüş təyin edə bilməzdi. Bəlkə də başqa adam olsaydı, Zəkiyyəyə – Məgər bu boyda şəhərdə başımıza yer qəhətdir, gedək başqa bağa. Bakıda o qədər irili-xırdalı bağ var ki, – deyərdi. Ancaq mən demədim. Bəli! Özümü sındırmaq istəmədim. Xəyalımdan “keçinin buynuzu gicişəndə çobanın çomağına sürtər” məsəli keçdi. Güldüm. Zəkiyyə: – Nəyə gülürsünüz? – dedi. Mən isə qətiyyətlə: – Heç, gedək! – dedim. Yaxşı ki, Zəkiyyə də sualını təkrar etmədi. Biz filarmoniyanın qarşısından keçib V.Çkalov (indiki Niyazi) küçəsinə çatanda gördük ki. M.C.Bağirov T.Quliyevlə MK-nın binasından çıxıb söhbət edə-edə üzəşəği evinə sarı gəlir. Arxalarıca da iki mühafizəçi çekist. M.C.Bağirov evinə təqribən iyirmi addım qalmış dayandı. Ancaq T.Quliyevlə söhbəti davam etdirdi. Bu zaman çekistlərdən biri müsahiblərin sağında, biri də solunda dayandı. Zəkiyyə sınaqçı nəzərlə üzümə baxdı. Sanki məni bu bağda söhbətə dəvət etməyə peşiman olmuşdu. Yox! Bəlkə də belə ehtiyatsızlıq etdiyinə görə ürəyində öz-özünü qınayırdı. Bir azdan sonra müsahiblər ayrıldı. Hərə öz evinə getdi. Zəkiyyə günahkarcasına mənə: – Gəl başqa bağa gedək – dedi. Mən yenə özümü sındırmaq istəmədim: – Yox! Madam ki, ürəyindən mənimlə bu bağda söhbət etmək keçib, bu bağa getməliyik. Gedək bir yer tapıb əyləşək. Bağdır da, xəzinə deyil ki, içərisinə girmək qadağan olsun. Bağda gəzər-

lər də, əyləşərlər də, danışarlar da, ağlayarlar da, gülərlər də... Bu bağa isə hələ bir dəfə də insan nəfəsi dəyməyib. Bəlkə bizim ayağımız düşdü. Bağın baxtı açıldı. Qonaqlar qəbul etməyə başladı – dedim. Zəkiyyə kimin evinin qabağında durduğunu unudub elə güldü ki, ağ dişləri qızılgül yarpaqlarını andıran dodaqlarının işığında bərq vurdu. Sanki qız boynuna salacağı iki düzüm mirvarini nümayiş etdirməkdən utanıb ağzında saxlamışdı. Biz bağa girdik. Əyləşmək üçün gözlərimizlə oturmaq axtardıq. Oturmaq nədir? Heç taxta parçası da görmədik. Yaxşı ki, yaz idi. Keçib yastı, soyuq, daş hasarın üstündə yanaşı əyləşdik. Bir papiros çıxarıb dodaqlarımın arasına qoydum. Kibritlə papirosumu alışdırmaq istəyəndə Zəkiyyə kibriti əlimdən alıb papirosunu yandırdı. Sonra yanan kibriti gözlərinin qarşısına gətirib alovuna maraqla baxdı. Qızın ağ barmaqları kibrit alovunun işığında ağ şamları andırırdı. Sanki alovlanan kibrit yox, Zəkiyyənin şam barmaqları idi. Qəribədir. Kibritin alovu qızın barmaqlarını qarssa da kibriti atmaq istəmir. Həyəcandan titrəyən dodaqları isə pıçıldaırdı:

**Məncə ürəklərdə sevgidən qabaq
Vəfa, sadıq vəfa doğulsun gərək!
Sevgi! O möhtəşəm, o gözəl növraç
Həmişə vəfadan yoğrulsun gərək.**

**Könlünün qıfıllı qapısında mən
İntizar içində sakit dururam.
Gözün görə-görə duymasan da sən,
Ömrümü beləcə başa vururam.**

**İxtiyar səndədir! Bu halımı duy,
Ya könlünə burax, ya da qov məni!
Ancaq yalvarıram, nə intizar qoy,
Nə də ki, tələsik başdan sov məni.**

Sonra heyranlıqla mənə: – Vəfanın sevgidəki mövqeyini müdrikliklə dəyərləndirən bu mısralar sizindir. Eşitdiyimə görə Mələhət də sizə yazdığı məktublarda Vəfa imzası qoyarmış – dedi. Sonra barmaqlarının ucunda yanıb sönən kibriti yuxarı qaldırıb külünə təəssüflə baxdı. Eyhamla: – Mələhət də sizin yolunuzda bu kibrit tək yanıb külə döndü – dedi. Mən tutuldum. Yumşaq bir hiddətlə Zəkiyyəyə: – Elə bu tikanlı sözləri demək üçün məni görüşə çağırırsınız? Məgər bilirsiniz ki, günahkar mən deyiləm? – dedim. Qız hiddətləndiyimi görüb dərhal özünü yığışdırdı. Səmimiyyətlə dolu etirafla: – Hamısını bilirəm. Sizi günahlandırmaq üçün görüşə çağırmamışam. Belə olsaydı, bir məktub yazıb göndərərdim. Günahınızı da elə məktubda çəkinmədən bildirərdim. Sizi görüşə çağırmışam ki, bu Ay işığında öz ürəyimi sizə açım. Nisgil yaman şeydir. Yaxşı ki, nisgilin nə demək olduğunu özünüz məndən gözəl bilirsiniz. Bu işdə təcrübəniz var. Mən isə naşıyam. Ürəyə bir damla nisgil düşsə böyüyə-böyüyə ümmana dönər. Sonra təlatümə gəlib yazıq ürəyin sahillərini dağıtmaq istəyər. Üstəlik, ürəyə istehzayla baxıb, hünərin varsa, qarşımı kəs görüm, necə kəsirsən deyər. Məni rəfiqələrim hünər mücəssəməsi adlandırırlar da, belə bir nisgilin qarşısını kəsməkdə özümü aciz sandım. Sizi yalnız görüşə yox, həm də köməyə çağırmağı qərara aldım. Hələ birinci kursdan xoşuma

gəlirdiniz. Onda siz ikinci kursda oxuyurdunuz. Ancaq onu da bilirdim ki, gecikmiş qonaq öz kisəsindən yeyər. Axı Mələhət sizinlə universitetə girdiyiniz dərslərin ilinin əvvəlində, yəni sentyabrın birinci həftəsində tanış olmuşdu. Günlər keçdikcə tanışlıq da sevgiyə dönmüşdü. Paxıllıq mis qaba bənzəyər. Nə qədər işlənsə paxırı da o qədər üzə çıxar. Ancaq mən paxıl deyildim. Səmiyyətdən yağrılmış bir tamaşaçı idim. Gördüyüm tamaşaya heyvətlə baxmırdım. Yox! Yalnız iştirakçılarımdan birinə qibtə edirdim. Nə gizlədim, ürəyimdə ona bəxtəvər deyirdim. Sizə isə özüm də anlamadığım məhrəm duyğu bəsləyirdim. Bu duyğu nəydi? Hörmətdimi? Yoxsa sevgiydimi? Bilmirəm – dedi.

Mən indi başa düşdüm ki, Mələhətlə universitetin dəhlizindən yanaşı keçəndə Zəkiyyə bizə niyə oğrun oğrun baxırmış.

Üfüqdə doğan on dörd gecəlik Ay gündüz yolda düşüb qalmış iri araba təkərinə bənzəyirdi. O göydə hər-lənə-hər-lənə gəlib düz başımızın üstündə dayandı. Sanki Zəkiyyə ilə aramda heç bir qaranlıq guşə qalmasın deyə bağı özü boyda gur işıqlı çilçirağa çevirdi. Mən qıza baxdım. Sanki Zəkiyyənin girdə ağ üzünü daha da ağarmış, iri qara gözləri daha da qaralmışdı. Qızılgül yarpaqlı dodaqları daha da qızarmışdı. Arabir Ay işığında qamaşan gözlərini örtən uzun qara kirpiklərini bir-bir saymaq olardı. Qəribədir. Mənim də gözlərim qamaşır-dı. Yadıma düşdü ki, Savalan ətəyindəki kəndimizdə qar, yağandan sonra, göydə qızılgül dəstəsinə dönən Günəşin altında par-par parlayardı. Mən yerdə daş ayna qırıntılarına bənzəyən qara uzun-uzadı baxsam da göz-

lərim qamaşmazdı. Bəs indi gözlərim Ay işığında niyə qamaşır? Sən demə, Zəkiyyənin çiyinlərinə tökülüb qara şalaləni andıran ətirli saçına baxdıqca o mənim iti gözlərimə meydan oxuya-oxuya büllur bəbəklerimi tovdan salırmış. Nə gizlədim. Mən yalnız bu axşam qara rəngin ağ rəngdən daha güclü olduğuna inandım.

Qız təəssüflə mənə: – Ancaq siz çox məğrursunuz. Deyilənlərə görə sizi mətləb üstünə gətirmək müşkül məsələdir. Eşitdiyimə görə siz Mələhətə yox, Mələhət sizə sevgi elan edibdir. Özü də məktubla. Qızın oğlana sevgi elan etməsi sevgi tarixində nadir hadisələrdəndir – dedi. Mən şəstlə Zəkiyyəyə: – Yenə mən günahkar deyiləm. Dünya gör-götür dünyasıdır. Kimi məğrur yaşamaq, kimi ömrünü yaltaqcasına keçirməyi öyrənir. Kimi necə işləmək, kimi necə yemək qaydalarını mənimsəyir. Haçansa şəhərli bir kişinin yolu bir kəndə düşür. Bütün işlərini görüb qurtarandan sonra o, kənddə yaşayan dostuna da baş çəkmək istəyir. Dostunun evinə gedir. Ancaq dostu evdə olmur. Ev sahibəsi qonaq üçün süfrə açır. Süfrəyə çörək, bal, küncüt qoyur. Özü-sə çəkilib gedir. Kişi süfrədəki nemətlərə baxa-baxa qalır. Nə qədər baş sındırırsa süfrəyə qoyulan təamların nə təhər yeyildiyinin “sirr”ini tapa bilmir. Kənd yerlərində adətən qapılar açıq qalır. Elə bu vaxt kişi qapı ağzından keçən bir uşağı görüb yanına çağırır: – A bala! Əyləş mənimlə nahar elə – deyir. Kənd yerlərində uşaqlar daha sadə, daha mehriban, daha təmiz olurlar. Onlar ağsaqqal sözünü müqəddəs sayırlar. Uşaq süfrə qırağında bardaş qurub əyləşir. Kişi isə əlini süfrəyə uzatmır. Uşağın o nemətləri nə təhər yeyəcəyini intizar

dolu gözləriylə izləyir. Uşaq əvvəl çörəkdən bir parça kəsib üstünə bal yaxır, sonra da balın üstünə küncüt səpib yeməyə başlayır. Əlindəki yaxmağı yeyib qurtarmamış kişi həyəətə boylanıb: – A bala, deyəsen səni çağırırlar. Dur get! – deyir. Uşaq da durub əlindəki yaxmacın qalanını gəvələyə-gəvələyə harasa götürülür. Kişi isə süfrədəki nemətləri rahat-rahat yeməyə başlayır – dedim. Qız ucadan sürəkli bir qəhqəhə çəkdi. Mənə elə gəldi ki, bağı haçandansa yaprıtıb qalmış yarpaqları silkələyib qubara dönmək istəyən tozlarını yerə tökdü. Yanaşı dayansalar da tənhalıqdan çöhrələri saralmış ağaclar əyilmiş bellərini dikəltdi. Sanki bu adi qəhqəhə deyildi. Bu bağa girməyin yasaqlığı haqqında qərar yazılmış vərəqin cəsərlə cırılması idi. Pərvazlanan səsi respublikanın ağasının Ayın üzünə də bağlanan pəncərəsini şiddətlə döyürdü. Nəhayət, Zəkiyyə kiçik qara çantasını açıb içindən ağ yaylığını çıxartdı. Gülməkdən yaşarmış gözlərinin damlalarını qurutdu. Mən isə eyhamla qıza: – Görürsünüz də, ehtiyac qartmış kişini də sütün uşaqdan öyrənməyə vadar edir – dedim.

Sanki Ay mənimlə Zəkiyyə arasında daha heç bir qaralıq guşə qalmadığını görüb başımız üstündən uzaqlaşmışdı. Qız mənim pəncərəmin sol qolunu bir az yuxarı çəkib biləyimdəki saata baxdı. Sonra narahatlıqla: – Daha gecdir, gedək. Yoxsa rəfiqələrim yataqxanada nigaran qalarlar – dedi. Ayağa qalxdı. Yalnız indi Zəkiyyənin boyunun ucalığının fərqi vardı. Sanki qarşıdakı qız deyildi, gərdən çəkib dayanmış sərv ağacı idi. Mən də boyda ona çatmaq üçün yerimdən qalxdım. Yavaş-yavaş bağdan çıxdıq. Zəkiyyə sanki ax-

şam düşəndə mənimlə qısıla-qısıla bağa gələn qız deyildi. O indi sağ yanımda şahənə yerişlə addımlayırdı. Qara tuflilərinin dabanları asfalt döşəməyə dəydikcə sanki bir sevgi nəğməsinin ilk akkordlarını çalırdı. Zəkiyyə sanki bir kiminsə eşidə biləcəyindən ehtiyat edərək pıçiltıyla: – Bəlkə gələn dəfə başqa bağda görüşək? – dedi. Mən qızın təklifi haqqında heç nə demədim. Ancaq bayaqdan susmuş dodaqlarımın arasından bədahətən bu misralar çıxdı:

**Sanma qıy vursa da dağ-daş içində
Şüursuz qartallar cürətsiz olur.
Yox! Yox! Titrədikcə tələş içində
Şüursuz kişilər qeyrətsiz olur.**

Zəkiyyə ürəyə tərər aşılardan misralara təbəssümlə cavab verdi. Mən səmimiyyətlə: – İcazə ver səni yataqxanaya ötürüm – dedim. O qətiyyətlə: – Yox! Lazım deyil. Bizi bir yerdə görsələr dilə-ağıza düşərik. Sabah axşam saat 7-də yenə Bakı Sovetinin qabağında görüşərik – dedi. Mən yol ayrıcında qıza əl verib xudahafizləşmək istədim. Düşündüm ki, narahat ürəyə sığal çəkməyən əlin nəzakət xətrinə əl sıxması təbii deyil, sünidir. Mənimlə sünilikdən zəhləm gedir. Zəkiyyəyə əl versəm o da mənə əl verəcək. Əllərimiz birləşəndə gələcək tələlərimizi bir-birinə düyünləyə bilər. O düyün iki əlin yaratdığı ehtiras dolu bir yumruğa dönər. Ağılın boğazını tıxayar. Onu danışmağa qoymaz. Hələ tezdir. Tələsən təndirə düşər. Bir dəfə təndirə düşüb yanırsam. Yaxşı ki, yansam da tamam kül olmamışam. İndi isə hər şeyi əməlli-başlı götür-qoy edib sonra nə-

ticə çıxarmaq lazımdır. Biz əlimizlə deyil, dilimizlə xudahafizləşib ayrıldıq. Qız yaşadığı yataqxanaya getdi. Mən isə İçərişəhərdəki mənzilimə yollandım...

Sabahı yenə axşam saat 7-yə on beş dəqiqə qalmış mənzilimdən çıxdım. Bakı Sovetinin qabağına doğru addımladım. Zəkiyyə yenə düz saat 7-də gəlib qarşımda fərağat vəziyyətdə durdu. Salamlaşdıq. Qız yoxlayıcı nəzərlə mənə baxıb: – Hara gedəcəyik? – dedi. Mən şəstlə: – Kişinin sözü bir olar. Dünən axşam getdiyimiz bağa gedəcəyik – dedim. Qız təbəssümlə: – Onda getdik. Daha fikirləşməyə dəyməz – dedi. Biz yenə o bağa gedib dünən əyləşdiyimiz yerdə yanaşı əyləşdik. Yenə bir papiros çıxarıb dodaqlarımın arasına qoydum. Sonra papirosu yandırmaq üçün cibimdən kibrit çıxartdım. Zəkiyyə yenə kibriti əlimdən alıb papirosumu yandırdı. Sonra ağ barmaqları arasında bir yaqut parçasına bənzəyən qırmızı alova baxa-baxa: – Bilirsən bunun mənası nədir? – deyə soruşdu. Mən etirafla: – Yox, bilmirəm. Desən bilərəm – dedim. Zəkiyyə sevinclə: – Bu, arzudan doğan xidmətdir – dedi. Sonra susdu. Yenə ağ barmaqları arasında yanıb qaralmış yaqut parçasına təəssüflə baxdı. Sanki öz xidmətinin şahidi olan, ancaq yanıb-yanıb külə dönmən kibrit çöpünü atmaq istəmirdi. Bəli! Hətta alov sütün barmaqlarını qarssa da. Nəhayət, qız külə dönmüş kibrit çöpünü barmaqları arasında saxladığını mənasız bilib kənara atdı. Sonra qısqançlıqla: – Sizin o tayda sevdiyiniz qız olubmu? – deyə soruşdu. Mən etirafla: – Olub! Amma nişanlanmamışıq. Nişanlanmaq arzusu ilə yaşamışıq. Sonra da ki, aralığa bu boyda ayrılıq düşüb. Deyirlər in-

di Leyli-Məcnun əsri deyil. Sevgi də müasir texnikanın odlu nəfəsi altında suyunu çəkib qurumuşdur. Yalnız fanatiklər Leyli-Məcnun sevgisi arayırlar. Yox! Belə deyil. Həyat da, cəmiyyət də, texnika da nə qədər inkişaf etsə, insan elə insan, sevgi elə sevgidir. Sevgilərin tacı isə ilk sevgidir. Mənə elə gəlir ki, ilk sevginin taleyini ürək, sonrakı sevgilərin taleyini isə baş həll edir. İnsan bir ocaq yandırır. Sonra nədənsə istədiyi alınmır. Onda insan özü-özünə güzəştə getməli olur. Eh, – deyir – təki tüstüsü düz çıxsın. İlk sevgi ilə sonrakı sevgilər də insanın ocaq yandırmaq həvəsinə bənzəyir. Mənim bir əmim oğlu var. Yaman bir-birimizə bənzəyirik. Sanki bir alma imişik, iki yerə bölünmüşük. Ancaq yaşca o məndən böyükdür. Əmim oğlu şıq geyinməyi yaman xoşlayırdı. Axı qəşəng geyim qəşəng gənci bir qədər də qəşəngləşdirir. Əmim oğlu isə onsuz da qəşəngdir. Qızların arasında neçə-neçə pərəstişkarı vardı. Deyəsən əmim oğlu da hansı qızasa meyl edirdi. Ancaq yenə özünə sığal verirdi. Neçə dəfə özündən kiçik yeganə bacısı ona: – Ay qağa, sən ki, qız deyilsən, bu qədər sığal nəyinə gərəkdir? Onsuz da səni neçə-neçə gözəl qız istəyir. Niyə birilə evlənmirsən? – deyirdi. O isə bacısının sözlərini qulaq ardına vururdu. Kim bilir, bəlkə də özünü ailə qayğılarıyla vaxtından əvvəl qocaltmaq istəmirdi. Ancaq zaman da əmim oğlunun görkəminə əl gəzdirməkdə davam edirdi. İş o yerə çatdı ki, bir qədər aralıdakı qocalığın soyuq nəfəsini öz üzündə duyan əmim oğlu daha aynaya baxmaqdan imtina etdi. Bəli! Artıq onun gicgahlarına qışın ilk qarları düşmüşdü. Qara saçının ətəkləri ağarırdı. Əmim oğ-

lu isə qocalığı yadına düşməsin deyə aynaya baxmırdı – dedim. Qız maraqla mənə: – Yəqin ki, əminiz oğlu sonra qapısını döyən qocalığın gəlişindən təlaşa düşüb evlənməyə tələsib – dedi. Mən etirafla: – Bəli, tələsdi. Başqa kənddə yaşayan uzaq qohumlarımızdan birinin qızını aldı – dedim. Zəkiyyə yenə maraqla: – Necə qız idi? Demək istəyirəm əminiz oğluna yaraşırdımı? – deyə soruşdu. Mən etirafla: – Doğrusu, hə! Əmim oğlu gənclik illərinin bir neçəsini itirsə də əvvəlki yaraşığı saxlaya bilmişdi. Aldığı qız isə öz məlahətini itirməmişdi. Üstəlik, özünə hünər də aşılamışdı – dedim. Qız daha danışmadı. Sanki xəyalının aynasında öz gözəlliyinə bir də baxıb yeni qiymətini bilmək istəyirdi.

Birdən dənizdən üstümüzdə yürüyən meh həzin nəfəsilə şor tamı yaya-yaya özüylə gətirdiyi qumumu, yoxsa çöpümü sağ gözümə saldı. Sanki gözümə iynə batırdılar, gözümün pərdəsi yırtıldı. Suyu axmağa başladı. Dəsmalımı cibimdən çıxarıb gözümü sildim. Ancaq gözüm toxtamadı. Gözümü ovmağa başladım. Zəkiyyə narahat oldu. O da dəsmalını çantasından çıxartdı. Yarpaq boyda dəsmalın nadir ətri şor tamı yaya-yaya burnumun deşiklərinə dolmuş mehi çıxarıb qovdu. Qız nəzakətlə: – İcazə verin, gözünüzdə baxım – dedi. Mən məmnuniyyətlə: – Buyurun, baxın – dedim. Zəkiyyə dəsmalla gözümü sıgallaya-sıgallaya bir neçə dəfə sildi. Sanki qızın dəsmalı gözümdə maqnitləşdi. Gözümə düşən şeyi özünə çəkib çıxartdı. Gözüm toxtadı. Mən eyham dolu minnətdarlıqla Zəkiyyəyə: – Sağ olun, deyəsən dəsmalınız sınaqdan yaxşı çıxdı – dedim. Qız təvazökarlıqla: – Dəyməz. Siz gözünüzün qədrini

bilməlisiniz! Bəli! Gözünüzü nəinki mehin gətirdiyi qumdan, ya çöpdən, hətta qızlardan da qorumalısınız. Üzünüzdə demək yaxşı deyil. Siz doğrudan yaraşıqlısınız. İnsanlara yaraşlıq paylayan təbiət sizdən heç bir gözəl cizgisini əsirgəməmişdir. Ancaq gözləriniz daha cazibədardır. Sanki öz aləmi, öz fikri, öz dili var. İndicə çəhrayı təbəssümlə dolacaq və sənə mehriban, səmimi, xeyirxah bir söz deyəcək. Yox! Deyəcək nədir? Elə deyib də. Haçansa, hardasa sizin yazdığınız “İri gözlər” şeirinizi oxumuşdum:

**Gözəl! Öz əsrinə sən diqqətlə bax,
Yaxşı-pis dəyərlə seçilə bilər.
Gözlərini sıxma, sən vüsətlə bax,
O iri gözlərin kiçilə bilər.**

**Dünyada ən iri, ən parlaq gözlər
Bəlkə də tək sənə qismətindədir.
Unutma! Həm təşnə, həm bulaq gözlər
Sənə gözlərinin həsrətindədir.**

**Amandır, gözlərin bütün yaşlarda
Bir yol aldanmasın mahal içində.
Gözlərin səhvini müdrik başlar da
Düzəldə bilməyir xəyal içində...**

Ancaq sizin gözlərinizdə yanan qara alovdan çəkinən qızlar sizə yaxın düşə bilmir. Eşitdiyimə görə Mələhət də sizin gözlərinizi sevibdir. Qara alovunda ya isinə, ya da yana... Axı təbiət üstəlik sizə istedad da veribdir. Bu misilsiz vergilərin uğrunda yanmağa dəyər – dedi. Mən heyrətlə Zəkiyyəyə: – Siz bunu hardan bilirsiniz? – de-

dim. Qız qətiyyətlə: – Deyəsən siz qızları yaxşı tanı-mırsınız. Bəzən qızlar qazandıqları uğurdan elə məst olur ki, öz ürək sirrini haçan, harda açıb hansı rəfiqəsi-nə dediyini də bilmir. Qızlar da ki, necə deyərlər, sim-siz teleqrafdır. Çətini o sirri biri bilənə qədərdir. Sonra o sirr daha sirləkdən çıxıb faşa dönür – dedi. Gözlərimi Aya zillədim. Sonra eyhamla qıza: – Mənə elə gəlir ki, gözlər yalnız aşkardakıları yox, həm də gizləndəkiləri görməlidir. Bəli! Gözlər gərək Ayın yalnız görünən tər-rəfini görməklə kifayətlənməsin. Görünməyən tərəfini də görə bilsin. Yoxsa gözlər adiləşə bilər. O qədər adi gözlər var ki, haraya desən tuşlanır da, baxar da, görər də... Ancaq elə belə. Tamaşaçı nəzərilə. Daha hər gör-düyündən bir mənə çıxarmaq heç yuxusuna da girməz. Ona görə də gözlərin dəyəri nə iriliyi, nə də rəngilə öl-çülməməlidir. Yox! Yalnız həssaslığı ilə ölçülməlidir. Molla Pənah Vaqifdən üzü bəri şairlər xumar gözləri xumar nərgizə bənzədiblər. Nədənə unudublar ki, insan gözlərini yaradan tanrı onlara məsuliyyətli bir və-zifə tapşırıbdır. Yaxını uzaqdan, doğmanı özgədən, gözəli çirkindən ayıra bilmək vəzifəsi. Nərgiz gülünü isə yaraşlıq üçün ana təbiətin yaşıl donunun yaxasına sancıbdır. Mənim gözlərim əvvəllər də irilikdə, qaralıq-da belə olmuşsa, həssaslıqda belə olmamışdır. Gözləri-mə həssaslıq aşılaraq keşməkeşlə dolu həyat olmuşdur. Ləzzət yalnız nəşədən doğmur. Əzabdan da doğur. Mən gözlərimə həssaslıq aşılaraq əzablı həyatdan nəin-ki narazıyam, əksinə razıyam. İstedada gəldikdə isə yalnız özümə minnətdaram. Nə bilim. Bəlkə elə onu da əvvəllərdə təbiət mənə veribdir. Ancaq o versə də bir

qılgılıcımda veribdir. Sonra özüm o qılgılıcıma zəhmət ətirli nəfəsimlə piləyə-piləyə alovlandıraraq Günəşə döndərmişəm – dedim.

Doğrusu həm birinci, həm də ikinci görüşdə Zəkiyyənin Mələhəti mənim yadıma salmasından əsəbiləş-dim. Bu yada salma qaranlıqda sönmüş ocağın külünü qurdalamağa bənzəyirdi. Bəlkə kül altında hələ sozar-maqda olan bir köz tapıldı. Bu köz yenidən alovlandı Zəkiyyənin sevgi növrağını yandırdı... Mən hirsimi içə-rimdə təmkinimlə boğdum. Yoxsa o dalğa-dalğa qaba-rib özünü bürüzə verə bilərdi. Elə o anlarda ürəyimdə maraqla dolu bir sual doğdu. Görəsən Zəkiyyə özü indiyə qədər sevib-sevilibmi? Mən nəzakətlə: – Siz in-diyə qədər heç sevmisinizmi? – deyər soruşdum. Qız əvvəl susdu. Utanıb başını aşağı saldı. Sanki imtahan biletinə baxdı. Axı aramızdakı münasibət getdikcə ciddiləşirdi. Xəyalımdan bu misralar keçdi:

**Bəlkə utancaqlıq da
Elə qürur kimidir.
Necə ki, təmiz damla
Elə büllur kimidir.**

Zəkiyyənin Ay işığında yanan yanaqları qanadlı me-hin sərin nəfəsilə daha da alovlandı. Ancaq közərə-kö-zərə səngidi. Qız başını yuxarı qaldıraraq qürurla: – Sev-miş olsaydım daha ürəyimin qapısını sizə niyə açardım. Bəzən kimlərsə ürəyi açıq qızlarda həya olmur deyir-lər. Guya qızın həyası ürəyinin açıq qapısından harasa uçub gedir. Bu yalandır. Qızların açıq ürəyinə dəyən sevgi nəfəsi oradakı həya odunu elə alovlandırır ki, şö-

lələri yanaqlarında da yanır – dedi. Sonra bir az da or-
dan-burdan danışıb ayağa qalxdıq. Gecə keçirdi. Səhər
dərsə gedəcəkdik. Ayrılında Zəkiyyə dedi ki, sabah ye-
nə axşam saat 7-də Bakı Sovetinin qabağında görüşək...
Mən yenidən tək Kommunist küçəsilə üzü aşağı İçəri-
şəhərdəki mənzilimə doğru addımladım. Yolda şeir
oxumağa öyrənmiş dodaqlarım pıçıldadı:

**Yağı çox olanda ləziz xörəyin
Ürəyi tez vurur... Kim bilmir bunu?
Sevgi də yağıdır yanan ürəyin,
Niyə çox olanda vurmayıb onu?**

**Sevginin nə notu, nə də təbi yox,
Bəs nə təhər gəlir fəryada bəzən?
Sevginin ədası iki qəlbi yox,
Bir nəslə dağıdır dünyada bəzən.**

**Kimsəni sevməmiş hələ qabaqdan
Düşünmək özü də nigaranlıqdır.
Bir keşməkeşlərlə dolu sınaqdan
Üzü ağ çıxmaq da qəhrəmanlıqdır.**

Sabahı dərsdən qayıdandan sonra sükut yüklü mənzil-
imdə təzə dəmlədiyim çaydan bir stəkan süzüb qaba-
ğıma qoydum. Sonra yeni yazdığım poemanı gətirib bir
də nəzərdən keçirmək istədim. Poemanın heç proloqu-
nu oxuyub qurtarmamışdım ki, qapı döyüldü. Mən içə-
ridən: – Qapı açıqdır. Buyurun! – dedim. Qapı açıldı.
Gələn yaxın dostlarımdan olan Mirəli Mənafi idi. Aya-
ğa qalxıb qonağımla görüşdüm. Əhvalını soruşdum.
Dodağımın altında nəşə mızıldadı. Bir stəkan da çay sü-
züb Mirəlinin qabağına qoydum: – Bilirəm, mənim

dəmlədiyim çay sən dəmlədiyən çaya çatmaz. Ancaq
varını verən də utanmaz. Nə olar, bir dəfə də naşı dəmlə-
yən çaydan iç. Dadı həmişəlik damağına yapışıb qal-
mayacaq ki, – dedim. Mirəli bir söz demədi. Amma
sözlü adama oxşayırdı. Deyəsən dolan bulud yağmaq
üçün məqam gözləyirdi. Mən poemanın vərəqlərini çin-
ləyib dəstələdim. Bir qəzetin arasına yığıb kənara qoy-
dum. Sağ əlimi sağ üzümə qoyub gözlərimi qabağımda
əyləşən Mirəliyə zillədim. Təpədən-dırnağa diqqət kə-
silməklə dostuma – buyur, səni dinləyirəm demək istə-
dim. Mirəli heyretlə mənə: – Zəkiyyə ilə niyə görüşür-
sən? Sən hələ qızları yaxşı tanımırısan – dedi. Məni
gülmək tutdu. Ancaq zorla olsa da özümü saxladım.
Ürəyimdə özümə dedim ki, gör nə günə qalıbsan ki, iki
gün əvvəl qızları yaxşı tanımadığın haqda Zəkiyyənin
sənə dediyi sözləri indi Mirəli sənə deyir. Halbuki Təb-
rizdə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında müdir vəzi-
fəsində işlərkən işçilərimin yüzdən çoxu qız idi və mən
vəzifəm daxilində qızların hər işi ilə maraqlanırdım.
Bəli! Hamısını ayrı-ayrılıqda öyrənirdim. Hələ ondan
qabaq, ondan sonra təmasda olduğum qızları demirəm.
Atalar xatalı işdən xatasız çıxan adamlara sudan quru
çıxan adamlar demişlər. Bu bəlkə də, rəvayətdir.
Amma mən doğrudan da su pəriləri çimən ümmana elə
quru girib, quru da çıxmışam. Ancaq suyun özündən də
təmiz olmuşam. Mən narazılıqla Mirəliyə: – Zəkiyyə
ilə pis niyyətlə görüşürəm. Qızları yaxşı tanımadığı-
ma gəldikdə isə dünyanı başa düşəndən bəri qızları
təmənnaya görə yox, yalnız təcrübəyə görə öyrənə-
öyrənə gəlmişəm – dedim. Sən demə, Mirəlinin ürəyi

dolu imiş. Açdı sandığı, tökdü pambığı. Həyəcanla mənə: – Sən bütün dünyanın qızlarını tanısan da Zəkiyyəni tanımırsan. O öz qabağından yeyən qız deyil. Yaman ötkəmdir. Bəzən az qalır ki, mübahisə etdiyi müsahibini diri gözlü yesin. Dili acının biridir – dedi. Mən eyhamla Mirəliyə: – Nə olar. İlandan dili acı yoxdur. Ancaq o hayana getsə də, yuvasına düz gedər – dedim. Mirəli istehzayla: – Bilirəm, sən Zəkiyyə ilə evlənmək istəyirsən. Ancaq o sənənlə yola getməz. Bəli! İki qoçun başı bir qazanda qaynamaz. O ötkəm, sən ötkəm. Ataların bir məsəli var. Sən ağa, mən ağa, bəs inəkləri kim sağa? Məndən deməkdir. Dediklərimi qəbul edə də bilərsən, etməyə də bilərsən. Öz işindir. Ancaq unutma ki, sən məğrur, mübariz, mehriban bir xalqa məxsussan. Bax, bu sənənin öz işin deyil. Sən o xalqın sənə aşılacağı məziyyətləri doğrultmalısən. Quracağın ailə neçə-neçə ailəyə nümunə olmalıdır. Bilirəm, sən ya öz zövqün üçün, ya da istirahətin üçün evlənmirsən. Yox! Daha bunlardan keçib. Yenə vicdan əzabı çəkəçəkə fədakarlıq göstərmək istəyirsən. Bəli! Düşünürsən ki, bəlkə evlənsən Hacı Məqsəd də daha arxayın olub Mələhəti “gizli zindan”dan azadlığa çıxarar. Ona görə də sən həm birdəfəlik, həm də həmişəlik evlənməlisən. Yəni yüz dəfə ölçüb, bir dəfə biçməlisən – dedi. Qəribədir. Adam təlatümə gələn dənizdə batar. Ancaq xəyal məni dərin sükut içərisində batırmışdı. Yadıma düşdü ki, Hacı Məqsəd məni təcili istintaqa çağırırdıqanda, mən də OVİR-in bir otağında səhərdən-axşama qədər ac-susuz Dövlət Təhlükəsizlik Nazirliyinin müstəntiqinin saysız-hesabsız suallarına cavab verəndə Mirəli

pərvanəyə dönüb gözə görünmədən ətrafımda hərlənirdi. Demək o zaman Mirəli dostu sədaqətini üsyankarcasına nümayiş etdirmiş. İndi də mənə ürəyi yanır ki, bu sözləri deyir. Axı dost dostun pisliyini istəməz. Mən məhrəmliklə Mirəliyə: – Oldu! Yüz dəfə ölçüb, bir dəfə biçərəm. Çayını niyə içmədin? Qalıb soyudu. Yoxsa bəyənmədin? – dedim. Həmişə çayı isti-isti içməyi xoşlayan Mirəli soyuq çayı götürüb başına çəkdi. Bəli! Nə soyumuş çayı təzələmək, nə də könlümü sındırmaq istədi. Sanki yalnız öz qızmış hisslərini soyutmaq istədi. Sonra ayağa qalxdı. Dodaqucu – Sağ ol! – deyib getdi...

Axşam saat 7-yə on beş dəqiqə qalmış mənzilimdən çıxıb Bakı Sovetinə doğru addımladım. Orda dayanıb Zəkiyyəni gözlədim. Bir də o gələn yola sarı baxanda gördüm Zəkiyyə şahənə yerişlə gəlir. Nədənsə qız bu dəfə gözlərimə daha yaraşlıq, daha təravətli göründü. Qaydadır, Günəş qürub edəndə daha şiddətlə yanır. Tamaşaçıların gözlərini daha çox qamaşdırır. Zəkiyyə də öz sevgisi ilə mənim xəyalımın üfüqlərində qürub edəcəkdi. Bəli! İstəsəm də, istəməsəm də qürub edəcəkdi. Qız yaxınlaşana qədər dodaqlarımdan yeni misralar qopdu:

**Dünya da gözəllərsiz
Miskin olardı, miskin.
Dünya da gözəllərsiz
Çirkin olardı, çirkin.**

**O nə deyir? Hər şeyim
Gözəl olsun həmişə.
Gecələr gözəllərlə
Dönüm canlı Günəşə.**

**O gözəl xoşbəxtidir ki,
Nə forslu, nə suçludur.
Dünya elə qüsursuz
Gözəllərə borcludur.**

Zəkiyyə gəldi. Salamlaşdıq. Ürəyimdə sevindim ki, nə yaxşı dodaqlarımdan qopan yeni misraları eşitmədi. Yoxsa onsuz da yüyənini gəmirən hisslər bir qədər də coşub-daşardı. Biz yenə yanaşı addımlaya-addımlaya bağa gedib sabiq yerimizdə çiyin-çiyinə əyləşdik. O papirosumu daha yandırməsən deyər mən cibimdən papiros çıxarıb dodaqlarımın arasına qoymadım. Qız heyrətlə: – Nə əcəb, papiros çəkmirsiniz – dedi. Mən təəssüflə: – Papiros qutusu yadımdan çıxıb mənzildə qalıb – dedim. Qız narahatlıqla heyfəsiləndi. Halbuki, papiros qutusu cibimdə idi. Nə etmək, yalan çətinə daha bəyan deyil, həyəndir. Can qurtaran yalanı ifşa etmək yox, alqışlamaq lazımdır.

Mən tövsiyə ilə Zəkiyyəyə: – Biz həm dünya görmüş, həm də təhsil almış müasir gənclərik. Bir-birimizin vaxtını almağa, bir-birimizi aldatmağa haqqımız yoxdur. Sevgi lirik duyğudur, qızğın ehtirasdır, açıq etirafdır. Ancaq hələ ailə deyil. Ailəyə gedən yoldur. Ailə isə şərikli razılıq deyilən təməl üzərində qurulan evdir. Başqa sözlə desək, sevgi insan ömrünün bağından nəğməsini oxuyub keçən quşa yox, o quşun yaşadığı yuvaya dönməlidir. Günahı doğuran insanlardır, günahkar adlarının isə talelərdir. Halbuki, talelər insanları yedəyində yox, insanlar taleləri yedəyində aparır. Ancaq dünyada elə bir yaranmış yoxdur ki, sabah başına nə gələcəyini bu gün bilsin. Mən hələ qəhrəmanına

çevrildiyim faciəylə dolu sevgi macərəsinin nə ilə nəticələncəyini bilmirəm. Ona görə də sizin sevginizi cavabsız qoymağa məcburam. Siz yaraşılıq, nəzakətli, bilikli bir qızsınız. O qədər sizi sevən gənc aşkarlanır ki... Sən də sevgi dolu ürəyini birinə verərsən – dedim. Qız eyhamla: – Atalar deyib ki, at olanda meydan olmur, meydan olanda at olmur. Sevgi də belədir. Biri hə deyəndə, biri yox deyir. Biri yox deyəndə, biri hə deyir – dedi. Sonra susdu. Birdən rıqqətlə dolu dodaqlarından yangı dolu misralar püskürdü:

**Yara var ki, qanı qurudulsa da
Sevginin bulağı qurudulmayı.**
**Bütün olub-keçən unudulsa da
Sevginin bir anı unudulmayı.**

**Cahan hər sövdəyə çalsa da çəpik,
Yenə meyar, meyar, qədir, qədirdir.
Dostluqda aldanmaq bəlkə də kiçik,
Sevgidə aldanmaq böyük təhqirdir.**

**Nə bir dəfə nazla dindirdin məni,
Nə də ki, bir dəfə başıma döndün.
Mən gözümün üstə gəzdirdim səni,
Sənsə düyünlənmiş qaşıma döndün.**

**Deyirsən “Mən səni sevmirəm daha,
Sən də başqasını sev bu cahanda”.
Nə fəryada baxıb, nə də ki, aha,
Necə dəyişərmisən həssas insan da!**

**Ürəklə seyərlər! Sənsə dilinlə
Gör nələr deyirsən üzümə... Neynək,
Zəhmət çək sinəmi axtar əlinlə,
Gör harasındadır o sevēn ürək?**

**Mən öz ürəyimi bərsiz-bəzəksiz
Sənə vermişəm ki, vəfanı görüm.
İndi ucbatından qalib ürəksiz
Başqa birisinə mən nəyi verim?**

Qəribə işdi. Zəkiyyənin oxuduğu şeir özümünkü idi. Heyrət içində düşündüm ki, görəsən qız bu şeiri hardan tapıb? Birdən yadıma düşdü ki, yataqxanada yaşayan o taylı tələbələr divar qəzetində buraxmaq üçün məndən bir sevgi şeiri istəmişdilər. Mən də bu şeiri yazıb vermişdim. O taylı tələbələr də həmin şeiri yataqxananın divar qəzetində çap etmişdilər.

Daha bir qədər də əyləşib boş vaxt keçirməyin mənası yox idi. Ayağa qalxdıq. Yenə yanaşı addımlaya-addımlaya bağdan çıxdıq. Nə o danışdı, nə mən. Qaydadır, atlar mənzil başında yüklərini boşaldandan sonra geriyyə qayıdanda tez-tez addımlayır. Biz də sanki sevgi yükümüzə dönən ürək sözlərimizi deyib yüngülləmişdik. Tez-tez yeriyirdik. Ancaq ağır-ağır nəfəs alırdıq. Arabir tövşüyürdük də. Sanki sevgi yükümüzü bağda boşaldıb xəcalət yükü götürmüşdük. Bəli! Bir-birimizdən utanırdıq. Ona görə də dinib-danışa bilmirdik. Sevgi ətirli görüş, sevēnlər üçün elə kiçik toydur. Ancaq biz toydan qayıdanlara yox, yasdən qayıdanlara bənzəyirdik. Sanki fədakar bir sevgini hardasa dəfn edib gəlirdik. İndi biz dünyada öz gözəlliyi ilə məşhur olan

Bakı gecəsində sanki alovunu, hərərətini, işığı ətrafına yayıb qurtarmış iki məşəl idik. Daha bu məşəlləri başqaları alışırdı. Özü də alışırdanların biri qız, biri isə oğlan olmalıydı.

Ayrılanda Zəkiyyənin iri gözlərinə baxdım. Buludla dolmuşdular. Sanki indicə buludlardan leysan yağacaqdı. Axı yaz idi. Yox! Leysan küçədə yağmayacaqdı. Yağsaydı, gözlərimin qarşısında qız ləyaqətini yuyub apara bilərdi. Zəkiyyə bunu duyurdu. O leysan bəlkə gecəyarısı yataqxanada yastığın üstünə yağacaqdı. Özü də elə yağacaqdı ki, otaqda yatan qızlar o leysandan xəbər tutmayacaqdı. İndisə buludların qızın çöhrəsinə düşən kölgəsi sanki qırmızı işığı itirmiş dodaqlarına payızı gətirmişdi. Zəkiyyənin cəmi bir saatın içində solmuş dodaqları sazaqda titrəyən nanə yarpaqlarını andırırdı. Qız mənə sarı dönüb həzin səslə: – Sağ olun! – dedi. Bu onun son sözü oldu. Mən qızdan ayrıldıqdan sonra cibimdən bir papiros çıxarıb susmuş dodaqlarımın arasına qoydum. Kibrit çəkib papirosunu yandırdım. Birdən mənə elə gəldi ki, papirosunu yandıran özüm yox, Zəkiyyədir. Papirosa dərin bir qullab vurub tüstüsünü havaya buraxdım. Sanki qızın içərimdə doğurduğu hərərətli hissləri özümdən uzaqlaşdırmağa çalışdım. Papirosa ikinci qullabı vuranda haradansa uçub gələn meh papirosun külünü gözümə saldı. Dəsmalımı cibimdən çıxarıb gözümü sığıllaya-sığıllaya silməyə başladım. Mənə elə gəldi ki, dəsmalla gözümü axtara-axtara külü çıxarmağa çalışan özüm yox, Zəkiyyədir. Gözümü alababat silib, dəsmal cibimə qoydum. Bəli! Qızın gözümü toxtatmasını istəmədim. Mənə elə gəldi ki, yol

boyu düzülən ağacların titrəyən yarpaqları pıçılıyla Zəkiyyənin mənə oxuduğu şeirimi təzədən oxuyur. Yerişimin sürətini artırıb iri addımlarla Qoşa Qala qapısına doğru getdim. Bəli! Öz məhrəm şeirimi bir də eşitməyim deyə mənzilimə tez çatmağa çalışdım...

YANIQLI TƏƏSSÜF

Həsən Üzzari Təbrizin məşhur tarzənlərindən biri idi. Yaşına görə çox toylar, məclislər, ziyafətlər görmüşdü. Bu arıq, uzun, çəlimsiz adam danışanda qaşlarında xəyal gərilər, gözlərində təbəssüm çağlayar, do-daqlarında söz isinərdi. Bu işgüzar tarzənin yaşına uyuşmayan bir çevikliyi vardı. O, uşaq işinə də getməyə hazır olardı. Təki faydalı bir buyruğa göndəriləydi. Təbrizdəki Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası yaradılanda Həsən Üzzari Milli hökumət tərəfindən müdir müavini təyin edilmişdi. Onun bu sənət ocağında öz rəhbər mövqeyi vardı. Lakin sözün doğrusu, mən inzibati işləri tək başıma görər, bədii məsələlərdə isə bəstəkarla məsləhətləşərdim. Bunun bir səbəbi mənim gəncliyim, məğrurluğum, çılğınlığım idisə, digər bir səbəbi də vardı. Bu da tarzənin guya tiryək çəkməsi idi. Mən bunu öz gözlərimlə görməmişdim. Yalnız dost-tanışın ağzından eşitmişdim. Görmədiyim bir uğursuz adət mənim ürəyimdə Həsən Üzzariyə qarşı acıq bəsləmək adətinə çevrilmişdi. Hətta o bir dəfə mənə: – Əlağa, adam göylə getməz – dedi. Doğrusu, yaşlı müavinin risqlə dedi-yi bu sözlər mənə yaman toxundu. Mən Həsən Üzzarinin məsumlaşan gözlərinin içinə dik baxıb sərt ahənglə:

– Göylə getmək qəbahət deyil! Kainata gündüzlü-gecəli işıq paylayan Günəş də, Ay da göylə gedir. Mən nə Günəşəm, nə də Ayam. Ancaq qartal sürətilə göydə uçmaq niyyətilə yaşayıram. Bilirəm ki, göylə gedən qartal yığılsa, yerin hamar sinəsinə düşər. Yerlə sürünən koramal isə yığılsa, uçuma yuvarlanar – dedim.

Mən bu ustad tarzənin tarının səsinə hələ eşitməmişdim. Onun nazik, uzun, zərif barmaqlarının İran tarının simlərinə necə dəydiyinin də şahidi olmamışdım. Ancaq Təbriz tarzənlərinin bu mahir tarzənə necə hörmət etdiklərini həmişə öz gözlərimlə göürdüm. Mən dəfələrlə onun evinə getmişdim. Bir neçə otaq sakinlərin yaşadığı mənzildən daha çox bir sənətkar dünyasına bənzəyirdi. Bu kiçik dünyada qiymətli ev əşyalarından artıq nadir sənət əsərləri qorunub saxlanılırdı. Burda hələ Səttarxan hərəkəti zamanı göstərilən tamaşaların, təşkil olunan konsertlərin, keçirilən mitinqlərin əlvən, nadir, gözəl afişaları vardı. Bu afişaları nəzərdən keçirənlər sanki neçə-neçə sənət mücahidilə tanış olur, neçə-neçə tamaşaya baxır, neçə-neçə tarix kitabını oxuyurdu... Xeyirxah tarzənin nəcib, səmimi, təmiz ailəsi öz həssas qayğıkeşliyilə adamı valeh edirdi. Həsən Üzzarinin Hacağa adlı yaraşlıqlı bir oğlu vardı. Yadımda deyil, bilmirəm Tehrandamı, yoxsa xaricdəmi ali musiqi təhsili almışdı. Gözəl vialon, skripka çalırdı... O, səhnədə çıxış edərkən nəinki yana daranmış saçları, hətta qara qaşları, gözləri, kirpikləri də parıldayırdı. Hacağa solo çalanda ümman muğamatın ağır ləngərli dalğaları qatar-qatar gəlib vialonun simləri üstündən keçib dinləyicilərlə dolu salona tökülərdi. Bu istedadlı

gənc həm də muğam oxuyan xanəndələri təkbaşına müşayiət edirdi. Səhnədə musiqi sədaları qurtarar-qurtarmaz salonda gurultulu alqışlar başlayırdı. Bu zaman təşəkkür əlaməti olaraq salondakılara baş əyən məhərətli musiqçinin alnında isti tər damla-damla büllurlaşırırdı. Sanki o özünün adı ifasından utanırdı. Öz pərəstişkarlarının qarşısında daha gözəl çalmaq həsrətilə alışıb-yanırdı.

Mən həm aramızdakı yaş fərqi, həm də sənətkarlar içərisindəki mövqeyinə görə Həsən Üzzariyə – Ağayi Üzzari – deyə müraciət edirdim. O isə mənə Əlağa deyirdi. Bir gün işin axırına yaxın Həsən Üzzari iş otağıma gəldi. Stul çəkib mənimlə üz-üzə əyləşdi. Ustad tarzənin düşüncəli gözlərində inam dolu bir intizar vardı. O utana-utana mənə: – Əlağa, bizi qonaq çağırıblar. Gəldim sizə deyim ki, hazırlıq görəsiniz – dedi. Mən maraqla: – Kim çağırır? – dedim. Həsən Üzzari təbəssümlə: – Yədulla xan, Səttarxanın oğlu! – dedi. Mən daha da maraqlandım. Səttarxanın Yədullaxan adlı oğlu olduğunu, həm də Təbrizdə yaşadığını eşitmişdim. O sərhəng* idi. Milli hökumətin xalq qoşununda xidmət edirdi. Lakin Yədullaxanla nə tanışlığım, nə də yaxınlığım var idi. Dərin fikrə getdiyimi görən ustad tarzən nəzakətlə: – Yədullaxan mənim kürəkənimdir! – dedi. Yədullaxan bizi Təbrizin kənarındakı bağına dəvət edirdi. Biz getməyi qərara aldığımızda. Özümüzlə kimləri aparacağımız haqqında məsləhətləşdik. O zaman Təbrizdə yeganə nəqliyyat vasitəsi yalnız fayton idi. Hətta yüksək

*polkovnik

rütbəli dövlət xadimləri də işə faytonla gəlib-gedirdilər. Biz də qonaq aparacağımız adamlara 10-a qədər fayton kirayə etdik. Köhlən atların gümüş nallarından qopan səfər nəğməsinin təntənəli qoynunda irəliləyən fayton karvanı şəhərin mərkəzindən uzaqlaşdı. Bağda bizi Yədullaxan başına toplaşan qohum-əqrabası ilə qarşıladı. Yədullaxan dolu bədənlə, qarabuğdayı, gülərlüzlü bir adamdı. O doğrudan da sərkərdəyə bənzəyirdi. Atalar yaxşı deyiblər ki, ot kökü üstə bitər. Yədullaxanın məhriban gözlərindən məhəbbət, rəşadət, dəyanət yağdı. Bağ kiçik bir meşəni xatırladırdı. Təbrizdə gördüyüm bütün ağaclardan bu bağda var idi. Həm də bu ağaclar tək-tək deyil, cərgə-cərgə uzanıb gedirdi. Ərikliyin, almalığın, üzümlüyün, heyvalığın, narlığın hərəsi özlüyündə bağ içində bir bağ idi. Cərgələnmiş ağacların arasından kiçik arxlar keçirdi. Payız fəsli olsa da bağın havası təzə nəfəsi ilə adamın üzünü sıgallayır, ürəyini genişləndirir, fikrini təzələyirdi. Yerdə sayrıyan şəhli güllərdən başqa hər meyvənin də öz görkəmi, öz rəngi, öz ətri vardı. Arxlarda axıb gedən dum-duru sərin sular gümüş ərəntisinə oxşayırdı. Payızın sərt sazağına tab gətirməyib harasa uçub gedən quşların yarımçıq nəğmələrini büllur suların həzin zümzümələri davam etdirirdi. Bağda təbiətin yaratdığı gözəllik sərgisindən daha qiymətli bir sərgi açılmışdı. Bu hörmət, qayğı, nəzakət sərgisi idi. Ləziz nemətlərlə bəzənmiş geniş süfrəmizin ağsaqqalı Yədullaxanın doğma əmisi, Səttarxanın qardaşı Hacı Əzimxan idi. Bu dünyagörmüş adam doğrudan da müdrik, işgüzar, xeyirxah bir el ağsaqqalı idi! Hacı Əzimxanın görkəmində Səhənd qayalarının qüruru, göz-

lərində Təbriz üfüqlərinin dərinliyi, sözlərində Muğan günəşinin hərarəti vardı! O, unudulmaz qardaşı əfsanəvi qəhrəman Sərdari-Milli-Səttarxanın həyatından, mübarizəsindən, arzusundan ürəkdolusu danışdı. O danışdıqca, cəngavər sinəsinə bənzəyən sinəsinin necə iftixarla qalxıb-endiyini açıq-aşkar görürdük. Sanki bu qocaman döyüşçünün sinəsini ürəyində hələ də alovlanmaqda olan azadlıq ehtirası körükləyirdi. Səttarxanın keşməkeşli həyatından elə epizodlar nəql edirdi ki, onlar həqiqətdən çox nağıla, əfsanəyə, rəvayətə bənzəyirdi. Bu epizodlar o qədər maraqlı, ecazkar, sehri idi ki, biz istər-istəməz əllərimizi süfrədən çəkib Hacı Əzimxanın həyəcanla dolu söhbətinin ardını həтта gözlərimizlə izləməli olurduq. Elə bil bütün hadisələr Səttarxanın bu canlı yadigarının gözlərində əks olurdu. Mən sonralar Səttarxan barəsində Hacı Əzimxandan eşitdiyim hadisələr əsasında bir neçə şeir yazdım. Sərdari-Millinin yaxın silahdaşlarından olan bir mücahid qadının ölüm səhnəsini isə “Məhbusların son sözü” adlı poemamda yanıqlı qələmlə təsvir etdim. Biz qonaqpərvər ev sahiblərinə öz səmimi təşəkkürümüzü bildirib bağdan çıxdıq. Mən faytonda yol boyu Səttarxan, Hacı Əzimxan, Yəduqullaxan haqqında düşünürdüm. Düşünürdüm ki, necə də fəxr etməli Vətənim var! O hər dövrənin özünə layiq milli qəhrəmanlar yetişdirməyə qadirdir! İndi mən onları düşünən tək, onlar da xalqın taleyini düşünmüşlər, düşünürlər, düşünəcəklər... Bağ artıq fayton atlarının ayaqları altından qopan toz-duman arxasında itmişdi. Mənim xəyalımın əlvan şəfəqli üfüqlərində isə təzəcə tapılırdı. Bəli! Gördüyüm o payızlı bağda tanış oldu-

ğum günəş təbəssümlü insanlar da həmişəbahar yaddaşında əbədilik qalacaqdı...

1947-ci il idi. Təbrizdə də payız idi, Bakıda da. Lakin mən Bakıda idim. Ömür ağacında tumurcuqlanan sonsuz arzularım cəmi bircə il əvvəl Təbrizin son baharında yollara, meydanlara, evlərə soxulan amansız küləklərdən hələ yarpaqlanmamış tökülmüşdü. Mən həm neçə-neçə imtahandan çıxmış bir alim, həm də təhsil alan bir tələbə idim. Azərbaycan (Bakı) Dövlət Universitetində oxuyurdum. Dərsdən çıxıb İçərişəhərdəki mənzilimə gəldim. Tək yaşayırdım. Ancaq qonşularım çox mehriban olduğundan heç qərblilik hiss etmirdim. Bir “Ural” markalı radioqəbuledicim vardı. Onu qoşdum. Əqrəbi dalğalar arasında gəzdirərək Təbrizin üzərində saxladım. Elə bu zaman diktorun səsi ala-qaranlıq otağa yayıldı: – Əbu-Əta! Tarda çalır Həsən Üzzari. Bəli! Bu həmin Həsən Üzzari idi ki, tarının səsinə bircə dəfə də olsun eşitməmişdim. Daha doğrusu, eşitmək istəməmişdim. (Çünki Təbrizdəki Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının Milli Orkestrində üstünlük İran tarına deyil, Qafqaz tarına verilirdi).

Tar əvvəlcə bir möhkəm cingildədi. Bildim ki, mizrab tellərə toxundu. Sonra Əbu-Əta başladı, nə başladı! Sanki tarın çanağı bir ümmanın sinəsi idi. Simlər isə ümmanda təlatümə gələn dalğalardı. Bu dalğalar ləngərlə gəlirdi. Fəqət dırnaq boyda mizrabın ecazkar qüdrəti önündə davam gətirməyib çəkilib gedirdi. Gəndəndə xəyalda özləri boyda iz qoyurdu. Duyğuları təmizləyirdi, diləkləri coşdururdu, ilhamları qaynadırdı. Birdən sanki bu ümmanın üstə odlu şimşəklər çaxdı. Otaq işıqlandı. Şimşəyin odu başıma ələndi. Ürəyim

alışıb-yanmağa başladı. Məndə taqət olmadı ki, durub otağın çırağını yandırım. Əslində buna ehtiyac da qalmamışdı. Onsuz da özüm Əbu-Ətanın odu ilə yanan tonqal idim. Simlər isə hələ də yanıb-yandırır. Sanki odlu-odlu deyirdi: – Dinlə! Yaxşı dinlə! Mən sehirli ümmanam! Sənsə mənim dərinliklərimdə gizlənmiş inciləri görə bilmədin. Nə etmək! Taleyin belə imiş. İndi öz taleyindən küs!

Əbu-Ətanın müşayiətilə öz taleyimdən üz döndərdim. Gözlərimi sanki qara göyərçinlər qonmuş pəncərədən uzaq üfüqlərin dərinliklərinə zilləyib pıçıldadım:

**Təəssüf var, gözlərdən
Biganə baxıb keçir.
Təəssüf var, ürəyi
Yandırır-yaxır keçir.**

Qəribədir. Ac idim. Durub özümə yemək hazırlama-
lı idim. Ancaq Əbu-Ətanı dinlədikdən sonra sanki şər-
qin bütün dadlı nemətlərini yemişdim. Radionu bağla-
dım. Daha heç bir verilişə qulaq asmaq istəmədim.
Qorxdum ki, dinləyəcəyim veriliş qulaq asdığım Əbu-
Ətanın təsirini xəyalımdan silib aparsın. Mən isə Əbu-
Ətanı xəyalımda əbədiləşdirmək istəyirdim. Soyunub
yatağıma girdim. Yuxuda Təbrizi, filarmoniyayı, səhnə-
ni gördüm. Elə sevindim ki... Gördüm Həsən Üzzari
səhnədə tarını dizlərinin üstünə qoyub Əbu-Əta çalır.
Salonda əyləşənlər diqqətlə məşhur tarzənə qulaq asır.
Mən də adətım üzrə birinci sırada əyləşib öz müavini-
mi həyəcanla dinləyirdim. Səhər tər içində gözlərimi
açdım. Sanki tər yuxuda gördüklərimin hamısını yuyub
aparmışdı...

İKİ BAYRAM

Novruz bayramı idi. Şimali Azərbaycanda Novruz bayramını hökumət qərarı ilə qadağan etməsələr də qadağana bənzər bir şey idi. Axı bəzi söz yazanlar Novruz bayramını dini bayram hesab edirdi. Bu bayramı yalnız ayrı-ayrı evlərdə, özü də gizli keçirirdilər. Paxlava, şəkərbura, şəkərçörəyi, kətə, şorqoğalı bişirirdilər. Gələn qonaqların qabağına çayla qoyurdular.

Yazıçılar İttifaqından evə gəlirdim. Yolda şair Böyükağa Qasımzadə ilə rastlaşdım. O, Yazıçılar İttifaqına gedirdi. Dayanıb görüşdük. Təbrizi xatırladıq. Orada keçirilən Novruz bayramından danışdıq. Sonra ayrıldıq. Yolda xəyalım məni tərkinə alıb Təbrizə apardı...

1946-cı ilin mart ayının əvvəlləri idi. Mən gündüzlər Maarif nazirliyində tədris şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləyir, gecələr mehmanxanada qalırdım. Hələ Novruz bayramına bir qədər qalsa da şəhərin bağlı-bağatlı qucağında novruzun təzətər nəfəsi duyulurdu. Təbrizlilər ata-baba qaydasıyla əziz bayrama ciddi hazırlıq görürdü. Un alan kim, düyü alan kim, yağ alan kim, şəkər alan kim, kişmiş alan kim, xurma alan kim... Bir sözlə, varlı da, yoxsul da öz imkanını daxilində müqəddəs bayramı ləyaqətlə qarşılamağa çalışırdı. Sanki tarix, haçansa bu barədə qərar çıxarmışdı. Təbrizlilər indi də həmən qərarı canla-başla yerinə yetirmək istəyirdi. Təbrizli qələm dostlarım yanıma tez-tez gəlirdi. Hamısı da məni Novruz bayramında öz evlərinə qonaq aparmaq istədiyini bildirirdi. Sanki şair yoldaşlarım məni bir-birinə qışqanırdı. Hər biri ayrı-ayrılıqda başqa

evə yox, ancaq onun evinə getməyim haqda dilimdən söz almaq istəyirdi. Qəribədir. Mən də qələm dostlarımla heç birindən keçə bilmirdim. Hamısına söz verirdim. Təbrizli dostlarım Ərdəbildən gəldiyimi, şəhərdə qərib, həyatda isə subay olduğumu bilirdi. Yanıma gələn söz ustalarının arasında aşığı Hüseyin Cavan da var idi. Mən aşığı Hüseyin Cavanla 1945-ci ilin yazında Təbrizdə təşkil olunmuş “Şairlər məclisi”ndə tanış olmuşdum. O zaman “Vətən yolunda” qəzetinin redaksiyası Ərdəbil şairlərini “Şairlər məclisi”nin məşğələlərində iştirak etmək üçün Təbrizə dəvət etmişdi. Ancaq mən Təbrizdə işləyəndən sonra aşığı Hüseyin Cavanla dostlaşmışdım. Qələm yoldaşımın sadəliyi, mehribanlığı, fədakarlığı xoşuma gəlmişdi. O Novruz bayramında mənə evinə qonaq aparmaq üçün dilimdən söz almamışdı. Aşığı Hüseyin Cavan bayram axşamı yanıma gəldi. Həmişə yanıma gələndə əyləşirdi. Mən də çay gətirərək əziz qonağımın qabağına qoyurdum. O təzə şeirlərini mənə oxuya-oxuya arada bir-iki qurtum çay içib boğazını yaşlayırdı. Bu dəfə əyləşmədi. Elə ayaq üstə əriklə: – Gəlmişəm səni evə aparım. Gedək bizə! – dedi. Doğrusu, dostumun təklifinə dərhal razı ola bilmədim. Axı neçə-neçə təbrizli dostuma söz vermişdim. Bir az fikirləşdim. O maraqla: – Nə fikirləşirsən? – deyərək soruşdu. Mən etirafla: – Aşığı! Axı məndən çox adam söz alıb ki, Novruz bayramında evinə qonaq aparsın – dedim. Aşığı Hüseyin Cavan arxayın-arxayın: – Sağ olmuş, Novruz bayramı bir gündə qurtarmır ki! Məgər bilmirsən İranda Novruzunu on üç gün bayram edirlər. Farslar buna sizdəh deyirlər. Bu axşam hökmən qona-

ğım olmalısən. Sabah da bayramdır. Səni heç yerə buraxan deyiləm. Sonra özün hara istəsən, ora da gedə bilərsən – dedi. Daha bir söz demədim. Küçəyə çıxdıq. Təbrizin novruz ətirli havasını uda-uda aşığı Hüseyin Cavanla yollandıq... Bu, Təbrizdə getdiyim birinci ev idi. Göyə baxdım. Göydəki ağ ulduzlar geniş, dərin, mavi məcmeyidəki ağ bayram noğullarını andırırdı. Noğullar o qədər yaxın idi ki... Sanki indicə Təbriz küçələrinə səpələnəcəkdi. Şəhərin dəcəli uşaqları arasına qaçsa, qovsa, qapaq düşəcəkdi.

Aşığı Hüseyin Cavanın ailəsi mənə hörmətlə qarşıladı. Soyunub ev sahibinin göstərdiyi yerdə əyləşdim. Çay gəldi. İçdik. Bir qədər sonra otaqda həm zəngin, həm də əlvan süfrə açıldı. Şərqi xörəklərinin ağ tacı hesab olunan plov buğlana-buğlana gəldi. Aşığı Hüseyin Cavan yaşda məndən böyük olsa da, aramız açıq idi. Ancaq o açıq aradan keçmək istəyən hər şeyi buraxmazdıq. Mən zarafatla: – Aşığı, bu gözəl süfrəyə aşiqanə süfrə deyək, yoxsa şairanə? – dedim. Aşığı arif adam idi. Mənalı-mənalı güldü. Sonra: – Elə novruzanə süfrə deyək. Yoxsa aşiqanə desək sən inciyəcəksən, şairanə desək mən. Halbuki, Novruz bayramında bütün inciklər barışırsın. Biz niyə Novruz bayramında inciyək? – dedi.

Süfrə yığıldı. Yenə çay içdik. Şeir oxuduq. Söhbət etdik. Sonra yatdıq. Sabahı günortaya qədər aşığı Hüseyin Cavan mənə buraxmadı. Naharda yenə həm zəngin, həm də əlvan süfrə açıldı. Şərqi xörəklərinin ağ tacı plov buğlana-buğlana gəldi. Nahar etdik. Çay içdik. Şeir oxuduq. Söhbət etdik. Sonra ayağa qalxdım. Aşığı Hüseyin Cavan da ayağa durdu. Mən mehriban, həssas,

qayğıkeş dostumun ailə üzvləriylə xudahafizləşib həyə-
tə çıxdım. Aşıq Hüseyn Cavan da arxamca gəldi. Məni
küçəyə qədər ötürdü. Küçədə qonaqpərvər dostumun
mizrab tutan əlini ovcumda sıxıb mehmanxanaya doğru
addımladım...

Gecə mehmanxanada qoşma formasında “Aşıq” adlı
bir şeir yazdım. Milli hökumət qurulana qədər sərvətin
sənətə meydan oxuduğu yerlərdə aşıqların özləri təhqir
olunur, sazları isə yandırılırdı. Aşıqlar yalnız yoxsulların
çay içdikləri çayxanalarda gizli çalıb-oxuyurdular ki, bəl-
kə bir parça çörək pulu qazana bilsinlər. İndi aşıqların
həm fəaliyyət meydanı genişlənmiş, həm də maddi və-
ziyyəti yaxşılaşmışdı. Bəli! Milli hökumətin yandırdığı
çırağın işığı hər yerə düşmüşdü. Mən də aşıq Hüseyn
Cavana həsr etdiyim bu “Aşıq” şeirində Milli hökumətin
asıqları necə qayğı ilə dəyərləndirdiyindən danışmışdım.
Səhər şeiri aparıb “Vətən yolunda” qəzetinin redaksiya-
sına təqdim etdim. Şeirin oxuculara necə təsir edəcəyini
bilmirdim. Ancaq bu mövzuda ilk şeiri özüm yazdığımı
bilirdim. Qəzet şeiri növbəti nömrəsində buraxdı:

AŞIQ

**Dindir o sədəfli sazını, dindir,
Şirindir hər sözün, söhbətin, aşıq!
Qələbə bayraqlı bu xalq sənindir,
Könlündə qalmadı həsrətin, aşıq!**

**Sən bir xəzinəydin viranələrdə,
Çalıb oxuyardın çayxanalarda,
Sən inci saçsan da meyxanalarda,
Ücuz tutulardı sənətin, aşıq!**

**İndi yurdumuzda hörmətimiz var,
Azad qələmimiz, sənətimiz var,
Müdrək firqəmiz var, dövlətimiz var,
Sənə qiymət verir millətin, aşıq!**

**Sən çoxdan dikmişdin göz millətinə,
Yaz indi həvəslə söz millətinə,
Odur öz yurduna, öz millətinə
Ən böyük, ən gözəl dəmətin, aşıq!**

**Hərdən rübabdan de, gözəlləmə çal!
Eşqi olmayana insan demə, çal...
Bu aləmdən oxu, bu aləmə çal,
Bu əsrə bağlansın ülfətin, aşıq!**

**Səsin coşub-daşan şalalədirmi?
Qoşman axıb-gələn sülalədirmi?
Zəngülən bir dolu piyalədirmi?
İçdikcə qurtarmır şərbətin, aşıq!**

**Dostum! Ağ günləri düz bir dastana,
Mahnı qoş, tərif de Azərbaycana!
Bu gözəl həyata, təzə dövrəyə
Artsın gündən-günə hörmətin, aşıq!**

**Müdrək sənətkarın könlünə həmdəm
Qələm bir aləmdir, saz da bir aləm...
Unutma, şairin nəsibi qələm,
Sənin də saz olmuş qismətin, aşıq!**

**Zəkan bəşərə dür bağıqlasa da,
Səni bütün dünya alqışlasa da,
Ömür kitabını naxışlasa da,
Öz doğma yurdundur zinətin, aşıq!**

**Qoy sözün-avazın hər yana düşsün,
Getsin dalğa-dalğa Tehrana düşsün,
Düşmən öz yerində həycana düşsün,
Bilsin ki, basılmaz qüdrətin, aşiq!**

Aşiq Hüseyin Cavan qəzetin həmənin nömresini götürüb yanıma gəldi. Dostumun gözlərində təbəssümlə yaş bir-birinə qarışmışdı. O məni məhəbbətlə dolu minnətdarlıqla qucaqlayıb öpdü. Yanımdakı iş yoldaşlarım da aşiq Hüseyin Cavana rıqqətlə baxa-baxa “Aşiq” şeirini təriflədilər. Biri: – Aşiq, şeirin şirnisini haçan yeyəcəyik? – deyə soruşdu. Aşiq Hüseyin Cavan qürur dolu qətiyyətlə o adama: – Haçan nisyədir. Sən nəqddən danış – dedi. Sonra əllərini ciblərinə saldı. Ciblərindən ovuc-ovuc şirniyyat çıxarıb mizlərin üstünə tökdü. Yeyən yedi, yeməyən də siyirməsinə qoydu. Bu dəqiqələrdə xəyalıma da gəlməzdi ki, Milli hökumət Təbrizdə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası yaratmağı mənə tapşıracaq. Mən də Milli hökumətin tapşırığını uğurla yerinə yetirəcəyəm. Sonra Milli hökumət məni o filarmoniyaya müdir təyin edəcək. Mən də aşiq Hüseyin Cavanı filarmoniyada işə dəvət edəcəyəm. O da filarmoniyada əzəmətli bir aşıqlar ansamblı yaradacaq. Sonra gündən-günə artan şöhrəti Təbrizin sərhədlərini aşıb uzaq mahallarda da gəzəcək. Mən bir nahar çağı evə gedəndə Təbrizin mərkəzi xiyabanında öz müavinim, Səttarxanın qudası, İranın məşhur tarzəni Həsən Üzzari ilə rastlaşacağam. O mənə gileyli-gileyli: – Yenə Seyid Cəfər Pişəvərinin yanından gəlirəm. Yenə məni çağırırdırmışdı. Yenə aşiq Hüseyin Cavan məndən ona şikayət edib. Doğrusu, aşiq Hüseyin Cavan çox ərköyün-

dür – deyəcək. Mən isə Həsən Üzzaridən aşiq Hüseyin Cavanın niyə şikayət etdiyini soruşmayacağam. Ancaq eyhamla: – Məncə aşiq Hüseyin Cavan ərköynlük etsə də ərklə edir. Kişinin buna haqqı var. O nadir sənətkardır. Biz onu nəyin bahasına olursa-olsun həmişə qorunmalıyıq – deyəcəyəm. Sonra öz müavinimlə xudahafizləşib yola düzələcəyəm...

Şair dostum Məmmədbağır Niknam otağa daxil oldu. Salam verdi. Sonra mənə dedi ki, “Vətən yolunda” qəzetinin redaktoru Rza Quliyev səni görmək istəyir. Sən demə, aşiq Hüseyin Cavan hansı cibindəsə şirniyyatdan bir az ehtiyat üçün saxlayıbmiş. O təkidlə Məmmədbağır Niknama: – Ovcunu aç! – dedi. Məmmədbağır Niknam heyrtlənə-heyrtlənə sağ ovçunu açdı. Aşiq Hüseyin Cavan qələm dostumun ovçuna bir sıxma şirniyyat tökdü. Məmmədbağır Niknam gülə-gülə: – Nişan şirnisidir? Çox mübarək! – dedi. Aşiq Hüseyin Cavanın gözlərindəki yaş tamam qurudu. Təbəssüm isə daha da parladı. O: – Yox! Nə nişan şirnisidir, nə toy şirnisi. Şeir şirnisidir. Özü də “Aşiq” şeirinin – dedi. Məmmədbağır Niknam mənə hərərət dolu təqdirlə baxıb: – Belə de! – dedi. Mən Rza Quliyevin yanına getməli idim. Üçümüz də otaqdan çıxdıq. Yolda aşiq Hüseyin Cavadan da, Məmmədbağır Niknamdan da ayrılıb “Vətən yolunda” qəzetinin redaksiyasına getdim. Rza Quliyevin otağının qapısını asta-asta döyəndə, o ucadan: – Buyurun! – dedi. Qapını açıb içəri girəndə Rza Quliyev iş mizinin arxasındakı stulda əyləşmişdi. Yox! Özünü stula yaymışdı desək, daha düz olardı. Rza Quliyevin qarşısındakı mizə bitişdirilmiş uzun mizin kəna-

rında isə bir zabıt əyləşmişdi. Zabıt dönüb mənə baxdı. Dərhal onu tanıdım. Böyükağa Qasımzadə idi. Mən onu 1937-1938-ci illərdə Yazıçılar İttifaqında tez-tez görədim. O böyük bir ədəbi nəslin nümayəndəsi idi. Bu ədəbi nəslə İsmayıl Soltan, Tələt Əyyubov, Zübeyir Vəlizadə, Sona Məmmədzadə, Əlirza Abdullayev də daxil idi. Əl verib Rza Quliyevlə görüşdüm. O Böyükağa Qasımzadəni göstərib təntənəylə: – Tanış ol, bu, şair Böyükağa Qasımzadədir – dedi. Mən demədim ki, Böyükağa Qasımzadəni çoxdan tanıyıram. Özü də hardan. Əl verib Böyükağa Qasımzadə ilə də görüşdüm. Yalnız indi gördüm ki, Böyükağa Qasımzadənin qarşısında iri bir bağlama var. Sonra onunla üz-üzə əyləşdim. Rza Quliyev “Aşıq” şeirindən söhbət saldı. Dedi ki, sən “Aşıq” şeirin həm qəzetin əməkdaşlarının, həm də oxucuların xoşuna gəlib. Bu şeir zəmanət verir ki, sən gələcəkdə daha yaxşı şeirlər yazsa bilərsən. Həm mənim, həm qəzet əməkdaşlarının fikri belədir. Mən inamla Rza Quliyevə: – Çalışaram! – dedim. Bununla da “Aşıq” şeiri haqqındakı söhbət bitdi.

Böyükağa Qasımzadə qarşısındakı iri bağlamayı açdı. Sanki bağlamının içindən göy qurşağı çıxdı. Otaq əlvan-əlvan işıqlarla doldu. Böyükağa Qasımzadə bağlamının içindən çıxartdığı parçaları qarşısındakı mizin üstündə yan-yana düzdü. Parçalar elə parlayırdı ki, baxanda adamın gözləri qamaşırdı. Rza Quliyev parçaları yaxşı-yaxşı görsün deyə yayıldığı stulda dikəldi. Sonra parçalara sarı boylandı. Deyəsən Böyükağa Qasımzadə də öz zövqündən məmnun qaldı. O qürurla Rza Quliyevə: – Bunları Təbrizin Əmir bazarından almışam.

Hamısını da yorğan, döşək, yastıq üzləri üçün. Bilirsən üzləri belə parçalardan çəkilmiş yorğan-döşəkdə necə rahat yatmaq olar? – dedi. Rza Quliyev parçalara hələ də heyrətlə baxdığı üçün Böyükağa Qasımzadəyə cavab vermədi. Mən isə danışmadım. Nə danışaydım. Bir ay əvvəl özüm də bu parçalardan alıb kənddəki nənəmə sovqat göndərmişdim. İstəsəydim yenə alardım. Böyükağa Qasımzadə isə birdəfəlik almışdı. Axı yol üstəydi. Bakıya qayıdacaqdı. Mühəribənin Bakıya da çatan nəfəsi neçə-neçə şeyi süpürüb aparmışdı. Bəli! İndi Bakıda belə parçaların görünməsi möcüzə sayıla bilərdi. Mən iki həmyerlinin məhrəm söhbətə keçdiyini görüb ayağa qalxdım. – Xudahafiz – deyib otaqdan çıxdım...

ÖMÜR QATARI

İnsan özü bir yerdə dayansa da, ömür qatari yolunda dayanmır. Gedir. O getdikcə insanın ömrünün günlərini də özüylə aparır. Ancaq insanın yaşının üstünə yaşlar gəlir. Sevgi də gülə bənzəyir. Əvvəl qönçələnir, sonra açılıb pardaxlanır, daha sonra vağamlayır. Ona görə də sevginin hüsnünü qönçələnəndə görmək lazımdır. Elə ətrini də bu zaman udmalısan. Yoxsa vağamlamış sevgi kimə gərəkdir? Mən də gəncliyim qartmamış evlənməliydim. Həm də vicdan əzabından qurtarmalıydım. Mən bu vicdan əzabını Mələhətə görə çəkirdim. Axı Hacı Məqsəd hələ də qızı rayonda dustaq saxlayırdı. Mələhət gizli vasitələrlə mənə şikayət dolu məktublar göndərirdi. Bir çıxış yolu tapmağa çağırırdı. Ancaq mən

nə edə bilərdim. Qərib bir adam nəhəng vəzifə sahiblərilə necə bacardı. Mən çıxış yolunu onda göürdüm ki, evlənim. Hacı Məqsəd də evləndiyimə arxayın olub qızı azadlığa buraxsın. Ailə qurmaq üçün qız axtarırdım. Qız çox idi. Ancaq hər ocaqda isinmək ünsiyyətdirsə, hər qapıdan girmək dilənçilikdir. Hər sudan içmək arzudursa, hər yola düşmək avaraçılıqdır. Hər güllü iyləmək təcrübədirsə, hər gözəli qoxlamaq əxlaqsızlıqdır. 1950-ci ilin yayında mən tərəddüd burulğanında çapalayanda dostum aşiq Hüseyin Cavan yanıma gəldi. Görüşdük. Söhbət etdik. Şeir oxuduq. Ayağa qalxıb çay dəmlədim. İçdik. Aşiq Hüseyin Cavan mənzilin səliqə-sahmanına baxa-baxa mənə: – Sənə evlənmək lazımdır. Axı sən sənətkarsan. Rahat şəraitdə yazıb-yaratmalısan. Əgər özün yemək-içmək hazırlamaqla məşğul olsan, onda yaradıcılığa vaxt qalmaz. Hələ yanına gəlib-gedən qonaqlarını demirəm. Onlara da layiqli xidmət etmək gərəkdir – dedi. Mən etirafla: – Düz deyirsən, qardaş. Özüm də son günlər evlənmək qərarına gəlmişəm. Qız çoxdur. Qızlar var ki, özləri mənə yaxınlaşmaq istəyir. Qızlar da var, onları qohumları, tanışları mənə yaxınlaşdırmaq istəyir, mən isə qəti rəyə gələ bilmirəm – dedim. Aşiq Hüseyin Cavan dərin xəyala dalmışdı. Sanki xəyal dünyasında nəsə axtarırdı. Deyəsən axtardığını tapdı. Gözlərində təbəssüm parladı. Sonra məhrəm-məhrəm mənə: – Yadındadır, biz bu taya təzə gələndə bir evə qonaq getmişdik? Ev sahibi mehriban bir kişi idi. Özü də misgər idi – dedi. Mən maraqla: – Usta İbrahimi deyirsən? – deyə soruşdum. O dərhal mənə: – Hə! Onun Şəfiqə adlı bir qızı var. Özü də ali təh-

sillidir. Hələlik Kürdəmirdə işləyir. Məktəbdə tədris hissə müdiridir. Bacısı evində qalır – dedi. Mən etirafla: – Doğrudur. O qonaqlıqda Şəfiqəni görmüşəm. Ancaq gör aradan neçə il keçib? – dedim. Aşiq Hüseyin Cavan mehriban-mehriban mənə: – Şəfiqənin atası vəfat edib. İstəyirsən anasıyla danışım. Qız Bakıya gəlsin. Görüşün. Danışın. Bəlkə bir-birinizin könlünə yatdınız. O, büllur qədər təmiz qızıdır. Yaraşığına da söz ola bilməz – dedi. Mən razılıqla: – Yaxşı, qardaş, gəlsin, görüşək – dedim. Aşiq Hüseyin Cavan bir qədər əyləşəndən sonra getdi.

Aradan bir neçə gün keçdi. Şəfiqə Bakıya gəldi. Görüşdük. O daha mən görün deyildi. Bir qədər yetkinləşmişdi. Bəli! Sanki qönçələnmiş qızılgül artıq pardaxlanmışdı... Biz bir neçə dəfə kinoya, teatra, konsertə getdik. Ancaq sevgidən bir kəlmə də danışmadıq. Qəribədir, biz sevgi kinolarına baxanda da bu haqda mühakimə yürütmədik. Mən lirik söhbətlərimdə bir az dərinə gedəndə o utanırdı. Utananda elə tərləyirdi ki, əlləri də islanırdı. Əgər yanımda əyləşməsəydi deyərdim ki, gedib əllərini yuyub gəlibdir. Mən öz sevgi macəramı Şəfiqəyə danışdım. Dedim indi bilsə yaxşıdır. Atalar deyib ki, örtülü bazar dostluğu pozar. Biz ailə qurmağı qərara aldığımız. Mən aşiq Hüseyin Cavanı Kərəm kişi ilə (o əmimin qayını idi) qız evinə elçi göndərdim. Gedənlər Şəfiqənin anası Umnisə xanımdan razılıq alıb qayıtdı. Nişandan sonra toya hazırlıq görüldü. Doğrusu, bir nisgil içərimi yandırıb-yaxırdı. Ancaq nə odunu, nə də tüstüsünü heç kim görməyirdi. Bu da o tayda qalan doğmalarımın nisgili idi. Düzdür, bu tayda mənim həm köhnə, həm də təzə dostlarım

çoxdu. Ancaq dost dostdur, qohum qohumdur! Dost üz döndərsə yaddır. Qohum üz döndərsə yenə də qohumdur. Necə deyərlər, dırnağı ətdən ayırmaq olmaz. Qohum yalnız nəsil deyil, həm də köməkdir. Mənə də kömək gərəkdir. Axı toya hazırlaşanın çatmayan şeylərini qohumlar gətirir. Mənim qohumlarım o şeyləri sərhədlər üstündən necə gətirəydi? Nə isə... Yaxşı ki, toy ərəfəsində “Cənub nəğmələri” adlı ilk kitabım çapdan çıxmışdı. Mən kitabımın qonorarının hamısını toya xərclədim. 1950-ci ilin iyulunda yaxın yoldaşlarımı, dostlarımı, tanışlarımı toya çağırdım. Sadıq Badikanı da, Qulam Yəhyanı da dəvət etdim. Bilmirəm o zamanlar toya pul salmaq, ya hədiyyə aparmaq dəbdi, yoxsa dəb deyildi. Ancaq mənim toyuma bircə hədiyyə də gətirməmələrini gələnlərdən qabaqcadan xahiş etmişdim. Necə demişdim, elə də oldu. Həm pulsuz, həm hədiyyəsiz toy... Məclisdə aşiq Hüseyn Cavan da oxuyurdu, Sahib Şükürov da. Bu gözəl sənətkarların hər ikisi Təbrizdəki Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında solist idi. Sahib Şükürovun toyunu Təbrizdə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının kollektivi etmişdi. İndi o mənim toyumda öz toy gecəsini nisgillə ana-ana oxuyurdu. Aşiq Hüseyn Cavan sazı döşünə basıb məclisdə o baş-bu başa gedərək sanki çağlayırdı. Arabir elə zəngülələr vururdu ki, az qalırdı toylu salon uçulub ikinci mərtəbədən küçəyə tökülsün. Birdən xatırlayırdı ki, bu toydur. Məclisdəkiləri təşvişə salmaq olmaz. Sonra zəngülələrini yavaşıdırdı. Aşığın döyüşkən sazının simlərindən toya sevincdən çox kədər səpələnirdi. Axı bu toy Vətənsiz toy idi... Sahib Şükürov Vətən ətrilə yoğrulmuş bir segah oxudu. Özü də Təb-

rizdəki Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının təntənəli açılış gecəsində necə oxumuşdusa, elə oxudu... Dalbadal toyun səbəbkarlarının şərəfinə səmimiyyətlə dolu sağlıqlar deyildi... Yarı təntənəli, yarı nisgilli məclis gecəyarı dağıldı. Biz qaldıq. Heç kim qismətinin nə olacağını qabaqcadan bilmir. Bilməyə də qadir deyil. Ancaq qismət özü kimə, harda, haçan uçra olacağını qabaqcadan yaxşı bilir. Sən demə, Şəfiqə mənim, mən də Şəfiqənin qismətindəymişik. Qismətlər də müxtəlifdir. Uğurlusu da var, uğursuzu da. Hər ikisini gələcəkdə yaşamış ömürlərin büllur aynası özündə əks etdirir...

Mən toy gecəsinin səhərisi ilhamla yazdığım şeiri Şəfiqəyə oxudum:

**Mən neçə gözəli itirib bil ki,
Təkcə səni tapdım, səni, sevgilim!
Sən oldun sevgimin əbədi ilki,
Bir Donjuan sanma məni, sevgilim!**

**İsti ülfətimə möhtaclar kimi
Ümidlə baxdısıa mənə mələklər,
Bilmədi sevgi də ağaclar kimi
Ürəkdə kök atıb, gözdə çiçəklər.**

**Neçə odlu sevgi dindi fəryadla,
Göz yaşında yudu üzünü, gülüm!
Mənim ürəyimə susub inadla
Sənə deyəcəkmisə sözünü, gülüm!**

**Axı taleyindən hünər toxuyan
Nəcib oğlanda da qız isməti var!
Min gül arasında nəğmə oxuyan
Şeyda bülbülün də bir qisməti var!**

**Mən öz qismətimdən nə az, nə də çox,
Yerdən göyə qədər razıyam, inan!
Bu dünyada yalnız öz baxtında yox,
Sənin də baxtında yazıyam, inan!**

**Sinəmdə karvana döndükcə sözüm,
Yaşaram təzəlik niyyətilə mən!
Səni dəyişməyəm, ay iki gözüm,
Dünyanın min təzə afətilə mən.**

Şəfiqə səmimiyyətdən yoğrulmuş hərarətli misraları rıqqətlə dinlədi. Ancaq özü bir söz demədi. Gözlərində çağlayan təbəssüm danışdı. Sanki o təbəssüm dedi ki, bu şeir sevgi, ləyaqət, etibar haqqında yazılmış uğurlu bir nəğmədir...

Bakıda havalar getdikcə istiləşir, nəfəs almaq çətinləşirdi. Mən o taydan bu taya keçdikdən sonra yayda Bakıda qala bilmirdim. İki yayı Şuşada keçirmişdim. Bu yay da Şəfiqəni götürüb Şuşaya getmək istəyirdim. Yığılıb getdik. Şəfiqə buranı ilk dəfə görürdü. Biz hər axşamüstü Cıdır düzünə gəzməyə çıxırıdıq. Şuşanın zəngin sərvəti olan əlvan mənzərələrə göz dolusu tamaşa edirdik. Meşəli dağlar daha da əzəmətli görünürdü. Mən Cənubi Azərbaycanda meşəli dağlar görəndə təəssüflənərdim ki, niyə o boyda Savalanda bir də nə də olsun meşə yoxdur? Sonra yadıma kəndimizin yanından keçən Neştəri çayının hər iki sahilində uzanıb gedən meyvə bağları düşərdi. Bu bağlarda bitən meyvələrin adlarını saymaqla qurtarmazdı. Sonra özümə yenə sual verərdim. Bəs bu bağlar insanların öz əllərilə salınmış meşələr deyilmi? Nizamla, vüqarla, ülfətlə dayanmış ağaclar da sanki meyvələrin keşiyini çəkmir-

mi? Biz gəzdiyimiz yerlərdə şəkillər çəkirdirdik. Arabir İsa bulağına da gedirdik. İndi bulaqlara da yeni don geydirirlər. Büllur sularını dəmir torbalarla axıdırlar. Qarşılarında hovuz tikirlər. Sular hovuzlara tökülür. Yanğısı olanlar büllur stəkanları dəmir torbaların ağzına tutub suyla doldururlar. Sonra içirlər. Ancaq bu abadlıq bulaqları təbiilikdən çıxarır. Mən Savalanda susayanda bulağa gedərdim. Əllərimi də, dizlərimi də yerə söykəyərdim. Sonra dodaqlarımı qaya dibindən büllur damlları qabara-qabara çıxan bulağa dayayardım. Ağ muncuqları andıran suyunu qurtum-qurtum içərdim ki, dişlərim göynəməsin. Ayağa qalxanda mənə təbəssümlə baxan bulağa mən də minnətdarlıqla baxardım. Sonra yaşıl çəməndəki əlvan güllər arasında arxası üstə uzanardım... Daha da büllurlaşan gözlərimi başım üstədən karvan-karvan keçən ağ buludlara dikərdim.

Bir axşamüstü yenə də Cıdır düzünə getməyə hazırlaşdıq. Cıdır düzünə səpələnmiş təzətər lalələr batmaqda olan Günəşin son şəfəqləri altında yanırdı. Sanki öz qırmızı donlarını qürurla nümayiş etdirirdi. Şəfiqənin də təzə bir qırmızı koftası vardı. Bu gəzintidə geymək istəyirdi. Ancaq Cıdır düzünə son dəbdə geyinib gəlmiş ədəbaz qadınlardan çəkinirdi. Bəli! O gülməyə bəhanə axtaran qadınlar qırmızı kofta geymiş təzə gəlinə nəzakətlə olsa da söz ata bilərdi. Kimsə, haçansa, hardasa dəli qırmızı sevər, gic sarı, deməmişmi? Ancaq çox nahaq yerə! Məgər toylarda, düyünlərdə, bayramlarda nəinki qadınlar, hətta kişilər də qırmızı geyinməyibmi? Qadınlar qırmızı don geyəndə, kişilər də qırmızı köynək geyib. Mən ayağa qalxdım. Qırmızı koftanı

gətirib Şəfiqəyə təkidlə: – Al! Gey! – dedim. O etiraz etmədi. Alıb geydi. Kofta Şəfiqəyə yaxşı yaraşdı. Biz Cıdır düzünə yollandıq. Yolda mən Şəfiqəyə dodaqaltı bu misraları pıçıldadım:

**Dünyada hər qızdan ilham alanlar
Könlü istədiyi bir qızı sevər.
Yalnız duyğulardan yoxsul olanlar
Deyərlər “Dəlilər qırmızı sevər”.**

**Yox! Ağillı qızlar toyda-bayramda
Həvəslə qırmızı geyər, qırmızı!
Biri nalayiq söz atan məqamda
Dərhal cavabını deyər qırmızı!**

**İndisə qırmızı geyibsən sən də,
Ətirli şəfəkdir saldığın halə!
Sənə bu paltarda bilmirəm mən də
Qızılgül söyləyim, yoxsa ki, lalə?**

Cıdır düzündə qadınlar Şəfiqəyə maraqla baxırdı. Hətta bəzi qadınların gözlərinin üfüqlərində doğan hey-rət təkəbbürü batırırdı. Axı qırmızı kofta doğrudan da Şəfiqəyə qəşəng yaraşdı! Biz Cıdır düzünün gəzinti-sindən məmnun qayıtdıq.

Avqustun axırlarında yığışib Bakıya gəldik. Mən hə-lə tələbə idim. Dərslər başlananda dərse getdim... Doğ-rudan da evlənməyimi bilən Hacı Məqsəd Mələhəti dustaqlıqdan azadlığa çıxarmışdı. O da dərse gəlmişdi. Ancaq bir il geri qalmışdı. İndi bir kurs aşağı oxuyur-du. Ancaq Hacı Məqsəd evlənməyimlə tam arxayın-laşa bilməmişdi. Qızın ümidini məndən biryolluq üz-

mək üçün onu yaşlı bir kapitana ərə vermişdi. Sonra ka-pitanı universitetdə hərbi kafedrada işə düzəltmişdi. Bəs necə? Axı o “kişi”nin yaxın adamlarından idi. İstə-diyini eləyə bilərdi. Mən arabir boş dəhlizlərdə Mələ-hətlə üz-üzə gəlirdim. Ancaq dərhal baxışlarımızı yana çevirirdik. Bəli! Bir-birimizin üzünə dik baxa bilmirdik. Başımızı aşağı salıb tələsik keçirdik. Doğrusu, istəmir-dik ki, bizim haqqımızda yeni bir şaiyə yayılsın. O da ge-dib ömür yoldaşlarımızın qulaqlarına çata... Onsuz da bizim başımıza gələn əhvalat universitet divarlarının arasından çıxıb bütün şəhərə yayılmışdı. Kimlərin ya-nından keçirdimsə, arxadan eşidirdim ki, mənim haq-qımda pıçıladaşırlar. Özümü sındırmasam da, bu pıça-pıçlar məni sıxırdı. Düşünürdüm ki, məşhur olmaq da bir şey deyil. Axı şair idim. Özü də o taydan gəlmiş bir şair. Deyirlər qərblə maraqlanan olmaz. Yox! Mənim-lə indi ikiqat maraqlanırdılar. Həm söz sənətimlə, həm də sevgi macərəmlə... Bəli! Əvvəllər məni yazdıqlarım-la tanıyırdılar. İndi isə özümün yazmadığım, lakin tale-yin mənim ömür kitabıma yazdığı hekayəti də eşidib bi-lirdilər. Arabir universitetin ala-qaranlıq dəhlizlərində ağ saçlı adama uzaqdan göz ağardan kapitanla da rastla-şırırdıq. O mənim üzümə baxa bilmirdi. Sanki günahkar idi. Nəsə oğurlamışdı. Gözləri kölgəli idi. Bu kölgə Ha-cı Məqsədin idi. Kapitanın gözlərinə düşmüşdü. Mələ-hət Zəkiyyə ilə bir sinifdə oxuyurdu. O sevgi dustağı olandan sonra Zəkiyyənin mənə sevgi elan etdiyini kimdənsə eşitmişdi. Universitetin auditoriyasında, dəh-lizində, kitabxanasında Zəkiyyə ilə rastlaşanda ona tərs-tərs baxırdı. Sanki buludla dolu gözlərindən Zəkiyyənin

peşmançılıqla dolu gözlərinə şimşək saçır. Zəkiyyə də gözlərini xəcalətlə Mələhətin gözlərindən yana çəkirdi. Yox! Dik baxırdı. Sanki sükutla olsa da Mələhətə deyirdi ki, mənə çox da qəzəblə baxma! Məgər bizim də sevgisi nakamlıqda bir-birinə bənzəmirmi? Deməli sən mənim günümdəsən, mən də sənün günündə. Bəli! İkimiz də elə bir gündəyik. Ona görə də yaxşı olardı ki, daha bir-birimizi nədəsə qınamayaq...

Dərslər başlandıqdan bir həftə sonra Mələhət yaxın rəfiqələrinin birilə sifariş göndərdi ki, ondan aldığım gizli məktubları özünə qaytarım. Mən səhəri Mələhətin gizli məktublarını özünə göndərdim. Dedim:

**Eh, böyük bir dastanı
Cırıb atarsa ürək,
Beş-altı məktubdakı
Xatirə nəyə gərək?
Ürək köhnə hissləri
Qoparmasa özündən,
Təzə hisslər nə təhər
Görünər iç üzündən?
Sanma gizli məktublar
Özlərini dandırar.
Özgə yuvaya qonmuş
Bayquşları andırır...
Sətirlərin üstüylə
Keçmişlərə qayıdar.
Buzlu nəfəslərilə
Ocaqları soyudar.
Bəzən gizli məktublar
Bir sevgini bəzəyər.**

**Bəzən yolunu azmış
Bir yolçuya bənzəyər.
Yol azmış yolçu isə
Geriyə dönməlidir.
Təpədən yavaş-yavaş
Ətəyə enməlidir.
Qismətin mənzilinə
Ayaq basmalıdır o.
Taleyin qərarına
Qulaq asmalıdır o...**

Mən bu məktubları Şəfiqəyə göstərməmişdim. Göstərə də bilməzdim. Kim istər ki, təzə gəlin olan həyat yoldaşının sevincini kədərə, inamını şübhəyə, səsini sükuta döndərsin? Axı evin möhkəmliyi bünövrə daşından başlayır. Bu daş isə sədaqətdən, vəfadan, etibardan yoğrulmalıdır. Mən də Mələhətə sifariş göndərdim ki, ona yazdığım məktubları özümə qaytarsın. O məktublarımı qaytarmadı. Sifariş göndərdi ki, bu məsələdə israr etməyim. Onsuz da o öz sevgisinin ucbatından fəlakətə uğramışdır. Heç olmasa səadətli günlərinin yadigarları sayılan məktublarım onda qalsın! Mən məktublarımı geri almaqdan vaz keçdim. Bəli! Məktubları daha istəmədim. Bildim ki, bir daş bir quyuya düşüb necə qalırsa, o məktublar da Mələhətdə elə qalacaqdır. Bir də, nə gizlədim. Ürəyimdə israr ilə insaf arasındakı döyüşdə insaf qalib gəldi. Axı şairlərin ürəyi döyüşdə bərkiyir də, kövrəlir də. Mənim də Mələhətə yazığım gəldi. Bir dəfə tələbə yoldaşlarımla söhbət edəndə kapitana sataşmışdım. Bir neçə gündən sonra boş dəhlizdə Mələhətlə rastlaşdıq. O daha baxışlarını yana çevirmədi. Üzü-

mə elə gileyli-gileyli baxdı ki... Səhəri rəfiqəsilə sifariş göndərdi ki, xahiş edirəm ərimə sataşmasın. Onsuz da günüm gün deyil...

Bir axşam nədənsə Şəfiqə gözümə pərişan göründü. Narahat oldum. Fikirləşdim ki, bəlkə Mələhət haqqında bir söz eşidib. Ancaq nəzakət xatirinə heç nə demir. Mən də Şəfiqədən heç nə soruşmadım. Bir parça kağıza bu şeiri yazıb ona uzatdım. Alıb oxudu:

**Mən dedim ömrümdən keçən hər günüm
Daha qüssəylə yox, fərəhlə keçsin!
Demədim təntənəm, toyum, düyünüm
Şərbətlər yerinə zəhərlər içsin.**

**Dedim ki, könlümü şəfqətə büküb
Mənə təbəssümlü söz söyləyəsən.
Demədim qarşımda qaş-qabaq töküüb
Özünə nəyisə dərd eyləyəsən.**

**Mən sənə dedim ki, daim gül-danış,
Sənin gülüşünlə açılısın səhər!
Nədir o çatıq qaş, o dalğın baxış,
Sənə yaraşmayır nə qəm, nə kədər!**

O şeiri mənə qaytarıb gülə-gülə: – Narahat olma! Mən sənin fikrini çəkirəm. Çox çalışırsan. Heç rahatlıq bilmirsən. Özünə fikir vermirsən. Həyat insana bir yol verilir. Gənclik isə bu həyatın içində yalnız bir fəsildir. O fəslin ətrini qənaətlə udmaq gərəkdir ki, tez qurtarmasın. Bütün həyatını əhatə edə bilsin – dedi. Mən də gülə-gülə Şəfiqəyə: – Eh, əzizim, sənin dediklərini mən də bilirəm. Ancaq mənim narahatlığım bu tayda yox, o tayda başlanıb. Elə bilirəm ki, heç qurtarmayacaq da!

Sən də yadında saxla ki, fədai şairlə ömür sürmək bəlkə də ən böyük qəhrəmanlıqdır. Bilirsən ürəyimdə nə qədər sənli arzularım var? Sən mənə arxa olmasan o zirvələşən arzulara necə çata bilərəm? Bir qulaq as, gör sənə nə yazmışam? – dedim. Sonra yazı mizimin siyirməsindən şeir dəftərimi çıxartdım. Vərəqlədim, Şəfiqəyə yazdığım başqa şeiri tapıb oxumağa başladım:

**Gözündə yananda ulduz qatarı
Könlümdə dağılır duman, əzizim!
Bu eşqi, ülfəti, əhdi, ilqarı
Bizə çox görməsin zaman, əzizim!**

**Sevgi sayılsa da ən uca məqam,
Şəstini alçaldar qürursuz adam.
Mən də “Şanlı məktub” yazıb hər axşam
Sənə göndərmədim pünhan, əzizim!**

**Yox! Yox! Çırpınmadı könlümüz darda,
Görüşə çıxmadıq quşbaşı qarda...
Özüm də bilmədim hardasan, harda,
Səni tale verdi nişan, əzizim!**

**Mən də inanaraq etibarına,
Həyatımı verdim ixtiyarına...
Sən də sadıq olsan vəfadarına
Bizi ayırarmı hicran, əzizim!**

**O gün ki, evimə ayaq basdın sən,
Dedim ki, dünyada tək deyiləm mən.
Evim bağa döndü... Sən də üzü şən,
Çiçəklərə oldun bağban, əzizim!**

**Bəli! Sən nə pəri, nə də mələksən,
Könlümdə boy atan məhrəm diləksən,
Hər yerdə, hər zaman mənə gərəksən,
İnsana arxadır insan, əzizim!**

**Gözlərin durulmuş qoşa bulaq tək,
Sinəm alovlanır doğma ocaq tək...
Dizinə baş qoyub yetim uşaq tək
Yuxuya gedərdim inan, əzizim!**

**İstərəm sevinclə tutam əlindən,
Keçək Araz üstdən, Mərənd elindən...
Toplayam Təbrizin qızılgülündən
Deyəm al, bizindir dövrən, əzizim!**

Bu şeiri bir həftə əvvəl yazsam da Şəfiqəyə oxumamışdım. O şeiri dinlədikcə gah mehriban gözləri iriləşir, gah enli sinəsi qabarırdı. Sanki şeirim ömür yoldaşına ürək odumuzla birgə yandırdığımız ailə ocağından qürurla danışdı.

Mən sonralar da Azad kişidən xəbər tuturdum. O təqaüd alırdı. Tək olmasına baxmayaraq maddi cəhətdən korluq çəkirdi. Arabir onu hədiyyələrlə yoxlamağa gəldirdim. Şəfiqəni də özümlə aparırdım. Azad kişi özü çay dəmləyirdi. Biz çay içə-içə söhbət edirdik. Ancaq söhbət arasında bir kəlmə də olsun maddi cəhətdən korluq çəkməyindən demirdi. Bizi təbəssümlə yola salırdı. Sonra eşidirdim ki, Azad kişi xəstəxanadadır. Düzdür, onda yüngül əsəb xəstəliyi vardı. Xəstəxanada yatmasa da müalicə oluna bilərdi. Ancaq xəstəxanada yatırdı ki, orada həm müalicə olunsun, həm də yesin. Təqaüdü isə yığılsın. O özü bu haqda mənə heç nə deməzdi. Axı kim

deyər? Hansı məğrur şəxsiyyət özünü əskildər? Azad kişi isə məğrurların məğruru idi. Adamlar arasında müdrik adama dünyagörmüş adamdır – deyirlər. Azad kişi isə dünyanı tək görməmişdi. Yox! Bütün gözəl nemətlərilə birgə görmüşdü. Korluq sözünü isə bilmirdi. İndi Azad kişinin gördüyü dünya yorğun gözlərindən qaçmış bir şirin yuxuya bənzəyirdi. Ehtiyac onu nəinki yalnız itaətkara, həm də sirr dağarcığına döndərmişdi. O heç kimə sirr vermirdi. Bu sirri mənə Azad kişini xəstəxanaya göndərən həkim dedi. O Azad kişinin maddi vəziyyətini nəzərə alıb bu qənaətə gəlmişdi...

İT HEYKƏLİ

Daha ailəm vardı. Yaşadığımız böyük otağın yanında bir kiçik otaq da düzəltdirmişdim. Universiteti fərqlənmə diplomu ilə bitirib “Azərneşr”də redaktor işləyirdim. İşdən gələndə kiçik qızımla əylənib yorğunluğumu çıxarırdım. Yayda işdə məzuniyyət götürüb yenə Gəncəyə getdim. Mən neçə dəfə Gəncəyə gedib əmimi Bakıya götürmək istəmişdim. Ancaq o gəlməmişdi. Yolda özümə söz verdim ki, necə olsa, əmimi Bakıya götürməliyəm. Gətirdim də. Kişi böyük otaqda bizimlə bir süfrədə yeyib-içirdi. Namazını da elə bu otaqda qılırdı. Sonra gedib kiçik otaqda istirahət edirdi. Böyük otaqda qapı ilə üzbəüzdə bir dolab qoymuşduq. Dolabın açıq sinəsində düzülmiş fiqurların arasında çinidən düzəldilmiş bir kiçik it heykəli vardı. O içi qırmızı ağzını açıb diqqətlə qapıya baxırdı. Ağzında sırayla parıldayan

ağ dişləri mirvari düzümünü andırırdı. Sanki it ağzına mirvari boyunbağısı almışdı. Kiminsə gəlib o boyunbağını ağzından qoparacağından qorxub gözlərini səksəkəylə qapıya zilləmişdi.

Bir axşam əmim şam yeməyindən sonra istirahət etmək üçün kiçik otağa gedəndə dolabın qabağında dayanırdı. İt heykəlinə diqqətlə baxdı. Sanki onu təzə görürdü. Kişi eyhamla mənə: – Güzəl heykəldir. Əhsən bu heykəli yaradan ustaya. Bilirsən atalar nə deyib? İt vəfalı heyvandır. Arxalı köpək qurd basar. Ancaq məgər arxa yalnız köpəyə gərəkdir? Yox! Allahın o boyda dağının da arxası olmasa uçulub tökülər. Bizim isə arxamız olmadı. Necə deyərlər, it də getdi, ip də... Sən demə, biz inamımızda aldanıbmişiq. Adam ölsə bundan yaxşıdır. Heç olmasa dərdə bükülmüş peşimançılığını özüylə aparıb torpaq altında gizlədər – dedi. Sonra bu gileyli, tənəli, nisgilli sözləri deyən əmim nə üzümə baxdı, nə də məndən cavab gözlədi. Kişi bilirdi ki, onun çəkdiklərini mən də çəkirəm. Ona görə də dərdimi təzələmək istəmədi. Sakitcə öz otağına getdi. Bu dəfə mən it heykəlinə diqqətlə baxdım. Yadıma haradasa oxuduğum bir hekayət düşdü. Qoca rəssam xəyala dalmış qadının şəklini çəkib qurtarandan sonra yumşaq kreslosuna çökür. Elə oradaca keçirir. Bu zaman rəssamın iti tələsik otağa girir. Sahibinin arıq əllərini yalayır. Yəqin hiss eləyir ki, sahibi ölüb. Əvvəl duruxur. Sonra üzünü qarşısındakı şəklə tərəf çevirib bir-iki ağız hürür. Zingildəyə-zingildəyə otaqda xeyli vurnuxur. Yenə şəklə tərəf baxıb bir-iki ağız hürür. Gözlərində par-par parlayan qəzəb odları sönür. Narazı-narazı şəklə yaxınlaşıb kənarlarını

gileyli-gileyli iyləyir. Sonra qəribə sakitliklə şəklin yanında uzanıb başını pəncələrinin arasına alıb sahibinin ağarmış üzünə həsrətlə baxır... Doğrusu, mən bu təsirli hekayəti ananda itin vəfasına bir daha heyran qaldım. Sonra əmimin bayaq dediyi sözlərini düşündüm... Evdəkilər yatandan sonra yazı mizinin arxasında əyləşib özümü ittiham edə-edə yazdım:

**Dünyada hər fəlakət
Nə möhnət, nə zillətdir.
Zülümdən də zülümdür,
Dəhşətdən də dəhşətdir
Özgəsi yox, sən özün
Özünü aldadasan.
Xətəri görə-görə
Gözünü aldadasan.
Sonra ağırdan ağır
Cəzasını çəkəsən.
Günahının üstünə
Göz yaşını tökəsən.
Ürəyini yandıran
Odu söndürə bəlkə.
Ömrünün tarixindən
Yuyulub gedə ləkə.
Ahıl aldandığına
Daha şiddətlə yanır.
Axı öz günahını
Peşman çağında qanır.
Gücü qalmır günahı
Boynundan götürməyə.
Ömrünün qapısından
Uzağa ötürməyə.**

**İstəyir qəriblikdə
Tez gedə məzara o.
Bəlkə günahımı da
Özüylə apara o.**

Sabahı yerli şair tanışlarımdan biri bizə gəldi. Qoltuğunda lülələnmiş kağız vardı. Otağın ortasında lülələnmiş kağızı açdı. Sən demə, bu adi kağız deyilmiş. Stalinin ayaq üstündə çəkilmiş şəkli imiş. Özü də generalismus formasında. Mən tanışımın Stalinin şəklini mənim evimə niyə gətirdiyinə heyrət etdim. Ancaq heyrətimi gizlətdim. O təbəssümlə mənə: – Stalinin bu şəkli təzə çıxıb. Şəkli çəkən erməni rəssamdır. O bu şəklə görə Stalin mükafatına layiq görülüb. Sovet nümayəndə heyətləri xarici ölkələrə gedəndə bu şəkli özləri ilə hədiyyə aparırlar. Mən də bura gələndə yolüstü bu şəkildən ikisini aldım. Birini özüm üçün, birini də sənin üçün – dedi. Sonra tanışım özü ərklə şəkillərdən birini yazı mizimin qarşısına vurdu. Düşündüm ki, ilanın zəhləsi yarpızdan gedər, yarpız da gəlib gözlərinin qabağında bitər. Ancaq mən ilan deyiləm. Anasından ayrı düşmüş quzuyam. Nə qədər – ana! – deyə mələyirəmsə də səsimi heç kəs eşitmir. Kim bilir, bəlkə də eşitmək istəmir. İndi gör bu dünyadan xəbərsiz zavallı mənə kimin şəklini hədiyyə gətirib? Minlərlə günahsız həmvətənimə güdaza verənin! Özü də nəyə görə? Neftə görə! Bəli! Stalin İranın şimal neftini istismar etmək xətrinə Cənubi Azərbaycanda qurbanlar bahasına yaranmış Milli hökumətin taleyinə göz yumub. Siyasətdə neçə-neçə diplomatın ovcunu oxuyan Qəvama aldanıb. Mən bu diplomatiya alverini düşünə-düşünə qəzəbləndim.

Ancaq yadıma düşəndə ki, Sovet nümayəndə heyətləri Stalinin bu şəklini xarici ölkələrə hədiyyə aparırlar, məni gülmək tutdu. Ürəyimdə dedim, gör xarici ölkələrin nümayəndə heyətləri bir ölkəyə gedəndə necə qiymətli hədiyyə aparırlar, Sovet nümayəndə heyətləri isə Stalinin bu şəklini. Qəribədir. Bəlkə heç kiminsə bu şəkildən xoşu gəlmir? Bəs onda necə olsun? Tanışım gülüşümü sevinc əlaməti sandı. Guya məni bir az da şövqə gətirsin deyə şəklə kənardan baxıb – bəh, bəh – dedi. Mənsə heç nə demədim. Məgər düşüncələrimi ona deyə bilərdim? Qətiyyətlə yox! Axı tanışımın da tanışı vardı. Düşüncələrimin əks-sədası xüsusi idarələrə çatsaydı, allah bilir başıma nələr gələrdi... Tanışım yemək mizimin kənarında əyləşdi. Söhbət etdik, şeir oxuduq, çay içdik. Sonra o getdi. Ancaq mən şəkli divardan çıxara bilmədim. Hətta sonralar da. Axı tanışım tez-tez evimə gəlib gedirdi. Şəkli divardan niyə çıxarmağımın səbəbini soruşsaydı işin içindən iş çıxı bilərdi...

Bir gecə yazı mizimin arxasında əyləşib işləyirdim. Otaqdakılar da mışıl-mışıl yatırdı. Sanki öz mışıltiları ilə daha bəsdir işlədin, dur sən də yat deyirdilər. Birdən otağın qapısı açıldı. Əmim həmişə otağa daxil olanda mən nə iş görsəydim belə, hörmətlə ayağa qalxardım. Bu dəfə ayağa qalxmaq istəyəndə o cəld yeriyib nəzakətlə çiyimdən basdı. Bəli! Məni ayağa qalxmağa qoymadı. Kişi qayğı ilə: – Niyə yatmırsan? Yazmaq qaçmır ki... Sənətin ömrü nəinki bir gecəylə, heç min gecəylə də qurtaran deyil. Yox! Sənətin ömrü uzundur. Ona görə sənətkar da ömrünü uzatmalıdır. Ancaq necə? Ömrünün qədrini bilə-bilə – dedi. Sonra başımın üstündən

Stalinin qarşımdakı divara vurulmuş şəklinə baxıb: – Bu İran ajanına* oxşayan kimdir? – dedi. Axı Stalinin əyində firinc, ayağında uzunboğaz çəkmə vardı. Mən əmimə qısaca: – Stalindir – dedim. Kişi heyrətlə: – Stalin budur? – dedi. Sonra cibindən gözlüyünü çıxarıb gözlərinə taxdı. Şəklə maraqlı baxdı. Təəssüflə: – Onda mən böyük səhv etmişəm. İran ajanı cinayət törətməzdi. Yox! Əksinə, cinayətin qarşısını alardı. Biri yüngül bir cinayət etsəydi ondan kiçik bir rüşvət alıb buraxardı. Bu kiçik rüşvəti də ehtiyacını ödəmək üçün alardı. Axı dövlətdən aldığı az maaş ailəsini dolandırmağa çatmazdı. Stalin isə tarixdə görünməmiş cinayətlər törədib. Bəli! Günahsız insanların məhv edilməsi üçün hazırlanmış fərmanlara qol çəkib. Sonra da kiçik rüşvətlər almayıb, böyük ölkələr zəbt edib. Deyirlər o sadə yaşayıb. Boz şineldən əl çəkməyib. Doğrudur, Stalin gəzəranda sadə, siyasətdə mahir olub. Bütün dünyada tarix boyu taclı-tacsız hökmdarlar əvvəl öz hakimiyyəti uğrunda çarpışıb, sonra məmləkətin istiqlalını, millətin taleyini düşünmüşlər. Stalinin boz şineli hakimiyyət ehtirasını milyonlarla insanın həssas baxışlarından gizlətmək üçün pərdə rolunu oynayıb. Bu pərdənin dalında Stalinin hakimiyyəti naminə milyonlarla insan qurban gedib – dedi. Kişi sanki harada yaşadığını unutmuşdu. Daha bilmirdi ki, daş-divarın da qulağı var. Eşidə bilər. Sonrası isə indidən də məlumdur. Əmim əyilib qarşımdakı yazılı vərəqlərə baxdı. Sonra narazı-nara-

*jandarm, polis

zı: – Sən də bunları yığışdır qoy bir tərəfə. Get, yat. Səhər işə gedəcəksən – dedi. Sonra öz otağına getdi. Mən yazılı vərəqləri mizin üstündən götürüb siyirməyə qoydum. Sonra gedib yatağıma girdim. Narahat xəyalımla çarpışa-çarpışa birtəhər yuxuya getdim. Səhər durub çay-çörəyimi yedikdən sonra işə yollandım...

İşdən gələndə Şəfiqə çəkinə-çəkinə mənə: – Dövlətdəki it heykəlinin yerini sən dəyişirsən? – dedi. Mən maraqlı təəccüblə: – Yox! Necə məgər? – dedim. Şəfiqə təəssüf dolu heyrətlə: – Bəs onda hər gün it heykəlinin yerini dəyişən kimdir? – deyər soruşdu. Mən çiyinlərimi çəkib: – Nə bilim? – dedim. Sabahı yenə çay-çörəyimi yeyib işə getdim. İşdən evə qayıdanda əmim həssas getmişdi. Qızımı qucağıma götürüb arxayın-arxayın oynatmağa başladım. Axı hörmət naminə əmimin yanında qızımı qucağıma götürməzdim. Mənimlə əylənməyə öyrəşən qızım mənə yaxınlaşanda özümü saymazlığa vurardım. Qızım isə əl çəkməzdi. Paltarından tutub dartışdırardı. Bu zaman əmim qızımı qucağına götürüb əyləndirirdi. Bəli! Hörmət naminə yaşlı kişi gənc ata rolunu oynamağa məcbur olardı. Şəfiqə süfrə açdı. Yarpaq dolmasıyla dolu çini nimçəni qabağıma qoydu. Çəngəllə dolmalardan birini götürüb yedim. Sonra Şəfiqəyə baxdım. O gülürdü. Elə bildim ki, Şəfiqə dolmanın yaxşı çıxmasına görə gülür. Onu daha da fərəhləndirmək üçün: – Bəh, bəh, əcəb dolmadır – dedim. Halbuki, Şəfiqə yarpaq dolmasını elə həmişə yaxşı bişirirdi. Əmim mağaza əti yeməzdi. Ona görə kişi üçün ev qəssablarından ət alırdıq. Qərribəydi. Mən dolmanı ağızdolusu tərifləyəndən sonra da Şəfiqənin dodaqlarındakı gülüş donub

qalmışdı. Mən də gülüslə ondan: – Xeyir ola, niyə bu qədər gülürsən? – deyə soruşdum. Şəfiqə sanki kiminsə eşidə biləcəyindən ehtiyat edərək pıçıltıyla: – İt heykəlinin hər gün yerinin dəyişməsinin sirrini öyrənmişəm – dedi. Mən maraqla: – Necə öyrənibsən? – dedim. Şəfiqə qarıya baxa-baxa: – Bu gün yuxudan həmişəkindən bir az tez durmuşdum. Gördüm əmi qapını açıb otağa daxil oldu. Dolaba doğru gedib it heykəlini yerindən götürdü. Başqa fiqurların dalına qoydu ki, görünməsin. Sonra dolabın qarşısında xalça salıb üstündə namaz qılmağa başladı. Kişi namazını qılıb qurtardı. Əvvəl canamazı, sonra da xalçanı yığışdırdı. Ancaq it heykəli elə qoyduğu yerdə qaldı – dedi. Bu dəfə mən özüm qəhqəhəylə gülmək istədim. Yadıma rəhmətlik Mirzə Cəlilin “Saqqallı uşaq” hekayəsi düşdü. Sonra özümü yığışdırdım. Əmimin “Saqqallı uşaq” yox, saqqallı müdrik olduğuna bir daha inandım. Düşündüm ki, kişi öz qibləsini necə də həm qüdsi, həm də ülvi sanır. Beş gün bundan əvvəl vəfası haqqında ağız-dolusu danışdığı itin heykəlini də namaz qılanda qibləsindən kənara çəkmişdir. Dönüb dolaba baxdım. İt heykəli yerində yox idi. Şəfiqə canıyananlıqla mənə: – Kişini yormamaq üçün it heykəlini dolabdan götürüb başqa yerə qoymuşam – dedi. Dönüb Stalinin divardakı şəklinə baxdım. Ürəyimdə dedim işə bax, əmim həm vəfalı, həm günahsız itin heykəlini öz qibləsindən götürüb yerini dəyişir. Amma nəhəng bir məmləkətin milyonlarla sakini həm vəfasız, həm günahkar bir adamı öz qibləsi sanır. Sonra ürəyimdə özüm-özümə sual verdim: – Bəs nə əcəb əmim Stalinin şəklini yerindən götürməyir? Sualın cavabını tapdım. Kişi məndən çəkinirdi, mən isə tanışımdan...

Stalin öldü. Deyirlər öləninin dalınca danışmazlar. Ancaq Stalinin dalınca nöqsanlarından o qədər danışdılar ki, bu boyda dünyanın qulaqları batdı. Əmim qürbətdə qala bilmirdi. Kişini torpaq çəkirdi. Əmim gündüzlü-gecəli çalışandan sonra Vətənə qayıtdı. Elə Ənzəlidə gəmidən düşcək həbs edildi. Tehrana aparıldı. Zindana salındı. Dustaq olduğunu Tehrandə yaşayan imkanlı oğlu Cavada da bildirmədi. Utandı. Ahıl yaşında zindanda yatdı. Öz xəcalətini özü çəkmək istədi. Ancaq zindanda yatan bir dustaq əmimi tanıyıb oğlu Cavada xəbər göndərdi. Cavad gedib atasını zindandan çıxartdı. Bəli! Mənim əmim belə məğrur kişi idi! O Tehrandə oğlunun yanında yaşamaq istəmədi. Yox! Doğma kəndi Çanaxbulağa getdi. Orda da dünya ilə vidalaşdı... Mən isə sonralar da dolabdakı it heykəlinin qarşısında dəqiqələrlə dayandım. Əmimin həm it heykəli, həm də Stalinin şəkli haqqında dediyi ibrətamiz sözləri döndөнə xatırladım...

MOSKVA SƏFƏRİ

1950-ci ilin dekabr ayında Moskvada keçiriləcək Azərbaycan ədəbiyyatı on günlüyünə qızgın hazırlıq işləri görülürdü.

Mənim bir neçə şeirimi məşhur rus şairi Pavel Antakolski tərcümə etmişdi. Sonra “Ədəbiyyat” qəzetinin birinci səhifəsində çap etdirdiyi məqaləsində həmin şeirləri tərifləmişdi. Deyirlər meyvə vaxtından əvvəl yetişəndə cır olur. Kifayət qədər şirəyə dolmur. Yeyiləndə şəfti axmır. Mən də sənətin meyvəsiyəm. O məni vaxtından əvvəl yetişdirmişdir. Buna səbəb tələs-

məyim yox, dövrünün keşməkeşləri olubdur. Ancaq mən cır olmamışam. Bəli! Şəftimin azlığından gileylən-məmişəm. Deyə bilərlər ki, insanın şəfti olmaz. Yox! Əgər mən də sənətin meyvəsiyəmsə şəftim də olmalıdır. Şəftim əsərlərimdəki mənadır! Mən neçə-neçə insan ağzını dada gətirdiyim üçün qürurlanıram! Dövrünün möcüzələr yaradan keşməkeşləri qarşısında isə baş əyirəm...

Biz on günlük münasibətilə Yazıçıların Natəvan adlı klubunda iclasa gəlmişdik. Hələ iclas başlanmamışdı. Şairlər, nasirlər, dramaturqlar, publisistlər, tənqidçilər klubun dəhlizində söhbət edirdilər. Mən də Balaşla Moskva haqqında danışmışdım. Biz ömrümüzə ilk dəfə bu şəhərə gedəcəkdik. Bu zaman Səməd Vurğunun söhbət etdiyi adamlardan aralanıb gülə-gülə bizə yanaşdığını gördük. Sağ əlinin şəhadət barmağı ilə orta barmağı arasında “Kazbek” papirosu tüstülənirdi. O bizə dedi: – Rus dilində çıxacaq “Cənubi Azərbaycan şairləri” almanaxının müqəddəməsini yazmağı mənə tapşırmışdılar. Yazdım. Sonra o sol əlinin şəhadət barmağı ilə orta barmağını qoşalaşdırıb əlavə etdi: – Sizin ikinizin də şeirlərinizdən misallar gətirmişəm. Güman edirəm ki, misalların seçilməsində mənimlə razılaşarsınız. Biz Səməd Vurğunun sadəliyinə, mehribanlığına, qayğıkeşliyinə minnətdarlıqla başımızı əydik. İclas başlandı. Çıxış edənlər dəyərli məsləhətlər irəli sürdülər...

İclasdan sonra evə gəldim. Moskva səfəri üçün hazırlıq görməli, maddi vəziyyətimi də yoxlamalı idim. Yoxladım. Pula ehtiyacım vardı. Təbiətimin ziddinə olaraq heç kəsə ağzı açma bilməzdim. Doğrusu, qüruru-

ma sığışıra bilməzdim. Bəs neyləmək? Komitənin özündən borc almağı xəyalımda qərarlaşdırdım. Sabahı komitəyə getdim.

Seyid Cəfər Pişəvəri həmişə öz müavini Sadıq Badikanın hörmətini saxlayardı. Yaxşı yadımdadır. Müdiri olduğum Təbrizdəki Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının təntənəli açılışında S.C.Pişəvəri Amerika, İngiltərə, Fransa, İraq, Türkiyə konsullarının da əyləşdiyi geniş salona üz tutub çıxış etdikdən sonra mənim iş otağıma gəldi. İş otağımda başda Pişəvəri olmaqla Milli hökumətin rəhbərlərindən bir neçəsinin şəklisi asılmışdı. Sən demə, işçilər şəkilləri divardan asanda S.Badikanın şəklini unudubarmış. Mən də başım filarmoniyanın təntənəli açılışı məsələlərinə qarışdığından görkəmli ictimai xadimin şəkillər arasında şəklinin boş yerini görməmişəm. S.C.Pişəvəri mənimlə filarmoniya haqqında söhbət edirdi. Ətrafdakı Milli hökumət rəhbərləri bizə qulaq asırdılar. Hamımız ayaq üstə idik. Birdən Pişəvəri dönüb yana baxanda gözləri divardan asılmış Milli hökumət rəhbərlərinin şəkillərinə sataşdı. Diqqətlə baxdı. Üzünü yenə mənə döndərüb azca hiddətlə: – Bəs Badikanın şəklisi hanı? – deyə soruşdu. Mən həyəcanla şəkillərə baxdım. Doğrudan da S.Badikanın şəklisi şəkillər arasında yox idi. Pərt oldum. Zarafat deyil. O boyda Dövlət filarmoniyasının yaranmasında nə qədər zəhmət çəkmişdim. İndi şəkil məsələsi mənim böyük əməyimi kiçildə bilərdi. Qətiyyətlə S.C.Pişəvəriyə: – Yol-daş Pişəvəri, başım filarmoniyanın təntənəli açılışı ilə qarışdığından şəkillərin asılmağı ilə maraqlana bilməmişəm. Sabah özüm bu işə qarışaram. Siz gələndə dəfə

bura gələndə Sadıq Badikan yoldaşın şəklini də şəkillər arasında öz yerində görürsünüz – dedim. Seyid Cəfər Pişəvəri məni səmimiyyətlə başa düşdü. Sonra əlində gəzdirdiyi konsert proqramını gözdən keçirməyə başladı. Maliyyə naziri Q.İlhami mənim qoluma girib kənara çəkdi. Sonra məsləhət dolu pıçıltıyla: – Sabah Badikanın şəklini də divardan asdır – dedi. Mən nəzakətlə Q.İlhamiyə: – Baş üstə! – dedim. S.C.Pişəvəri ikinci dəfə filarmoniyaya konsertə gələndə S.Badikanın şəklini öz yerində gördü və məmnun-məmnun gülümsədi...

Birbaş sədrin otağına girdim. Bilirdim ki, Sadıq Badikan xətrimi çox istəyir. Şeirlərim haqqında da məhəbbətlə danışır. Aramızda həmişə mehribanlıqla dolu söhbət olur. Özü də rəsmiyyətdən uzaq isti, məhrəm, şirin söhbət... Biz almanaxlar buraxırdıq. Materialları mən yığırdım. Sonra redaktə edib nəşriyyata təhvil verirdim. Bir dəfə komitədə növbəti almanaxın materiallarını müzakirə edirdik. Materialları mən oxuyurdum. Müəlliflərdən başqa müzakirədə komitənin sədri S.Badikan, təşkilat şöbəsinin sədri Qulam Yəhya da iştirak edirdi. Axırda öz şeirlərimi oxudum. S.Badikan arada mənə mənəli-mənəli baxıb sonra üzünü Qulam Yəhyaya tutub: – Qulam! Görürsən Əli Tudənin şeirləri necə ürəyəyatandır – dedi. Ancaq Qulam Yəhya dinmədi. Sanki heç şeirləri eşitməmişdi. Yox! Eşitmişdi. Ancaq quru adam olduğundanmı, ya da poeziyanı başa düşmədiyindənmi susdu. Bəli! Mənim öz əllərimi qarsan odlu misralar Qulam Yəhyanın soyuq duyğularını isidə bilmədi.

Otağa girəndə Sadıq Badikan gözlərində eynək “Azərbaycan” qəzetini oxuyurdu. O gözlərini qəzetdən ayırmadan əlilə qarşısında mənə yer göstərdi. Keçib əyləşdim. Sonra: – Nə oxuyursunuz? – deyə komitə sədrindən soruşdum. O razılıqla: – Sənin şeirini oxuyuram. Gözəl yazıbsan – dedi. Mən sədrin bu səmimi sözlərindən ürəkləndim. Gözlərimi eynək üstədən mənə baxan gözlərinə dikdim. Badikan mehriban-mehriban: – Deyəsən mənə sözün var axı. De, çəkinmə! – dedi. Mən utana-utana: – Yoldaş Badikan, özünüz bilirsiniz ki, təzə toy eləmişəm. İndi Moskvaya gedirik. Mənim sə pulum çatmır. Heç kəsdən də pul almaq istəmirəm. Sizin yanınıza gəldim ki, bəlkə mənə bir qədər pul borc verəsiniz – dedim. Sədr cümləmi tamamlamağa qoymadı. Deyəsən məni dərinədən duydu. Axı toyumda masabəyi elə o özü idi. S.Badikan qayğıkeşliklə: – Sənə nə qədər pul gərəkdir – deyə soruşdu. Mən ərklə sədrə: – Üç min manat – dedim. O komitənin xəzinədarını çağırırdı. Məsələnə ona dedi. Mən qəbz verib komitənin sandığından üç min manat pul aldım. Sədrə xudahafizləşib evə yollandım...

Sabahı Yazıçılar İttifaqına getdim. “Məhbusların son sözü” adlı yeni poemamı “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının redaksiyasına təqdim etmişdim. Redaktorun fikrini bilmək istəyirdim. Redaktor Rəsul Rza idi. Mən redaktorun otağına keçəndə Rəsul Rza miz arxasında əyləşib jurnalın materiallarını oxuyurdu. Salam verdim. O başını qaldırıb salamımı təbəssümlə aldı. Sonra səmimiyyətlə mənə: – “Məhbusların son sözü”nü oxudum. İlhamla yazıbsan. Ancaq mənim bir təklifim var – dedi.

Mən səmimiyyətlə: – Buyurun! – dedim. Rəsul Rza qayğıyla: – Sən Təbrizdə yağların Azərbaycan dilində çıxan kitabları necə yandırdıqlarını təsirli təsvir edibsən. O meydanda alışan tonqal da, tüstülənən kitablar da, həyəcanlanan adamlar da oxucunun xəyalında dəhşətli mənzərə yaradır. Yandırılan kitabların arasında Saib Təbrizin də kitabı var. Meydandakı adamlar dodaqaltı Saibin misralarını oxuyur. Ancaq yaxşı olar ki, sən Saibin bir beytini o yerə salasan. Onda mənzərə daha təbii, canlı, bitkin olar – dedi. Mən razılıqla: – Yaxşı! Onda poemanı aparım evə. Beyti əlavə edim – dedim. Rəsul Rza təəccüblə: – Evə niyə? Məgər Saibin şeirlərindən əzbər bilmirsən? – deyə soruşdu. Mən etirafla: – Bilirəm – dedim. Rəsul Rza şəstlə mənə: – Onda götür poemanı keç yan otağa, beyti əlavə edib gətir – dedi. Poemanı götürüb yan otağa keçdim. Beyti əlavə edib gətirib redaktora verdim. Rəsul Rza təbəssümlə: – Bax, bu oldu nəqd. Yəni poemanı indi göndərirəm mətbəyə – dedi. Mən redaktora qabaqcadan öz minnətdarlığımı bildirdim. Sonra: – Sağ olun! – deyib otaqdan çıxdım.

Moskvaya yola düşdük. Qatarda Mədinə Gülgün Nigar Rəfibəyli ilə söhbət edirdi. Nigar xanım arabir mənə baxıb gülümsəyirdi. Sonra mən Mədinədən soruşdum ki, sən Nigar xanımla danışanda o niyə mənə baxıb gülümsəyirdi. Mədinə dedi ki, Nigar xanım sənənin şeirlərini oxuyub. Deyir ki, Əli Tudənin şeirləri məşhur macar şairi Şandor Petefinin şeirlərini xatırladır.

Moskvaya çatdıq. Mehmanxanada yerləşdik. O zaman SSRİ-də şəxsiyyətə pərəstiş dövrü idi. Demokratiya sözü təntənə ilə səslənsə də həqiqətdə qanadları elə

möhkəm deyildi ki, istədiyi zirvəyə qalxa bilsin. Biz demokratlar da bir yerdən getməyimizi, bir yerə gəlməyimizi gərək Sovet inzibati orqanlarına deyəydik. İndi də belə oldu. Bizim Moskvaya gəlişimizi Sovet inzibati orqanlarında qeydiyyatda aldırmaq üçün Balaşi, Höküməni, Mədinəni, Jaləni, mənə kiçik bir avtobusa mindirdilər. Erməni yazıçısı Markar Davtyanı bizə bələdçi verdilər. Sözüün doğrusu, biz sənət adamları arasındakı belə ayrı-seçkilikdən kədərləndik. Qadınların gözləri doldu. Mən təəssüflə dedim ki, əgər biz buraya qalib bir xalqın nümayəndələri sifətiylə gəlsəydik, mövqeyimiz daha yüksək olardı. İndisə siyasi mühacirlər səlahiyyətilə gəlmişik. Biz qeydiyyatdan keçib sovet vətəndaşı olan qələm dostlarımızın yanına qayıtdıq. Bu dəfə bizi yazıçı Əvəz Sadığa tapşırıdılar. Cənubi Azərbaycan şairlərini Moskvada istədikləri yerə o aparırdı. Əvəz Sadıqsız heç yerə gedə bilməzdik. Bizə Moskvada yaşayan İran siyasi mühacirləri ilə də görüşmək məsləhət görülmürdü. Ancaq bir gün Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri Mirzə İbrahimov mənə çağırırdı. Getdim. Mirzəni nə o tayda, nə də bu tayda belə narahat görməmişdim. Yaman həyəcan keçirirdi. O şikayət dolu səslə mənə: – Əli, mən sizə neyləmişəm? Niyə belə eləyirsiniz? – dedi. Mən heyretlə: – Nə olub yoldaş Mirzə? – deyə soruşdum. Mirzə narazılıqla: – Hanı Jalə? – dedi. Mən etirafla: – Bilmirəm, yoldaş Mirzə. Məgər mehmanxanada deyil? – dedim. Jalə mehmanxanada yox idi. Sən demə, o İran həmkarlar ittifaqının sədri Rza Rustayla görüşməyə gedibmiş. Mən sonra

Mirzənin Jalə ilə nə danışdığını bilmədim. Ancaq nəzarəti gücləndirdiyini duydum...

Moskva başqa-başqa dillərdə yazıb-yaradan məsləkdaş sənətkarların yaradıcılıq hesabatı tribunası, sınaq meydanı, təcrübə məktəbidir. O müasir dünyada nəhəng mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Azərbaycan ədəbiyyatı ongunlüyü İttifaqlar evinin sütunlu salonunda təntənə ilə açıldı. Səməd Vurğun tribunaya qalxanda mənə elə gəldi ki, Rusiya dağlarına qonmuş Azərbaycan qartalını görürəm. O bizə tanış şeirlərini özünəməxsus bir ləhcə ilə rus dilində oxudu. Şairin səsinə əzəmət, sevinc, iftixar bir-birinə qarışmışdı.

Yadıma bir əhvalat düşdü. Bir gün Bakıda Kommunist küçəsi ilə üzəuşağı evə gedirdim. Arxada adımın çəkildiyini eşitdim. Dönüb baxdım. Məmməd Rahimi gördüm. Dayandım. O gəlib mənə çatdı. Görüşdük. Sonra söhbət edə-edə yanaşı addımladıq. Bir gün əvvəl filarmoniyada böyük ədəbi-bədii gecə keçirilmişdi. Mən Cənubi Azərbaycan şairləri sırasında, M.Rahim isə Şimali Azərbaycan şairləri sırasında şeir oxumuşduq. Yaxşı da qarşılanmışdıq. Ancaq necə deyərlər, Səməd Vurğun gül eləmişdi. Salondakıların təkidilə yorulunca şeir oxuyub doyunca alqış qazanmışdı. Söz o gecədən düşdü. Mən S.Vurğunun salondakılar tərəfindən necə hərarətlə qarşılandığını xatırladım. Dedim xalq onu doğrudan da çox sevir. O gecənin özü də bunu bir daha sübut etdi. Məmməd Rahim yarıcciddi, yarızarafat dedi ki, S.Vurğun elə bir şöhrət qazanıb ki, kürsüyə qalxıb xalqı söysə də xalq yenə onu alqışlayacaq. Mən M.Rahimə eyhamla: – Bəlkə də siz deyən doğru-

dur. Ancaq qəribədir ki, S.Vurğunun söyüşündə də bir mənə olur. Bəli! Özü ayaq üstə quruyan şairin söyüşü də quruluqdan uzaqdır. Buna görə də nəinki qələm yoldaşları arasında, hətta yuxarı dairələrdəki vəzifəli şəxslər arasında da nadir istedadlı şairin paxıllığını çəkməzlər az deyil – dedim. Məmməd Rahim daha heç nə demədi. Nə deyəcəkdi? Məgər o bilmirdi ki, respublikada kişilərin də “kişi” dediyi birinci şəxsin özü də Səməd Vurğunun xalq arasındakı şöhrətinə qısqanır? Yaxşı bilirdi. Sanki S.Vurğun haqqında dediyim səmimiyyətlə dolu sözlərim M.Rahimin şöhrətini cılızlaşdırmışdı. Ona görə də susub düşünürdü. Sanki məndən küsmüşdü. Elə bu vəziyyətdə də yol ayrıcında dodaqucu xudahafizləşib ayrıldıq.

Asta-asta yağan quşbaşı qar altında mehmanxanaya qayıdırdıq. Səməd Vurğunun işıqlı təbəssümləri, hərarətli sözləri, duzlu zarafatları beynəlmiləlçi Moskvaya Azərbaycan havası gətirmişdi. Şair öz qələm dostları ilə deyə-gülə addımlayırdı... Sanki öz yaradıcılıq qələbəsinin sevincini hamıyla bölürdü. Birdən mənə yanaşıb dedi ki, ayə, Əli, sən bilirsən ki, bizim şeirlərimizin ruhu çox yaxındır. Sanki ayrı-ayrı otaqlardan bir dəhlizə çıxır. Mən utanıb gözlərimi yerə dikdim. Səməd Vurğun bizdən bir az aralı dayanıb qısqançlıqla mənə baxan Hüseyn Hüseynzadəyə (sonralar Hüseyn Arif) təsəlliylə: – Əy, Hüseyn, sən də yaxşı şairsən. Axı sən də Kürdən su içibsən – dedi. Böyükağa Qasımzadə incə yumorla Səməd Vurğuna: – Ay Səməd! Onda gərək Kürün suyundan içən balıqların hamısı şair

olaydı – dedi. Dodaqlardan qopan gülüş səsləri havada bir-birinə qarışdı.

Ongünlük böyük müvəffəqiyyətlə başa çatdıqdan sonra “Bakı” restoranında təntənəli bir ziyafət təşkil olunmuşdu. Ziyafətdə Azərbaycanın şairləri, yazıçıları, aktyorları, müğənniləri, aşığıları ilə yanaşı Moskvanın da görkəmli mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət xadimləri iştirak edirdi. Gurultulu sağlıqlar deyilirdi. Özü də yuxarıların ünvanına. Arabir müğənnilər həm Azərbaycan, həm də rus mahnıları oxuyurdu. Mən Moskvada eşitmişdim ki, Bülbül də ongünlükdə iştirak etmək üçün paytaxta gəlib. Ancaq nə icaslarda, nə konsertlərdə, nə də ziyafətlərdə Bülbülü görmədim. Arada onun haqqında şaiyələr dolaşırdı. Bəziləri deyirdi ki, boğazı ağrıdığı üçün Bakıya qayıdıb. Bəziləri də deyirdi ki, moskvalılar Bülbülü az tanıyırlar. Rəşidi çox sevirilər. Bəli! Rus gözəlləri Rəşid Behbudov üçün əldən-ayaqdan gedirlər. Bülbül də dünyagörmüş sənətkardır. Özünün qazanacağı alqışlarla Rəşidin qazanacağı alqışları xəyalında hesablayandan sonra ongünlükdə iştirak etməməyi qərara alıb. Son mülahizə adamda heyrət doğururdu. İnsaf isə qoymurdu ki, kimsə bu mülahizəni qadir müğənniyə yaraşdıra bilsin. Rəşid ziyafətdə bir Azərbaycan mahnısı oxudu. Sanki o, zamanı da, məkanı da nəzərə alıb oxudu. Bəli! Mahnının sözlərinin yarısını azərbaycanca, yarısını isə rusca oxudu. Amma oxudu ha! Sanki bu mahnını dəfələrlə oxuyan Rəşid heç belə oxumamışdı. Salonda hərarətlə dolu alqış qopdu, nə qopdu. Sanki “Bakı” restoranını dağıdacaqdı...

Sonra arada bir rus, bir Azərbaycan müğənnisi oxudu. Orda-burda səslənən tək-tək alqış səsləri dərhal da susdu. Məmməd Rahim yanımda əyləşmişdi. Özü demişkən, başı Qoşqarın qarlı zirvəsini andırırdı. Birdən yaraşlıqlı bir rus qadını gəlib nəzakətlə ona: – Rəşiddən xahiş edin, bir mahnı da oxusun! – dedi. Bəlkə də yaraşlıqlı rus qadını Məmməd Rahimi ağsaqqal sandığına görə bu arzusunu ona ərklə dedi. Axı ağsaqqal sözünə itaət etmək adəti qədimdən qalıbdır. Ancaq Məmməd Rahim bu xahişi xəyalında götür-qoy etdi. Yox! Sanki qədimə səyahətdən indiyə qayıtdı. Rəşidə rəqabətlə baxıb tutuldu. Rəşid uzun mizin o başında əyləşmişdi. Gülə-gülə yanındakı adamla danışdıqca başı tərپənirdi. Şəvə saçını iri çilçıraqlar altında bərq vururdu. Sanki gözləri qamaşdırmaq istəyirdi. Məmməd Rahim Rəşiddən bir mahnı da oxumağını xahiş etsəydi, gərək ayağa duraydı, xahişini mizin bu başından mizin o başında əyləşən Rəşidə uca səslə çatdıraydı. Onda bu xahişi hamı eşidəcəkdi. Sonra bəlkə də yaşlı bir şairin gənc bir müğənni qarşısında əyildiyinə ürəyində güləcəkdi. Məmməd Rahim isə belə xahişi qüruruna sığışdıra bilmədi. Qətiyyətlə yaraşlıqlı rus qadınına: – Mən xahiş edə bilmərəm – dedi. Kim bilir, bəlkə də bütün arzuları sadəlikdən yoğrulmuş yaraşlıqlı rus qadını Məmməd Rahimin sözlərindən bir şey başa düşməyib təəccüblə çiyinlərini çəkə-çəkə getdi...

Biz Bakıya qayıdanda təntənə ilə qarşılandıq. Ancaq mənim təntənəm ikiqat oldu. “Məhbusların son sözü” adlı poemam “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında çıxmışdı...

“AZƏRNƏŞR” DUYĞULARI

1951-ci il may ayının 5-də Şəfiqəni doğum evinə apardıq. Mən evə qayıtsam da gecə yarısına qədər otaqda nigar-nigaran var-gəl etdim. Evdə telefon olmadığına görə doğum evinə zəng vurub Şəfiqədən xəbər tutma bilmirdim. Birdən qapı döyüldü. Qapını açdım. Gələn qonşumuz Nobar idi. O gülə-gülə: – Gözlərin aydın, Əli dadaş! Qızın olub – dedi. Sevindim. Axı ata olurum. Sonra Nobara qonşudan zəng edib doğum evindən xəbər tutduğuna görə təşəkkür etdim. Nobar getdi. Mən də yatdım. Səhər dərsə getdim. Tələbə yoldaşlarım gözlərimdəki sevinci duydular. Səbəbini soruşdular. Gizlətmək istədim. Əl çəkmədilər. Axırı ki: – Qızım olub! – dedim. Hamısı məni ürəkdən təbrik etdi. Bir neçə gündən sonra Şəfiqəni evə gətirdik. Doğrusu fikirləşdim ki, ilk övladım olan qızıma anamın adını qoyum. Şahbəyim! Bu ad xoşuma gəlirdi. Ona görə yox ki, anamın adı idi. Yox! Elə ad özü əzəmətli olduğu üçün ürəyimə yatırdı. Ancaq nədənsə qızımın adını Rəna qoyduq. O zamanlar bu ad dəbdə idi... Daha mən universitetə tələbə həvəsilə yox, ata qüruru ilə gedirdim. Dərsdən çıxanda heç yerə getmək istəmirdim. Hətta redaksiyalara da! Evə tələsirdim. Evə girəndə nə qədər yorğun olsam da qovluğumu bir yana atıb Rənanı yatmış da olsa qucağıma götürürdüm. Atırdım-tuturdum. Bu totuq-motuq qızı yorulana qədər oynadırdım. Qərribə də olsa bilmirəm nədən uşağın yumşaq yerini cımcıqlayırdım. Ağlatmaq istəyirdim. Sanki mənim bu ehtiraslı hərəkətimdən qızın xoşu gəlirdi. Heç cıncırını da çıxartmırdı. Şəfiqə mat-mat mənə baxırdı. Ancaq bir

söz demirdi. Nobar gəlib qızı əllərimdən zorla qoparıb öz evinə aparırdı... Rəna yavaş-yavaş böyüyürdü. O indi üç qonşunun sevimli körpəsi olmuşdu... Evimizə gələn qonaqlar da Rənanı oynatmaqdan yorulmurdular. Şəfiqə əliaçıq qadın idi. Süfrəsi həmişə açıq olurdu. Yeməkdən sonra çay içəndə özü bişirdiyi mürəbbələrdən gətirib mizin üstünə düzülmüş buğur qablara tökürdü. Sonra qonaqlara təkidlə deyirdi ki, çayları mürəbbələrlə içsinlər. Qonaqlar da Şəfiqənin təkidini məmnuniyyətlə qəbul edirdilər. Bizim daimi qonaqlarımızdan biri də şair Əliağa Kürçaylı idi. O Şəfiqənin bişirdiyi mürəbbələri nəinki bizim yanımızda, hətta başqalarının da yanında tərifləyirdi. Qələm dostlarım məni harda görsəydilər: – Eşitmişik sizdə əla mürəbbələr var. Haçan sizə gəlmək olar? – deyirdilər. Mən də təbəssümlə qələm dostlarıma: – Haçan xətriniz istəsə – deyirdim. Sonra bildirdim ki, mürəbbə məsələsini onlara Əliağa Kürçaylı deyib... Mən 1952-ci ildə universiteti fərqlənmə diplomu ilə bitirib “Azərnəşr”ə redaktor göndərildim.

Məsud Vəliyev mənim yaradıcılığım haqqında iri bir məqalə yazıb “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında çap etdirmişdi. Məqalədə o taydan bu taya keçərkən Naxçıvanda yazdığım altı bənddən ibarət olan “Mən nə gətirdim” şeirimini hər bəndini ayrı-ayrılıqda təhlil etmişdi. Özünün dediyinə görə bu yazı o zaman Məsudun ilk sanballı məqaləsi idi. Bir gün nədən ötrüsə Yazıcılar İttifaqına getdim. Gördüm Məsud Vəliyev İslam Səfərli ilə söhbət edir. Əliağa Kürçaylı da onlara qulaq asır. Yaxınlaşıb qələm yoldaşlarıma salam verdim. Gö-

rüşdük. Məsud Vəliyev söhbətini haqqında yazdığı məqalənin üstünə yönəltdi. İslam Səfərli ilə Əliağa Kürçaylı da məqaləni təriflədi. Axırda üçü də birləşib boy-numa bir qonaqlıq qoydu. Mən Yazıçılar İttifaqına nə üçün gəldiyimi də unudub qələm yoldaşlarımı “İnturist”də nahar eləməyə apardım. Ürəkləri istəyən təamları gözləri təbəssümlə dolu xidmətçi qıza sifariş verdim. Yedik, içdik. Hətta İslam Səfərli başdan-ayağa gözəllik mücəssəməsi olan xidmətçi qızın şərəfinə də bir sağlıq dedi. Biz də içdik. Məsud Vəliyev mənə dedi ki, sən anadan elə şair doğulubsan. Sanki hər tükün də gözəl bir şeir misrasıdır. Yanımızdakı qələm yoldaşlarım Məsud Vəliyevin bu sözlərini təsdiq etdi. Sonra söz Şimali Azərbaycanın şairlərindən düşdü. Müsahiblərimdən hansısa maraqla məndən: – Sən bilən Şimali Azərbaycanda yaxşı şair kimdir? – deyər soruşdu. Onsuz da mən qardaşım ola, həqiqəti üzünə deyən idim. İndisə bir az da məclis məni tutmuşdu. Dedim sizdə yaxşı şair Səməd Vurğundur. O birilərisə, belə də... Qələm dostlarım danışmadı. Mən yemək-içməyin xərcini ödədim. Durub “İnturist”dən çıxdıq. Evə yollandım.

Səhər “Azərnəşr”ə getdim. Hələ iş vaxtı başlamamışdı. Otağın küçəyə açılan pəncərəsinin qabağında dayanıb o yana, bu yana tələsən insanlara maraqla baxırdım. Aradan dəqiqələr keçdi. Arxada otağın qapısı açıldı. Ancaq dönüb geriyə baxmadım. Sanki küçədə o yana, bu yana tələsən insanlar baxışımı da özlərilə aparırdı. Birdən arxadan çiynimə bir əlin qonduğunu duydum. Dönüb arxaya baxdım. Süleyman Rüstəmi gördüm. O kinayəylə dolu təbəssümlə mənə: – Hə,

deyəsən Səməd Vurğundan başqa heç bir şairi bəyənmirsən – dedi. Mən özümü itirmədim. Məsələnin nə yerdə olduğunu dərhal başa düşdüm. Əvvəllər deyirdilər ki, kişilər sirr saxlayandır. Qadınlar isə yox. Ona görə ki, kişilərin hulqumu var. Qadınların isə yox. Sən demə, sonralar araq kişilərin də hulqumunu əridəcəkmiş. Kişilər sirri qadınlardan betər faş edəcəkmiş. Sən arağın gücünə bax! Mən təmkinimi pozmadan Süleyman Rüstəm: – Söz sənətində hər kəsin xoşuna gələn bir şair var. Mənim də xoşuma Səməd Vurğun gəlir – dedim. Süleyman Rüstəm daha bir söz demədi. Otaqdan çıxıb getdi. Məni isə fikir götürdü. Yadıma salmağa çalışdım ki, bu sözləri harda demişəm. Ancaq çox çalışmadım. Axı bu sözləri çoxdan deməmişdim. Dünən nahar zamanı “İnturist”də qələm yoldaşlarımın yanında demişdim. Görəsən bu sözləri elə isti-isti Süleyman Rüstəm kim çatdırıb? Axı biz bir süfrədə duz-çörək kəsmişik. Süleyman Rüstəm isə mənə “Sədaqət” adlı bir şeir həsr edib. Sonra da Dövlət mükafatı alan “İki sahil” kitabına salıb. Kişidən ayıbdır...

Hökümə Billuri də universiteti bitirdikdən sonra “Azərnəşr”də redaktor işləyirdi. Biz bədii ədəbiyyat şöbəsində çalışırıq. Nəşriyyat Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” poemasını plana salmışdı. İkinci dəfə çap etmək istəyirdi. Poemanı şairin 800-illik yubileyi münasibətilə dilimizə Süleyman Rüstəm çevirmişdi. Özü də sətiri tərcümə vasitəsilə. Nəşriyyatın rəhbərliyi poemanın redaktorluğunu mənə tapşırırdı. Həm də qərar alındı ki, əsəri nəşrdən qabaq orijinala tutuşduraq. Görək necə tərcümə olunub? Orijinala nə qədər yaxın-

dır? Şeiriyyəti hikmətini daha da zənginləşdiribmi? Axı “Sirlər xəzinəsi” Nizami Gəncəvinin dərin fikirlər aləmidir. “Sirlər xəzinəsi”ndəki hər beyt bir unudulmaz dərdir. Bu dər sin proqramında məzəmmət də, nəsihət də, məsləhət də var. Şairin elə ləzzət dolu beyti var ki, oxuyanı məst edir. Sanki oxucu qədimdən qalmış ətir dolu şərab içir. Elə hikmət dolu beyti var ki, mürgüləyəni ayıldır. Sanki o, kəlamın bələdçiliyi ilə müdriklik taxtına çıxır. Biz Süleyman Rüstəmin tərcümə etdiyi “Sirlər xəzinəsi” kitabını götürüb Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutuna getdik. O zaman bu institut “Azərnəşr”ə yaxın idi. Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyi ilə bir bina da yerləşirdi. İnstitutun direktoru Mirzəəğa Quluzadə ilə görüşdük. Direktor fikrimizi bəyəndi. Əvvəl mənim pasportumu qayda üzrə girov istədi. Mən pasportumu cibimdən çıxarıb Mirzəəğa Quluzadəyə verdim. Direktor institutun əməkdaşlarından birini çağırıb bizi ona tapşırırdı. Əməkdaş bizi xudmani bir otağa apardı. Bu otaq işləmək üçün çox münasib idi. Sonra əməkdaş gəlib “Sirlər xəzinəsi”nin dünyanın neçə-neçə böyük şəhərlərində çap olunmuş nüsxələrini gətirdi. Nüsxələr bir-birinin üstünə qalandı. Əməkdaş getdi. Biz isə poemanın orijinalı ilə tərcüməsini tutuşdurmağa başladığımız. Həm də bir neçə nüsxədə əvvəl Hökümə xanım orijinalı, sonra mən tərcüməni beyt-beyt oxuyurduq. Bəzən elə olurdu ki, bir beytin üstündə bir neçə dəqiqə ikilikdə düşünməli olurduq. Orijinalla tərcümə arasında yerlə göy qədər məna fərqi görürdük. Ancaq beyləri səbrlə tutuşdurmaqda davam edirdik. Tutuşdurma əməliyyatı bir aya yaxın çəkdi. Biz beylərin orijinalını

təzədən sətri tərcümə etmişdik. Qarşısında isə Süleyman Rüstəmin bədii tərcüməsini yazmışdıq ki, məna fərqləri qabarıq görünsün. Yazılı vərəqlər isə iri bir qalaq olmuşdu. Yalan olmasın, elə kitabın özü boyda idi. İndi yazılı vərəqləri aparıb Süleyman Rüstəmə göstərmək lazımdı ki, təhrifləri düzəltsin. Daha doğrusu, bəlkə də poemanı təzədən tərcümə etsin. Süleyman Rüstəm “Ədəbiyyat” qəzetinin redaktoru idi. Redaksiya Yazıçılar İttifaqının binasında yerləşirdi. Hökümə xanım mənimlə Süleyman Rüstəmin yanına getmək istəmədi. Başa düşdüm ki, utanır. Axı qadınlar kişilərdən daha utancaq olur. Mən yazılı vərəqləri kitab qarışığı qoltuğuma vurub Süleyman Rüstəmin yanına getdim. Yazılı vərəqləri bir-bir çevirib beyləri həm orijinalda, həm də bədii tərcümədə oxudum. Məna fərqlərini dönə-dönə izah etdim. Bir də gördüm ki, Süleyman Rüstəmi tər basır. Kişi utanır. Sən demə, utancaqlıq da utancaqlıq gətirərmiş. Süleyman Rüstəmi utandırdığım üçün özüm də utandım. Axı aramızda xətir-hörmət vardı. Zəngin sənət təcrübəsinə malik olan Süleyman Rüstəm Şimali Azərbaycan ədəbiyyatında cənub mövzusunun carçısı idi. Necə deyərlər, yağmasaydı da guruldayırdı. Ancaq o bütün günahları sətri tərcümələrin üstünə yıxdı. Dedi sətri tərcümələri necə veriblərsə elə də tərcümə etmişəm. Mən nəzakət dolu təkidlə Süleyman Rüstəmə: – İndi isə poemanın bədii tərcüməsi üzərində yenidən diqqətlə işləmək lazımdır. Nizami Gəncəvi necə yazıbsa, xalqına da elə çatdırılmalıdır – dedim. Sonra “Sirlər xəzinəsi” kitabını qoltuğuma vu-

rub redaksiyadan çıxdım. Yazılı vərəqlər qalağı isə Süleyman Rüstəmin mizinin üstündə qaldı.

Mən o tayda redaksiyalara təqdim edəcəyim şeirlərimi makinada yazdırmazdım. Nə makina, nə də makinaçı vardı. Redaksiyalara elə əlyazmasını göndərərdim. Ancaq bu tayda redaksiyalara təqdim olunan şeirlər mütləq makinada yazılmalı idi. Bu da həm zəhmət, həm minnət, həm də diqqət tələb edirdi. Bəli! Mən əvvəl zəhmət çəkib makinaçı tapmalıydım, sonra onun minnətini götürməliydim. Axı makinaçı işinin çoxluğundan şikayətlənəndə ümidimi azaldırdı. Birtəhər makinaçını razı salırdım. O mənim əlyazmamı maşında yazıb özümə qaytarırdı. Mən də onun zəhmət haqqını artıqlamasıyla özünə verirdim. Daha sonra makinadan çıxmış yazılı vərəqləri aparıb evdə oxuyurdum. Şeirlərdə neçə-neçə sözün səhv yazıldığını, hətta təhrif olduğunu görüb əsəbiləşirdim. Beləliklə, şeirlərim öz gözlərimdən düşürdü. Bəzən vərəqlərin üstə o qədər düzəlişlər aparırdım ki, təzədən yazdırmağa ehtiyac doğurdu. Mən bu barədə tanınmış yazıçımız Abbas Pənahiyyə (Pənahi Makulu) danışmışdım. O mənim əziyyət dolu vəziyyətimə acımışdı.

Bir gün “Azərnəşr”də otağımızın qapısı açıldı. Abbas Pənahi gülə-gülə otağa daxil oldu. Gəlib mənimlə görüşdü. Gördüm kişi başını əyib ətrafına baxır. Bildim ki, əyləşmək istəyir. Ayağa qalxıb gedib bir stul gətirdim. O əyləşdi. Başıyla otaqdakı başqa redaktorlarla da görüşdü. Sonra sanki otaqdakılar eşitməsin deyə ağzını qulağıma yaxınlaşdırıb: – Sənin üçün yazı maşını tap-

mışam – dedi. Doğrusu, sevindim. Maşını görmək istədiyimi dedim. Ayağa qalxıb: – Gedək! – dedi. Mən də ayağa qalxdım. Gedib nəşriyyatın direktorundan icazə aldım. Sonra Abbas Pənahiyyə maşına baxmağa getdim. Maşın “Mercedes” markalı alman malı, satan da maşın ustası idi. Sövdamız baş tutdu. Yaxşı ki, yanımda pul var idi. Ustanın haqqını ödəyib maşını götürdüm. Ema-latxanadan çıxdıq. Qərībədir, yolda mən də sevinirdim, Abbas Pənahi də. Mən dözülməz zəhmətdən qurtardığımı üçün, Abbas Pənahi isə məni sevindiriyi üçün. O mənimlə xudahafizləşib harasa getdi. Mən isə işə qayıtmadım. Bir baş evə gəldim. İndi qarşıda makinada yazmaq məsələsi dururdu. Buna isə qaya səbri lazım idi. Çılgın adamın səbri tez tükənir. Məni çılgınlığının üstündə az danlamayıblar. Ancaq danışmamışam. İndi danışmaq istəyirəm. Çılgınlıq özbaşına yaranmayır. Axı o da xarakterdir. Xarakter isə surətdir. O surəti tale özü istədiyi şəkildə çəkir. Sonra çılgın adama özünü ələ al, təmkinli ol deyirlər. Çılgın adam deyilənlərə qulaq assa da, o surətin yalnız bəzi cizgilərini dəyişə bilər. Çünki surət necə olursa-olsun öz bütövlüyünü saxlamağa çalışır. Daha sonra çılgın adam həyatda nəyin uğrunda döyüşməli olur. Döyüş özü çılgınlıq deyil, bəs nədir? Çılgınlıqla döyüşkənlik isə bir-birinə qarışanda bir söz yaradır. Alov! Taleyin qərəzlə çəkdiyi mənim surətimdə də çılgınlıqla döyüşkənlik bir-birini tamamlayırdı...

Şəfiqə kimsənin köməyi olmadan təkbaşına makinada yazmağı öyrəndi. Əvvəl redaksiyalara təqdim edəcəyim əsərləri yazmağa başladı. Kimsə deməsin ki, yalnız

ömür yoldaşım olduğuna görə Şəfiqəni tərifləyirəm. Sədi demişkən, əttar boğazını yırtı-yırtı ətrini satmaq üçün müştəri çağırmmalıdır. Yox! Ətir özü cazibədarlığıyla müştərini özünə tərəf çəkməlidir. Şəfiqə də mənim üçün ətirli gül idi. O gülün ləçəyinin bir qırağını bir dünyaya dəyişməzdim. O hörmət ətirli təmasıyla neçə-neçə insanın məhəbbətini qazanmışdı. Doğrusu, bir damın altında yaşamağımıza baxmayaraq mən yazıb qurtardığım şeiri Şəfiqəyə oxumazdım. O da ailə, uşaq, ev qayğılarıyla məşğul olduğuna görə təzə yazdığım şeirlərlə maraqlanmazdı. Yalnız evə gələn qonaqlara yeni şeirlərimi oxuyanda o da yanımızda əyləşib qulaq asardı. Ancaq istər qonağın yanında, istər qonaq gedəndən sonra dinlədiyi şeir haqda bir söz deməzdi. Evə yazı makinası gələndən sonra vəziyyət tamam dəyişmişdi. İndi ikimiz də işləyirdik. Birimiz yazı mizinin arxasında, birimiz yazı makinasının dalında... Birdən yazı makinasının çıxqılması kəsilirdi. O dəqiqə bilirdim ki, Şəfiqə əlyazmamda xoşuna gəlməyən ya bir ifadə, ya da bir söz tapıb. Elə də olurdu. Bəzən də elə olurdu ki, məni çağırıb barmağını makinaya taxılmış vərəqdə yazılmaqda olan şeirin bir yerinə qoyub: – Bu söz mənim xoşuma gəlmir, bəlkə dəyişəsən? – deyirdi. Mən: – Dəyişmirəm! – deyirdim. O: – Dəyiş – deyirdi. Mən deyirdim, o deyirdi. Axırda o sözü dəyişməli olurdum. Sonra bir qədər düşünəndə Şəfiqənin iradının düz olduğunu özüm də öz xəyalımda təsdiq edirdim. Belə əhvalatlar sonralar da təkrar olurdu. Şəfiqə təzə şeirimini makinada yazılışını yarımçıq qoyub məni səsləyirdi. Mən də yazı

mizimin arxasından qalxıb tələbkar oxucunun yanına gedirdim. O yenə barmağını şeirin bir yerinə qoyub: – Bu söz xoşuma gəlmir, bəlkə dəyişəsən – deyirdi. Mən: – Dəyişmirəm! – deyirdim. O dəyiş deyirdi, mən dəyişmirəm deyirdim. O deyirdi, mən deyirdim. Axırda o sözü dəyişməyib yazı mizimin arxasına qayıdırdım. Qəribədir. Sonra makinadan çıxan yazılı səhifələri oxuyanda Şəfiqənin irad tutduğu sözü dəyişməli olurdum. Düz rəyə nə deyəsən? Ancaq özümü qadın yanında sındırmamaq üçün o sözü dəyişdirdiyimi Şəfiqəyə demirdim. Ancaq etiraf etsəm də, etməsəm də Şəfiqə yazılarımın ilk redaktoruna çevrilirdi. Hər kitab yalnız kağızdan, yazıdan, şəkildən ibarət deyil. O yazıçı ilə ilk oxucu arasında ünsiyyət körpüsüdür. Yazıcının fikirləri, duyğuları, təəssüfləri, təqdirləri, arzuları həmin körpüdən keçib sonra neçə-neçə ünvana gedir...

Təzə kitabımı çapa hazırlayırdım. Yenə əsərləri makinada Şəfiqə yazırdı. Günortaya qədər yazdı. Sonra makinanın arxasından qalxıb geyindi. İri bazar çantasını götürüb bazara getdi. Rənanın ad günüydü. Axşam süfrə başına yığılıb təvəllüd gününü qeyd etməliydik. Şəfiqə bazardan qayıdıb biş-düşlə məşğul oldu. Mən də onun makinada yazdığı şeirləri nəzərdən keçirdim. Axşam qonaqlar da gəldi. Süfrə başına yığılıb təvəllüd gününü yemək-içməklə qeyd etdik. Qonaqlar getdi. Biz də yatdıq. Səhər yuxudan gec oyandım. Yatağımdan qalxıb mətbəxə getdim. Şəfiqə axşam süfrədən qayıdan qabları yuyurdu. Əl-üzümü yuyub, çay-çörəyimi yedim. Miz üstə yığılmış şeirli vərəqləri qabağıma çəkib nəzər-

dən keçirmək istədim. Bu zaman əvvəl qapının zəngi cingildədi. Sonra kimsə eşikdə gümrəh səslə: – Qazabaxan! – dedi. Qapını açdım. Tanış qazabaxan idi. Üzümə baxıb gülümsədi. O həmişə belə edirdi. Əvvəl qapının zəngini basırdı, sonra bizi arxayınlaşdırmaq üçün gümrəh səslə: – Qazabaxan! – deyirdi. Mən də gülümsədim. Mehriban-mehriban: – Buyurun! – dedim. O evə keçdi. Sonra düz mətbəxə getdi ki, qazı yoxlasın. Mən də işimi davam etdirdim. Bildim ki, Şəfiqə mətbəxdədir. Qazı yoxlamaqda qazabaxana bələdçilik edəcək. Yenidən makinadan çıxmış şeirli vərəqləri nəzərdən keçirməyə başladım. Qazabaxan mətbəxdə Şəfiqə ilə söhbət edirdi. Səslərini mən də eşidirdim. Bir qədər sonra daha mətbəxdən səs gəlmədi. Qazabaxan da çıxıb getmədi. Özümə çay gətirmək üçün mətbəxə gedəndə gördüm qazabaxan mətbəx mizinin dalında əyləşib. Qabağında da xudmani bir süfrə açılıb. Süfrədə də neçə cür yeməkiçmək... Qazabaxan plovdan yeyib, konyakdan da balabala vurur. Sanki axşam məclisə gələ bilməyibmiş, indi gəlib. O məni görəndə narahat oldu. Ayağa qalxmaq istədi. Mən iki əlimlə “gecikmiş qonağ”ın çiyindən nəzakətlə basıb ayağa qalxmağa qoymadım. Armudu stəkanıma çay süzüb otağa qayıtdım. Şəfiqənin qayğı dolu adəti vardı. Evə gələn qonağı yedirtməmiş yola salmazdı. İllahdakı belə təvəllüd günlərində. Heç kimin də boynuna minnət qoymazdı.

Aradan bir az keçdi. Şəfiqə qazabaxanı yola salıb qapını örtüdü. Aradan bir az da keçdi. Yenə qapının zəngi cingildədi. Dedim yəqin qazabaxandır. Hansı alətinisə

unudub mətbəxdə qoyubdur. Ancaq bu dəfə qapını mən yox, Şəfiqə açdı. Qonşu qadın həyəcanla Şəfiqədən: – Şəfiqə xanım, qazabaxan sizin qaza baxdı? – deyə soruşdu. Şəfiqə maraqla qonşu qadına: – Əlbəttə baxdı! Necə məgər? – dedi. Qonşu qadın heyrətlə: – Bizim qaza da baxdı. Gözümə birtəhər dəyirdi. Qaş qayıran yerdə vurub gözünü çıxarıb. Qazı tamam kor qoyub. Qaz yanmır. Nahara da az qalıb. Heç bilmirəm neynəyim? – dedi. Mən mizin arxasında uğunub getdim. Ovcumu ağzıma dayadım ki, səsini qonşu qadın eşitməsin. Yoxsa işin üstü açıla bilərdi. Biz savab etdiyimiz halda günaha batardıq. Qonşu qadın getdi. Şəfiqə də qapını örtüb yanıma gəldi. Ancaq mən özümdə deyildim. İndi ovcumu ağzımdan çəkib qarnımın üstünə qoymuşdum. Elə gülürdüm ki, bütün bədənim titrəyirdi. Titrədikcə də üstündəki qəm yükünü yerə tökürdü. Şəfiqə isə bir az kənar da dayanıb mənə baxa-baxa gülürdü. Ancaq bilmirdim ki, o mənə gülür, yoxsa qazabaxana?

“Azərnəşr”də Balas Azəroğlunun “Səhər şəfəqləri”, Əliəğa Kürçaylının “Salam, gələcək illər” kitablarını redaktə etdim. Hər iki kitab çapdan çıxdı. Sonra Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” poemasını redaktə etməyə hazırlaşdım...

1953-cü ilin iyun ayında Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin Mərkəzi Komitəsində aktivlər iclası keçirildi. Mən də o iclasda iştirak edirdim. İclas Sadiq Badikanı Mərkəzi Komitənin sədri vəzifəsindən azad etdi. Qulam Yəhyanı Mərkəzi Komitənin sədri, Əbdülsəməd Kambəxşi isə sədr müavini seçdi. Ancaq bir qədər sonra fırqə

daxilində təfriqə başlandı. Qulam Yəhyanın əleyhdarları ona qarşı hücumə keçdi... Özü də açıq-aşkar. Hiddətli dəstələrlə, müxtəlif iddialarla... Mən yayda ailəmi götürüb Şamaxı kəndlərindən birinə istirahətə getdim. Yazıçı Abbas Pənahinin (Makuli Pənahi) də ailəsi bu kənddə dincəlirdi. Mən firqə daxilindəki bu çaxnaşma haqqında Abbas Pənahilə tez-tez söhbət edirdim...

DÖYÜŞƏN İNTİZAR

Yay sanki od-alovla gəlmişdi. Bu boyda dünyanı yandırıb-yaxmaq istəyirdi. Mən axar-baxarlı Şamaxıda həm dincəlir, həm də bədii yaradıcılıqla məşğul olurdum. Şeiriyətlə dolu kənd axşamlarının ot ətirli mehi həssas, kövrək, yorğun duyğularımı mehriban-mehriban sığallayırdı. Kənd axşamı göyü başımın üstündə ulduzlarla dolu çətirə, Ayı əlində çırağa döndərüb gəlirdi. Bu zaman göydəki ulduzlar yerdəki güllərə, yerdəki güllər isə göydəki ulduzlara sanki nəşə pıçıldayırdı. Göydə ulduzlar, yerdə güllər xumarlanırdı. Bütün günü saqraq nəğmələr oxuyan bülbüllər susurdu. Solğun dodaqları qızıl təbəssümlü Ay bu ecazkar mənzərəyə heyrətlə baxdıqca tək gözü daha da iriləşirdi. Bəli! Ay da pardaxlanmış ulduzlarla güllər arasında pardaxlanırdı. Biz hər axşam kəndin ətrafında gəzintiyə çıxırırdıq. Bir axşam gəzintiyə çıxanda poçtalyon mənə bir teleqram verdi. Alıb oxudum. Bakıdan gəlmişdi. Məni Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Mərkəzi Komitəsinə çağırırdılar. Bakıya getməliydim. Səhər çay-çörəyimi yeyib yola

çıxdım. Yolda Şamaxının şeiriyətlə dolu mənzərəsinə gözdolusu baxa-baxa axşam Şamaxıya həsr etdiyim şeiri dodaqaltı oxudum:

**Hüsünün qoca tarixin üzünə nur səpələr,
Göz qırpan ulduzların gözünə nur səpələr,
Bu sənət dünyasının özünə nur səpələr
Şair övladlarının yandırdığı şam, axı,
Şamaxı, ay Şamaxı!**

**Sənin hər yaşıl yolun zümrüd bir poemadı,
Oxudum... Öz fərəhim öz könlümə sığmadı.
Mənə əzizdən əziz, doğmadan da doğmadı
Hər küçə, hər meydança, hər həyəət, hər dam axı,
Şamaxı, ay Şamaxı!**

**Büllür bir gilə olar sənin hər qətrə suyun,
Həm şəfəqə bələnər, həm də ki ətrə suyun,
Dönər can dəftərimdə min qızıl sətrə suyun,
Ürəklərə məlhəmdir suyundakı tam, axı,
Şamaxı, ay Şamaxı!**

**Şirin ulduzlar yanar şirin diləklərində,
Salxım-salxım parlayar yaşıl tənəklərində.
Sənə uğurlar dilər təmiz ürəklərində
Mingəçevir, Daşkəsən, Lənkəran, Ağdam, axı,
Şamaxı, ay Şamaxı!**

**Dərə üzüm bağları, təpə üzüm bağları,
İstədim qatar-qatar şeirə düzüm bağları,
Sabaha addımlayan gördü gözüm bağları,
Bərəkətli torpağın niyə qalsın xam, axı,
Şamaxı, ay Şamaxı!**

**Çəksin ağ karvanını sıra dağlardan bulud,
Dik çiyində bir əlvan çələng olsun “Çuxuryurd!”
Nəğmənin nəfəsiylə parçalansın daş sükut,
Odlu nəğmə deməkdə mən deyiləm xam, axı,
Şamaxı, ay Şamaxı!**

**“Pirqulu” dünyagörmüş ağ saçlı insan kimi,
Ulduzlar aləmini oxuyur dastan kimi,
Bilir ki, dərinsə də o dastan ümman kimi,
Başa vurmaq gərəkdir teleskopla tam, axı,
Şamaxı, ay Şamaxı!**

**Alqış dərə-təpəni bağlara döndərənə,
İstiqbala açılan günəşli pəncərəyə,
Gərək bir dastan yazam hər nadir mənzərəyə,
Şeirlə ilham dolu könlüm olmur ram, axı,
Şamaxı, ay Şamaxı!**

İstiyə düşməməkçin hansı maşın gəlsəydi minəcəkdim. Yolun qırağında dayanıb maşın gözlədim. Bir yük maşını gəldi. Qarşımdan keçib getmək istərkən əlimi qaldırdım. Sürücü ortayaşlı bir adam idi. Maşını saxladı. Sonra dönüb heyrətlə mənə baxdı. Deyəsən qoltuğuna iri qovluq vurmuş bir adamın ziyalı ola-ola minik maşınını qoyub yük maşınına minməsinə məəttəl qaldı. Mən məhrəmliklə sürücüyə: – Yaman tələsirəm. Teleqram almışam. Tez Bakıya çatmalıyam. Mümkünsə, məni aparın – dedim. Sürücü əlini uzadıb maşının kabinkasının qapısını açdı. Sonra nəzakət dolu təəssüflə mənə: – Qardaş! Tək siz tələsmirsiniz. İndi bütün dünya tələsir. Keçin əyləşin – dedi. Qalxıb sürücünün yanında əyləşdim. Maşın yola düşdü. Yolçular yola

söhbətdən nərdivan qoymasalar darıxarlar. Qısa yollar da yolçuların gözlərinə uzun görünər. Biz neçə-neçə mövzudan söhbət etdikdən sonra susduq. Ətrafdakı yay mənzərələrinə baxa-baxa düşündük. Sanki təzə mövzu axtarırdıq. Söz sevgidə vəfadan, sədaqətdən, etibardan düşdü. Sürücü dedi ki, mən təzə qurulan bir ailə tanıyırdım. Hələ uşaqları yox idi. Ancaq gənc ər-arvad mehriban yaşayırdı. Bir-birini sevirdi. Bir-birinə hörmət edirdi. Bir-birinə arxalanırdı. Ər bacarıqlı mühəndis idi. “Neft daşları”nda işləyirdi. Arvadın ürəyindən nə keçirdisə dərhal hazır edirdi. Ancaq ər bir həftə dənizdə, bir həftə evdə qalırdı. Axı adamlar pul qazanmaq xətrinə özlərini oda-közə vururlar. Azdan-çoxdan qazanırlar, əvəzində hansı müqəddəs nemətlərini isə itirirlər. Atalar nahaq deməyib ki, at olanda meydan olmur, meydan olanda at. Sən demə, gənc arvad başqa yola düşübmiş. Qonşular gənc ərə gizləndə deyirlər ki, sizə bir cavan kişi gəlib-gedir. Deyəsən arvadının səndən başqa da bir sevgilisi var. Gənc ər nəinki qonşulara inanmaq istəmir, hətta onları təhqir edir. Qəribədir. Adamlar ayaqlarını bataqlığa basanda səhv etdiyini başa düşür. Ayaqlarını bataqlıqdan çəkib çıxarmaq istəyir. Ancaq nə qədər çalışırlarsa da ayaqlarını bataqlıqdan çıxara bilmirlər. Ayaqları daha da bataqlığın dərinliklərinə gedir. Həyat da belədir. Adam səhv edəndə o səhvi düzəltməyə çalışır. Ancaq yenə də haradasa səhv buraxır. Beləliklə səhvdən səhv doğur. Gənc arvad təzə sevgilisi ilə görüşmələrini davam etdirir. Daha doğrusu, görüşmələrini yox, ixtilatlarını! Qonşular yenə gənc ərə arvadın xəyanətindən danışırlar. O bu dəfə qonşulara heç nə demir.

Papağını başına qoyub işə yollanır. Sabahı axşam evə qayıdır. Sən demə, gənc ər qapının açarının birini özüylə aparıbmiş. O qapını birdən açıb içəri girir. Həqiqətin yalan üzərində qələbə çalması sübut olduğu qədər dəhşətdir! Qonşuların dediklərini yalan sanan gənc ər nə görsə yaxşıdır? Arvadı bir kişiylə çarpayıda qol-boyun uzanıb. Çarpayının yanındakı kiçik mizin üstündə konyak dolu qədəhlər, məzə dolu qablar düzülüb... Ərini otağın ortasında görən arvad nəinki təlaş keçirir, heç tükünü də tərpətmir. Yalnız başını təzə sevgilisinin qolunun üstündən bir az qaldırıb ərinə istehza dolu təbəssümlə baxır. Ər harınlamış arvadına nifrətlə: – Sənin nəyin çatmırdı? – deyir. Arvad ərinə həyasızlıqla: – Bu ixtilatım – deyir. Ər daha bir söz demir. Qulaqlarında ər qeyrəti haray çəksə də özünü dönük arvad yolunda xataya salmaq istəmir. Düşünür ki, belə vəfasız ömür yoldaşının ucbatından dəmir barmaqlıqlar arxasına düşməyə dəyməz. Evə necə girmişdisə, eləcə də çıxıb gedir. Səadət insanın ovcuna qonmuş qanadlı quşdur. Ovcundan buraxsan dərhal uçub gedəcək. Ancaq bu dəfə əksinə olur. Ev sahibi səadəti ovcundan yataq otağına salıb özü uçub gedir. Yadıma haçansa yazdığım şeirin bir neçə misrası düşdü...

**Haçan, harda ürəklər
Məhəbbətdən sıyrılır,
Sevənlər bir-birini
Unutmaqçın ayrılır...**

Sürücü dərindən yanıqlı bir ah çəkdi. Sanki sinəsinin tamam boşaldığını mənə bildirmək istədi. Sonra yola

baxdı. Sanki xəyalında yolun qalanını ölçdü. Sonra təəssüflə mənə: – Qardaş, hələ mənzilə çox var. İndi növbə sənindir. Bir maraqlı hekayət danış, həm mən dinləyim, həm də yol qısalsın. Elə sən də sevgidən, vəfadan, dözümdən danış – dedi. Mən də yola baxa-baxa vəfadan bir hekayət başladım.

Mərənddə yaz idi. Yerdən də, göydən də gül ətri gəlirdi. Bakirə adlı gözəl bir qız çarpayıda xəstə yatırdı. İnsan yalnız adi yük altında deyil, fikir yükü altında da çapalayır ki, bir yana çıxa bilsin. Bakirə isə çarpayıda böyrü üstə uzanıb mehriban ürəyi səxavətlə dolu təbiətin gözişləməz əlvan mənzərəsinə pəncərə arxasından həsrətlə baxırdı. Ancaq xəyalında başqa lövhələr yaranırdı.

Təbrizdə atam yaşında vəzifəli bir tanışım vardı. Aramız açıqdı. Həmişə mənə arvadının təkəbbürlü zövqündən danışdı. Deyirdi Nadirə xanım yaraşlıqlı qadınların heç birini bəyənmir. Sanki valideynləri öz qızlarına ona görə Nadirə adı qoyublar ki, böyüyəndə özündən başqa heç bir qızın, yaxud gəlinin əsl gözəl olduğunu səmimiyyətlə dolu dillə təsdiq etməsin. Halbuki, indi özü adi bir qadındır. Bir yerdə müxtəlif məclislərə gedirik. Qonaqlar arasındakı gözəl qadınları qaş-gözlə Nadirə xanıma göstərirəm. Əlbəttə, başqa niyyətlə yox, zövq almaq məqsədilə. O isə başını xəfifcə bulamaqla o gözəl qadınları bəyənmədiyini bildirir. Mən isə əsəbiləşirəm. Axı insaf da yaxşı şeydir. Gözələ gözəl deyirlər! Deməyənin isə paxıl. Mən hətta gözəllər gözəli bir qadını Nadirə xanıma göstərirəm. Elə qadını ki, gözəlliyinə dahi rəssamlar da heyran qalar. Bəs Nadirə xanım nə edir? Özünü çəkə-çəkə dodaqucu de-

yir ki, özünə görə payı var. Gözəllər gözəlinin ha! Sən elə bilirsen mən bilmirəm o niyə elə deyir? Bilirəm. Yalnız paxıllıqdan! Ancaq paxıllığını boynuna almaq istəmir. Sən qadın qürurunu nə bilmisən? Qadının hüsnü də, sərvəti də, yarağı da qürurdur. İndi o tanışımın qürurlu Nadirə xanımı görəsən gözəllər gözəli Bakirəni görsəydi nə deyərdi?

Bakirə kimləsə pıçıltıyla danışdı. Yaxşı yadımdadır. Bir dəfə görüşə çıxmışdıq. Sən dönüb Aya baxdın. On dörd gecəlik Ay üzü çilli qarpızı andırırdı. Sən mənə bir əhvalat danışdın. Dedin ki, bir kişiye bir tanışi qonaq gəlir. Sən demə, kişi bu qonağına həmişə öz gəlinini tərifləyərmiş. Ülfətindən, nəcibliyindən, dözümlü-lüyündən ağızdolusu danışarmış. Tanışi kişini inamla dinləsə də şəkk də gətirmiş. İndi məqam idi. Kişi tanışının qarşısında öz gəlininin məziyyətlərini nümayiş etdirə bilərdi. Yemək-İçməkdən sonra kişi gəlinini çağırır. Nəzakətlə gəlinə: – Qızım, o talvarda qarpızlar var. Zəhmət olmasa birini gətir, kəsək – deyir. Sən demə, talvarda bircə dənə qarpız varmış. Gəlin talvara qalxıb qarpızı gətirir. Kişinin qarşısına qoyur. Kişi qarpıza baxıb: – Yox! Qızım, bu qarpız yaxşı deyil, başqasını gətir – deyir. Gəlin qarpızı talvara aparır. Yenə də qarpızla gəlir. Kişi qarpıza baxıb yenə: – Yox! Bu qarpız da yaxşı deyil. Başqasını gətir – deyir. Gəlin qarpızı götürüb talvara aparır. Bu minvalla gəlin dəyişdirmək üçün talvara qarpız aparıb, qarpız gətirir. Yorulmuş gəlin növbəti qarpızı talvardan gətirib kişinin qarşısına qoyanda kişi təbəssümlə gəlinə baxıb: – Sağ ol, qızım! Bu qarpız yaxşıdır – deyir. Sonra qarpızı kəsir.

Qarpız doğrudan da yaxşı çıxır. Gəlin getdikdən sonra kişi qürurla tanışına: – Mənim kəsdiyim bu qarpız elə gəlinin gətirdiyi birinci qarpızdır. Mən sənin yanında gəlinin mərifətlə dolu dözümlünü bir də sınaqdan keçirmək məqsədilə qəsdən ona: – Yox! Bu qarpız deyil, başqasını gətir – deyirdim. O da məsələni bilə-bilə mənim sözümdən çıxmırdı. Elə bu qarpızı gətirib aparırdı – deyir. Kişinin tanışi gəlinin doğrudan da tərifə layiq olduğuna inanır. Daha şəkk gətirmir. Bax! Mən də həyatda elə bir gəlin olardım. Bir dəfə necə oldusa, mən dili yanmış, səni incitdim. Sən yazıq-yazıq üzümə baxıb asta-asta mənə: – Gülüm! Mənim ürəyim bir büllur qabdır. İçində parıldayan sənin ecazkar ətrinin şəffaf suyudur. Ürəyimi sındırsan, demək, o büllur qabı qırılmış olursan. Onda da sənin ecazkar ətrinin suyu dağılacaq. Sonra mənli, sənli nə qədər əlləşsək də, o suyu qırılmış büllur qaba yığa bilməyəcəyik – dedin. Kaş, indi yanımda olaydın. Məni incidəydin. Özü də bir dəfə yox! Min dəfə! Bəli! Kəfin istəyən qədər! Məni danlayıydın da, söyəydin də, döyəydin də. Ancaq məndən ayrılmayıydın. Ayrılıq diri gözlü ölümdür.

**Sən əkdinin gülləri
Bir-bir yolar ayrılıq.
Sazın dinsə, telləri
Tamam talar ayrılıq.**

**O başlar tez zülmünə,
Bir nədir? Yüz zülmünə.
Sonra da öz zülmünə
Mətəl qalar ayrılıq.**

**Doğma mahal içində,
Susar məlal içində...
Səni xəyal içində
Səndən alar ayrılıq.**

**Zamanın axışında,
Qarında, yağışında,
İnsanın baxışında
Qanad çalar ayrılıq.**

**Hər günəşli yaylaqda
Çağlasa min bulaq da,
Yanğı dolu dodaqda
Haray salar ayrılıq.**

**Gün keçər nemətilə,
İz qoyar siqlətilə...
Bir görüş həsrətilə
Yaşa dolar ayrılıq.**

**O inciyər xalqdan da,
Kömək ummaz haqdan da.
Çəkmək olmaz... Dağdan da
Ağır olar ayrılıq.**

**Nə ucalar tikənlə,
Nə göyərər əkənlə,
Yox! Ayrılıq çəkənlə
Birgə solar ayrılıq.**

Bakirə bu şeiri yaxın rəfiqəsi Nigaranın bu taydakı sevgilisindən aldığı məktubda oxumuşdu. Sonra həyəcandan titrəyən dodaqlarında yanğı dolu misraları

təkrarlaya-təkrarlaya öz dəftərinə köçürmüşdü. Bəli! Rəfiqələrin ikisinin də sevgilisi bu tayda idi. Ancaq Nigaran öz sevgilisindən tez-tez məktub alsa da, Bakirə öz sevgilisindən bir soraq da tuta bilməmişdi. Şeirin müəllifi Bakirənin doğma Vətəninin məşhur şairlərindən biri idi. O hələ yeniyetmə ikən özünü təlatümə gələn inqilab dənizinə atmışdı. Bəli! Yeniyetmə inqilabın yeniyetmə şairi olmuşdu. Sonra Milli hökumət zamanı Təbrizdə yeni yaranan mədəniyyət ocaqlarından birinin başında durub yeniyetmə ola-ola ağsaqqallıq etmişdi. Ancaq haqqı da danmaq olmaz. O ocağı elə həməən yeniyetmə şairin özü alışıdırmışdı. Hayıf ki, arxadan gələn tufan onu öz ocağında doyunca isinməyə qoymamışdı. Yox! O taydan bu taya atmışdı. Şeir də bu tayda yazılmışdı. Nigaranın sevgilisi də o şeiri öz məktubuna köçürüb o taya göndərmişdi.

Bakirənin atası, anası gündüzlü-gecəli dərd çəkirdi. Öz sevimli qızlarının doğma gözlərindəki yad buludlara baxa bilmirdilər. Axı o yad buludların içində çaxmağa hazırlaşan odlu şimşəklər gizlənmişdi. O şimşəklər çaxsaydı, leysan başlayacaqdı. Evi sel-su basacaqdı. Bakirənin qardaşı isə həyəcan keçirirdi. Ömrünün yaz çağında gicgahlarına qar düşmüşdü. Ancaq o qar hələ saçın zirvəsinə qalxmağa cəsəret etmirdi. Bütün ailə Bakirənin xidmətində dayanmışdı. Qızın dünya nemətlərindən heç nədən korluğu yox idi. Ancaq elə sınıx idi ki... Dünyada təmin sözündən başqa bir də qorxu sözü var. Qəribədir. Peşənin də, təməsin də, yolun da, sevginin də, həsrətin də qorxusu var. Bir qəssab öz ailəsinə qorxu-

nun zəhmindən çox danışarmış. Ancaq qəssabın ailəsi az eşidərmiş. Bir gün qəssab bazardan bir toğlu alıb evə gətirir. Ailə elə bilir ki, qəssab bu toğlunu da kəsmək üçün alıb. Ancaq belə olmur. Qəssab toğlunu evin bir küncündə mıxa bağlayıb qabağına ot, arpa, kürüşnə tökür. O gündən başlayaraq toğluya yaxşı-yaxşı qulluq edir. Tumarını da unutmur. Elə ki, toğlu kökəlib şişir, qəssab par-par parıldayan bıçağını gətirib toğlunun gözləri qarşısında tutur. Bıçağın qorxu dolu parıltısı toğlunu əridir. Qəssab yenə də toğluya qayğı ilə qulluq edir. Toğlu yenə də kökəlməyə başlayır. Qəssab yenə də bıçağını gətirib toğlunun gözləri qarşısında tutur. Toğlu yenə də əriməyə başlayır. Ailə heyrət içində donur. Qorxunun zəhmindən danışan qəssabın mübaliğəli sözlərinə də inanır. Bakirə də o toğlunun vəziyyətində idi. Həsrət qorxusu bıçağa dönüb qızın buludlarla yüklənmiş gözlərinin qarşısında şimşək oduyla parıldayanda bütün bədəni tir-tir titrəyirdi. Sonra əriməyə başlayırdı. Bir gün qardaşı xəstə bacısının üstünə şəhərin məşhur bir həkimini gətirdi. Həkim Bakirəni müayinə edib onun sağalib-sağalmayacağını xəyalında nəzərdən keçirdi. Sonra qəti qərara gəlib: – Yox! Xəstə ümitsizdir – dedi. Ancaq öz tələsik hökmünü təbəssümünə büküb qıza mehriban-mehriban baxdı. Bəli! Həkim təbəssümüylə Bakirənin tutqun çöhrəsini işıqlandıрмаğa çalışdı. O şəstlə xəstəyə: – Sizdə elə bir ciddi xəstəlik yoxdur. Dərman yazaram. Qəbul edərsiniz. Tezliklə keçib gedər. Siz də inşaallah sağalib ayağa qalxarsınız – dedi. Qız ala gözlərinin üstündə nizamla düzölmüş uzun qara kirpik-

lərini ləngərlə endirib qaldırmaqla həkimə öz təşəkkürünü bildirdi. Ancaq qara şimşəyə dönən qara kirpiklər ala gözlərdə qalanan buludları dağıtmağı bacarmadı. Həkim çantasından qələm-kağız çıxarıb bir neçə dərman nüsxəsi yazdı. Sonra nüsxələri Bakirənin qardaşına verir: – Bu dərmanları alarsınız – dedi. Ancaq həqiqət dərmandan acı olsa da yalandan şirindir. Bakirənin qardaşı həkimə ötürəndə o həyət qapısında ayaq saxladı. Geriyə dönüb hüznə Bakirənin qardaşına: – Qızın vəziyyəti ağırdır. Bir həftə yaşasa böyük qənimətdir – dedi. Həkim getdi. Bakirənin qardaşı dolmuş gözlərini hönkürtüylə boşaltmaqdan özünü zorla saxladı. Bəs sonra? Kədər susdu. Sevinc danışdı. Nisgil gizləndi. Təsəlli parladi. Azar dondu. Şəfa çağladı. Bir həftə nədir? Xəstə bir ay da yaşadı. Amma yerində rahatlıq bilmədi. Tez-tez harasa boylandı. Nəsə istədi. Kimisə çağırdı. Bakirənin qardaşı o məşhur həkimin dalınca getdi. Həkim yanına gələn adamı tanımadı. Eh, həkimin yanına hər gün o qədər adam gəlir ki... Bakirənin qardaşı həkimə evə gətirdi. Həkim xəstəyə yaxınlaşdı. Baxdı... Baxdı... Aman allah, bu həmən qızıdır ki... Çatma qaşlar, piyalə gözlər, qönçə dodaqlar, şələlə saçlar... Ancaq solğun yanaqlar... Bəli! Həkim xatırladı ki, o, yataqda payız günəşini andıran bu gözəli bir dəfə görüb. Özü də bir həftədən artıq yaşaya bilməyəcəyini qardaşına deyib. Bəs necə olub ki, bu ümitsiz xəstə bir ay tamam yaşaya bilib? Həkim mehribanlıqla Bakirəyə: – Necəsiniz? – dedi. Qız inam dolu səslə həkimə: – Hələ ki, yaşayıram – dedi. Həkim yenə də xəstəni müayinədən keçirdi. Axı

həkimin əlindən müayinə etməkdən, dərman yazmaqdan başqa nə gələr? Həkim yenə çantasından qələmkəğız çıxarıb nüsxə yazmaq istədi. Ancaq Bakirə əlini nəzakətlə uzadıb həkimin sağ biləyindən yapışdı. Sonra qətiyyətlə həkimə: – Mənə dərman gərək deyil, həkim! Mənə taleyimi verin! – dedi. Sonra utandı. Qəribədir. Bakirə utananda yanaqları qırmızı qızılgülə bənzəyirdi. İndi isə yanaqları sarı qızılgülü andırırdı... Dərhal: – Tale kimdir? – deyə həkim maraqla evdəki adamlardan soruşdu. Onlar bir-birinin üzünə baxdı. Taleyin kim olduğunu deməyə heç kimin dili gəlmədi. Bakirənin atası həkimi şübhəyə salmamaq üçün: – Nişanlısıdır. Ancaq burda deyil, uzaqdadır – dedi. Həkim məhrəmliklə: – Çox uzaqdadır? – deyə soruşdu. Qızın atası yaşlı gözlərini həkimin diqqətli gözlərindən yayındıraraq şimala baxa-baxa: – Həm çox uzaqdır, həm də çox yaxındır. Arazın o tayındadır. İnkilabçılığın üstündə Vətəndən didərgin düşübdür – dedi. Həkim yalnız indi xəstənin bu qədər yaşaya bilməsinin sirrini öyrəndi. Sən demə, qızı yaşadan, intizar imiş. Həkim dönüb Bakirəyə bir də baxdı. Qızın piyalə gözlərində sanki gizli-gizli həyat çeşmələri çağlayırdı. Səsləri indi eşidilməsə də, sonra mütləq eşidiləcəkdi. Özü də uzaqdan! Bəli! Həkimə elə gəldi ki, Bakirə daha heç bir zaman ölməyəcək. Dərman olmasa da, intizar özü xəstəliklə döyüşə-döyüşə o nakam gözəli ölməyə qoymayacaq. Bu dünyada intizardan dözümlü, inamlı, hünərli nə var ki? Həkim daha nüsxə yazmadı. Yox! Yalnız təbəssümlə Bakirəyə Taleyinə qovuşmaq üçün cansağlığı arzulayıb getdi...

Bir gün Bakirə yataqdan qalxdı. Ancaq qızı yataqdan nə dərman, nə də möcüzə qaldırdı. Yox! Dərmandan da, möcüzədən də qat-qat kərəmətli olan intizar qaldırdı. O yaraşlıqlı bir sərv ağacına dönüb şimala gedən yolun üstə bitdi. Hicran küləyi təzədən puçurlayan bu daqlarına dəydikcə yaşıl əllərə bənzəyən yarpaqları titrədi. Araza doğru uzandı. Sevgilisindən nigaran qalan həyalı bir gözəl dili haraylı intizar heykəlinə döndü. Doğma yurdundan didərgin düşmüş Taleyini gündüz də, gecə də çağırırdı. Ürəyi isə çırpına-çırpına oxudu:

**Vətəndən köçənlər var,
Arazdan içənlər var.
Ayrılıqdan danışma,
Ürəyi keçənlər var...**

Sürücü maşını yaşadığımız binanın qarşısında saxladı. Maşından düşdüm. O da düşdü. Mən cibimdən pul çıxarıb sürücüyə uzatdım. O nəzakətlə əlimi geriye qaytarırdı: – Sən nə edirsən? Almaram. Səni tanıdım. Yanğı dolu hekayətini dinlədikcə düşünürdüm ki, səni harada görmüşəm? Sonra yadıma düşdü ki, qəzetlərdə, jurnallarda, kitablarda şəkillərini görmüşəm. Şeirlərini oxumuşam – dedi. Mən təbəssümlə sürücüyə: – Onda biz çoxdan tanışyıq ki... Nə yaxşı – dedim. Sürücü qətiyyətlə: – Elədir ki, var – dedi. Nə qədər təkid etdimsə də sürücü evə getmək istəmədi. Mən ərklə sürücüyə: – Onda məni gözlə! Qayıdıram – dedim. Sonra evə qalxdım. Təzə kitabıma avtoqraf yazıb aşağı endim. Kitabı sürücüyə verdim: – Al! Məndən sənə

yadigar olsun! – dedim. O kitabı alıb ilk səhifəsindəki şəklimə baxdı. Sonra başını qaldırıb təbəssümlə: – Özüdür ki, var – dedi. Əlimi hörmətlə dönə-dönə sıxdı. Sanki yenə doymadı. Kitabı sığallaya-sığallaya maşına doğru getdi. Biz yolda görüşəndə yad idiksə, ayrılanda dost olduq...

GƏRGİNLİYİN SONU

Sabahı ADF MK-ya getdim. Şamaxıda aldığı teleqramı Qulam Yəhyaya göstərdim. O dedi səni çağırışıq ki, Bakı Ali Partiya Məktəbində oxumağa göndərək. Təəccübləndim. Dedim axı, mən ali təhsilliyəm. Siyasi dərsləri də universitetdə yüksək səviyyədə keçmişik. Qulam Yəhya dedi Mərkəzi Komitə belə məsləhət görüb ki, bir neçə ali təhsilli yoldaş da Ali Partiya Məktəbində oxusun. O yoldaşlardan biri də sən sən! Bu söhbət aramızda o zaman gedirdi ki, Cənubi Azərbaycan şairlərinin yazdıqlarının mətbuatda çap olunması siyasətlə bağlı idi. Sovet dövləti ilə İran dövlətinin arası pis olanda mən yazdıqlarımı birtəhər ya qəzətdə, ya jurnalda çap etdirə bilirdim. Arası yaxşı olanda isə yazdıqlarımı səviyyəsinə görə yox, siyasətə görə özümə qaytarırdılar. Bir dəfə “Azərbaycan” jurnalının redaksiyasına lirik bir poema təqdim etmişdim. Redaktor poemanı oxuyub bəyənmişdi. Mətbəəyə göndərmək üçün ayrı-ayrı səhifələrə möhür vurub imza qoymuşdu. Mən də arxayın idim ki, jurnalın yaxın nömrələrində poemam işıq üzü görəcək. Sən demə, belə deyilmiş. Bir

gün redaksiya işçilərindən biri mənə zəng vurub rəsmiyyətlə dedi ki, səni redaktor çağırır. Dərhal arxayınçılığım nigaranlığa çevrildi. Getdim. Redaktorun otağına daxil oldum. Salam verdim. Səhifələri həm möhürlənib, həm də imzalanmış poemamı redaktorun qabağında gördüm. O əliylə mənə mizinin qarşısındakı stullardan birini göstərib: – Əyləş! – dedi. Ancaq mən əyləşmədim. Elə ayaq üstə intizarla redaktora: – Nə buyurursunuz? – dedim. O qətiyyətlə: – Biz bu poemanı çap edə bilməyəcəyik. Başqa yazıların varsa, gətir – dedi.

Yaxşı deyiblər ki, nə sənət boyaq küpüdür, nə də sənətkar boyaqçıdır. Yoxsa yetən istədiyi zaman ağ vərəqləri boyaq küpünə salıb şeirlə doldurardı. Mən redaktordan poemamı niyə çap edə bilmədiklərinin səbəbini soruşmadım. Bildim ki, soruşsam da xeyiri yoxdur. Poemanı mizin üstündən götürdüm. Sakitcə otaqdan çıxdım. Yazıçılar İttifaqının sədrinin yanına getdim. Mətbəəyə göndərilmək üçün hazırlanmış poemanın səhifələrini sədrə göstərib əhvalatı danışdım. O, sanki mənə inansın deyə mizin arxasından əlini uzadıb poemanı aldı. Həm möhürə, həm də imzaya baxdı. Sonra özümə qaytardı. Ancaq danışmadı. Nə danışaydı? Axı məni müdafiə etsəydi redaktorun sözü qiymətdən düşərdi. Sükutu mən pozdum. Dedim ki, yoldaş sədr, bəlkə bu poemanı verəsiniz Süleyman Rüstəm oxusun. Axı o cənubda olub. Cənub haqda əsərlər də yazır. Sədr bir qədər sakit-sakit üzümə baxdı. Sonra təəccüblə mənə: – Məgər sən özün Süleyman Rüstəmdən pis şairsən? –

dedi. Daha sədrə heç nə demədim. Poemamı götürüb çıxdım. Pilləkənlərdə Rəsul Rza ilə qarşılaşdım. O məni dilxor görüb səbəbini soruşdu. Əhvalatı Rəsul Rzaya danışdım. O yanıqlı təəssüflə: – Necə? Sənin tək şairi də incidirlər? Elə boş-boşuna “cənublu qardaş” deyib dil boğaza qoymuruq. Ancaq sözü əmələ döndərmək lazım olanda isə susuruq – dedi. Rəsul Rza ilə xudaha-fizləşib iti addımlarla küçəyə çıxdım. Sonralar bu poema həm Bakıda azərbaycanca, həm də Moskvada rusca çap olunan kitablarımda çıxdı... Mən “Azərnəşr”də o zamanın pulu ilə 1000 manat maaş alırdım. Halbuki, daha subay deyildim. Ailə sahibi idim. Ali Partiya Məktəbində isə müdavimlərə 1200 manat təqaüd verirdilər. Düşündüm ki, 200 manat da qənimətdir. Ailəmin güzəranının bir az da olsa yaxşılaşmağı xətrinə oxuduqlarımı yenidən oxumaq olar.

Ərdəbildə bir tanışım vardı. Rəis yanında katib idi. Bir dəfə görüşəndə mən maraqla ona: – Sən nə qədər maaş alırsan? – dedim. Tanışım məmnun-məmnun: – Rəislə birlikdə 500 tuman – dedi. Mən etirazla ona: – Rəisin nə qədər aldığını demirəm. Sənin nə qədər aldığını soruşuram – dedim. Mən dedim, o dedi... Nə qədər çalışdımsa, tanışımın özünün aldığı maaşın qədərini dilindən qopara bilmədim ki, bilmədim. Ayağını yerə dirəyib elə dediyini dedi. Doğrusu, əsəbiləşdim. Ancaq özümü ələ ala bildim. Aradan bir neçə gün keçdi. Küçədə tanışımın qonşusuna rast gəldim. Söhbət arasında maraqla ona: – Sənin qonşuna nə qədər maaş alırsan? – dedim. O məmnun-məmnun: – Rəislə birlikdə 500 tuman alıraq –

dedi. Bu necə işdir? – dedim. Sonra gözlərimi tanışımın qonşusunun gözlərinə dikib susdum. O əvvəl bir şaqqa-naq çəkdi. Sanki dodaqlarının üstədən şimşək keçdi. Sonra uğundu. O qədər uğundu ki, axırda xırıldadı. Sanki şimşəyin yağdırdığı leysanın selində boğuldu. Mən onu özünə gətirmək üçün qolundan yapışib silkələdim. Handan-hana özünə gəldi. Sonra məhrəmlə mənə: – Tanışınız özünü sizin yanınızda sındırmaq istəməyib. 500 tumanın 450 tumanını rəisi, 50 tumanını isə özü alır – dedi. Bəli! İnsan öz şax vüqarını sındırmaq istəmir. Vüqarının şax qalması xətrinə yalan satmağa da məcbur olur. Ancaq nahaq. Atalar deyib ki, həmişə düz əyrini kəsir. Mən də ona görə əməyimin müqabilində aldığım maaş haqqında heç kimə, heç nə demirdim.

Mən Təbrizdə Milli hökumətin əksər xadimləri ilə yaxından tanış idim. Nazirliklərdə, iclaslarda, məclislərdə tez-tez görüşürdük. Ancaq Qulam Yəhya ilə tanış deyildim. Onu ilk dəfə bu taya gələndən sonra Naxçıvanda gördüm. Qulam Yəhyaya həmişə hörmət edirdim. Deyirdim ki, o da ağsaqqallardan biridir. Lakin o mənə soyuq münasibət bəsləyirdi. Bir dəfə nə üstə sözləşdik. Mən hiddətləndim. Dedim ki, sən məni bütün imtiyazlardan məhrum edə bilərsən. Ancaq iki şeyi edə bilməzsən. O dərhal mənə: – Onlar nədir elə? – dedi. Mən qətiyyətlə: – Sən mənim nə partbiletimi əlimdən ala bilərsən, nə də qələmimi! Çünki onların heç birini mənə sən verməyibsən. Mənsə partbiletli qələmimlə istədiyimi yaza bilərəm! İstədiyini yazmaq isə hər şeydir – dedim. İndi Qulam Yəhya məni oxuduqları

mı yenidən oxumağa göndərirdi. – Yaxşı! Gedərəm – dedim. Sonra xudahafizləşib küçəyə çıxdım.

İmtahanları yüksək qiymətlərlə verib Ali Partiya Məktəbinə daxil oldum. İndi universitetdə mənimlə oxuyan tələbə yoldaşlarım mənə dərs deyirdi. Halbuki universiteti mən əla, onlar yaxşı, orta qiymətlərlə qurtarmışdı. Bəli! Dünənki tələbə yoldaşlarım mənim yenidən səviyyəsi universitetdən aşağı olan bir məktəbdə oxumağıma heyrət edirdilər. Mən isə utanırdım. Onsuz da işim çoxdu. Bir yandan sənətimin, bir yandan ailəmin qayğısı məni düşündürürdü... Məktəbdə divar qəzetinin çıxmasını da mənə tapşırıdılar. Deyirlər ki, bədbin, qaraqabaq, sakit adamlar az yaşayır. Məncə, bu doğru deyil. Təbiət belə adamlara daha çox ömür verir ki, onları özündən narazı salmasın. Bir də axı belə adamlar danışmaqla, zarafatlaşmaqla, gülməklə öz enerji ehtiyatlarını qurtarırlar ki, “üzülə” bilələr. Mən onsuz da xaraktercə ciddi adam idim. İndi işin çoxluğu məni daha da ciddiləşdirmişdi. Bəli! Görkəmə baxanlar yaxınımın gəlməzdilər. Məni məğrurluqda qınayıdılar. Bu adamlar o adamlardır ki, məni yaxşı tanıyırdılar. Tanıyandan sonra nə qədər sadə, şən, zarafatçı bir adam olduğumu bilib öz təsəvvürlərində yanlışlıqlarına təəssüflənirdilər. Mən gecələr evdə çox işləyirdim. Bəzən elə dərin xəyala dalırdım ki, sakitlikdə sanki öz damarlarımda axan qanın ahəngini eşidirdim. Otaq odlu nəfəsimi uda-uda isinirdi. Mənə elə gəlirdi ki, oxucuya yeni fikirlər deməyən şeirlər bir-birinə bənzəyən inqubator cücələrini andırır. Bəli! Oxucu

vərəqlər üstə belə şeirlərə nə qədər diqqətlə baxsa da bir-birindən seçə bilmir. Ona elə gəlir ki, bu şeirləri haçansa, hardasa oxuyubdur. Yenidən oxumağı nahaqmış.

Mən həmişə muzeylərdə qınına girmiş qılınc görəndə nədənsə özümü düşünürdüm. Bu qılınc dəfələrlə döyüş meydanlarında düşmən qılıncı ilə çarpışıb sonra qınına girib dincəlibdir. Son dəfə qınına girib dincəldikdən sonra daha döyüşməyibdir! Qınına qapanıb qalıbdır. Özü boyda polad misraya dönüb tarixləşibdir. Nə yaxşı ki, mən həm döyüşən qılınc, həm də yazan qələm oldum. Həyat meydanında qınıma girsəm də sənət meydanında hücumu dayandırmadım. Həyat meydanında ala bilmədiyim zirvəni sənət meydanında fəth etməyə çalışdım...

Şəfiqə mənim həddən artıq işləməyimdən narahat olardı. Bəzən öz narazılığını şikayət dolu səssiz baxışlarıyla bildirsə də, bəzən üsyan edərdi: – Daha bəsdir! Sənin yazdıqların mənə gərək deyil! Özün gərəksən! Özünə fikir ver! Ailənin qayğısına qal! – deyirdi. O haqlı idi. Axı ömür keçirdi... Özü də nəşəsiz keçirdi. Keçənləri isə geriyyə qaytarmaq mümkün deyildi. Qonşu qadınlar mənim yazdıqlarımı oxuyub Şəfiqəyə tərifləyəndə o heç sevinməzdi. Bir ah çəkib: – Mən bilirəm yazanda o nələr çəkir, hər yazısına canının bir parçasını qoyur. Balığın canı suda olan tək onun da canı sənətinədir – deyirdi. Mən də Şəfiqəyə təsəlli olsun deyə oxuyardım:

**Qadın var, nəfəsilə
Yandırar qrovları.
Qadın var, küləyiylə
Söndürər alovları.
Qadın var, kişisini
Cin atına mindirər.
Qadın var, kişisini
Cin atından endirər.
Qadın var, kişisinin
Xiffətinə çevrilər.
Qadın var, kişisinin
Zinətinə çevrilər.**

“Azərbaycan” qəzetinin yubileyi münasibətilə redaksiya məndən bir şeir yazmağı xahiş etmişdi. Mən mizin arxasında əyləşib o şeiri yazırdım. Şəhərin işıqları içərisində gecə əriyirdi. Təkcə gecəmi? Yox! Ömrüm də əriyirdi. Şeiri tamamladım. Axı redaktora söz vermişdim. Səhər çay-çörəyimi yeyəndən sonra redaksiyaya getdim. Şeiri redaktora oxudum. Xoşuna gəldi. Şeir qəzetin yubiley nömrəsində çap olundu...

Qərara almışdım ki, yay istirahətimi ailəmlə birlikdə Qusarda keçirəm. Fikrimi Balaş Azəroğluya da demişdim. Axı biz ailəliklə tez-tez bir-birimizin evində olurduq. Balaş yaşca məndən böyük olduğuna görə həmişə təmənnasız hörmətini saxlayırdım. Biz Ərdəbildə dostlaşmışdıq. Balaş o taydan bu taya keçəndən sonra “Yaşıl bağ”da yaşayırdı. Mən gedib onu öz mənzilimizə gətirdim. O bir qədər bizim mənzildə yaşadıqdan sonra o taylı tələbələrin yaşadığı yataqxanaya köçdü...

Sonra yataqxanadan da çıxdı. Mədinə Gülgünlə ailə qurdular. Bir evdə yaşadılar. Araz adlı bir oğulları da dünyaya gəldi. Yayın əvvəlində Qusara birlikdə getdik. İki yanaşı otağı kirayəyə götürdük. Birində mənim, birində də Balaşın ailəsi qaldı.

Bir gün öz ailələrimizlə bulaq başına getmişdik. Yeyib-içib dincəlmişdik. Gedəndə Qusar çayından keçmişdik. Qayıdanda da yığışib Qusar çayının sahilinə gəldik. Qusar çayına baxanda gözlərimizə inanmadıq. Çayın suyu elə çoxalmışdı ki, şahə qalxan dalğaları boz yamaqlara bənzəyirdi. Bu boz yamaqları aşmaq nəinki çətin, hətta təhlükəli idi. Biz dağlara baxdıq. Dağları qara duman çulğalamışdı. Deyəsən dağlara yağırı. Ona görə Qusar çayı da öz məcrasında şişdikcə şişirdi... Ancaq biz Qusar çayı keçib mənzillərimizə qayıtmalıydıq. Gözləmək olmazdı. Mən əvvəl Mədinə Gülgünü dalıma alıb çaya girdim. Su döşümə qalxdı. Qəribədir. İndi həm təşviş keçirir, həm də gülürdük. Sanki öz təşvişimizi gülüşümüzə gizləmək istəyirdik. Nə gizlədim. Mənim üçün daha çətin idi. Axı ağır yüklə təlatümə gələn çaya girmək risqdır. Mən isə özümü sındırmaq istəmirdim. Biz Qusar çayın ortasına çatanda birdən Mədinə Gülgün dalımda gülə-gülə qışqırdı ki, vay, tuflimin biri ayağımdan düşdü. Dönüb çayın axarına baxdım. Bəli! Mədinə Gülgünün qara tuflisi suyun boz sinəsində axırdı... Mədinəni tələsik qarşı sahilə çatdırıb tuflinin dalınca getdim. Dalğalarla xeyli çarpışandan sonra tuflini tutub qarşı sahilə gətirdim. Mədinə tuflini məndən aldı. Mən isə o biri sahilə qayıtdım. Məni gözlə-

yən Balaşı, Şəfiqəni, uşaqları da Qusar çayın yolçuya meydan oxuyan dalğaları arasından keçirib qarşı sahilə gətirdim. Mənzillərimizə gəldik. Paltarlarımızı dəyişdik. İcindik. Ancaq mən axşam elə isindim, sandım ki, yanırım. Sən demə, Qusar çayda mənə döyəcləyən dalğalar soyuğu canıma elə yeridiblər ki, hələm-hələm canımdan çıxmasın. Soyuq isə indi oda dönüb canımı alovlandırır. Mənim yüksək hərarətim olduğunu yalnız Şəfiqə bildi. Nə Balaş, nə də Mədinə bildi. Özümüz demədik ki, narahat olmasınlar. İki-üç gündən sonra sağaldım. İsitmə canımdan çıxdı. Qusar çay əhvalatı isə yadımızdan çıxmadı. Yenə həm təşviş keçirə-keçirə, həm də gülə-gülə danışıdıq.

Günlər keçdi. Bir səhər Arazın qışqırtısı göyə çıxdı. Uşaq nə yerdə qaldı, nə göydə. Mədinə əl-ayağa düşdü. Araz eşiyə çıxma bilmirdi. Sidik içərisini yandırdıqca o gömgöy göyərirdi. Uşağı götürüb xəstəxanaya aparırıq. Həkim Arazı baxdı. Dedi ki, gərək sünnet oluna. Balaş ilə Mədinə bir-birinin üzünə baxdı... Həkim dedi ki, gərək əməliyyat zamanı uşağı bir nəfər qucağında tuta. Yenə Balaşla Mədinə baxışdılar. Deyəsən Arazı tutmağa ürəkləri gəlmədi. Mən irəli yeridim. Həkimə dedim ki, uşağı mən tutaram. Arazı Mədinədən alıb həkimin göstərdiyi otağa apardım. Sonra özüm stulda əyləşib uşağı da qucağımda tutdum. Həkim Arazı sünnet etdi. Beləliklə, mən Balaşla kirvə də oldum... İstirahətimiz qurtardı. Bakıya qayıtmağa hazırlaşırıq. O günlərdə Bakıda Qulam Yəhyanın əleyhdarlarının qopardığı harayın səsi Qusara da gəlib çıxırdı. Bir səhər

yuxudan duranda gördük ki, qapıda bir minik maşını dayanıb. Sən demə, maşını Qusara Qulam Yəhya göndərmiş ki, Balaşın ailəsini o maşınla Bakıya aparsın. Bəli! Qulam Yəhya öz vəzifəsində qalmaqdan ötrü özüyün tərəfdarlar toplayırdı... Balaşın ailəsi o maşınla Bakıya getdi. Mən isə ailə üzvlərimi avtobusa mindirdim. Özüm sürücünün yanında əyləşdim ki, ailə üzvlərimin yeri dar olmasın. Şəfiqənin bişirdiyi mürəbbələrlə dolu balonları da ayaqlarımın qarşısında yerə qoydum. Hava qızandan sonra burnuma tünd qızcırma iyi gəldi. Əyilib mürəbbə balonlarının ağzını açıb baxdım. Bəli! Mürəbbələr mühərrikin istisində qaynayırdı... Hamısı qızcırmışdı. Birtəhər Bakıya gəldik.

Bir qədər sonra dərslər başlandı. Mən yenə həm dərslərə gedir, həm ictimai işlərlə məşğul olur, həm şeir yazır, həm də ailə qayğısı çəkirdim. Sanırdım ki, sənəmdə dincəlmək bilməyən ürəyim hicranın həm ağır, həm də uzun sınaqlarına mərdliklə dözə-dözə zirvələrdə uçan qartala bənzəyir. Daha başının üstündən keçən qarlı tufandan da, odlu şimşəkdən də ehtiyat etmir. Bəli! O həmişə hər cür təhlükəni dəf etməyə qadirdir.

Həddindən artıq gərgin işləməyimi yaxın qələm yoldaşlarım da mənə dönə-dönə xatırladırdı. Mən isə qucağıma vururdum. Hətta gərginliyin həyat üçün gərək olması haqda “Gərginlik” adlı bir şeir də yazmışdım:

**Gərginlik yamandır! Desə də gözün,
Demədim bir söhbət aç gərginlikdən.
Yox! Sən özün dedin mənə, sən özün,
Gərgin işləyirsən! Qaç gərginlikdən.**

Bəlkə təəssüflə düşündün ki, sən,
Mən şirin ömrümdə qəflət etmişəm.
Sən hardan biləydin gərginliyə mən
Hələ uşaqlıqdan adət etmişəm.

Canlar gərilməsə zindan içində,
Bərkiyə-bərkiyə polada dönməz.
Səslər gərilməsə tufan içində,
Çağlaya-çağlaya fəryada dönməz.

Qaşlar gərilməsə ilməklər kimi,
Başda ayrı yollar bitişə bilməz.
Oxlar gərilməsə şimşəklər kimi
Hədəfə sürətlə yetişə bilməz.

Simlər gərilməsə ümman muğamat
Necə təlatümə gələr tar üstə.
Hisslər gərilməsə kövrək xatirat
Necə həzin-həzin mələr tar üstə.

Səllər gərilməsə pəhləvan təki
Lilli sinəsində daş atıb-tutmaz.
Göllər gərilməsə asiman təki
Bədrələnmiş Ayı havada udmaz.

Yollar gərilməsə sonsuz karvanlar
Üstündən arxayın keçə bilərmimi?
Otlar gərilməsə saysız insanlar
Zümrüd qucağına köçə bilərmimi?

Güllər gərilməsə hər yarpağına
Neçə-neçə büllur şəbnəm yığarmı?
Sular gərilməsə dar qaynağına
Neçə-neçə nəğmə birgə sığarmı?

Sözlər gərilməsə rıqqət içində,
Adi sətirlər də yarana bilməz.
Tellər gərilməsə minnət içində,
Qızıl daraqla da darana bilməz.

Gözlər gərilməsə ülvyyətləri
Zirvələrdə görməz heyvət içində.
Dillər gərilməsə həqiqətləri
Qətiyyətlə deməz cürət içində.

Qollar gərilməsə budaqlar kimi
Bu boyda Vətəni quca bilərmimi?
Quşlar gərilməsə yarpaqlar kimi
Havada inamla uça bilərmimi?

Əllər gərilməsə zəngin tarixi
Yaxşılı-yamanlı yoxlayarmı? Yox!
İllər gərilməsə əngin tarixi
Çiyinləri üstə saxlayarmı? Yox!

Sən demə, belə deyilmiş. İnsan elə insanmış! İnsanın ilk yaraşığı zəriflik, incəlik, nəciblik imiş. Yoxsa insanın hissiz, dilsiz, ülfətsiz qayadan nə fərqi? İnsan hicran dərdi çəkə-çəkə üzdən möhkəm görünsə də içəridən kövrəlir. Əslində o üzdən də möhkəm olmur. Yox!

Olmağa çalışır. Axı dost var, düşmən var. Dost kədər-lənər. Düşmən sevinər. İnsan, məğrur insan, həssas in-san belə vəziyyətdə zirehə bürünmüş gülü andırır. O zi-rehdən çıxsa kövrək ləçəklərini leysan yağışlarının iri damcıları da yaralaya bilər. Yadıma nənəmin kənddə mənə dediyi sözlər düşür. İmkandan söhbət düşəndə o mənə başa salardı ki, beş batman taxıl tutan çuvala on batman taxıl doldursan o partlayar... Ürək də elə. Gə-rək arzularını özünə sığışıra bilsin. Əfsus ki, mən nə-nəmin bu məsələni unutmuşdum. Bir neçə gün idi ki, ürəyim ağrıyırdı. Həkim yanına getmək istəyirdim. An-caq işin çoxluğundan vaxt tapa bilmirdim. 1954-cü ilin oktyabrında Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Konfran-sı çağrıldı. Mən də konfrans nümayəndəsi idim. Konfransın son iclasında bir nəfər kürsüyə qalxıb Mər-kəzi Komitəyə üzv seçiləcək adamların siyahısını bəla-ğətlə oxudu. Siyahıda mənim adım yox idi. Ancaq nə-dənsə elə adamların adları siyahıya düşmüşdü ki, onlar dünənə qədər nəinki gizləndə, hətta aşkarda da firqənin əleyhinə təbliğat aparırdılar. Doğrusu, kimlərsə bu “diqqətsizliyinə” dözə bilmədim. Söz alıb ayağa qalxdım. Elə yerimdəcə həmin adamların haqqında gör-düklərimi, bildiklərimi, eşitdiklərimi danışdım. Özü də təmənnasız, riyasız, xofsuz danışdım. Sonra əyləşdim. Salon uğuldadı. Yerlərdən siyahı oxuyan adama etiraz edənlər də oldu. Rəyasət heyətində əyləşən “rəhbərlər” isə təşvişə düşdü. Mirzə İbrahimov (o zaman Azərbyay-can SSR Ali Sovetinin Rəyasət heyətinin sədri idi) ya-nında əyləşən Qulam Yəhyadan “maraq”la: – Sizinkilər

bir-birilə yola getməməyi kimdən öyrənilər? – deyə soruşdu. Qulam Yəhya yarıciddi, yarızarafat Mirzə İb-rahimova yalnız bir kəlmə: – Sizdən – dedi. Yaxşı ki, dedi. Qulam Yəhyadan xoşum gəlməsə də, bu sözün-dən xoşum gəldi. Doğrudan da biz o taydan bu taya gə-ləndə bir-birimizlə elə səmimi, elə mehriban, elə məh-rəm rəftar edirdik ki, sanki hamımız bir ailənin doğma övladları idik. Yaxşı deyiblər ki, atı atın yanında bağla-san həmrəng olmasa da həmxiyyətlər olar. Bizimkilərin də xasiyyəti bu tayda dəyişdi. Səmimilik saxtakarlığa, mehribanlıq qəddarlığa, məhrəmlik biganəliyə çevril-di... Mənim çıxışım salonda çaxan şimşəyə döndü. Ancaq o şimşək gurlaya-gurlaya gedib Rəyasət heyətin-də söndü. Bəli! Rəyasət heyəti min vasitə ilə özü hazır-ladığı siyahını salonun təsdiqindən keçirdi... O gecə mən təəssüf hissi keçirsəm də qürurla “Mənim dünyam” şeirini yazdım:

**Sanma başdan-ayağadək
Səadətdir mənim dünyam.
Yox! Ürəkdən dodağadək
Həqiqətdir mənim dünyam.**

**Alovlardan keçib-gedən,
İstehkamlar biçib-gedən,
Buluddan su içib-gedən
Cəsarətdir mənim dünyam.**

**Od-alovlu döyüslərdə,
Sərtləşsəm də yürüslərdə,
İnsanlarla görüşlərdə
Nəzakətdir mənim dünyam.**

Düşüb qarlı tufanlara,
Baxıb laqeyd imkanlara,
– Kömək! – deyən insanlara
Dəyanətdir mənim dünyam.

Halal zəhmət rayihəli,
Məğrur qeyrət rayihəli,
Əlvan sənət rayihəli
Səltənətdir mənim dünyam.

Şeir, nəğmə, dastan dolu,
Həsərət, inam, həycan dolu,
Neçə-neçə ünvan dolu
Bərəkətdir mənim dünyam.

Dürlər verib millətində,
Göz dikməyib xələtinə,
Təmənnasız niyyətində
Sədaqətdir mənim dünyam.

Dənizdəki tordan təmiz,
Ocaqdakı qordan təmiz,
Zirvədəki qardan təmiz
Qüdsiyyətdir mənim dünyam.

Hər meyvəni dər fəslində,
Sərgidə də sər fəslində...
Bil ki, ilin hər fəslində
Tərəvətdir mənim dünyam.

Qətiyyətə inam deyən,
Şeiriyətə ilham deyən,
Ulduzlara salam deyən
Ülviyyətdir mənim dünyam.

O tardan da, kamandan da,
Söhbət açır hər dastanda...
Vüsaldan da, hicrandan da
Hekayətdir mənim dünyam.

Günəş donlu, duman donlu,
Zirvə donlu, ümman donlu,
Bəli! Daim əlvan donlu
Şeiriyətdir mənim dünyam.

Şair! Döndü saç xəzələ,
İlhamını sən təzələ!
Gül nəfəsli bir gözələ
Məhəbbətdir mənim dünyam.

Şimşək düşsə dağ başına,
Od çiləsə hər daşına,
Bulaqların göz yaşına
Mərhəmətdir mənim dünyam.

Bəla gəlsə tufan kimi,
Parçalanmaz duman kimi,
Tərəddüd yox, fərman kimi
Qətiyyətdir mənim dünyam.

Sən hüsnünü gör də, duy da,
Bəzən yasda, bəzən toyda
Nə az, nə çox, özü boyda
Ləyaqətdir mənim dünyam.

Kimi varçın düşür çənə,
Kimi şöhrət gəzir yenə...
Kim nə gəzir, gəzsin, mənə
Qənimətdir mənim dünyam.

**Tarixləşən dünənimlə,
Hələ varam düşmənimlə...
Gözlərimdə Vətənimlə
Əzəmətdir mənim dünyam.**

**Təbrizi də, Bakını da,
Gəncəni də, Makunu da,
Urmunu da, Şəkini də
Ziyarətdir mənim dünyam.**

**Qar yağdısa yaz fəslimə,
Sadiq qaldım mən əslimə.
İndən belə öz nəslimə
Əmanətdir mənim dünyam.**

Konfransdan sonra seçilmiş MK – üzvləri siyahısında Balaşın da adı vardı. Plenum onu MK – bürosunun üzvü seçdi. Mən dostumun bu uğuruna sevindim. Onu Mədinə Gülgünlə birlikdə evimizə qonaq çağırıdım. Şərəfinə süfrə açdıq. Konfrans Mirqasım Çeşmazəri MK-nın sədri seçdi. Qulam Yəhya isə Moskvaya Ali Partiya Məktəbinə oxumağa getdi...

Balaş Azəroğlu “Azərbaycan” qəzetinin redaktoru təyin olunduqdan sonra Azərbaycan Yazıçılar cəmiyyətinin sədri vəzifəsindən azad edildi. Mən Azərbaycan Yazıçılar cəmiyyətinin sədri seçildim. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Mərkəzi Komitəsinin sədr müavini Rəhim Qazi məni yenidən Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri seçilmiş Süleyman Rəhimovun yanına apardı. Süleyman Rəhimov bizi hərərət dolu hörmətlə qarşıladı. O bizim ikimizi də yaxşı tanıyırdı. Bununla belə Rəhim Qazi məni yeni münasibətlə Süleyman

Rəhimova təqdim edib dedi ki, indi bizdə Yazıçılar Cəmiyyətinin sədri Əli Tudədir. Gəlmişik ki, sizə deyək. Siz də biləsiniz. Süleyman Rəhimov məmnuniyyətlə dedi ki, bundan sonra Əli Tudə şəxsən mənim özüm-lə əlaqə saxlasın. Nə lazım olsa, desin. Əlimdən gələni əsirgəməyərəm. İstər bu tay olsun, istər o tay, fərqi yoxdur. Azərbaycan elə Azərbaycandır. Süleyman Rəhimov bizi inam dolu ülfətlə yola saldı. Yolda mən Yazıçılar Cəmiyyətinin yeni planları haqqında düşündüm. Arzu gülümün budaqlarında qönçələnmiş fikirlərimi Rəhim Qazi ilə də bölüşdüm. O, təbəssümlü baxışlarıyla öz razılığını bildirdi. İndi qarşıda yalnız bir vəzifə vardı. İşləmək, işləmək, işləmək. Bəli! Gecəni də gündüzə qatıb işləmək. Bu tayda yaşayan cənublu qələm sahiblərinin istedadlarının nəyə qadir olduğunun təsdiqini nəinki Azərbaycandan, hətta şərq sərhədlərindən xaricə çıxarıb bütün dünyaya yaymaq!

Bir gün səhər evdən çıxıb dərəcə yollandım. Özümü o qədər də pis hiss etmirdim. Birinci dərəcə rus dili idi. Dərs təzəcə başlamışdı. Birdən dodaqlarım keyidi. Qıçlarım sustaldı. Bədənim zəiflədi. Yıxıldım. Yanımda əyləşən Fəxrəddin Nuri (o həkim idi) əl-ayağa düşdü... Təşvişlə: – Niyə bu vəziyyətdə dərəcə gəlibsən? – deyib dərhal qolumdan yapışdı. Məni məktəbin həkim məntəqəsinə aparıb divanın üstündə uzatdılar. Tərpənməyə qoymadılar. Şüurumu itirməmişdim. Hər şeyi görürdüm. Şəhərin ən yaxşı həkimləri üstümə töküldülər. Mənə dönə-dönə diqqətlə baxdılar. Evimizə adam da göndərdilər. Şəfiqə də gəldi. Səhəri məni xəstəxanaya apardılar. Müayinələr başlandı. Dedilər ciddi bir şey

yoxdur. Yorğunluqdan ürəyinin qidalanması pozulmuşdur. Xəstəxanada dərimin üstündən iynələr gəzdikcə mən də vərəq üstündə qələmimi dolandırardım. Düşünürdüm ki, xəstəxanada da yazmaq lazımdır. Yoxsa zamandan geri qala bilərəm. Mən səmimiyyət dolu hisslərlə xəstəxana çarpayısında yazdım:

**Sevgilim, dəyişir hökmü zamanın,
Dünyada o gah qış, gah da bahardır.
Sənin qara saçın xəstəxananın
Yolunda qardan yox, dərddən ağardı.**

**Vətən intizarı, Vətən xəyalı
Axır səhhətimi əlimdən aldı.
Öz ad məclisimə yığıb mahalı
Şadlana bilmirəm, bu hal nə haldır?**

**Lakin beynim, zövqüm, sevgim, niyyətim
Hələ yorulmamış, xəstə deyil, yox!
Vətən həsrətilə dolu sənətim
Vətən torpağını çox dolaşır, çox...**

**Kim bilir, nə zaman yaranıb dünya,
Niyə vəfasızdır bu qədər ömür?
Sənin ürəyində min kam olsa da
Sənin dediyini təbiət demir.**

**Mən istəyərdim ki, bu ağır günlər
Daha uzaqlaşsın, ələ düşməsin!
Mənim gözlərimə düşsün ağ dənələr,
Sənin saçındaki telə düşməsin!**

**Mən istəyərdim ki, bu sağ ayağım
Yerində olmasın, azmı şikəst var?
Məni çağıranda ilham oylağım,
Ağaca söykərib gəzərdim naçar.**

**Yığıb öz dövrəmə uşaqlarımı
Mən gül dolu bağda hava udardım.
Gördükcə füsunkar torpaqlarımı
Öz şikəstliyimi tez unudardım.**

**Şikəstlik xiffəti yaman olsa da
Bu haqda bir an da düşünməzdim mən.
İndiki halıma baxıb dünyada
Sevgilim, təki sən inciməyəsən.**

**Mən istəyərdim ki, bu sağ qolum da
Dibindən olmasın, lakin yenə mən,
Sol qolumla yazam Vətən yolunda,
Üzüm gülər olsun, baxışlarım şən.**

**Qolsuzluq xiffəti yaman olsa da
Bu haqda bir an da düşünməzdim mən.
İndiki halıma baxıb dünyada
Sevgilim, təki sən inciməyəsən.**

**Mən istəyərdim ki, gözümün biri
Olmasın... Bir gözü kor adamlar tək.
Sağ qalan gözümlə mən göyü, yeri
Birtəhər görərdim, daha neynəmək?**

**Korluğun xiffəti yaman olsa da
Bu haqda bir an da düşünməzdim mən.
İndiki halıma baxıb dünyada
Sevgilim, təki sən inciməyəsən.**

**Mən istəyərdim ki... Yox! Daha dayan!
De, nəyə gərəkdir bu etiraflar?
Bunlar nə köməkdir, nə dəki dərman,
Canda hər əzanın öz aləmi var.**

**Arazdan o tayda mənim millətim
– Azad Vətən! – deyə döyüşür yenə.
Yerinə yetməkçin neçə niyyətim
Ayaq, qol, göz gərək sabah da mənə.**

**Hər anda udduğum təmiz hava tək
Mənim hər əzam da çox əzizdir, çox!
Sabahkı o qəti döyüşlərdə tək
Mən bir şikəst olmaq istəmirəm, yox!**

**Sabah tək ayaqla könlümdə inam
Mən necə gedərəm düşmənim üstə.
Tək qolla de, necə səngər alaram
Hər dağın, təpənin, çəməninin üstə.**

**Gələcək zəfərdə, gözəl axşamda
Dörd yana düşəndə sevinc dolu səs,
Mənə tək göz ilə o şən bayramda
Min büsata baxmaq eləyərmimi bəs?**

**Deyirlər dünyada başdan-binadan
Səbrlə ötüşür xeyir də, şər də.
Sağlam doğulsam da cavan anadan
Nə qəm, dözmək gərək hər ağır dərdə.**

**Qoy hələ dincəlsin ürək bir az da,
Buzlanıb durulan bulaqlar kimi.
Bəlkə gümrəhləşim özüm də, yazda
Təzəcə doğulmuş uşaqlar kimi.**

**Dincəlsin! O bir də nə yorulmalı,
Nə də yarasından qan sızmalıdır.
Mənim gözlədiyim şən istiqbalı
Daha özgəsi yox, o yazmalıdır.**

Şeirinin son nöqtəsini təzəcə qoymuşdum ki, palatanın qapısı açıldı. Şəfiqənin yaxın rəfiqələrindən olan Şərqiyyə qucağıdolusu təzətər güllərlə palataya daxil oldu. Salam verib iti addımlarla mənə doğru gəldi. Güllər qarışıq əyilib çarpayıda alnımdan öpdü. Sonra gülləri çarpayımın baş tərəfində qoyulmuş kiçik mizin üstünə qoydu. Palata yoldaşlarım nəzakət xətrinə dəhlizə çıxdılar. Şərqiyyə sanki şərqli olduğunu dərinə duymuşdu. Bilirdi ki, şərqlilər şeiri də, musiqini də özünə könül həmdəmi sanır. Bəli! Nə şeirsiz, nə də musiqisiz keçinə bilmir. O, yaxşı şeiri nəinki sevirdi, hətta ona pərəstiş edirdi. Mənim iştirak etdiyim şeir gecələrinə məmnuniyyətlə gəlirdi. Özü də hörmət rayihəli dəmətlə. Şərqiyyə təbəssümlə mənə: – Necəsiniz? – dedi. Mən də təbəssümlə: – Bir qədər yaxşıyam! – dedim. O sanki cavabımdan ruhlandı. Xoşladığı bir şeirimi sanki xəstələri yuxudan oyadacağından çəkinib pıçılıyla oxudu. Sanki şeir oxumadı. Yox! Səngimiş ocağa odun atdı! Bəli! Məni həvəsə gətirdi. Mən tərəddüdlə: – Sizə təzə bir şeir oxuyum? – dedim. Sanki Şərqiyyə təzə şeir təşnəsiymiş. O məmnuniyyətlə: – Xahiş edirəm, buyurun, oxuyun! – dedi. Mən təzə yazdığım bu şeiri oxudum. Şərqiyyə hönküdü. Çiyinləri titrədi. O indi dənizdə yox, göz yaşında batmış bir qadını andırırdı... Şərqiyyə cibindən ağ yaylığını çıxarıb qara gözlərinə basdı. Qərībədir. Yaylıq da titrədi. Yaylıq san-

ki yaralanmış ağ göyərçin idi. Ancaq nə qədər çırpınırdısa da qanı çıxmırdı. Şeiri oxumağıma peşiman oldum. Ürəyimdə Allaha şükür etdim ki, nə yaxşı palata yoldaşlarım dəhlizə çıxdı. Yoxsa Şərqiyyə ağladığı üçün onlardan utanardı. Ancaq şeirin sonunda inamla səslənən misraların hərərəti Şərqiyyənin gözlərindəki yaşları qurutdu. O etirafla: – Şeiri çox təsirli yazıbımız. Sanki həyat yollarını andıran misralarda bədbinliklə nikbinlik əlbəyaxa döyüşür. Axırda nikbinlik bədbinliyə qalib gəlir. Siz Allah, ağladığım üçün məni bağışlayın. Ürəyim dolmuşdu. Ağlamaya bilməzdim – dedi. Biz bir qədər həyat hadisələri haqqında danışdıqdan sonra o ayağa qalxdı. Yenə əyilib mənim alnımdan öpdü. Mən nəmli kirpiklərimi qaldırıb-endirməklə yaxşı şeir pərəstişkarına öz təşəkkürümü bildirdim. Şərqiyyə inamla mənə: – Daha sizinlə burda yox, ya evdə, ya da şeir gecəsində görüşməliyik – dedi. Sonra asta addımlarla palatadan çıxdı...

Doktor Mikayıl İsmayılov səhiyyə lotularından biri idi. Həm ADF-nin Mərkəzi Komitəsində, həm də Bakının xəstəxanalarından birində işləyirdi. Məni evdə müalicə edirdi. Doktor Mikayılı ilk dəfə Təbrizdə bir toy məclisində görmüşdüm. Yanında bir incə xanım da vardı. Deyirdilər arvadıdır. Toy Təbrizdəki Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının xanəndələrindən birinin idi. Toyda çalanlar da, oxuyanlar da filarmoniyanın öz işçiləri idi. Mən də filarmoniyanın direktoru olduğuma görə məclisin nizamla keçməsinə nəzarət edirdim. Bir də gördüm ki, bir nəfər ayağa qalxıb oynamağa başladı. Oynaya-oynaya yemək-içmək döşənmiş mizlərə ya-

naşib iki araqla dolu şüşəni götürüb hərəsini pencəyinin bir cibinə soxdu. Sonra yenə oynamağa başladı. Elə bu zaman məclisin üstündən bir gülüş dalğası da keçdi. Mən məclisin nizamının pozulacağından ehtiyat edib başımın işarəsilə bəyin qardaşını yanıma çağırdım. Oynayanın kim olduğunu soruşdum. Dedi ki, oynayan doktor Mikayılın qardaşı Süleymandır. Doktor Mikayıl da Milli hökumətin ordusunda işləyir. Ayağa qalxıb Süleymana doğru getdim. Cibindəki araqla şüşələrini çıxarıb yerinə qoydum. Sonra nəzakətlə qoluna girib məclisin qaynar yerindən uzaqlaşdırdım... Toy da xətasız-belasız keçdi. Biz o taydan bu taya gələndən sonra doktor Mikayılı da Mərdəkanda demokratların “qaymaqlar”ı üçün ayrılmış “Yaşıl bağ”da gördüm. Sonra “qaymaqlar” Bakıya köçdülər. Bakıda doktor Mikayılı təsadüfən-təsadüfə görüşürdüm. Sən demə, o hardansa eşidibmiş ki, İçərişəhərdə mənim böyük bir otağım var. Bir gün Qoşa qala qapısından çıxıb Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinə doğru gedəndə doktor Mikayılı rastlaşdım. Dayandım. Görüşdük. O adəti üzrə irişə-irişə: – Eşitmişəm sən böyük bir otağın var. Özün də hələ subaysan. Neynirsən o boyda otağı? – dedi. Mən heyrətlə: – Necə yəni neynirəm? Yaşayırım, yazıram, yaradıram. Yanıma qələm dostlarım, oxucularım gəlir – dedim. Doktor Mikayıl daha da artıq irişə-irişə: – Sən mənə icazə ver, o otağa elə cananlar gətirim ki, sən ilham pərilərinə dönsünlər – dedi. Doktor Mikayılı danışmaq üçün daha imkan vermədim. Axı mən onun getdiyi yolun

yolçusu deyildim. Ona görə də dişimin dibindən çıxanı ona deyib görüş yerindən uzaqlaşdım...

İndi doktor Mikayıl məni müalicə edirdi. Bir dəfə adəticə irişə-irişə üzünü Şəfiqəyə tutub mənə işarəylə: – Bu adam-zad saymazdı – dedi. Bəlkə də ürəyində adamın anasını belə ağladarlar deyirdi. Ancaq mənim anam yox idi. Doktor Mikayıl gözümün qabağında qadınımı ağladır. Mən isə dəhşətli qisasın necə alındığını öz üzərimdə sakitcə müşahidə edirdim. Sən demə, doktor Mikayılın kiçik oğlu uşaqılıqda yanıbmış. Sonra da xəstələnibmiş. Nitqini, davranışını, yaddaşını itiribmiş. Bir dəfə doktor Mikayılın evinə iynə vurdurmağa getmişdim. O arvadıyla harasa getmişdi. Evdə anasıyla uşaqları qalmışdı. Yaşlı qadın məni hörmətlə qarşıladı. Bir az ordan-burdan söhbət etdik. Söz mənim doktor Mikayıla iynə vurdurmağımdan düşəndə qadın xəstə uşağa işarəylə: – Keçəl saç dərmanı tapsaydı əvvəl öz başına əlac edərdi – dedi. Sanki yatmışdım. Ayıldım. Yadıma eşitdiyim dəhşətli bir fikir düşdü. O dəhşətli fikri doktor Mikayılın bacısı oğlanlarından biri demişdi. Özü də bu xəstə uşaq haqda. Demişdi ki, bu uşağın sağ qalması dayımın adına-sanına nöqsandır. Onu öldürmək lazımdır. Daha əyləşə bilmədim. Durub evimizə gəldim. Yolda düşündüm ki, bu fikri deyən adi bir adam olsaydı bəlkə də günahından keçmək olardı. Ancaq bu fikri deyən qələm sahibi idi. Nə edəsən? Bəzən qələm sahibi də öz doğması haqda qəddar hökm verə bilərmiş. Sən demə, bu hələ harasıymış. İllər keçəcək. Şəfiqə həkim qızımızla Moskvaya gedəcək. Qaldıqları mehmanxana-

nın restoranında doktor Mikayılı bir erməni qadınla görəcək. Sonra Bakıya qayıdanda mənə deyəcək. Mənsə özümü qınayacağam ki, necə olub belə bir rüsvayçılığı demokratların çoxu bilib, amma mən yox. Bir gün də mən Şəfiqəylə diş müalicəxanasına gedəndə kənardan doktor Mikayılı erməni qadınıyla görəcəyəm. Ancaq o məni görməyəcək. Yanındakı erməni qadınının da gözləri yaxşı görməyəcəkmiş. Ancaq o eynək taxacaqmış. Eh, eynək taxsa da, taxmasa da hər ikisinin hay-hayı gedib, vay-vayı qalacaqmış...

Bir gün çarpayıda uzanmışdım. Qapı döyüldü. Gələn Mədinə Gülgün idi. Şəfiqəylə görüşüb əyləşdi. Sonra məni soruşdu. Şəfiqə: – Əli yatıb – dedi. Mədinə əyləşdiyi yerdən uzandığım çarpayıya doğru boylandı. Elə bildi ki, doğrudan yatmışam. Ancaq mən yatmamışdım. Oyaq idim. Sonra dönüb ədayla Şəfiqəyə: – Balaş belə olsaydı, mən dözməzdim – dedi. Ancaq yalan dedi. Balaş xəstə olanda o dəridən-qabıqdan çıxırdı. Yuxarı dairələrdəki vəzifəli şəxslərə müraciətlər edirdi ki, Balaşa köməklik etsinlər, qayğı göstərsinlər. Onsuz da yuxarı dairələrdə nədənsə Balaşı həmişə sanki pambığa bükürdülər ki, hansı qapıdansa keçəndə əzilməsin.

1953-cü ildə “Azərnəşr” Balaşın beş, mənim isə üç çap vərəqi həcmində kitablarımızı plana salmışdı. Direktorun otağında bədii şuranın üzvləri planı müzakirə edirdi. Mən də “Azərnəşr”də redaktor olduğum üçün müzakirədə iştirak edirdim. Mənim kitabımın plana üç çap vərəqi həcmində salındığını eşidən bədii şura üzvü yazıçı Əli Vəliyev hiddətlə ayağa qalxıb direktora qətiy-

yətlə öz etirazını bildirdi. Mən təvazökarlıqla susdum. Ancaq bədii şuranın başqa üzvləri də Əli Vəliyevin səsinə səs verdilər. Direktor səhvini başa düşüb üçü beş elədi. Sonra mən bu əhvalatı qələm yoldaşım, görkəmli yazıçı Abbas Pənahiyə (Makulu) dedim. O hiddətlə mənə: – Bilmirəm Balaş bizim bismillahımızdır, nədir? Həmişə adını siyahıda birinci yazırlar – dedi. Sabahı mən nahar fasiləsindən sonra “Azərnəşr”ə gələndə qarıda yazıçı Hüseyin Abbaszadə ilə rastlaşdım. Dayanıb görüşdük. O mənim son illərdə mətbuat səhifələrində çap olunan şeirlərimdən məmnun-məmnun danışdı. Mən də susa-susa qələm yoldaşımı dinlədim. Bu zaman “Azərnəşr”in baş redaktoru Qılman Musayev (İlkin) nahar fasiləsindən gəldi. Biz onunla salamlaşdıq. Hüseyin Abbaszadə şəstlə Qılman Musayevə (İlkinə): – Məndən xəbər alsalar ki, indi Cənubi Azərbaycanın birinci şairi kimdir? Mən tərəddüd etmədən Əli Tudəni göstərərəm – dedi. Qılman Musayev (İlkin) səmimiyyət və razılıqla güldü. Sonra Hüseyin Abbaszadə bizdən ayrılıb getdi. Biz isə pillələrlə yanaşı “Azərnəşr”ə qalxdıq... Bəli! Mənim haqqım öz gözlərimin qarşısında tapdanırdı... Belə olmasaydı, Şəfiqə mənim işimlə əlaqədar Yazıçılar İttifaqına gedəndə halıma yanan insanlardan müxtəlif mənalı suallar eşitməzdi. Bir dəfə İttifaqın katibi Mehdi Hüseyin Şəfiqəyə demişdi ki, eşitmişəm Əlinin xətrinə dəyiblər. Həm də özgələri yox, özününkülər dəyib. Hayıf! Belə şairin də xətrinə dəyərlər?

Mədinə hələ Təbrizdən söz gəzdirməyi xoşlayırdı. Bəli! Kiməsə söz qoşmaqdan həzz alırdı. Mən ondan çox tənəli söz gözləyirdim. Ancaq Şəfiqəyə belə sözlər deməsini gözləməzdim. Amma nahaq. Bir həftə əvvəl mənə çatdırmışdılar ki, Mədinə hansısa şeir gecəsində bir az uğurlu çıxış etdikdən sonra dostlarına deyib ki, daha Əli sıradan çıxıb. Mən isə bu rəqib nəfəsli sözləri təmkinlə qarşıladım. O məgər bilmirdi ki, Şəfiqə hər şeyə dözər. Bilmirdi ki, biz bir-birimizi istəmişik. El adət ilə toy edib evlənmişik. Büllurdan təmiz bir ailə qurmuşuq. Dünyaya gül nəfəsli balalarımız gəlib. O ki qaldı xəstəliyə, həyatdır da... Adam xəstələnər də, sağalar da. Mədinə unutmuşdu ki, o özü bizim iştirak etdiyimiz neçə-neçə məclisdə Şəfiqənin gözəllikdə birinci “Arşın mal alan” filmindəki Gülçöhrəyə bənzədirdi. Bəli! Sanki o da mənim həqiqətlə dolu qəti fikrimi təsdiq edirdi. Ancaq Şəfiqə özünü o yerə qoymurdu. Mən isə bilmirdim Mədinənin bu tərifi ürəyindən gəlir, yoxsa dilindən... Mədinə gedənə qədər çarpayımdan qalxmadım. Nəhayət, durub getdi. Mən də çarpayımdan qalxdım. Şəfiqə baxışlarımdan bildi ki, Mədinənin dediklərini eşitmişəm. Başını aşağı saldı. Şəfiqə bütün iddialardan, məkrələrdən, hiylələrdən uzaq bir qadındı. O həmişə qonağa hörmət etməyə çalışmışdı. Ona görə də Mədinəyə nəinki tutarlı, heç tutarsız cavab da verməmişdi...

Məni xəstəxanadan Mərdəkandakı sanatoriyaya göndərdilər. Orda da şeir yazırdım. Düşünürdüm ki, yüz düşmənin olsun, bir xəstəliyin də olmasın! Əgər bir

xəstəliyin də olmasa, tamam sağlam olsan, onda yüz düşmənlə də bacara bilərsən.

**Xəstəlik dağa düşsə,
Dağı əridər tamam.
Xəstəliyə dözməkdə
Dağdan güclüdür adam.**

Sanatoriyada mənimlə bir otaqda Bəşir adlı mehriban bir gənc də qalırdı. Şəfiqə hər gün yanıma gəlirdi. O məsafəni azaltmaq üçün üç yaşlı qızımız Rənanı da götürüb Əmircanda yaşayan dayısıgilə gəlmişdi. Orda qalırdı. Şəfiqənin dayısı dünyagörmüş adamdı. Qonağı evin yaraşığı sayırdı. Ən ləziz xörəyini qonağa yedirirdi...

Bir axşam dəhlizdə pəncərədən həyəətə baxıb Şəfiqəni gözləyirdim. Quşbaşı qar yağdı. Özü də ağ tufanla. Tufan həyətdəki ağacları silkələdikcə ağaclar kəllə-kəlləyə gələn ağ buynuzlu kəlləri xatırladırdı. Ağ buynuzlu kəllərin başlarından qopan şaqqıltının səsləri qulaqlarımı döyəcəliyirdi. Ancaq bilirdim ki, Şəfiqə gələcək! Mütləq gələcək! O bilir ki, gözlərim yoldadır.

Yadıma bir əhvalat düşdü. Təzə evlənməyimizə baxmayaraq oxumaq, yazmaq başımı elə qarışdırmışdı ki, Şəfiqəni nə kinoya, nə teatra, nə də konsertə apara bilirdim. Bir gün dostlarımdan biri dedi ki, “Araz” kinoteatrında təzə bir xarici film göstərilir. Get, bax. Peşman olmazsan. Mən Şəfiqəni də götürüb “Araz” kinoteatrına getdim. Kassanın qarşısındakı uzun növbə elə qaynayırdı ki, yaxınına gələnə buxarlanan nəfəsilə geri qaytarırdı. Mən növbəyə dayandım. Sonra düşündüm

ki, bu növbədən bir şey çıxmayacaq. Şəfiqəni növbədə öz yerimə keçirib bilet axtarmağa getdim. Axı kinoteatrın ətrafında əllərdə də bilet satırdılar. Əldən neçə qat artıq qiymətinə iki bilet alıb Şəfiqənin yanına qayıtdım. Bu zaman nə görsəm yaxşıdır? Bir polkovnik nəzakətlə Şəfiqəyə: – Məndə iki bilet var. Özüm də təkəm. İstəyirsiniz filmə bir yerdə baxaq – deyir. Şəfiqə məni gördü. Bilmədim hiddətdənmi, yoxsa arxayınlıqdanmı gülümsədi. Deyəsən polkovnik Şəfiqənin mənalı təbəssümünü razılıq əlaməti sandı. O da gülümsədi. Ancaq bu anda mənim çəngəlləşən barmaqlarım polkovnikin lentlər düzülüb yaxasını qamarlayanda dodaqlarındakı təbəssüm heyrət içində döndü. Nəzakət xatirinə polkovniki növbədən kənara çəkdim. Dedim necə olsa polkovnikdir. Yəqin yaxasındakı lentlər də xidmətlərinin bəhrələridir. Qoy mənim ona deyəcəklərimi növbədəkilər eşitməsinlər. Yoxsa o elə utanar ki, özünü gizlətməyə yer də tapa bilməz. Elə də oldu. Həyasız polkovniki divara dayayıb dişimin dibindən çıxanı cəmdəyinə döşədim. Polkovnik yalvara-yalvara yalnız ikicə kəlmə: – Bağışlayın, bilməmişəm – dedi. Şəfiqənin məni intizarla gözlədiyini bilib polkovniki buraxdım. O daha kinoteatra sarı deyil, üzbəüzdə olan bağa sarı addımladı. İndi polkovnik döyüşdən qalib çıxan sərkərdəyə yox, məhkəmədən qaçan müqəssirə bənzəyirdi... Mən Şəfiqənin yanına qayıtdım. Polkovnikə nələr dediyimi ona danışdım. Ancaq hamısını yox. Axı polkovnikə dediyim sözlərin içərisində elələri vardı ki, onları Şəfiqəyə danışmaq olmazdı. Sonra birlikdə filmə bax-

dıq. Məmnun qaldıq. Kinoteatrdan çıxanda polkovniki tamaşaçılar arasında görmədik. Yol boyu polkovnikin təmənnalı nəzakəti ucbatından düşdüyü vəziyyətə gülə-gülə evə qayıtdıq. O gecə “Məhəbbət nədir?” adlı bir şeir yazdım:

**Yaxşı olar ayaq üstdə
Sən süzəsən qızılgülü.
Tələsik yox, asta-asta
Sən üzəsən qızılgülü.**

**Yoxsa sanma əllərinədə
Büllur şehlər inci olar.
Yox! Yox! Yumşaq əllərinə
İynə-iyənə tikan dolar.**

**Sənin qorxun qızılgülü
Diksindir sə şimşək kimi,
Rəngini də, ətrini də
Aparmazmı külək kimi?**

**Onda nadir qızılgül də
Adi çiçək olar axı.
Sonra belə bir qızılgül
Kimə gərək olar axı.**

**Məhəbbət də qızılgüldür,
Öz rəngi var, öz ətri var.
Qədirbilən ürəklərdə
Öz hörməti, öz xətri var.**

**Məhəbbətdə tələsənlər
Uduzurlar baxtlarında.
Naşılığı qınayırlar
Öz kamillik vaxtlarında.**

**Məhəbbət bir tufan deyil,
Arasından tez keçəsən.
O elə bir dondur, gərək
Yüz ölçəsən, bir biçəsən.**

**Məhəbbət də göyərəndə
Əvvəl-əvvəl qönçə olar.
Düynünü yoxlamasan
De, pardaxı necə olar?**

Birdən arxadan öz adımları eşitdim. Dönüb baxdım. Məni çağıran Şəfiqə idi. Başdan-ayağa donmuşdu. Geyimi taxtaya dönmüşdü. O buz taxtasının içərisində tərənə bilmirdi. Qara saçlarından, qaşlarından, kirpiklərindən ağ sırsıralar asılmışdı. Əlində buzla örtülən bağlama daha da ağırlaşmışdı. Dodaqları göyərmişdi. Sanki iki göy yarpaq tufanda titrəməsin deyə bir-birinə qısılmışdı. Mən iti addımlarla Şəfiqəyə yaxınlaşdım. Bağlamayı əlindən aldım. Sonra qolundan tutub palataya apardım. Otaq qonşum Bəşir çarpayıda uzanmışdı. Şəfiqəni görcək sıçrayıb çarpayıdan düşdü. Tufanda donmuş qadının qarşısında heyrətdən dondu. Bəli! Bəşiri Şəfiqənin hünəri dondurdu. O mehriban-mehriban Şəfiqəyə: – Halal olsun bacı, sizə ananızın südü də, atanızın öyüdü də – dedi. Sonra üzünü mənə tutub: – Belə qiyamətdə heç qardaş da qardaşın dalınca

gəlməz – dedi. Şəfiqənin barmaqları bərəkətlə dolu süfrəmizdəki gömgöy soğanlara bənzəyirdi. Ancaq buzlaya-buzlaya bir-birinə yapışmışdı. Mən bu barmaqları zorla bir-birindən ayırdım. Ağzıma aparıb hovxurdum. Sonra Şəfiqənin sırsıra bağlamış paltosunu əynindən zorla çıxardım. Sanki palto əyninə həmişəlik yapışmışdı. Sonra başındakı şalı açdım. Bəşir stul gətirdi. Şəfiqə əyləşdi. Bəşirdən utanan Şəfiqə irəli çıxmış qarnını geriyyə çəkməyə çalışırdı. Bunu duyan Bəşir otaqdan çıxdı. Sən demə, Suraxanıdan Mərdəkana gələn elektrik qatarı tufanda işləmirmiş. Elektrik xətləri sıradan çıxıbmiş. Şəfiqə Suraxanıdan Mərdəkana üstüaçıq maşında gəlibmiş. Özü də iki yüklə, yolda tufanla çarpışa-çarpışa... Şəfiqə yenə tufanla çarpışa-çarpışa getdi. Mən çarpayıya uzandım. Şəfiqəyə yazdığım bir şeiri dodaqaltı pıçıldadım:

**Bir düyünlü qönçədir
Bir sirr dolu ürək də...
Bir ürəkdə yaşayır
Neçə-neçə dilək də.
Qönçə açılan zaman
Daha gözəl olsa da,
Ecazkar rayihəsi
Bir gülşənə dolsa da,
Gərək sirr dolu ürək
Həyatda açılmaya.
Bəli! Məhrəm sirrləri
Ətrafa saçılmaya.**

**Yoxsa arzu sirrlərin
Yağışında vağamlar.
Mənzilə yetişməmiş
Yarı yolda axşamlar.
Gülüm! Sirr saxlamaqda
Həyatda məşhuram mən.
Ancaq bir sirri sənə
Açmağa məcburam mən.
Səninlə görüşəndə
Odu yandırımır məni.
Elə ki, harayasa
Yola salıram səni,
Həsərin oddan artıq
Yandırıb-yaxır məni.
Mənsə öz işığımda
Səni gəzirəm, səni...
İstəyirəm ən yaxın
Munisi andırasan.
Məni həsrətinlə yox,
Oduyla yandırasan.**

Şeiri özüm pıçıldadım, özüm də eşitdim. Bəşir eşitmədi.

Mən subaylığında o taydan bu taya gələn bir qohumuma bacardığım qədər maddi yardım göstərirdim. O isə üzvlü adam idi. Bir dəfə dedi ki, sən mənə yalnız subaylığında maddi yardım göstərə bilərsən. Evləndəndən sonra öz ailəni zorla dolandıracaqsan. Ona görə də nə qədər subaysan maddi yardımını məndən əsirgəmə. Doğrudan da evləndəndən sonra maddi vəziyyətim çə-

tinləşdi. Axı yazmaqdan başqa ayrı bir sənətim yox idi. Yazını isə gəlir mənbəyinə çevirmək olmazdı. Gəlir mənbəyinə çevrilən yazı istər-istəməz dəyərsiz olardı. Təəssüf ki, bu yolla gedənlər də vardı. Qohumuma maddi yardımını azaltdıqca o mənim ürəyimdə Şəfiqəyə qarşı narazılığımı çoxaltmağa çalışdı. Mən isə ailə məsələlərində təcrübəsiz olduğumdan onun məqsədini başa düşmədim. Sən demə, qohumum məni öz ailəmə qısqanmış. Bəli! İstəyirmiş ki, yalnız onun qayğılarıyla məşğul olum. Ailəm isə dağılsın. Sanki hələ bu azmış. Bir gün tələbəm yerində olan o taylı bir yazıçı mənə dedi ki, o qız nədir, sən onu alıbsan? Axı sən o qızdan daha da yaraşlıqlısını ala bilərdin. Qızlar səndən ötrü sino gedir... Ancaq nə gizlədim. Bir yandan ürəyimi küsdürən ədalət münasibətlər, bir yandan da güzəranı ağırlaşdıran məşəqqət yükləri mənimlə ailəm arasında yavaş-yavaş soyuq səd yaradırdı. Yorğun əsəblərim gərilməmiş tar simlərinə bənzəyirdi. Ona bir mizrab toxunsaydı yalnız hiddət notları danışardı...

Bir axşam necə oldusa, Şəfiqə ilə sözümlər çöp gəldi. Sanki əlimə girəvə düşdü. Özümdən çıxdım. Sən demə, adam qızıqanda əvvəl başqasını, sonra özünü yandırarmış. Bəli! Adam qızıqanda başqasına nə dediyyənin fərqi varmır. Onu necə yandırdığını da bilmir. Ancaq soyuyandan sonra bunu dərk etdikcə özü yanır. Şəfiqə isə başqası deyildi. Ömür yoldaşım idi. Mən günahsız ömür yoldaşıma bir neçə ağır söz dedim. O isə danışmadı. Başa düşdüm ki, susmaqla alovumu söngitmək istəyir. Ancaq mən necə deyərlər, ucunu alıb ucuzluğa getdim: – Yox! Belə yaşamaq olmaz. Bunun

bir sonu olmalıdır – dedim. Yerimdən qalxıb geyindim. Çarpayıda yatan kiçik Rənanın mışılısından başqa otaqda bir hənir də yox idi. Evdən çıxıb qaynanamgilə yollandım. Yolum düz, hamar, aydın olsa da töyşüyürdüm. Sanki çiyinlərimdə qaynanamgilə ağır yük aparırdım. Məsələni ona necə açacağım haqda düşünürdüm. Məsələ də kiçik məsələ deyildi. Ailədə problem yaranmışdı. Bir-birimizi başa düşmürdük. Qaynanam çox həyalı qadın idi. Yaşda anamdan böyük idi. Ancaq mənimlə utana-utana danışdı. Başqası qəbahət edəndə, o xəcalət çəkirdi.

Qız ismətli qaynanam məni qapının kənarında mehriban təbəssümlə qarşıladı. İçəri otaqdan bacanağım Musanın sevinc dolu səsi dəhlizə axdı: – Gəl! Bacanaq! İndi bildim ki, qaynanam səni çox istəyir. Bəli! Sənə xüsusi hörməti var. Yoxsa əlimizi süfrəyə uzatmamış gəlib çıxmazdın. İmkan yaradardın ki, biz heç olmasa bir-iki tikə bu nemətlərdən ağızımıza ataq, sonra sən başımızın üstünü alasan – dedi. Musanın bu səmimiyyətlə dolu zarafatından sonra içəri otaqda sürəkli bir qəhqəhə qopdu. Mən içəri otağa girəndə doğrudan da masa üstə gözəl nemətlərlə dolu geniş bir süfrə açılmışdı. Qədəhlər dolu idi. Ancaq heç nəyə hələ əl deyilməmişdi. Ətrafa baxdım. Başqa bacanağım da burda idi. İki də ömür yoldaşlarıyla qaynanamı yoxlamağa gəlmişdilər. Qaynana da iki qızının köməyi ilə kürəkənlərinə zəngin bir süfrə açmışdı. Mənimlə yaşlı olan baldızım Sona ayağa qalxıb yerini mənə verdi. Əyləşdim. Musa boş qədəhlərin birini doldurub qarşıma

qoydu. Sonra məzəmmətlə: – Bəs niyə tək gəlibsən? Şəfiqəni gətirməyibsən? – dedi. Mən tutula-tutula Musaya: – Uşaq bir az nasazdır. Ona görə gələ bilmədi – dedim. Bacanaqlarım mənim sağlığıma badə qaldırdılar. Məmnuniyyətlə içdilər. Otaqda dolaşan qaynanam sanki mələikə idi. Təbəssüm dolu baxışlarından qüdsiyyət, məhəbbət, dəyanət yağırdı. Tez-tez qarşıma baxıb nə yeyib, nə içdiyimi yoxlayırdı. Nəyin çatıb, nəyin çatmadığını bilmək istəyirdi. Ən iri, təzə, dadlı tikələri mənim nimçəmə qoyurdu. Bacanaqlarım yenə mənim sağlığıma badə qaldırdılar. Məmnuniyyətlə içdilər. Duydum ki, qohumlarım mənimlə fəxr edirlər. Mən isə... Gecə keçirdi. Ayağa qalxıb otaqdakılarla xudahafizləşdim. Evə yollandım. Qərībədir... Doyunca kabab yesəm də, üstəlik bir-iki qədər araq içsəm də yolda özümü çox yüngül hiss edirdim. Sanki içimdə qaynayan hirsidi, fikridi, qəmidə qaynanam-gildə qoyub gəlmişdim. Pəncərəmizdən zəif işıq gəlirdi. Evdə gecə çırağı yanırdı. Axı körpə uşaq vardı. Qapını asta-asta döydüm. Şəfiqə yuxulu gözlərini ova-ova qapını açdı. Sonra gedib uşağın yanına girib yatdı. Mən də soyunub yatağıma girdim. Ancaq yata bilmədim. Sanki çox yatmışdım. Ayıldım. Özümü məhkəməyə çəkib sorğu-suala tutdum. Bəli! Hakim də özüm oldum, məhkum da. Özümə elə divan tutdum ki, yanında başqa cəzalar yalan oldu. Mən keşməkeşlərlə dolu bir ömür məktəbi keçsəm də, neçə-neçə həyat təcrübəsi toplasam da, sanki bir gecədə müdrikləşdim. Ağı qa-

radan, yaxşını yamandan, doğmanı özgədən seçməyə başladım...

Bir gün Şəfiqə evdə adam olmadığına görə uşağı da qucağına götürüb bazara gedir. Evə qayıdanda bir əliylə qucağında saxladığı uşaq, bir əliylə isə daşdığı ərzaq dolu zənbil onu heydən salır. Bir neçə gün sonra bazara gedəndə uşağı evdə qoymalı olur. Bazarlıq edəndən sonra elə bazarda bir tanış qadınla rastlaşır. Ayaqüstü xeyli söhbət edirlər. Birdən Şəfiqənin yadına düşür ki, evdə elektrik piltəsi yana-yana qalıb. Üstündə də xörək qazanı. Uşaq isə çarpayıda yatıb... Tez xudahafizləşib evə qaçır. Qapını açıb içəri girəndə az qalır tüstüdən boğula. Özünü yuxu içində dalbadal öskürən uşağın üstünə atıb onu dəhlizə çıxarır. Tüstüylə dolmuş gözlərini kiçik yumruqlarıyla ovan uşaq anasının üzünə hey-rətlə baxır. Yaxşı ki, xata sovuşur. Ancaq Şəfiqə bütün günü evi silib təmizləyir ki, mən işdən qayıdanda hisiyini duymayım. Bu haqda heç qonşulara da bir söz demir. Mən isə hər şeydən xəbərsiz öz işlərimlə məşğul oluram. Bir axşam o qədər yazıb-pozmuşdum ki, daha təqətdən düşmüşdüm. Gecə yarı yatağıma girib təzəcə yuxuya getmişdim ki, uşaq ağlamağa başladı. Şəfiqə oyandı. Uşağı sakitləşdirmək istədi. O daha da şiddətlə ağlamağa başladı. Sən demə, uşaq acından ağlayırmış. Şəfiqə elektrik piltəsini yandırdı. Gedib qab gətirdi ki, uşağa yemək hazırlasın. Sanki kimsə məni itələyib çarpayından yerə saldı. Yox! Məni çarpayından yerə salan kimsə deyildi, hirsidi idi. Hirsin evi yıxılsın! O özü neçə-neçə evi yıxmayıbmı? Mən hiddətlə Şəfi-

qəyə: – Sən indi uşağa xörək hazırlamağa başlasan haçan qurtararsan? Mən haçan yataram? Axı sabah iş getməliyəm – dedim. Şəfiqə dinmədi. Mat-mat uşağa baxdı. Uşaq da gözlərini döyə-döyə ona baxdı. Mən isə yenidən yatağıma girdim... Bəli! Yad təkanlar ən möhkəm iradəli insanların içində də yad duyğular göyərdir. Doğmanı özgəyə, incəni kobuda, həssası laqeydə çevirir. Yad təkanlar mənim də içimdə öz işini görmüşdü. Yoxsa bircə saat ayrılığına dözə bilmədiyim yeganə balamın aclığına dözə bilərdimmi? Əlbəttə yox!

Sanatoriyadan çıxdım. Maddi vəziyyətimiz yaxşı deyildi. Doğrudur, Firqənin Mərkəzi Komitəsi arabir mənə maddi yardım göstərirdi. Ancaq yenə də korluq çəkirdik. Özümü görə qiymətli olan şeylərimiz lombardda idi. Hətta Şəfiqənin paltosu da. Mənim “Nəğməkar qız” adlı yarımçıq bir poemam vardı. Onu tamamladım. Jurnalə təqdim etdim. Çap olundu. Oxucular əsəri rəğbətlə qarşıladı. Şəfiqə jurnalədan aldığımız qonorarı götürüb lombarda getdi. Şeyləri çıxarıb gətirdi. Sanki lombarddan evə köçdü. Doğrusu, Şəfiqənin gətirdiyi şeyləri görəndə kövrəldim. Mən gənc olsam da dünyanın bütün bərkinə-boşuna çox düşüb-çıxmışdım. Heç zaman kövrəlməmişdim. Bəlkə də tək adamdım, özümü fikirləşməmişdim. Ona görə də hər çətinlikdən təsirlənməmişdim. Ancaq indi ailəm var idi. Ailəmin qarşısında məsuliyyət daşıyırdım... Yaradıcılığımı davam etdirsəm də daha Bakı Partiya Məktəbində oxuya bilmədim.

Bir gün Şəfiqə çəkinə-çəkinə mənə: – Hirslənməzsən ki, sənə bir söz deyim – dedi. – Yox! De! – dedim. Şəfiqə təəssüflə: – Mədinə deyib ki, guya Balaşın Mərkəzi Komitənin büro üzvü seçilməsi sənə təsir edib. Ona görə xəstələnmişən. Mədinə gərək belə sözlər deməyə. Axı o Balaş seçiləndə sən sevinmişdin. Biz onları qonaq çağırmışdıq – dedi. Özümü saxlaya bilmədim. Hirsləndim. Dedim: – Mənim üzüm vicdanımın yanında ağdır. Mən dostluqda həmişə səmimi olmuşam.

Yazıçılar İttifaqının Natəvan adına klubunda ədəbi-bədii gecə keçiriləcəkdə. Xəstə olduğuma görə getmək istəmədim. Şəfiqə məni zorla razı salıb özüllə ədəbi-bədii gecəyə apardı. Klub adamlə dolmuşdu. Hətta ayaq üstdə duranlar da vardı. Mən kluba daxil olub arxa cərgələrdən birində boş yer tapıb əyləşmək istədim. Sən demə, İsmayıl Soltan orta cərgələrin birində əyləşibmiş. O yanında əyləşən iki gənc şairlə nəsə danışdı. Gənc şairlər ayağa qalxıb bizə sarı gəldilər. Bizi aparıb öz yerlərində əyləşdirdilər. Özləri isə gedib arxada divar dibində ayaq üstdə durdular. Biz İsmayıl Soltanla görüşdük. Bir az ordan-burdan asta-asta söhbət etdik. Ədəbi-bədii gecə başlandı. Səhnədə Rəyasət Heyətində Rəsul Rza ilə Hüseyn Abbaszadə əyləşdi. Hüseyn Yazıçılar İttifaqının partkomu idi. O ayağa qalxıb ədəbi-bədii gecəni açıq elan etdi. Elə bu zaman Rəsul Rza adamlə dolu salonu gözdən keçirməyə başladı. Məni görəndə gülümsədi. Başımızla salamladıq. Hələ birinci şair kürsüyə qalxmamış Rəsul Rza Hüseynə pıçılıtlə ilə nəsə dedi. Hüseyn üzünü mənə tutub: – Əli, buyur

Rəyasət Heyətinə! – dedi. Mən yerimdən qalxıb səhnəyə doğru getdim. Rəyasət Heyətində Rəsul Rzanın yanında əyləşdim. Salona baxanda Şəfiqənin qürur hissi keçirdiyini duydum. Ədəbi-bədii gecə başlandı. Şairlər növbəylə kürsüyə qalxıb şeirlərini oxudu. Paylarına çox alqış düşən də oldu, az alqış düşən də. Qəribədir. Rəsul Rza həm diqqətlə şeirlərə qulaq asır, həm də arada mənimlə söhbət edirdi. Cənubi Azərbaycanda son zamanlar nələr baş verdiyini bilmək istəyirdi.

Yadıma bir əhvalat düşdü. 1950-ci illərin əvvəlləri idi. Səməd Vurğunun “Aygün” poeması jurnalda çıxmışdı. Oxucular arasında geniş yayılmışdı. Kimlərsə yuxarıda Mir Cəfər Bağırovu qızısdırmışdı ki, “Aygün” poeması qüsurlu əsərdir. Onsuz da Səməd Vurğunu gözümçixdiyə salan respublika rəhbəri deyilənlərə inanmışdı. Hətta respublikanın nüfuzlu qəzetlərində “Aygün”ü kəskin tənqid edən məqalələr də çap edilmişdi. Səməd Vurğun bu tənqidləri saymayıb bəlkə də acığa filarmoniyada keçirilən ədəbi-bədii gecədə “Aygün” poemasındakı “Ceyran” qoşmasını oxumuşdu. Sonra hərarətlə alqışlanmışdı... Yuxarının göstərişilə Yazıçılar İttifaqında iclas çağırılmışdı. İclası İttifaqın sədri Mirzə İbrahimov aparırdı. Səməd Vurğun həyəcan içində tez-tez yerindən durur, dəhlizə çıxır, papiros çəkir, yenə qayıdıb əyləşirdi. Əli Vəliyev işin nə ilə qurtaracağını bilməsə də Səməd Vurğuna üz tutub canıyananlıqla: – Axı sən “Leninin kitabı” poemasını yazıbсан. Daha bu “Ceyran” qoşması nədir yazıbсан? – deyirdi. Sanki bütün dünyanın gərginliyi bu iclasa çök-

müşdü. Qaşlar çatılır, nəfəslər tənqiyir, ürəklər çırpınırdı... Sanki iclasa yığışanlar tufanlı dağ aşacaqdılar.

Rəsul Rza ilə mən yanaşı əyləşmişdik. İclasdan əvvəl kimsə mənə demişdi ki, yuxarıda istəyirlər İttifaqa Rəsul Rzanı sədr qoysunlar. Ancaq Rəsul Rzanın davranışında heç bir qürur əlaməti duymurdum. Atalar demişkən, o, “iki daşın arasında” da mənimlə pıçıltıyla danışib Cənubi Azərbaycanda nələr olduğunu bilmək istəyirdi.

Mən Natəvan adına klubda şeir oxumadım. Şeirlərə qulaq asdım. İclas qurtardı. Şəfiqə ilə birlikdə dərin təəssüratla evə yollandıq...

ŞİMAL TƏƏSSÜRATI

1956-cı ilin yayında məni o taylı həkim Cavad Təqdisi ilə Latviya Respublikasının Baltik dənizi sahilində yerləşən Liepayadakı sanatoriyasına göndərdilər. Orda həm müalicə olunmalı, həm də istirahət etməliydim. Biz səfərə bir neçə gün tez çıxdıq. Məqsədimiz əvvəl Moskvanı, Leninqradı görmək, sonra Latviyaya getmək idi. Mən 1950-ci ildə Moskvada olmuşdum. O zaman Moskvada keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı ongünlüyündə iştirak etmişdim. İndi isə Moskvaya ikinci dəfə gedirdim. Yola düşdük. Moskvada görməli yerlərdən biri də Tretyakovski adına şəkillər qalereyasıdır. Bu muzeylər muzeyidir. Moskvada olmaq, ancaq bu sənət əsərlərinə heyran-heyran baxmaq, həyatda bir zövq

aləmini itirmək deməkdir. Biz Moskvaya çatan günün sabahı bu muzeyə getdik. Mən bir dəfə gördüyüm şəkillərə ikinci dəfə də heyran-heyran baxdım. Deyirlər ki, inqilabdan əvvəl bu toplanan şəkillərin hamısını tacir Tretyakov öz pulları ilə almışdır. Ona görə də inqilabdan sonra da muzeyin adı dəyişdirilməmiş, elə Tretyakov qalereyası qalmışdır. Sanki bu ünvan tacir Tretyakovun zəhmət haqqı olmuşdur. Mən şəkillərə baxa-baxa həm tacir Tretyakov, həm də milyonçu, xeyriyyəçi, maarifçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev haqqında düşündüm. H.Z.Tağıyevin millətinin xeyrinə gördüyü işləri saymaqla qurtarmaz. Ancaq “millət atası” sayılan kişinin adı onun tikdirdiyi, qurdurduğu, açdırdığı neçə-neçə maarif, sənət, əmək ocaqlarından birində əbədləşdirilmədi. Bəli! Hakimiyyətin gözlərində bu şəxsiyyətlərin biri doğma, biri ögey oldu. Deyirlər fabrikant Morozov vaxtilə inqilabçı Baumana yaxşılıqlar etmişdir. Ona görə də Morozovun adı kapitalistlər sırasından çıxıb, humanistlər cərgəsinə daxil olmuşdur. Bəs Tağıyev? O ki neçə-neçə həmvətəninə oxutdurub dünyanın məşhur ziyalıları arasına çıxarmışdır. Hələ neçə-neçə böyük inqilabçını da! Səbəb nə olmuşdur ki, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin öz adı tarixdən çıxarılmışdır? Yenə də birinin doğma, birinin ögey olması! Bu dərin düşüncələrin ağır yükü altında Cavadla mehmanxanaya getdim. Axşam mehmanxanada qərara aldım ki, səhər Mavzoleyə gedək. Mən 1950-ci ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan on günlükündə bir dəstə qələm dostlarımla Mavzoleyə də getmişdim. Onda Mavzoleydə yal-

nız Leninin cənazəsi vardı. İndi Stalinin də cənazəsi orda idi. Ona görə də həm sakinlərdə, həm də gəlmələrdə Mavzoleyə getmək marağı ikiqat artmışdı. Ölkədə şəxsiyyətə pərəstişin tənqidi getdikcə şiddətlənirdi. Stalinin nöqsanları açıq-aşkar sadalanırdı...

Biz səhər tezdən Kremlin yanındakı bağa gedib növbəyə dayandıq. Növbə elə ağır-ağır addımlayırdı ki, sanki ayaqlarından daş asılmışdı. Təqribən üç saatdan sonra, nəhayət, Cavadla Mavzoleyə daxil olduq. Mən Lenini gördüyüm üçün ona ötəri bir nəzər salıb baxışımı diqqətlə Stalinə yönəltdim. Axı burda dayanmaq olmazdı. Gərək cənazələrə yanlarından keçə-keçə baxasan. Stalinə baxa-baxa bu anlar içərisində nələr düşünmədim? Yerə-göyə sığışmayan Stalin özü boyda bir tabuta yerləşdirilmişdi. Döşündəki tək ulduz Mavzoleydə sozarsa da həyatda çoxdan batmışdı. Mən o tayda da, bu tayda da Stalinə düşünəndə gözlərimin qarşısında nəhəng bir adam canlanardı. İndi isə gözlərimin qarşısında ortaboylu, cüssəsiz bir adam uzanmışdı. Özü də tabutda. Mənim aləmində Stalin möhkəm-möhkəm qapanmış bir kitaba bənzəyirdi. O kitab hələ açılıb oxunmamışdı. Təkcə cildinin üstündəki Stalin sözü oxunmuşdu. Sadə, məsum, fədakar insanlar da yalnız Stalin sözünə inanırdı. Hətta, o sözün uğrunda canlarından da keçirdilər. Stalin sözünü Stalin özü polad kəlməsindən düzəltmişdi. Ancaq Stalinin poladlığını saxlayan onun zəhmətdən, məkrdən, cəzadan yoğurduğu qeyri-adi məharəti idi. Bəs bu poladın heç yumşaldığı gün olmamışdı? Niyə? Olmuşdu! Bütün ömrü siyasət alə-

mində qartıb bərkiyən Qəvam bu poladı odsuz-alovsuz elə muma döndərmişdi ki, heç özünün də xəbəri olmamışdı. Sanki o, odu-alovu saxlamışdı ki, sonra Cənubi Azərbaycandakı demokratların başına ələsin. Elə ələdi də. Qəvam Stalini aldatdıqdan sonra Cənubi Azərbaycana qoşun yeritdi. Dəhşətli insan qırğını başladı. Minlərlə adam öldürüldü, minlərlə adam zindana salındı, minlərlə adam sürgünə göndərildi, minlərlə adam Vətəndən çıxmalı oldu. Mən qəzəbdən titrədiyimi duydum. Ancaq arxamca gələnələr bunu duymasınlar deyərək özümü ələ aldım. 1953-cü ilin mart ayının əvvəlində radiolar, qəzetlər, telefonlar Stalinin xəstəliyindən danışanda mən “Azərənər”də redaktor işləyirdim. Hər gün səhər işə getməmiş radionu açıb son xəbərlərə qulaq asırdım. Ayın 5-də səhər radionu açdım ki, son xəbərlərə qulaq asım. Elə bu zaman diktör kədər dolu səslə kövrələ-kövrələ Stalinin vəfat etdiyini intizarlı dinləyicilərə dedi. Doğrusu, həyəcanlandım. Otaqda o baş, bu başa var-gəl etməyə başladım. Düşündüm ki, Stalin də ölmüş. Axı stalinçilər onun ölməzliyinə bütün bəşəriyyəti inandırmağa çalışırdı. Bəli! Stalinçilər az qala bu boyda dünyanı yalnız Stalinin ovqatından asılı etmişdi. Çay-çörəyimi yeyib “Azərənər”ə yollandım. Otağa girdim. Gördüm Hökümə Billuri miz arxasında əyləşib. Dərin fikrə gedib. Salamlaşdıq. Keçib mizimin arxasında əyləşdim. Sonra başqa redaktor yoldaşlarımız da gəlib bizimlə salamlaşdıq mizlərinin arxasında əyləşdilər. Heç kim dinib-danışmadı. Sanki dünənə qədər az işləyib, çox laqqırtı vuran bu adamlar bu gün bir-birindən

küsmüşdü. Sanki içəriyə girən direktorun katibəsi ötkəm səsilə bu üzücü sükutun özünü otaqdan üzüb pəncərədən küçəyə atdı. Qız bizə: – Durun, hamınız direktorun otağına gəlin! – dedi. Ayağa qalxıb direktorun otağına getdik. Direktor ayaq üstə idi. Biz də ayaq üstə qaldıq. Başqa otaqlardan gələnələr də ayaq üstə durdu. Direktor dedi ki, indi hər yerdə matəm mitinqləri keçirilir. Biz də matəm mitinqi keçirməyə toplanmışıq. Sonra mitinqi açıq elan edib itkinin nə qədər böyük olduğunu təəssüflənə-təəssüflənə danışdı. Qadınlar səsiz-səmirsiz ağlayırdı. Mən qadınların yaşlı gözlərinə baxa bilməyib başımı aşağı salmışdım. Hökümə Billuri yanımda dayanmışdı. O da ağlayırdı. Mən onun gözlərindən ayaqqabılarının üstünə düşən isti damlları görürdüm. Sanki ayaqqabıları göz yaşlarıyla yuyulmuşdu. Axı hələ 1953-cü il idi. 1956-cı il sonra gələcəkdi. Stalinin törətdiyi gizli faciələr o zaman aşkara çıxacaqdı. İndi o 1956-cı il gəlmişdi. Stalinin gündüzlü-gecəli şübhə yükləri daşıyan gözləri yorulub heydən düşmüşdü. Bəli! Tükü-tükdən seçən gözləri daha görmürdü. Qapaqları örtülmüşdü. Bu örtüklər səhnə qabağına çəkilməmiş pərdələri xatırladırdı. Allah bilir, bu pərdələrin dalındakı səhnələrdə hansı oyunların izləri vardı. Stalinin eşmə bığlarını həmişə qürur dolu təbəssümlə müşayiət edən dodaqları tamam yumulmuşdu. Dodaqlarının yanlarından sallanan eşmə bığları isə sudan çıxmış ölü quş qanadlarını andırırdı. Sanki bu qanadların uclarından Stalinin sirlə dolu sinəsinə saysız-hesabsız günahlar yağırıdı...

Mavzoleydən çıxanda gözlərimdə iki damla yaş parlayırdı. Sanki o iki alovlu damla yalnız ürəyimin qəzəbini özündə əks etdirirdi. Kənardan baxanlar elə bilirdi ki, mən yanaşı uzanmış “əvəzsiz dahilər” üçün ağlayıram. Daha bilmirdilər ki, başı bəlalı xalqımın “əvəzsiz dahilər”dən birinin ucbatından törədilmiş faciəsinə ağlayıram. Mavzoleydə Stalinə baxarkən nə hallar keçirdiyimi axşam mehmanxanada Cavada danışdım. Qəribədir. Mən Mavzoleydə Stalinə baxa-baxa həyəcan keçirirdim, Cavad isə məni dinləyə-dinləyə mehmanxanada həyəcanlanırdı. Mən Qəvamın Cənubi Azərbaycanda xalq hərəkətini Stalinin laqeydliyi nəticəsində necə qan dəryasında boğduğundan danışdım. Özüm də sanki o hadisələr burulğanında təzədən yaşadım. Cavad o zaman Cənubi Azərbaycanda deyildi, oxumaq üçün Şimali Azərbaycana gəlmişdi. Yaxşı ki, gəlmişdi. Yoxsa kim bilir, başına nələr gələcəkdi. Danışdığım hadisələr Cavadı yaman sarsıtdı...

Sabahı daha Moskvada qala bilmədik, Leninqrada yola düşdük. Qatarın pəncərəsindən haraya baxdımsa, gözlərimə Mavzoleydə uzanmış Stalin göründü. Yadıma bir əhvalat düşdü. Onda da yay idi. Savalan ətəyində yerləşən kəndimizdən bir az yuxarıdakı yaylağa qalxmışdıq. Heyvanlarımızı da özümüzlə aparmışdıq. Biz daşlardan tikilmiş evlərdə yaşayırdıq. Qonşularımız Şahsevənlər alaçıq düzəltdilər. Rus soldatları isə çadır qurmuşdular. Şahsevənlər əsasən at, dəvə, qoyun saxlayırdılar. Rus soldatları isə yalnız atlarına baxırdılar. Gündüzlər atlarını otarır, gecələr keşiklərini çəkir-

dilər. Kənardan baxanda o boyda Savalanın yaşıl sinəsi ala-bula turist düşərgəsinə bənzəyirdi. Mənim yaşca məndən xeyli böyük olan Maşallah adlı bir xalam oğlu vardı. Dəli-dolu bir kişi idi. Bir gün günorta zamanı yaxınlıqdakı biçəndə Maşallahın kimlərləsə qışqıra-qışqıra dalaşdığını eşidib evdən eşiyə çıxdım. Əlimi gözlərimin üstünə qoyub səs gələn tərəfə baxdım. Maşallah biçəndə bir soldat ilə süpürləşirdi. Xam biçəndə isə iki iri gövdəli Rusiya atı otlayırdı. Maşallah bu xam biçənəyi körpə quzular üçün qoruyub saxlamışdı. Quzularsa başqa heyvanların nəfəsləri dəyən otlara yaxın düşmür. Mən tez biçənəyə qaçıb dalaşanları ayırdım. Aralarında dayandım. Rus soldatına öz dilində dedim ki, bu biçənək quzular üçün qorunur. Burda at otlaya bilməz. O ötkəm-ötkəm mənə: – Biz müharibədəyik. Bizim üçün atları yemləmək hər şeydən vacibdir – dedi. Allah, sən saxla. Burda deyiblər ki, yersiz gəldi, yerli qaç. Maşallah məndən soruşdu ki, o nə deyir. Mən başa düşdüm ki, indi iki dil bilməyən adam arasında tərcüməçi rolu oynamalıyam. Ancaq necə? Rus soldatının dediklərini Maşallaha tərcümə edə bilməzdim. Yoxsa Maşallahın ehtiraslı qəzəbi daha da daşardı. Allah bilir, sonra nələri basardı. Maşallaha başqa sözlər dedim. Ancaq deyəsən o mənim həqiqəti azdırdığımı başa düşüb təzədən qızıışdı. Təkidlə mənə: – Ona de ki, sən özün də belə-belə olasan, Stalinin də belə-belə olsun! – dedi. Bəli! Maşallah soldatı da, Stalini də söydü... Nə bundan, nə də ondan qorxdu. Sən demə, Stalinin səltənətinin puçluğu Maşallahın ürəyinə

hələ o zaman damıbmış. Ancaq mən Maşallahın söyüşlərini rus soldatına tərcümə edə bilməzdim. Yoxsa Stalinin dünyanın hər guşəsinə uzanıb qabağıyla da, daıyla da kəsən qılıncı Savalanın buludlu başında çaxan şimşəyə dönərdi. Qarşısına çıxanı biçərdi. Mən rus soldatını başqa sözlərlə dilə tutub atları biçənəkdən çıxartdırdım. Maşallahın isə qoluna girib evə apardım. Beləliklə, həqiqəti təhrif etdimsə də, savaşı sülhə çevirdim...

Mən neçə-neçə böyük şəhərlər görmüşəm. Hətta bu şəhərlər arasında heyran olduqlarım da az deyil. Ancaq Leninqrada daxil olanda mənə elə gəldi ki, bir neçə böyük şəhərə birdən girmişəm. Nə gizlədim, Leninqradın zəhmi məni basdı. Təşbeh kəşfiyyatçısı şairlər adətən bir şəhəri təsvir edəndə onun küçələrini çaylara, kənarında düzülmüş binaları isə qayalara bənzədirlər. Ancaq Leninqradın küçələri o qədər genişdi ki, çaya yox, dənizə, binaları o qədər böyük idi ki, qayaya yox, dağa bənzəyirdi. Binaların damlarına baxanın az qalırdı papağı başından düşsün. Mən Sovet İttifaqı ərazisində heç bir diyarın keçmiş hökmdarının heykəlini görməmişdim. Heykəl nədir? Heç şəklini də görməmişdim. Ancaq Leninqradda Birinci Pyotrun heykəlini gördüm. Özü də şahə qalxmış at üstə! Burda da doğmalılıqla ögeylik özünü bürüzə verdi. Deyirlər ki, Leninqradın bünövrəsini Birinci Pyotr qoyub. Nə olsun? Məgər SSRİ ərazilərindəki şəhərlər yerdən çıxıb? Yox! Şəhərlər göbələk deyil. Onların da bünövrəsini qoyanlar olub. Bəs hanı heykəlləri? Birinci Pyotr rus ordusu

qarşısında nəyin bahasına olursa-olsun Rusiya imperiyasının ərazisini genişləndirmək məqsədi qoymuşdur. O hətta İstanbul alınmayınca Rusiya imperiyasını tam imperiya hesab etməmişdir. Ona görə də bütün dünyada divanə ləqəbi qazanmışdır. Bəli! Sanki heykəl Pyotr da şahə qalxmış heykəl at üstə öz ordusunu hansı diyarına hücum etməyə çağırırdı... Sanki indi də SSRİ ərazisindəki başqa diyarlarda şəhərlərin bünövrəsini qoyan hökmdarların ucaldılacaq heykəllərini Birinci Pyotrun heykəli udmuşdu. Sanki təcavüzkarın heykəli də təcavüzkar olmuşdu.

Axşam mehmanxanada dincəldik. Sabahı Ermitaja getdik. Əlbəttə, Ermitajı tamam gəzib bütün eksponatları görmək üçün həftələrlə, bəlkə aylarla vaxt lazımdır. Bu isə imkan xaricindədir. Çünki indiki tamaşaçıların hamısı iş-güc adamıdır. Hərənin neçə-neçə qayğısı var. Düzü, məni ilk növbədə maraqlandıran o taylı, bu taylı Azərbaycandan Ermitaja gətirilən nadir şeylər idi. Belə nadir şeylər isə burda az deyildi. Ermitajda hətta Ərdəbildəki Şeyx Səfi məqbərəsindən gətirilmiş nadir incilərə də rast gəldim. Biz Ermitajdan çıxanda Günəş uzaqlarda qürub edirdi. Yaylım atəşiyə bütün dünyanı silkələyən “Avrora” gəmisində olduq. Bu döyüş gəmisini daha muzey idi. Nevanın soyuq dalğaları arasında bir sakit adaya bənzəyirdi. Gəmidən düşüb Leninqradın geniş küçələrində iri addımlarla dolaşdıq. Qış sarayına baxdıq. Sanki o mürgüləmək istəyirdi. Ancaq nigaran-nigaran “Avrora”ya baxırdı. Qorxurdu ki, “Avrora” bir də gurlaya, şirin yuxusunu tamam qaçıra...

Sabahı Latviyaya yola düşdük. Qatarımız meşəliklərlə gedirdi. Yadıma qoynunda dönə-dönə dolaşdığım Cənubi Azərbaycandakı Talış meşələri düşdü. Ancaq Talış meşələri nisbətən seyrək idi. Hətta bəzi yerlərinə ağacları saymaq da olardı. Burda isə bu mümkün deyildi. Sanki ağaclar bir-birinə yapışmışdı. Sanki meşələr quruyacağından qorxub Günəşin qarşısına ağaclarıdan sipər çəkmişdi. Ona görə də burda gündüzlə gecə bir-birindən fərqlənmirdi. Yer də qaranlıq idi, göy də. Yaxşı ki, vaxtı bilmək üçün saatlarımız vardı. Qatarımız gedirdi. Ancaq açıq pəncərələrdən içəriyə dolan rütubət qoxusu meşəliklərin hələ də qurtarmadığını xəbər verirdi...

Nəhayət, Latviyanın paytaxtı Riqa şəhərinə çatdıq. Şəhəri bir qədər gözdikdən sonra Baltik dənizinin sahilində yerləşən Liepaya sanatoriyasına yollandıq. Sanatoriyada qeydiyyatdan keçib bizim üçün ayrılmış otaqda sakinləşdik. Mən sanatoriyadakı səliqə-sahmana heyran qaldım. Hələ dəniz... Dəniz sanatoriyasının qonşuluğunda idi. Hər gün günorta çağı istilər göydə qanadlarını daha geniş açanda sanatoriyada dincələnləri çimib sərinləmək üçün avtobuslarla dənizə aparırdılar. Mən soyunub dənizə girməzdən əvvəl sahilə dayanıb xəyal içində büllur dalğalara bir xeyli baxırdım. Baltik dənizi o qədər təmiz, duru, aydın olurdu ki, özü boyda zümrüd yatağına bənzəyirdi. Soyunub dənizə girmək istəmirdim. Sanki dənizə girib çimsəm bu boyda zümrüd yatağını çirkləndirərəm. Sonra istər-istəməz mavi donu neçə cür, bəli, neçə cür çirkə batmış doğma Xəzərin taleyini düşünürdüm. Mənə elə gəlirdi ki, Günəş öz

alovunda necə yanarsa, Xəzər də öz sərvətində çirklənir. Bəli! Günəş öz alovunun, Xəzər də öz sərvətinin qurbanı olur.

Latviya alman faşistlərinin əsarətindən çoxdan qurtarmışdı. Bəli! İşğalçılar Latviya torpaqlarından tamam çəkilib getmişdi. Biz ara-sıra Latviyanın böyük çayı Dauqavanın sahillərində maraqla gəzərdik. Ətrafdakı gözəlliklərə heyran-heyran baxardıq. Bir dəfə Dauqavanın sahillərində gəzəndə çaya baxa-baxa Latviyanın əsarətdən qurtardığını düşünə-düşünə “Çay daşları” adlı bir şeir yazdım:

**Böyük çay zəhmینی yoxlasın deyə,
Kiçik daşlar üstədən keçib yeriyər.
Ancaq varlığını saxlasın deyə,
Daşlar nə sürtülər, nə də əriyər.**

**Sanki yorğun çaya yük olar su da,
Ağ qozalar açar Muğan düzü tək.
Çay yüküylə axar... Daşlarsa suda
Parlar zora düşmüş insan gözü tək.**

**Sonra çay hardasa Vətənsiz kimi
Dənizə qarışib itər dərində.
Daşlar necə? Daha düşmənsiz kimi
Yenə ulduz-ulduz yanar yerində.**

Ancaq sən demə, latışların onları alman faşistlərinin əsarətindən qurtaran rüslardan da xoşu gəlmirmiş. Mən latışların rüslara soyuq münasibətini Latviyada hər yerdə, hər zaman görürdüm. Latışların aləmində əsarət elə əsarət idi. İstər qara olsun, istər qırmızı... Latviyadakı

yaraşıqlı meşələrin içərisində büllur göllər çox idi. Kənardan baxanda o göllər yaşıl çəmənlərin üstündə məharətlə düzülmüş gümüş məcməyilərə bənzəyirdi. Mən Latviyanın o şairanə mənzərələrinə də biganə qala bilməzdim. Ona görə Latviyanın büllur göllü ətirli meşəsinə də bir şeir yazdım:

**Min hüsnü var bu diyarda axşamların,
Son şəfəqlər yaylıq-yaylıq düşür yola.
Yaraşıqlı küknarların, şux şamların
Gah yaşıla çalır rəngi, gah da ala.**

**Deyirlər ki, zirvələrdən almış meşə
Bu vüqarı, bu zinəti, bu nizamı.
Tufanlarla dayanaraq o dös-döşə,
Yola salmış hər səhəri, hər axşamı.**

**Günəş daha batır meşə arxasında,
O kiçilir üfüqdəki ocaq kimi.
Çölün güllə naxışlanmış yaxasında
Yorğun yolçu od qalayır qonaq kimi.**

**Mavi göllər parladiqca ara-sıra
Yolçulara gülümsəyir məhəbbətlə.
Yaşıl şamlar göyü düm-düz yara-yara
Otlar üstə yırğalanır əzəmətlə.**

**Sanki göllər yaraşıqlı bir mələyin
Mavi gözü, otlar isə kirpiyidir.
Başı üstə gül nəfəsli bir küləyin
Tərpətdiyi topa bulud yelpiyidir.**

**O palıdlar, o küknarlar, o qovaqlar
Nə haqdasa pıçıldayır bir-birinə.
Həm yolçular, həm səyyahlar, həm qonaqlar
Heyran qalır ağacların bu sirrinə.**

Vaxtımız qurtardı. Geriyə qayıtmalı olduq. Yenə qatara mindik. Yenə meşələr. Riqadan xeyli aralandıqdan sonra qatarda bir narahatçılıq başladı. Bu təbii yol narahatlığı deyildi. Yox! Qatarda pıçapıç gəzirdi ki, Sovet hökumətindən qaçıb meşələrin dərinliklərinə çəkilmiş silahlı latışlar dəmir yolunu mühasirə ediblər. Qatarları soymaq istəyirlər. Mən öz-özümə əcəb yerdə axşamladıq dedim. Yadıma ömrümün həyəcanla, vahiməylə, təmkinlə dolu bir səhnəsi düşdü. Təbrizdən çıxan gün mindiyim qatar Culfaya çatmaq üçün mütləq Mərənddən keçməli idi. Qatarda məndən başqa Təbrizdən çıxanlar çox idi. Keçidlərdə adam əlindən tərpənmək olmurdu. Təbrizdəki atışmaların əks-sədası qatarın içinə də düşürdü. Bu vaxt qatarda pıçapıç gəzdi ki, xain mayor Rzanın dəstəsi Mərənddə dəmir yolunu mühasirəyə alıb qatarı saxlamaq istəyir. Onsuz da narahat olan adamlar daha da narahat oldu. Qatar gedə-gedə qaynayan qazana döndü. Ancaq sağ olsun məharət mücəssəməsi olan cəsur maşinist! Qatarla mayor Rzanın dəstəsini elə yarıb keçdi ki, heç sərnişinlərin ruhu da incimədi. Bizi sağ-salamat Culfaya çatdırdı. Riqada mindiyim qatarın taleyi isə sıx meşəliklərdə torana bürünmüşdü. Mən öyrəncəli idim. Ona görə də öz-özümə “qurddan qorxan meşəyə getməz”. Nə olar, olar –

deyirdim. Ancaq qatardakı adamlar meşələrdəki ağac-
lardan daha sıx birləşsələr də üzlərinə düşmüş yarpaq
sarılığını gizlədə bilmirdilər. Sən demə, bu həyəcanlar,
vahimələr, intizarlar nahaq imiş. Qatarımız bizi sağ-sa-
lamət qaranlıq dünyadan işıqlı dünyaya çıxartdı. Ancaq
bu sağ-salamatlıq nə taleyin möcüzəsi, nə də maşinistin
məharəti idi. Yox! Sadəcə olaraq meşələrdəki silahlı
latışlar hələ dərinliklərdən üzə çıxıb dəmir yoluna çata
bilməmişdilər. İndi qatarda onların özləri yox, haqların-
da yaranmış dəhşətlə dolu rəvayətlər dolaşırdı. Biz
yenidən Moskvaya gəldik. Ordan da Bakıya yollandıq...

EPILOQ

*Biz gəzdik qürbətın axarında da,
Ancaq heç olmadıq hüsnün əsiri.
Kim bilmir ömrünün axırında da
Qərribə nəfəsdir Vətən həniri.*

Biz Bakıya çatanda sanki qürbətdən Vətənə qayıtdıq.
Axı Latviya dünyanın o başındadır. Biz yaxın qürbət-
dən uzaq qürbətə düşmüşdük. İndi Təbrizin hənirini
heç olmasa Bakıda duyurduq. Gecələr yatanda da çar-
payıda üzümüzü Təbrizə sarı çevirirdik. Axı Təbriz o
tayda da, bu tayda da bizim müqəddəs qibləgahımızdır.
Bu boyda dünyada qibləgahını tanımayan adam həyatın
keşməkeşlərlə dolu yollarında Günəşə dönsə də azar.
Dolaşığı yollardan baş çıxarmaz. Dəmir məsləkindən
yoğrulmuş iradəsindən başqa hər şeyini itirən mühacir
isə sabah qətiyyətlə dolu inamla hansı yola üz tuta-
cağını bilməz...

1985-1987.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Əli Tudə	5
Proloq	9
“Yaşıl bağ”da	11
Şəkərləşən gülüşlər	19
Naxışın şeirləri	31
Aynada görüş	50
Dağımıq xəyal	59
Gözlənilməz qonaqlıq	66
Ayrılıqdan sonra	74
Qu quşları	88
İkinci Gülçöhrə	99
Azadlıq fədailəri	108
Ağır itki	132
Ağac təsbeh	145
Qoşa ulduz	155
Oyanan xatirələr	165
Son gedış	175
Mühacir tələbəliyi	183
Mələhətin niyyəti	196

Kişi sükutu	201
Şuşa notları	212
Ev dustağı	226
Şərq poemaları	254
Cavabsız sevgi	257
Yanıqlı təəssüf	282
İki bayram	289
Ömür qatarı	297
İt heykəli	311
Moskva səfəri	319
“Azərnəşr” duyğuları	330
Döyüşən intizar	342
Gərginliyin sonu	356
Şimal təəssüratı	397
Epiloq	411

ƏLİ TUDƏ

HƏYATIM, XATİRƏLƏRİM...

(üçüncü hissə)

XVIII cild

Redaktor *Natiq Cavadzadə*
Rəssam *Nazim Rzaquliyev*
Kompüter yığıcı *Yaqut Rəhimova*
Kompüter işləri *Sevda Allahverdiyeva*

Kitab Natiq Əli Tudə oğlu Cavadzadənin
şəxsi vəsaiti ilə çap olunub.

SON

2021-18

fevral-2

Çapa imzalanmışdır 12.01.2021. Kağız formatı 60x90¹/₁₆.
Fiziki çap vərəqi 26,0. Şerti çap vərəqi 26,0. Qarnituru Times.
Sifariş 107. Tiraj 500.

“Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.
Az 1073, Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.
Tel.: (99412) 5380010. Faks: (99412) 5389085.
E-mail: azerb_nesch@mail.ru

